

**ANALELE UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN
TIMIȘOARA. SERIA ȘTIINȚE FILOLOGICE**

L / 2012

**ANNALS OF THE WEST UNIVERSITY OF
TIMIȘOARA. PHILOLOGICAL STUDIES SERIES**

Editura Universității de Vest din Timișoara

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: Conf. dr. Claudiu T. **ARIEȘAN**

Redactor-șef adjunct: Lect. dr. George Bogdan **ȚÂRA**

Secretar general de redacție: Lect. dr. Dumitru **TUCAN**

Secretari de redacție: Conf. dr. Luminița **VLEJA**, Lect. dr. Valy **CEIA**, Lect. dr. Laura **CHEIE**, Lect. dr. Adina **CHIRILĂ**, Lect. dr. Ana-Maria **POP**, Lect. dr. Eugenia-Mira **TÂNASE**, Asist. dr. Irina D. **MĂDROANE**, Asist. dr. Iulia **COSMA**

MEMBRI:

Prof. dr. Andrei **AVRAM** – Universitatea din București

Prof. dr. Adriana **BABEȚI** – Universitatea de Vest din Timișoara

Conf. dr. Mirela I. **BORCHIN** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Pia **BRÎNZEU** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Jenny **BRUMME** – Universitatea Pompeu Fabra din Barcelona

Conf. dr. Simona **CONSTANTINOVICI** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Liviu **FRANGA** – Universitatea din București

Prof. dr. Vasile **FRĂȚILĂ** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. José Manuel **GONZÁLEZ CALVO** – Universitatea din Extremadura, Badajoz

Prof. dr. Otilia **HEDEȘAN** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Maria **ILIESCU** – Universitatea din Trento, *doctor honoris causa* al
Universității de Vest din Timișoara

Prof. dr. Petrea **LINDENBAUER** – Institutul de Studii Romanice, Universitatea din
Viena

Prof. dr. Georgiana **LUNGU BADEA** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Bruno **MAZZONI** – Universitatea din Pisa, *doctor honoris causa* al
Universității de Vest din Timișoara

Prof. dr. Michael **METZELTIN** – Institutul de Studii Romanice, Universitatea din
Viena, *doctor honoris causa* al Universității de Vest din Timișoara

Prof. dr. Mircea **MIHĂIEȘ** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Dan **NEGRESCU** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Alexandru **NICULESCU** – Universitatea din Udine, *doctor honoris causa* al
Universității de Vest din Timișoara

Prof. dr. Roxana **NUBERT** – Universitatea de Vest din Timișoara

Conf. dr. Dana **PERCEC** – Universitatea de Vest din Timișoara

Prof. dr. Marcel **POP-CORNIȘ** – Universitatea Virginia Commonwealth

Prof. dr. Slobodan **REMETIĆ** – Universitatea din Niș

Prof. dr. Jean-Marie **SCHAEFFER** – Școala de Înalte Studii în Științele Sociale din Paris

Adresa redacției:

UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA
FACULTATEA DE LITERE, ISTORIE ȘI TEOLOGIE
Bulevardul Vasile Pârvan nr. 4, 300223-Timișoara
ROMÂNIA

<http://www.litere.uvt.ro/vechi/stiintefilologice/index.htm>
anale_seriaphilologica@litere.uvt.ro

CUPRINS

LINGVISTICĂ

Centenar Gheorghe Ivănescu. Evocări și studii

Carmen-Gabriela PAMFIL, Luminița BOTOȘINEANU, <i>Gheorghe Ivănescu – repere biografice</i>	13
Adina CHIRILĂ, Vasile D. ȚĂRA, <i>Bibliografia lucrărilor profesorului G. Ivănescu, editate în perioada 1934 – 2012</i>	23
Crișu DASCĂLU, <i>Ultimul erudit</i>	49
Ileana OANCEA, <i>Importanța principiilor directoare în cercetarea lingvistică: Profesorul G. Ivănescu</i>	51
Vasile D. ȚĂRA, <i>G. Ivănescu, întemeietor de școală lingvistică la Timișoara</i>	55
Livia VASILUȚĂ, <i>Ce am învățat de la Profesorul G. Ivănescu?</i>	65
Vasile FRĂȚILĂ, <i>Originea dialectelor limbii române în concepția lui G. Ivănescu</i>	71
Sergiu DRINCUL, <i>Aspectul verbal în concepția lui G. Ivănescu</i>	87
Alexandru GAFTON, <i>Procese constitutive ale aspectului literar românesc</i>	93
Ioan MILICĂ, <i>Teoria cadrelor semantice: aspecte teoretice, implicații metodologice și potențial de aplicare</i>	103
Florina BĂCILĂ, <i>Din nou despre derivatele cu prefixul NE- în lirica lui Traian Dorz</i>	115
Maria SUBI, <i>Adjective cromatice în Eneida vergiliană</i>	123

STUDII LITERARE ȘI CULTURALE

Valy CEIA, <i>Litera T, pe fruntea poetului: Octavian Doclin</i>	133
Pavel Gheo RADU, <i>Națiunea și literatura națională</i>	141
Gabriela TUCAN, <i>O perspectivă cognitivă asupra studiilor literare (I). O analiză a studiilor privind receptarea literaturii în secolul al XX-lea</i>	147
Ana-Maria PUȘCAȘU, <i>Disoluția socialului în romanele fracturiste</i>	157
Maria Mirela MURĂRESCU, <i>De la eveniment la discursul literar. Rolul memoriei</i>	161
Maria TERTECI, <i>Femei între ziduri</i>	169
Andrei MOCUȚA, <i>Strămoșii vodevilului și promotorii caruselului Zen</i>	177
Ramona MALIȚA, <i>Madame de Staël, réflexions sur le suicide. Notice sur Lady Jane Grey</i>	185
Raluca CIORTEA, <i>Procedimientos para crear comicidad en dos romances de Góngora: una nueva perspectiva</i>	193

Sorina Dora SIMION, <i>El humor y la ironía en la novela transmoderna</i>	203
---	-----

RECENZII

Alexandru PHILIPPIDE, <i>Istoria limbii române</i> , Ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, [Iași], Polirom, 2011, 672 p. (George Bogdan Țâra).....	209
Vasile FRĂȚILĂ (coord.), Gabriel BĂRDĂȘAN, <i>Dialectul istroromân. Straturi etimologice</i> , Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010, 418 p. (Ana-Maria Pop).....	211
Florina-Maria BĂCILĂ, <i>Cultivarea limbii române</i> , I. <i>Probleme de morfologie</i> , II. <i>Probleme de sintaxă și de vocabular</i> , Timișoara, Editura Excelsior Art, 2012, 374 p.+168 p. (Adina Chirilă).....	215
Sorina Dora SIMION, <i>La retórica del discurso en la obra de Enrique Vila-Matas</i> , București, Editura Universității din București, Colecția Romanica 12, 2012, 365 p. (Luminița Vleja).....	217
María Isabel LÓPEZ MARTÍNEZ, <i>Neruda y los escritores de la edad de oro</i> , Sevilla, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Escuela de Estudios Hispano-Americanos, Universidad de Sevilla, 2009, 271 p. (Raluca Ciorte).....	219
Michel BALLARD, <i>Censure et traduction. Collection traductologie</i> , Artois Presses Université, 2011, 398 p. (Raluca Corina Rad).....	221

IN MEMORIAM

Aurelia TURCU, <i>ȘTEFAN MUNTEANU (1920 – 2012)</i>	223
---	-----

CONTENTS

LINGUISTICS

Gheorghe Ivănescu Centenary. Memories and Studies

Carmen-Gabriela PAMFIL, Luminița BOTOȘINEANU, <i>Gheorghe Ivănescu - Biographical Notes</i>	13
Adina CHIRILĂ, Vasile D. ȚĂRA, <i>The Bibliography of Professor G. Ivănescu's Works, Published between 1934 and 2012</i>	23
Crișu DASCĂLU, <i>The Last Erudite</i>	49
Ileana OANCEA, <i>The Importance of Directing Principles in Linguistic Research: Professor G. Ivănescu</i>	51
Vasile D. ȚĂRA, <i>G. Ivănescu, Founder of a School of Linguistics in Timișoara</i>	55
Livia VASILUȚĂ, <i>What Did I Learn from Professor G. Ivănescu's Lessons?</i>	65
Vasile FRĂȚILĂ, <i>The Origin of Romanian Dialects in G. Ivănescu's Theory</i>	71
Sergiu DRINCUL, <i>G. Ivănescu's Concept of Verbal Aspect</i>	87
Alexandru GAFTON, <i>The Constitutive Processes of the Literary Aspect of Romanian</i>	93
Ioan MILICĂ, <i>Frame Semantics Theory: Theoretical Aspects, Methodological Implications and Applicative Potentialities</i>	103
Florina BĂCILĂ, <i>The Use of ne- Derivatives in Traian Dorz's Poetry Revisited</i>	115
Maria SUBI, <i>Chromatic Adjectives in Vergil's Aeneid</i>	123

LITERARY AND CULTURAL STUDIES

Valy CEIA, <i>On the Poet's Forehead, the Letter T: Octavian Doclin</i>	133
Pavel Gheo RADU, <i>Nation and National Literature</i>	141
Gabriela TUCAN, <i>A Cognitive Approach to Literary Studies (I). An Analysis of the Reception Theories in the 20th Century</i>	147
Ana-Maria PUȘCAȘU, <i>The Deconstruction of Social Structures in "Fracturist" Novels</i>	157
Maria Mirela MURĂRESCU, <i>From Event to Literary Discourse: The Role of Memory</i>	161
Maria TERTECI, <i>Women between Walls</i>	169
Andrei MOCUȚA, <i>The Forbears of Vaudeville and Promoters of the Zen Carousel</i>	177
Ramona MALIȚA, <i>Madame de Staël, réflexions sur le suicide. Notice sur Lady Jane Grey</i>	185
Raluca CIORTEA, <i>Procedimientos para crear comicidad en dos romances de Góngora: una nueva perspectiva</i>	193

Sorina Dora SIMION, <i>El humor y la ironía en la novela transmoderna</i>	203
---	-----

REVIEWS

Alexandru PHILIPPIDE, <i>Istoria limbii române</i> , Ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, [Iași], Polirom, 2011, 672 p. (George Bogdan Țâra).....	209
Vasile FRĂȚILĂ (coord.), Gabriel BĂRDĂȘAN, <i>Dialectul istroromân. Straturi etimologice</i> , Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010, 418 p. (Ana-Maria Pop).....	211
Florina-Maria BĂCILĂ, <i>Cultivarea limbii române</i> , I. <i>Probleme de morfologie</i> , II. <i>Probleme de sintaxă și de vocabular</i> , Timișoara, Editura Excelsior Art, 2012, 374 p.+168 p. (Adina Chirilă).....	215
Sorina Dora SIMION, <i>La retórica del discurso en la obra de Enrique Vila-Matas</i> , București, Editura Universității din București, Colecția Romanica 12, 2012, 365 p. (Luminița Vleja).....	217
María Isabel LÓPEZ MARTÍNEZ, <i>Neruda y los escritores de la edad de oro</i> , Sevilla, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Escuela de Estudios Hispano-Americanos, Universidad de Sevilla, 2009, 271 p. (Raluca Ciorte).....	219
Michel BALLARD, <i>Censure et traduction. Collection traductologie</i> , Artois Presses Université, 2011, 398 p. (Raluca Corina Rad).....	221

IN MEMORIAM

Aurelia TURCU, <i>ȘTEFAN MUNTEANU (1920 – 2012)</i>	223
---	-----

TABLE DES MATIÈRES

LINGUISTIQUE

Centenaire Gheorghe Ivănescu. Témoignages et études

Carmen-Gabriela PAMFIL, Luminița BOTOȘINEANU, <i>Gheorghe Ivănescu - repères biographiques</i>	13
Adina CHIRILĂ, Vasile D. ȚĂRA, <i>Bibliographie des travaux du professeur G. Ivănescu, publiés entre 1934 et 2012</i>	23
Crișu DASCĂLU, <i>Le dernier des érudits</i>	49
Ileana OANCEA, <i>L'importance des principes directeurs dans la recherche linguistique : le Professeur G. Ivănescu</i>	51
Vasile D. ȚĂRA, <i>G. Ivănescu, fondateur de l'école linguistique de Timișoara</i>	55
Livia VASILUȚĂ, <i>Qu'est-ce que le Professeur G. Ivănescu m'a appris ?</i>	65
Vasile FRĂȚILĂ, <i>L'origine des dialectes roumains dans la conception de G. Ivănescu</i>	71
Sergiu DRINCUL, <i>L'aspect verbal dans la conception de G. Ivănescu</i>	87
Alexandru GAFTON, <i>Les processus constitutifs de l'aspect littéraire du roumain</i>	93
Ioan MILICĂ, <i>La sémantique des cadres : aspects théoriques, implications méthodologiques et perspectives</i>	103
Florina BĂCILĂ, <i>Nouveaux regards sur les dérivés préfixés en NE- dans la lyrique de Traian Dorz</i>	115
Maria SUBI, <i>Les adjectifs de couleur dans l'Énéide de Virgile</i>	123

ÉTUDES LITTÉRAIRES ET CULTURELLES

Valy CEIA, <i>La lettre T, sur le front du poète : Octavian Doclin</i>	133
Pavel Gheo RADU, <i>La nation et la littérature nationale</i>	141
Gabriela TUCAN, <i>Une perspective cognitive sur les études littéraires (I). Analyse des études consacrées à la perception de la littérature au XXème siècle</i>	147
Ana-Maria PUȘCAȘU, <i>La dissolution du social dans les romans fracturistes</i>	157
Maria Mirela MURĂRESCU, <i>De l'événement au discours littéraire. Le rôle de la mémoire</i>	161
Maria TERTECI, <i>Femmes entre les murs</i>	169
Andrei MOCUȚA, <i>Les ancêtres du vaudeville et les promoteurs du carrousel Zen</i>	177
Ramona MALIȚA, <i>Madame de Staël, réflexions sur le suicide. Notice sur Lady Jane Grey</i>	185
Raluca CIORTEA, <i>Procedimientos para crear comicidad en dos romances de Góngora: una nueva perspectiva</i>	193

Sorina Dora SIMION, <i>El humor y la ironía en la novela transmoderna</i>	203
---	-----

COMPTES RENDUS

Alexandru PHILIPPIDE, <i>Istoria limbii române</i> , Ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, [Iași], Polirom, 2011, 672 p. (George Bogdan Țâra).....	209
Vasile FRĂȚILĂ (coord.), Gabriel BĂRDĂȘAN, <i>Dialectul istroromân. Straturi etimologice</i> , Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010, 418 p. (Ana-Maria Pop).....	211
Florina-Maria BĂCILĂ, <i>Cultivarea limbii române</i> , I. <i>Probleme de morfologie</i> , II. <i>Probleme de sintaxă și de vocabular</i> , Timișoara, Editura Excelsior Art, 2012, 374 p.+168 p. (Adina Chirilă).....	215
Sorina Dora SIMION, <i>La retórica del discurso en la obra de Enrique Vila-Matas</i> , București, Editura Universității din București, Colecția Romanica 12, 2012, 365 p. (Luminița Vleja).....	217
María Isabel LÓPEZ MARTÍNEZ, <i>Neruda y los escritores de la edad de oro</i> , Sevilla, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Escuela de Estudios Hispano-Americanos, Universidad de Sevilla, 2009, 271 p. (Raluca Ciorte).....	219
Michel BALLARD, <i>Censure et traduction. Collection traductologie</i> , Artois Presses Université, 2011, 398 p. (Raluca Corina Rad).....	221

IN MEMORIAM

Aurelia TURCU, <i>ȘTEFAN MUNTEANU (1920 – 2012)</i>	223
---	-----

INHALTSVERZEICHNIS

LINGUISTIK

Hundertjähriges Jubiläum *Gheorghe Ivănescu*. Studien und Erinnerungen

Carmen-Gabriela PAMFIL, Luminița BOTOȘINEANU, <i>Gheorghe Ivănescu - biographische Bezugspunkte</i>	13
Adina CHIRILĂ, Vasile D. ȚĂRA, <i>Die Bibliographie der 1934 – 2012 veröffentlichten Werke des Professors G. Ivănescu</i>	23
Crișu DASCĂLU, <i>Der letzte Gelehrte</i>	49
Ileana OANCEA, <i>Die Bedeutung leitender Prinzipien in der linguistischen Forschung: Der Professor G. Ivănescu</i>	51
Vasile D. ȚĂRA, <i>G. Ivănescu als Begründer der linguistischen Schule in Temeswar</i>	55
Livia VASILUȚĂ, <i>Was habe ich von Professor G. Ivănescu gelernt?</i>	65
Vasile FRĂȚILĂ, <i>Der Ursprung der rumänischen Dialekte in der Auffassung G. Ivănescus</i>	71
Sergiu DRINCUL, <i>Der verbale Aspekt in der Auffassung G. Ivănescus</i>	87
Alexandru GAFTON, <i>Die konstitutiven Prozesse des rumänischen literarischen Aspekts</i>	93
Ioan MILICĂ, <i>Die Theorie der semantischen Rahmen: theoretische Aspekte, methodologische Auswirkungen und Anwendungspotenzial</i>	103
Florina BĂCILĂ, <i>Erneut zu den Ableitungen mit dem Präfix NE- in der Lyrik von Traian Dorz</i>	115
Maria SUBI, <i>Chromatische Adjektive in Vergils Aeneis</i>	123

STUDIEN ZU LITERATUR UND KULTUR

Valy CEIA, <i>Der Buchstabe T, auf der Stirn des Dichters: Octavian Doclin</i>	133
Pavel Gheo RADU, <i>Die Nation und die nationale Literatur</i>	141
Gabriela TUCAN, <i>Eine kognitive Perspektive der literarischen Studien (I). Die Analyse der Studien im Hinblick auf die Rezeption von Literatur im 20. Jahrhundert</i>	147
Ana-Maria PUȘCAȘU, <i>Die Auflösung des Sozialen in den Romanen des Frakturismus</i>	157
Maria Mirela MURĂRESCU, <i>Vom Ereignis zum literarischen Diskurs. Die Funktion der Erinnerung</i>	161
Maria TERTECI, <i>Frauen zwischen Mauern</i>	169
Andrei MOCUȚA, <i>Die Vorfahren des Vaudevilles und die Förderer des Zen – Karussells</i>	177
Ramona MALIȚA, <i>Madame de Staël, réflexions sur le suicide. Notice sur Lady Jane Grey</i>	185
Raluca CIORTEA, <i>Procedimientos para crear comicidad en dos romances de Góngora: una nueva perspectiva</i>	193

Sorina Dora SIMION, <i>El humor y la ironía en la novela transmoderna</i>	203
---	-----

REZENSIONEN

Alexandru PHILIPPIDE, <i>Istoria limbii române</i> , Ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, [Iași], Polirom, 2011, 672 p. (George Bogdan Țăra).....	209
Vasile FRĂȚILĂ (coord.), Gabriel BĂRDĂȘAN, <i>Dialectul istroromân. Straturi etimologice</i> , Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010, 418 p. (Ana-Maria Pop).....	211
Florina-Maria BĂCILĂ, <i>Cultivarea limbii române</i> , I. <i>Probleme de morfologie</i> , II. <i>Probleme de sintaxă și de vocabular</i> , Timișoara, Editura Excelsior Art, 2012, 374 p.+168 p. (Adina Chirilă).....	215
Sorina Dora SIMION, <i>La retórica del discurso en la obra de Enrique Vila-Matas</i> , București, Editura Universității din București, Colecția Romanica 12, 2012, 365 p. (Luminița Vleja).....	217
María Isabel LÓPEZ MARTÍNEZ, <i>Neruda y los escritores de la edad de oro</i> , Sevilla, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Escuela de Estudios Hispano-Americanos, Universidad de Sevilla, 2009, 271 p. (Raluca Ciorte).....	219
Michel BALLARD, <i>Censure et traduction. Collection traductologie</i> , Artois Presses Université, 2011, 398 p. (Raluca Corina Rad).....	221

IN MEMORIAM

Aurelia TURCU, <i>ȘTEFAN MUNTEANU (1920 – 2012)</i>	223
---	-----

LINGVISTICĂ

Centenar *Gheorghe Ivănescu*
Evocări și studii

GHEORGHE IVĂNESCU
1912-1987

G. IVĂNESCU – REPERE BIOGRAFICE¹

Carmen-Gabriela PAMFIL, Luminița BOTOȘINEANU
(Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași)

G. Ivănescu – Biographical Notes

The current article presents the most important elements of G. Ivănescu's life and activity, gleaned from several interesting, unpublished documents (such as autobiographies and memoirs) and from published works (interviews in several periodicals or volumes like *Răspunsul Profesorului G. Ivănescu*, the anniversary volume for the professor's 70th birthday). The article dwells upon the studies, spiritual formation and key moments in the professor's life, with a focus on profession: G. Ivănescu as a remarkable personality, genius scholar, and the author of a complex doctrine about language. An in-depth reading of his work reveals the potential impact of a Romanian point of view worldwide.

Keywords: *G. Ivănescu, doctrine about language, biographical elements, autobiographies, memoirs, professional life*

G.² Ivănescu s-a născut în comuna Vutcani din fostul județ Fălciu, astăzi județul Vaslui, la 20 oct./2 nov. 1912. Era primul fiu (din cei cinci copii)³ al lui Petru Ivănescu, pe atunci grefier la judecătoria din Vutcani, și al Agripinei Ivănescu, fiică a lui Dimitrie și a Ecaterinei Stanciu, țărani mijlocași din Vutcani. Bunicul după tată, Constantin Ivănescu, era, în vremea copilăriei lui Gheorghe, notar al comunei Crețești (lângă Huși, jud. Vaslui).

Cu prilejul împlinirii a 70 de ani, G. Ivănescu, în răspunsul de mulțumire adresat asistenței (majoritatea elevi și colaboratori ai săi, organizatori ai evenimentului), a evocat cu nostalgie locurile natale, vremea copilăriei și a adolescenței. A vorbit despre climatul spiritual al Vutcanilor de odinioară și a povestit întâmplări și fapte ce i-au marcat de timpuriu trăsăturile sufletești și dezvoltarea spirituală: cultul din familie pentru N. Iorga, contactul cu unele cărți ale acestuia, aflate în biblioteca familiei, întâlnirea cu Nicolae Enache de la Olt (Ivănescu 1983: 67; Ivănescu 1985: 7, 14), doctor în astronomie la Paris, mobilizat la Vutcani în timpul Primului Război Mondial, prin 1916-1917, ale cărui relatări despre viața științifică și culturală a Franței l-au impresionat pe copilul de numai cinci-șase ani, încât o vreme, până pe la 12-13 ani, și-a dorit să devină astronom. Dintr-o însemnare autobiografică aflăm că, în prima copilărie, a fost grav rănit de un copil, partener de joacă, în urma întâmplării pierzându-și vederea la ochiul drept. Din această cauză nu a făcut armata și nici nu a fost concentrat în război (fusesse reformat în 1934).

G. Ivănescu a urmat clasele primare la Vutcani, între 1919 și 1923, an în care familia s-a mutat la Bârlad, în special pentru a asigura copiilor condiții mai prielnice de învățatură. Aici,

¹ Pentru redactarea acestui text am folosit textul Ivănescu 1983: 61-94, interviuri acordate unor reviste ieșene și câteva memorii de activitate și note autobiografice întocmite de G. Ivănescu (pagini aflate în posesia noastră). De fapt, sunt câteva exemplare dactilografiate și câteva foi manuscrite ale unui text autobiografic, redactat prin anii 1955 (un exemplar din *Autobiografie* este datat 10 noiembrie 1955), care a suferit, în timp, completări și noi precizări, dobândind, în funcție de necesitățile momentului, diferite titluri: *Autobiografie* (1965, 1970), *Memoriu personal* (adresat CC al PMR, probabil prin 1958, pentru repunerea în drepturi), *Memoriu asupra activității științifice, didactice și sociale*, *Memoriu științific și didactic*, *Memoriu de activitate științifică*, *Memoriu de activitate științifică și didactică* (nedatate), *Memoriu asupra activității științifice și didactice* (după 1968), *Memoriu de activitate științifică* (1976). Din ele am extras cele mai multe date, aprecieri și autoevaluări. Între informații apar și mențiuni conjuncturale, impuse de oportunitate (când asemenea memorii erau adresate forurilor conducătoare). Au fost menționate și date comunicate oral de profesorul Ivănescu elevei sale, Carmen-Gabriela Pamfil, de-a lungul anilor, în numeroasele discuții avute pe diverse teme.

² Deși se numea *Gheorghe*, semna numai cu inițiala G. Apropiatii îi spuneau *George*.

³ Între ei, Maria, căsătorită Nițu, stabilită la Iași, și Cezar, profesor de matematică la Târgoviște; ambii i-au supraviețuit lui Gheorghe.

Petru Ivănescu a fost funcționar la Tribunalul din Tutova (Bârlad), post care îi dădea posibilitatea să-și întrețină copiii la școală – desigur, în condiții modeste. La Bârlad, Ivănescu și-a continuat studiile la Liceul „Gheorghe Roșca-Codreanu”, unde, între alți dascăli remarcabili, l-a avut ca profesor de istorie pe Petru Constantinescu-Iași¹, care – precum mărturisește într-o însemnare autobiografică – i-a influențat evoluția spirituală. Admirativ vorbea și despre fostul său profesor de latină, originar din Vutcani, autor al unui manual de sintaxă latină, intitulat *Sintaxa latină în comparație cu sintaxa română*, care se preda atunci la liceul din Bârlad, și traducător al operei *De oratore* a lui Cicero (Ivănescu 1982: 207-233, Ivănescu 1983: 70).

În același *Răspuns...*, G. Ivănescu (1983) face elogiul atmosferei culturale a Bârladului din acele timpuri, „care se apropia de aceea a unei facultăți de litere”, având reviste proprii, asociații culturale și științifice, care organizau ședințe și conferințe interesante pentru publicul (numeros) dornic de cunoaștere, biblioteci bine dotate, chiar și o academie, așa-numita Academie Bârlădeană. „Era în totul o dorință de studii și o emulație care făcea cinste intelectualității orașului [Bârlad]” – își amintește cu mândrie (Ivănescu 1983: 82).

G. Ivănescu a fost un elev eminent, serios, conștiincios, foarte ambițios. Nu e lipsit de importanță, pentru devenirea sa, faptul că încă din copilărie și-a dorit să ajungă savant, precum Iorga, și să studieze la Paris, precum Enache de la Olt. Mai târziu, pe măsură ce își lărgea universul cultural, tânărul Ivănescu și-a înmulțit modelele și și-a întărit năzuința de a deveni profesor universitar, nutrită – după propria mărturisire – de încrederea nelimitată ce avea în forțele sale și în viitorul său (Ivănescu 1983: 74). Inteligența sclipitoare, memoria excepțională, o extraordinară putere de muncă și climatul spiritual propice învățaturii cultivat de școala românească din vremea aceea l-au ajutat să se realizeze în sensul aspirațiilor și posibilităților sale. Studiul a constituit pentru G. Ivănescu principala preocupare în copilărie și tinerețe, iar la maturitate și senectute, singura rațiune de a fi.

De timpuriu, începând din clasa a II-a, s-a pasionat de filologia clasică și de istoria limbii române și a poporului român. Acum a redactat și prima sa lucrare științifică, despre introducerea alfabetului chirilic la români². A studiat gramatica limbii grecești vechi și latine, apoi istoria antică și medievală românească, stimulat de cărțile lui Iorga și Pârvan. S-a simțit atras și de lingvistica și filologia românească. În clasele a VI-a și a VII-a de liceu, a studiat greaca veche, fiind capabil, în vacanța dinspre clasa a VII-a, să traducă pasaje din *Istoriile* lui Herodot (Ivănescu 1985: 7)³, să identifice originea greacă veche a sufixului românesc *-ie* din cuvinte precum *bogăție*, *omenie*, *vitejie* etc. și să scrie un articol pe această temă (Ivănescu 1983: 79). Tot acum începe să redacteze o gramatică a limbii grecești, un prim capitol, despre scriere și fonetică (Ivănescu 1983: 72). Singur a învățat elementele gramaticii engleze, căci la Liceul „Gheorghe Roșca-Codreanu” se studia obligatoriu italiana ca limbă modernă, prin condiția testamentară impusă de fondator (Ivănescu 1983: 70). Precum mărturisește într-o foaie din *Autobiografie*, în clasa a VII-a a liceului, a început să studieze și limba slavă veche pe manualul lui A. Leskien, făcând aplicații de limbă pe documentele slavo-române din colecția lui A. Ștefulescu, *Mănăstirea Tismana*, Târgu-Jiu, 1907⁴.

Însemnările autobiografice vorbesc despre preocupările culturale și științifice ale adolescentului Ivănescu și despre lecturile sale, temeinice și bine selectate. A fost sedus, în primul rând, de materii precum logica, filozofia și sociologia (introduse în învățământul liceal prin reforma lui Ioan Petrovici; vezi Ivănescu 1983: 78), predate după manuale și cărți de lectură suplimentară atrăgătoare, semnate de autori consacrați: geografia, după Simion Mehedinți, istoria, după Petru Constantinescu-Iași, latina, după Gh. D. Neșțian, greaca veche, după Iuliu Valaori, sociologia, după Petru Ionescu (discipol al lui D. Gusti; vezi Ivănescu 1985: 7). În 1928, în clasa a V-a de liceu, a trebuit să aleagă între secția modernă (cu mai multe ore de latină) și secția reală (cu mai multe ore de matematică); secția clasică, pe care ar fi preferat-o (la care se

¹ Ulterior profesor de istorie la Universitatea din Iași, apoi la Universitatea de Teologie din Chișinău.

² Informația apare într-o notă autobiografică.

³ Aceste informații apar și în notele autobiografice.

⁴ Informația este reluată în Ivănescu 1983: 75-76; cf. și Ivănescu 1985: 7.

studiau masiv latina și greaca), tocmai se desființase în toată țara, nemaexistând elevi interesați (Ivănescu 1983: 69-70). Pe lângă disciplinele umaniste de care a fost mereu pasionat, Ivănescu era interesat, în clasele liceale, și de celelalte materii, precum fizica, astronomia, chimia, pe care le pătrundea și cu ajutorul lucrărilor de popularizare difuzate în epocă.

În cursul superior al liceului, idolului său din copilărie, Nicolae Iorga, i s-a alăturat Vasile Pârvan (și el fost elev al liceului din Bârlad; vezi Ivănescu 1985: 7)¹, în urma lecturii lucrărilor acestuia, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului dacoroman, Getica* (parțial) și *Memoriale*, din vacanța dintre clasa a VII-a și a VIII-a. Acestea l-au pasionat într-atât, încât, în acel moment, ar fi optat pentru specializarea în istoria antichității (Ivănescu 1983: 76). De altfel, lecturile de istorie au ocupat primul loc în formația intelectuală a lui G. Ivănescu:

„Dorința de a studia istoria mă va stăpâni și în timpul studiilor universitare și după aceea, fără s-o pot realiza multă vreme, iar mai târziu numai parțial, prin redactarea cursului de *Originea românilor*” (Ivănescu 1983: 82-83).

A continuat să studieze, în aceeași perioadă, cărțile lui Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, *Viața lui Ștefan cel Mare*, manualele de *Istoria românilor* (pentru clasele a IV-a și a VIII-a), *Portul popular românesc*, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, *Istoria bisericii române*, apoi lucrările lui P. Constantinescu-Iași, *Bizantinismul în România*, *Nartexul în artele bizantine, sud-slave și române* (vezi Ivănescu 1983: 68-69). Din lucrarea lui S. Mehedinți, *Civilizație și cultură*, lecturată de Ivănescu chiar în anul apariției, 1930, și-a însușit concepția acestuia despre societate, pe care a asociat-o concepției sociologice a lui D. Gusti, de care, de asemenea, s-a simțit atras (vezi Ivănescu 1983: 79).

Tot în vremea adolescenței, Ivănescu a citit primele lucrări de lingvistică (cele mai multe recomandate de un prieten, fost elev al Liceului „Gherghie Roșca-Codreanu”, devenit student la Facultatea de Litere a Universității din Iași, secția Filologie clasică) (vezi Ivănescu 1983: 71-74). Astfel, în clasa a VI-a liceală (1928-1929), în vacanța de iarnă, G. Ivănescu face cunoștință cu volumul *Elemente de lingvistică indoeuropeană*, publicat de Iuliu Valaori în 1924, cu dicționarul etimologic latin al lui A. Ernout și A. Meillet și cu dicționarul grec-francez al lui Alexandre, cu tratatul de prozodie latină al lui G. Dem. Teodorescu (reputatul folclorist), cu *Gramaticile grecești* ale lui Burlă și Pavelescu, cu manualul *Istoria literaturii latine* al lui Teodor Iordănescu. Aceste prime lecturi lingvistice i-au deschis apetitul pentru studiul limbilor clasice.

Concomitent a făcut cunoștință și cu scrieri semnate de A. Philippide (*Principii de istoria limbii și Gramatica elementară a limbii române*, lucrări – precum mărturisește – prea dificile pentru un licean; vezi Ivănescu 1983: 74-75) și cu lucrări de istorie literară, de G. Pascu, *Istoria limbii și literaturii române din secolul al XVI-lea* (vezi Ivănescu 1983: 77-78), cu *Histoire de la langue roumaine* a lui Ov. Densusianu, cu unele studii ale lui S. Pușcariu. În vara anului 1930, citește cartea lui Ilie Bărbulescu, *Curente literare la români în perioada slavonismului cultural*, lucrarea lui Hasdeu, *Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice* și fragmente din *Etymologicum Magnum Romaniae* (vezi Ivănescu 1983: 83). Cunoștințele dobândite acum l-au stimulat să redacteze câteva articole și să susțină o comunicare la Societatea „Stroe Belloescu” din Bârlad (vezi Ivănescu 1983: 75). Tot acum își procură din străinătate și începe studiul unor cărți semnate de Vendryes, Leskien și alți lingviști celebri.

Urmând exemplul folcloriștilor și a numeroși intelectuali români din epocă, în vara anului 1927, Ivănescu a transcris cântecele populare, poveștile și snoavele cunoscute de bunica dinspre mamă, Ecaterina Stanciu, din Vutcani; parte din acest material a fost publicat, în cursul anului 1928, în revistele „Neamul românesc pentru popor”, „Solia Moldovei” și „Cuget clar”. Pe linia preocupărilor savante din perioada liceală se înscrie și proiectul nerealist de a edita o revistă „oarecum personală” de filologie și istorie, proiect descurajat de profesorul P. Constantinescu-Iași (vezi Ivănescu 1983: 79-80).

¹ Informația apare și în notele autobiografice.

În primăvara anului 1930, fostul său profesor de liceu, de care se legase sufletește, Petru Constantinescu-Iași, acum profesor universitar la Chișinău, îi recomanda tânărului Ivănescu să urmeze cursurile Universității din Iași, unde predau mari personalități, precum A. Philippide, G. Ibrăileanu, George Pascu (cumnatul acestuia; vezi Ivănescu 1983: 80)¹. Au urmat insistențele măgulitoare din partea lui Pascu (pe vremea aceea, profesorii erau preocupați să adune în jurul lor elevi dotați și pasionați), ca și îndemnurile prietenilor săi bărlădeni, studenți sau absolvenți ai Facultății de Litere și Filozofie din Iași.

Destinul filologic i-a fost definitiv hotărât în ziua de 17 octombrie 1930, când s-a înscris la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din Iași, specialitățile Limba și literatura română și Filologie clasică. În toamna anului 1933, obține titlul de licențiat în Filozofie și Litere, secția Filologie modernă (Limba și literatura română), cu calificativul *magna cum laude*². Aici a urmat cursurile profesorilor A. Philippide, G. Pascu, I. Bărbulescu, O. Botez, G. Ibrăileanu, I. M. Marinescu, Cezar Papacostea, Orest Tafrali, Ilie Minea, I. Iordan, D. Găzdaru și alții (vezi Ivănescu 1983: 84-85). S-a simțit atras în special de istoria limbii române și de teoria limbii, materii predate de A. Philippide. Profesorul Philippide l-a fascinat pe tânărul Ivănescu, care, după un timp, a devenit principalul discipol al acestuia, exeget și continuator al operei sale lingvistice. Citea aproape zilnic din principalele lucrări ale magistrului: *Principii de istoria limbii*, *Gramatică elementară...* și *Originea românilor* (vezi Ivănescu 1983: 85).

Curând, a ajuns să vadă în profesorul său „pe unul dintre marii lingviști ai lumii”. Cert era pentru Ivănescu că „prin Philippide s-a creat un punct de vedere românesc în teoria limbii” (Ivănescu 1983: 87). În toată opera sa, Ivănescu a avut ca sursă predilectă lucrările lui Philippide, pe care le-a cercetat cu minuție și le-a fructificat ca fundament al concepției sale lingvistice. Ideile lui Philippide revin în mai toate textele ivănesciene, acceptate ca atare sau corectate ori respinse cu argumentația necesară, încărcându-se cu sensuri noi, rezultate din aprofundarea doctrinei și din reinterpretarea faptelor de limbă sau din extinderea perspectivei de cercetare, în acord și cu unele teorii mai noi sau mai vechi, ignorate sau respinse de magistrul. Mai mult, pentru a impune în contemporaneitate doctrina lui Philippide, dar și pentru a facilita înțelegerea corectă a unor probleme ieșite din preocupările actualilor specialiști, fiind considerate desuete sau perimate, Ivănescu a redactat câteva studii monografice, între care: *Alexandru Philippide (1859-1933)*, *Omul și opera* (1965), *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului* (în vol. Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, 1984), *Viața și opera lui Alexandru Philippide* (inedit)³, a editat, în colaborare cu Carmen-Gabriela Pamfil, volumul *Opere alese. Teoria limbii* și, în colaborare cu Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, volumul *Istoria limbii române*.

Prelegerile lui G. Ibrăileanu, pe care le-a audiat începând din toamna anului 1931 până în vara anului 1933, i-au lăsat o puternică impresie (vezi Ivănescu 1985: 7), deși recunoaște că nu a avut răgazul necesar să aprofundeze materia acestora în studenție. Faptul se va produce mult mai târziu, în perioada 1935-1937, în timpul studiilor din Italia, când îi va cerceta opera în comparație cu concepțiile teoreticienilor și istoricilor literari occidentali, precum B. Croce și G. Gentile, reluând mereu lecturile cum rezultă din următoarea mărturie:

„Citind în anii 1937-1940 din nou operele lui Ibrăileanu, am constatat că el pune unele probleme pe care le pune și Croce și le rezolva cu aceeași pricepere și, câteodată, în același fel. Am dedus astfel că și Ibrăileanu era o figură de seamă a criticii și istoriei literare de pretutindeni, și chiar un estetician de seamă” (Ivănescu 1983: 88).

Ivănescu precizează că de la Ibrăileanu și-a însușit viziunea deterministă, în „totală potrivire cu concepția deterministă a lui Philippide despre limbaj” (Ivănescu 1983: 88). Prețuirea

¹ Informațiile apar și în notele autobiografice.

² Însemnare dintr-o notă autobiografică.

³ Aflat la Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române. O succintă descriere a acestui text vezi în Pamfil 2008: 7.

de care s-a bucurat și G. Ibrăileanu în conștiința fostului său student, probabil și datorită preocupărilor lingvistice ale acestuia, în special de istoria limbii române literare, s-a concretizat în dese referințe la opera acestuia, în articolele speciale și, mai ales, într-o ediție inedită a cursurilor lui Ibrăileanu, însumând aproximativ 2000 de pagini dactilografiate, care se află în Arhiva G. Ivănescu de la Biblioteca Filialei din Iași a Academiei Române și așteaptă publicarea sau măcar consultarea ei.

S-a simțit atras și de Iorgu Iordan, ale cărui cursuri le-a audiat în anul I (când acesta l-a suplinat pe D. Găzdaru, plecat atunci la studii, în Spania) și în anul al III-lea, când a predat cursul *Evoluția și starea actuală a lingvisticii romanice*, tipărit în 1938, cu subtitlul *Introducere în studiul limbilor romanice* (vezi Ivănescu 1983: 87).

În anul al II-lea, când încă oscila între istoria antică și lingvistică, a editat cele două cursuri predate în anul respectiv de O. Tafrali (vezi Ivănescu 1983: 85).

Nu a neglijat studiul limbilor latină și greacă, deși în anul al treilea (1932-1933) a renunțat la a mai urma și cursurile de la secția de Filologie clasică (vezi Ivănescu 1983: 88).

Ivănescu a avut șansa multor tineri excepționali din vremea sa (ca și astăzi), de a-și continua studiile în străinătate. El vorbește despre „o revoluție” (Ivănescu 1983: 89) produsă în formația lui intelectuală. La recomandarea Consiliului Facultății și a lui I. Iordan, obține două burse de studii în Europa. La Paris, la École Pratique des Hautes Études, zece luni, în 1934-1935, a audiat în special cursul de limbi celtice predat de Joseph Vendryes (elevul lui Meillet) și seminarele de filologie romanică ale lui Mario Roques (vezi Ivănescu 1983: 89). Acum a luat cunoștință cu doctrina lui A. Meillet, care, orb fiind și bolnav, nu mai ținea cursuri la Sorbona; dar multilateralitatea preocupărilor științifice ale acestuia a constituit – precum mărturisește în interviul citat – „un ideal al muncii științifice” (Ivănescu 1985: 7). A urmat și alte cursuri la Sorbona și la Collège de France, predate de F. Brunot, Ch. Bruneau, J. Bédier și alții. Tot acum, aprofundează chestiuni de lingvistică generală, slavă și germanică, se ocupă de problemele aspectului verbal din limbile romanice și redactează o lucrare despre *Lingvistica limbii și lingvistica vorbirii*¹.

Apoi, la Școala Română din Roma, în perioada 1 nov. 1935 – 1 nov. 1937², a urmat cursurile de filologie romanică predate de Giulio Bertoni, cursul de lingvistică indoeuropeană predat de A. Pagliaro și cursul de limbă sanscrită ținut de C. Formichi. Aici a aprofundat lucrările lui Croce, Gentile și Vossler, care i-au înlesnit apropierea de concepția idealistă despre limbaj, respinsă de profesorul său de la Iași.

„La sfârșitul acestor lecturi, am înțeles că determinismul lui Philippiide nu era valabil decât pentru o parte din manifestările spiritului uman, anume pentru graiurile populare și pentru formele populare de cultură, și că idealismul filozofic, cu toate erorile lui, a dovedit că o parte din spirit se comportă cu totul altfel decât natura” (*Memoriu asupra activității științifice, didactice și sociale*).

Acum Ivănescu redactează primele note dintr-un studiu nedefinitivat, *Naturalism și idealism în lingvistică*³, pe baza cărora va elabora mult mai târziu articolul *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie* (Ivănescu 1983: 90). Dintr-un memoriu de activitate aflăm că la Roma a început o lucrare privind relațiile dintre limbă și gândire de pe poziții hegeliene.

„Greutatea problemelor m-a împiedicat de a definitiva atunci lucrarea. Ideile de acolo le-am expus mai târziu într-o istorie critică a doctrinelor gramaticale, pe care am introdus-o în cursul meu de *Sintaxa limbii române moderne*, ținut la Universitatea din Iași, în anii 1947-1948”⁴

¹ Informația apare în *Memoriu asupra activității științifice, didactice și sociale*.

² În alt loc este indicat greșit anul 1936; în majoritatea dactilogramelelor și în manuscrise apare anul 1937.

³ Aflat la Biblioteca Filialei din Iași a Academiei.

⁴ Informație preluată din *Memoriu asupra activității științifice, didactice și sociale*. Informația apare și în alte memorii și note autobiografice.

și [1948-1949]¹.

După licență, în 1933-1934, pentru a-și continua studiile de specialitate la Iași, Ivănescu a îndeplinit (contra unui salariu modic) diverse funcții administrative: secretar al Comisiei căminelor și cantinelor de pe lângă Universitate și (gratuit) serviciul de bibliotecar la Biblioteca Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, la Biblioteca Seminarului de limba română și la cea de Filologie romanică de la Facultatea de Filozofie și Litere².

Un an mai târziu, la recomandarea lui I. Iordan, pe atunci titularul Catedrei, ocupă un post de asistent la Catedra de limbă română de la Universitatea din Iași, începând din 15 iunie 1935 până la 13 decembrie 1948. A ocupat efectiv postul în toamna anului 1937, la revenirea din străinătate. Ca asistent universitar, la seminare, interpreta cu studenții texte românești vechi și dialectale și expunea adesea probleme de teorie a limbii, „urmărind și cele mai noi curente lingvistice, printre care structuralismul, sub forma pe care o căpătase în fonetică (fonologia cercului lingvistic de la Praga)”³. Concluziile lecturilor din această perioadă au fost expuse în studiul *Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică* (83 p.), publicat în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, V, 1938, revistă în care a debutat cu articole și recenzii deosebit de interesante, încă din 1934. De altfel, chiar ca student, a participat la ședințele săptămânale ale Institutului de Filologie Română, unde a și susținut o primă comunicare despre fenomenele de închidere a vocalelor în primele timpuri ale limbii române⁴.

În anii 1942-1944, a fost profesor de limba italiană la Seminarul Pedagogic din Iași.

După revenirea Universității ieșene din refugiu în mai 1945, Ivănescu a predat, în anul 1945-1946, cursul de *Originea românilor* (300 p.), litografiat în 1947, și cursul de *Istoria limbii române literare*, în 1946-1947, în care se regăsesc multe din ideile dezvoltate în teza sa de doctorat⁵.

În toamna anului 1945, pe 2 octombrie⁶, susține teza de doctorat *Problemele capitale ale vechii române literare*, elaborată sub conducerea lui I. Iordan. Din comisie au mai făcut parte profesorii Petru Caraman, I. M. Marinescu, N. I. Popa și președintele comisiei, Constantin Balmuș, decanul Facultății. Dar titlul științific de doctor în științe filologice și totodată de doctor docent i-a fost acordat prin hotărârea Comisiei superioare de diplome abia în 5 iulie 1961⁷, respectiv 1965⁸. Lucrarea a fost publicată în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, XI-XII, 1944-1945, apărut, în 1948, și în extras (peste 400 de pagini). Până în 1975, când apare cartea lui Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, ideile lui Ivănescu susținute aici au fost, în genere, ignorate sau respinse. Astăzi este considerată, pe drept cuvânt, o izbândă a lingvisticii românești.

După război, a urmat o perioadă agitată, cu răsturnări de situație, la capătul căreia pândea un deznodământ nefast. La 2 septembrie 1945, asistent fiind, a primit sarcina de a-l suplini pe I. Iordan⁹ la Catedra de filologie română, devenită între timp Catedra de limba română și dialectele ei. A deținut această funcție până la 13 decembrie 1948, când, în urma primei etape de reorganizare a învățământului superior românesc, a fost încadrat ca profesor la Catedra de limba română și dialectele ei de la Universitatea din Iași. Până în septembrie 1950, a deținut și funcția de șef de catedră¹⁰. În această calitate, a intrat în conflict cu conducerea Universității, reprezentată de J. Livescu, L. Bartfeld și I. Davidsohn.

¹ Informația apare în *Memoriu asupra activității științifice și didactice*.

² Informație preluată din același memoriu de activitate.

³ Informație preluată din același memoriu de activitate.

⁴ *Memoriu asupra activității științifice și didactice*.

⁵ Informație preluată din memoriile de activitate științifică și didactică.

⁶ În alt loc, septembrie.

⁷ Informație preluată din *Memoriu personal*.

⁸ Informația apare în *Memoriu de activitate științifică*.

⁹ În august 1945, Iordan plecase ca ambasador la Moscova; în toamna anului 1947, a fost transferat la Universitatea din București, ca profesor de lingvistică generală (Notă autobiografică).

¹⁰ După această dată, i s-a încredințat funcția respectivă lui G. Istrate, numit atunci și decan al Facultății!

În etapa a doua a așa-numitei reorganizări, la 15 septembrie 1952, a fost „eliberat” (adică dat afară) din postul de profesor, pe care îl deținea din 1948 și ale cărui exigențe, inclusiv de natură conjuncturală, s-a străduit să le respecte. Așadar, G. Ivănescu a funcționat la Universitatea din Iași, într-o primă etapă, peste șaptesprezece ani, între 1935 și 1952. În acest răstimp a desfășurat o intensă activitate științifică și didactică. Ținea cursuri și seminare, preluase conducerea Institutului de Filologie Română și a publicațiilor acestuia („Buletinul...”), organiza ședințele lunare de comunicări științifice din Institut. A elaborat lucrări de certă valoare, poate prea erudite, cu idei prea originale, inaccesibile multor confrăți, veleitari și carieriști, care nu vedeau cu ochi buni ascensiunea științifică a profesorului Ivănescu. Apar acum și *Problemele capitale ale vechii române literare* (1948), un *Curs de sintaxa limbii române moderne* (1948) și o *Istorie a limbii române în lumina materialismului dialectic* (1950), rezumatul cursului universitar (*Istoria limbii române*) predat în anii 1948-1950¹. Această ultimă lucrare valorifică însă critic și lecturile din așa-numita lingvistică marxistă, promovată de mari lingviști din URSS. Lucrarea a provocat reacții de respingere atât adepților, cât și adversarilor lui Marx. Partizanii, în general oameni cu cultură precară, acceptau necondiționat toate tezele marxiste, fără nicio obiecție. Or, Ivănescu, nemulțumit de structuralismul din Occident și stimulat de materialismul lui Philippide, studiase marxismul, cu credința că, prin aplicarea materialismului dialectic în lingvistică, se poate ajunge la rezolvarea unor probleme obscure. A contat, firește, și faptul că s-a format sub influența unor personalități cu orientări socialiste (Constantinescu-Iași, G. Ibrăileanu, I. Iordan și alții). Adversarii marxismului, adepții culturii occidentale, erau pur și simplu oripilați de tentativa de restructurare a lingvisticii pe baze marxiste, pusă la cale de activiști politici, dar și de savanți precum N.I. Marr². Așadar, toți erau speriați de atitudinea lui Ivănescu, pe care nu o judecau decât prin prismă politică. În plus, se temeau că, prin activitatea științifică, Ivănescu le submina prestigiul pe care credeau că îl au sau la care râvneau³. De aceea, la 15 septembrie 1952, 1952, G. Ivănescu trebuia să plece din Universitatea ieșeană, să dispară din viața lumii noi, ce tocmai începuse a se crea.

De la 1 ianuarie 1949, a ocupat un post de cercetător științific principal la Institutul de Istorie și Filologie al Academiei, Filiala Iași, unde și-a desfășurat activitatea paralel cu sarcinile didactice. A lucrat aici și după 15 septembrie 1952⁴, când a fost exclus din învățământul superior, până pe 3 ianuarie 1956, când a fost transferat la București ca secretar științific al Comisiei pentru studiul formării limbii și poporului român a Academiei (condusă de I. Iordan), până la 11 februarie 1962, unde a desfășurat și o muncă științifică, „adunând – precum mărturisește – material pentru o bibliografie critică a cercetărilor asupra toponimiei și antroponimiei românești, bibliografie pe care am început s-o prelucrez într-o istorie a cercetărilor toponimice la români, redactată în mare parte”⁵.

A revenit în învățământul superior cu sprijinul, întotdeauna recunoscut de Ivănescu, a două personalități științifice influente în epocă: Iorgu Iordan și Ilie Murgulescu⁶ (chimist), ambii

¹ Informația apare în *Memoriu asupra activității științifice și didactice*.

² O critică a lui Marr apare în *Memoriu asupra activității științifice, didactice și sociale* și în alte note autobiografice. În legătură cu acesta, Ivănescu se arătase, în plină epocă marristă, uluit că „un mare savant” poate susține aberații precum caracterul de clasă al limbii și altele asemenea. După apariția criticilor antimarriste enunțate de Stalin, care în fond îi dădeau dreptate lingvistului ieșean, Comisia de epurare din Universitate i-a reproșat acestuia aprecierea de „mare savant” acordată lui Marr, considerându-l de astă dată marrist (informație orală transmisă colaboratoarei sale Carmen-Gabriela Pamfil). Într-o Autobiografie (datată 10 noiembrie 1955), G. Ivănescu preciza că cei trei conducători ai Universității „au avut nerușinarea să susțină că eu făceam marrism”, „ceea ce era cu adevărat comic” – aprecia, pe drept cuvânt, savantul.

³ Aprecieri făcute de Ivănescu într-o notă autobiografică.

⁴ În această calitate, în 1954-1955, G. Ivănescu a redactat lucrarea *Terminologia filozofică românească de până la 1830* (circa 300 de pagini; netipărită), în care – precum mărturisește într-o notă autobiografică – ajunge la concluzia că începuturile modeste ale acestei terminologii se vor fi găsit chiar în textele rotacizante din secolul al XVI-lea și că aceasta se va fi dezvoltat puternic după 1670, prin Dosoftei, frații Greceanu și D. Cantemir și alții (informație preluată din *Memoriu personal*).

⁵ *Memoriu asupra activității științifice și didactice și Memoriu personal*.

⁶ În semn de recunoștință, G. Ivănescu, în 1980, îi dedică acestuia *Istoria limbii române*.

academicieni. De menționat faptul că din Comisia de numire au făcut parte, pe lângă I. Curea (rectorul Universității din Timișoara), profesorul D. Macrea și fostul său coleg de facultate, profesorul G. Istrate, cu care acum, ca și mai târziu, se afla în relații cordiale (așadar, se stinsese conflictul din jurul anilor '50)¹. A fost mai întâi profesor universitar (suplinitor, apoi confirmat) de lingvistică romanică și generală, de la 11 februarie 1962 la 15 aprilie 1969, la Facultatea de Filologie a Universității din Timișoara, înființată în 1962 (inițial, Institutul Pedagogic de cinci ani), unde a fondat o adevărată școală, prin studenții și doctoranzii săi, care, în lucrările lor, mai mult chiar decât elevii ieșeni, au fructificat ideile magistrului. Cu acest prilej, a redactat un curs de *Istoria limbilor romanice* și altul de *Istoria lingvisticii generale*, pe care urma să le definitiveze pentru a fi tipărite².

Între 1 octombrie 1962 și până la părăsirea Timișoarei, în 1969, a fost șeful Catedrei de limba română de la aceeași Facultate. A înființat și un centru de cercetări lingvistice, unde au profesat eminente specialiști, selectați la început de Ivănescu. Tot pe când era la Timișoara, prin 1968-1969, intenționa să întemeieze și un Centru de Studii Orientale și Africane, pe care ar fi dorit să-l conducă chiar „fără salariu”, căci dorea să continue publicarea unor studii de caucazologie și indianistică, începute în 1957. În acest scop, a efectuat o deplasare de trei săptămâni în India, la sfârșitul anului 1969.

A fost redactor responsabil al „Analelor Universității din Timișoara”, Seria Științe sociale, vol. I (1963) – vol. VI (1968). Aici Ivănescu publică un studiu de referință, *Gramatica și logica*, în vol. I și II.

Episodului timișorean îi urmează un scurt popas (1969-1971) la Craiova, unde a ocupat postul de director al Centrului de Istorie, Filologie și Etnografie, aflat în subordinea Academiei, (devenit, în 1970, Centrul de Științe Sociale), post rămas vacant după moartea lui C.S. Nicolăescu-Plopșor. În această calitate a înființat revistele „Philologica”, I (1970) – II (1972), în care G. Ivănescu va publica, în 1972, celebrul articol *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, reper doctrinar în lingvistică, dar care – din păcate – încă își așteaptă adepții, și „Historica”, I (1970) – II (1971).

Din februarie 1970 a funcționat la Facultatea de Filologie a Universității din Craiova ca profesor de lingvistică generală și de indo-europenistică. A predat și un curs special despre lexicul românesc³.

Tot acum și aici, în 1970, publică *Miorița. Tipologia variantelor. Geneză*, și studiul *Închideri și deschideri ale vocalelor în primele timpuri ale limbii române* (122 p.).

Revenirea în Universitatea ieșeană, la 1 aprilie 1971, a echivalat cu împlinirea unui vis. A contribuit la aceasta elevul său preferat (din prima etapă ieșeană), V. Arvinte, pe atunci decanul Facultății de Filologie. Aici Ivănescu a funcționat ca profesor de lingvistică indo-europeană, de lingvistică generală și românească. Deși așteptată ca un eveniment unic în viața noastră universitară, sosirea profesorului nu a produs revirimentul scontat, căci el nu a mai reușit să adune în jurul său prea mulți studenți⁴ la cursurile și seminarele ținute (indo-europenistică, germanistică, limbă română literară) și nu i-a convins pe specialiștii ieșeni, maturi sau tineri, să-i urmeze și să-i dezvolte concepția lingvistică. Se vede că, o dată distrusă continuitatea spirituală într-o comunitate, aceasta se reface foarte greu.

¹ Vezi scrisorile lui G. Ivănescu către G. Istrate din anii 1950–1971 (Ivănescu 2005).

² Informație preluată din *Memoriu științific și didactic* și *Memoriu asupra activității științifice și didactice*. Lucrările amintite figurează în broșura dactilografată (1982) G. Ivănescu, *Lucrări științifice*, la secțiunea *Lucrări în pregătire*.

³ Informație preluată dintr-o *Autobiografie* (ms.).

⁴ Carmen-Gabriela Pamfil era studentă în anul al II-lea când profesorul Ivănescu a revenit la Iași. A urmat, împreună cu alți opt-zece colegi, cursul de indo-europenistică, un seminar special (facultativ) de limbă literară veche. S-a aflat în preajma profesorului, ca președintă a Cercului de lingvistică generală, condus de G. Ivănescu. După absolvire, în calitate de cercetător științific, a colaborat la alcătuirea edițiilor A. Philippide, *Opere alese* și *Istoria limbii române*. Mai târziu, mulți ani după moartea profesorului, s-a alăturat proiectului Luminița Botoșineanu, de asemenea cercetător științific. Lucrarea din urmă a apărut în 2011.

Totuși, a urmat o perioadă prolifică în viața științifică a savantului: numeroase studii și articole în reviste naționale și locale, participări la congrese internaționale, prelegeri și conferințe, elaborarea unor lucrări de anvergură, precum *Istoria limbii române* (1980), *Gramatica comparată a limbilor indo-europene* (în colaborare cu Theodor Simenschy; 1981), volumul *Lingvistică generală și românească* (editat de Vasile Șerban și Vasile Țâra; 1983), ediția A. Philippide, *Opere alese* (în colaborare cu Carmen-Gabriela Pamfil; 1984). Și la Iași a fost redactor responsabil al „Analelor științifice ale Universității «Al. I. Cuza»”, secțiunea lingvistică și istorie literară și al „Anuarului de lingvistică și istorie literară”.

În final, prezentăm câteva repere organizatorice-obiștești din viața savantului.

În toamna anului 1956, a fost ales secretar al Societății de Studii Orientale, înființată atunci. În calitate de membru în Comitetul de redacție al publicației Societății, *Studia et Acta orientalia* (nr. I, 1957, nr. II, 1960), a acordat un ajutor substanțial pregătirii pentru tipar a volumelor¹, în care a și publicat, de altfel, câteva articole.

Din anul universitar 1963-1964, profesorul Ivănescu a avut conducere de doctorat în disciplinele lingvistică generală și lingvistică românească (a condus circa douăzeci de lucrări de doctorat, între care paisprezece doctoranzi din Timișoara).

G. Ivănescu este ales membru corespondent al Academiei, în sesiunea din 4 februarie 1965. Din 1963 până în 1987, anul morții, a fost ales an de an vicepreședinte al Societății Române de Lingvistică Romanică.

Începând din 1970, a fost președinte al Subcomisiei de cultivare a limbii, Secția istorie și critică literară de pe lângă Academie.

A condus, din 1971, Cercul de antropologie și etnografie de pe lângă Filiala din Iași a Academiei, devenit, în 1975, Subcomisia de antropologie și etnografie a Filialei din Iași a Academiei. În 1971, a înființat și condus Cercul de lingvistică generală al cadrelor didactice și Cercul de lingvistică generală al studenților de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. A fost membru al Societății de Lingvistică și Filologie Romanică din Strasbourg, al Asociației Fonetice Internaționale de la Bonn și al Societății de Studii Clasice din România.

Din viața de familie menționăm câteva fapte. În toamna anului 1950, s-a căsătorit cu Rodica Ciocan, pe atunci conferențiar la Facultatea de Istorie a Universității din Iași. Un an mai târziu, în 1951, se naște unicul copil al cuplului, Eudocia-Irena. Aceasta a absolvit Facultatea de Limbi Clasice și Orientale, secția Limba și literatura arabă, de la Universitatea din București. În 1981, Rodica Ciocan-Ivănescu divorțează de G. Ivănescu.

*

Am prezentat datele esențiale care marchează destinul lui G. Ivănescu², personalitate remarcabilă, savant de geniu, creator al unor doctrine complexe și originale asupra limbajului, a cărui operă, după ce va fi temeinic studiată, nădăjduim că va impune un punct de vedere românesc în lingvistica lumii.

¹ Fapt specificat de Ivănescu în *Memoriu asupra activității științifice și didactice*.

² Această comunicare a fost susținută la Simpozionul *Centenar Gheorghe Ivănescu*, organizat de elevii și colaboratorii săi de la Universitatea din Timișoara, cu venerație, dar și cu discreția cerută de Profesorul nostru, cu prilejul sărbătoririi sale la 70 de ani: „Relevarea diverselor aspecte ale muncii mele științifice și didactice, elogiile coplesitoare care mi-au fost aduse cu această ocazie, aprecierile mai puțin obișnuite ale activității mele sunt stânjenitoare pentru un om care a fost obișnuit să muncească fără a i se face reclamă, fără a se publica articole elogioase despre activitatea lui de-a lungul întregii sale vieți. Am fost obișnuit să muncesc în «tăcere», conform cu o deviză a lui Carlyle, pusă în practică și de întemeietorul școlii de lingvistică și filologie din Iași, fostul meu profesor Alexandru Philippide... Este drept că fiecare om... dorește ca munca și ideile sale să fie înțelese și aprobate de societate, ba chiar elogiate și, când e cazul, recompensate. Dar conștiințele severe refuză elogiile și recompensele. Dată fiind afecțiunea cu care mă înconjoară foștii mei elevi, nu puteam să le produc dezamăgirea de a evita această sărbătorire. Doresc totuși să fiu considerat o conștiință severă, căci nu mi-am permis orice în viață. Iar strădaniile mele de peste cinci decenii în domeniul muncii științifice, strădaniile care au avut adesea aspectul muncilor lui Sisif, au fost încheiate cu unele rezultate incontestabile și au găsit aprecieri elogioase...” (Ivănescu 1983: 61-62).

Referințe bibliografice:

- IVĂNESCU, G. 1982: *Însemnări autobiografice*, în *** *Bârladul odinioară și astăzi*, II, București, Miscelaneum, 1982, p. 207-233.
- IVĂNESCU, G. 1983: *Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, în *** *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Iași, Centrul de multiplicare al Universității din Iași, p. 61-94.
- IVĂNESCU, G. 1985: *Cu profesorul G. Ivănescu*, interviu realizat de Grigore Ilisei, în „Convorbiri literare”, nr. 6, iunie, p. 7, 14.
- IVĂNESCU, G. 2005: *Corespondență inedită G. Ivănescu – G. Istrate*, în „Convorbiri literare”, nr. 5 (113), mai.
- PAMFIL, Carmen-Gabriela 2008: *Alexandru Philippide*, București, Editura Litera Internațional.

BIBLIOGRAFIA
LUCRĂRILOR PROFESORULUI G. IVĂNESCU,
EDITATE ÎN PERIOADA 1934 – 2012¹

I. CĂRȚI, ARTICOLE (ÎN EXTENSO ȘI ÎN REZUMAT), NOTE ȘI RECENZII

a. Lingvistică

1934

1. *Note lingvistice: clădăr, clădăr, clădăr; țuhăl; mîînînc, lumînă; rugînă, Aliștăr; Stúrza, Șéndrea, Vlădnîc; Răbîia*, în BIFR, I (1934), p. 161-168. Despre *Răbîia*, și la p. 239-240.
2. Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, [rec.], în BIFR, I (1934), p. 187-198; v. și nr. 261, p. 31-45, sub titlul *Problemele și planul unui tratat de fonetică generală*.

1935

3. *Din fonetica evolutivă a limbii române (cu cîteva discuții de fonetică generală)*, în BIFR, II (1935), p. 128-161; v. și nr. 260, p. 144-176.
4. E. Petrovici, *De la nasalité en roumain*, [rec.], în BIFR, II (1935), p. 250-257; v. și nr. 261, p. 63-70, sub titlul *Nazalitatea în limba română (I)*.

1936

5. *Cu prilejul cărții lui Emil Petrovici, De la nasalité en roumain*, în BIFR, III (1936), p. 137-146; v. și nr. 261, p. 71-79, sub titlul *Nazalitatea în limba română (II)*.
6. *Despre h afon și h fonic*, în BIFR, III (1936), p. 152-157.
7. *Diŧongul ȣe în limba română*, în BIFR, III (1936), p. 146-151; v. și nr. 260, p. 192-197.

1937

8. *ča, če, či, ġa, ġi > ȣea, ȣe, ȣi, dzea, dze, dzi în macedoromână și aromână*, în BIFR (1937), p. 211-220; v. și nr. 261, p. 177-184, sub titlul: *Palatalizarea și africatizarea velarelor latine c, g + e, i în limba română*.
9. *Stări și schimbări fonetice în legătură cu vocala implicită*, în BIFR, IV (1937), p. 204-2011; v. și nr. 261, p. 80-86.

¹ Pentru întocmirea acestei *Bibliografii*, am utilizat: G. Ivănescu, *Lucrări publicate*, Iași, 1977, id., *Lucrări științifice*, Iași, 1982, *Lucrări științifice ale profesorului Gheorghe Ivănescu*, în *Omagiu G. Ivănescu*, p. 292-327, *Bibliografia românească de lingvistică*, publicată în revista „Limba română”, începând din anul 1959, precum și alte surse bibliografice și documente referitoare la opera științifică a savantului ieșean. Toate comentariile sau explicațiile așezate între paranteze drepte aparțin lui G. Ivănescu. Am respectat ortografia autorului, conform normelor literare din perioada apariției lucrărilor acestuia.

10. A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, tome II, [rec.], în BIFR, IV (1937), p. 221-233; v. și nr. 261, p. 19-30, sub titlul *Conceptul de lingvistică generală în opera lui A. Meillet*.

1938

11. **Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică**, în BIFR, V (1938), p. 55-139; v. și nr. 261, p. 219-295.
12. *Atlasul lingvistic român*, [rec.], în BIFR, V (1938), p. 323-331.
13. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *Limba latină*; II. *Limbile balcanice*, [rec.], în BIFR, V (1938), p. 302-312.
14. Carlo Battisti, *Fonetica generale*, [rec.], în BIFR, V (1938), p. 264-279; v. și nr. 261, p. 46-62, sub titlul *Părerile lui Carlo Battisti în domeniul foneticii*.

1939

15. **í > ă în macedoromână, meglenoromână și istroromână**, în „Arhiva”, XLVI (1939), nr. 3-4, p. 217-275; și în extras, 1940.
16. **Originea alternanței substantivale fem. sing. (-)ă-, fem. pl. (-)ă-**, în BIFR, VI (1939), p. 97-113 și 313-314; și în extras, 1940.
17. N. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie*, [rec.], în BIFR, VI (1939), p. 250-257; v. și nr. 261, p. 312-320, sub titlul *Ultimele păreri ale lui N. S. Trubetzkoy în domeniul așa-zisei fonologii*.

1940

18. Alexandru Philippide, în „Însemnări ieșene”, V (1940), nr. 7, iulie, p. 154-157, sub titlul general *Dezvelirea busturilor lui A. Philippide și G. Ibrăileanu. Cuvântările d-lor Iorgu Iordan, Octav Botez, Gheorghe Ivănescu și Gheorghe Ivașcu*; și în extras.
19. L. Gáldi, *Les mots d'origine néogrecque à l'époque des phanariotes*, [rec.], în „Însemnări ieșene”, V (1940), nr. 6, iunie, p. 540-550; și în extras.
20. Sextil Pușcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, [rec.], în „Însemnări ieșene”, V (1940), nr. 11, septembrie, [nedifuzat], p. 289-300; și în extras.
21. N. Șerban, *Racine en roumaine*, [rec.], în „Revista critică”, XIV (1940), nr. 4, p. 248-251.
22. E. Seidel, *Zu den Funktionen der Vergangenheitstempora im Rumänischen*, [rec.], în „Însemnări ieșene”, V (1940), nr. 7, p. 128-138; și în extras.

1941

23. **č, ģ + ă, e, i > ț, dz în macedoromână și meglenoromână**, în BIFR, VII-VIII (1940-1941), p. 328-335; v. și nr. 261, p. 185-191.
24. *Destinul românesc*, în „Cetatea Moldovei”, II (1941), nr. 5, p. 99-106.
25. *Discuțiile asupra unei fonetici nefiziologice și neacustice*, în BIFR, VII-VIII (1940-1941), p. 309-326; v. și nr. 261, p. 296-311.
26. *Noțiunea de română primitivă (Urrumänisch)*, în BIFR, VII-VIII (1940-1941), p. 165-188; v. și nr. 261, p. 198-218.

1942

27. *Colonii meglenoromâne în sudul Transilvaniei, Oltenia și Muntenia. Graiul românilor din imperiul româno-bulgar*, în BIFR, IX (1942), p. 175-179; și în extras, 1943.
28. *Originea firșeroșilor*, în BIFR, IX (1942), p. 175-179.
29. N. Iorga, *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor*, I. *Teleormanul*, [rec.], în BIFR, IX (1942), p. 212-216.

1943

30. *Despre schimbările fonetice italiene de tipul -ct- > -tt- și -gd- > -dd-*, în „Italica”, II (1943), p. 114-136; și în extras.
31. *Planul unei lecții de limbă italiană la clasa a VII-a (Ariosto, Orlando furioso, c. I, s. 13-17)*, în „Cercetări pedagogice”, I (1943), Iași, p. 303-313.

1946

32. *Repartiția geografică a neamurilor slave în patria lor primitivă*, în „Studii și cercetări istorice”, XIX (1946), p. 18-25.
33. Al. Rosetti, *Istoria limbii române, IV, Româna comună*, [rec.], în BIFR, X (1943, apărut în 1946), p. 192-209.
34. Cronică: *Pericle Papahagi*, în BIFR, X (1943, apărut în 1946), p. 228-229.
35. Cronică: *De la Administrația „Buletinului”*, în BIFR, X (1943, apărut în 1946), p. 229-230.

1947

36. **Originea românilor**, [curs predat în anul universitar 1945-1946, litografiat parțial], Iași, 1947, 276 p. Editor: Petre Lazăr.
37. *Publicațiile anului 1946: Lingvistica*, în „Ethos”, 1947, nr. 1-2, p. 175-178.

1948

38. **Curs de sintaxa limbii române** [predat în anul universitar 1947-1948, litografiat], Iași, 1948, 184 p. Editat de Valeria Osoianu. [Cursul a continuat și în anul 1948-1949.]
39. **Problemele capitale ale vechii române literare**, în BIFR, XI-XII (1944-1945, apărut în 1948), p. 1-412, 540; și în extras, Iași, 1948.
40. *Observații la articolul precedent* [I.D. Țicăloiu, *Însemnări asupra ortografiei lui s și a lui z*], în BIFR, XI-XII (1944-1945, apărut în 1948), p. 422-424.
41. Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, [rec.], în BIFR, XI-XII (1944-1945, apărut în 1948), p. 507-519.
42. W. von Wartburg, *Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft*, în BIFR, XI-XII (1944-1945, apărut în 1948), p. 498-516.
43. Cronică: Otto Jespersen, *Profesorul Iorgu Iordan la Academia Română*, în BIFR, XI-XII (1944-1945, apărut în 1948), p. 535-539.
44. Cronică: *De la Administrația „Buletinului”*, în BIFR, XI-XII (1944-1945, apărut în 1948), p. 539-540.

1949

45. Răspunsurile la patru din cele nouă probleme discutate la cel de-al șaselea Congres Internațional al Lingviștilor, Paris, iulie, 1948, în *Actes du sixième Congrès international des linguistes*, Paris, 1949, p. 167-175, 237-239, 283-285, 353-356.

1950

46. ***Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic***, în BIFR, XIII-XIV (1946-1947, apărut în 1950, nedifuzat), p. 403-448; și în extras, Iași, 1950.
47. Vladimir Georgiev, *Vorgriechische Sprachwissenschaft*, [rec.], în BIFR, XIII-XIV (1946-1947, apărut în 1950, nedifuzat), p. 487-493.
48. I.I. Meščaninov, *Obščee jazykoznanie*, [rec.], în BIFR, XIII-XIV (1946-1947, apărut în 1950, nedifuzat), p. 449-456; și în extras.
49. V.K. Nikolski, N.F. Jakovlev, *De ce vorbesc oamenii limbi diferite*, [rec.], în BIFR, XIII-XIV (1946-1947, apărut în 1950, nedifuzat), p. 481-487.
50. Th. Simenschy, *Limba hitită și rolul ei în gramatica comparată*, [rec.], în BIFR, XIII-XIV (1946-1947, apărut în 1950, nedifuzat), p. 493-502.
51. Cronică: *De la redacția „Buletinului”*, în BIFR, XIII-XIV (1946-1947, apărut în 1950, nedifuzat), p. 502-505.

1951

52. *Influențe slave și bizantine în folclorul românesc și în limba românească*. Conferință ținută la 15 decembrie 1951 la Institutul de Istorie Literară și Folclor din București; rezumat în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, II (1953), p. 249-250.

1953

53. *Un poet român necunoscut, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Iașul nou”, 1953, nr. 3-4, p. 219-232; și în extras.

1955

54. *Despre delimitarea fondului lexical principal*, în SCȘt, Seria III: Științe sociale, VI (1955), nr. 3-4, p. 183-207.
55. *Iașul de ieri, de azi și de mâine*, în „Iașul literar”, 1955, nr. 1, p. 63-77.
56. *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*, în LR, IV (1955), nr. 1, p. 19-39; v. și nr. 131, sub titlul *Îndrumări în cercetarea morfologiei*; nr. 298, p. 104-121.

1956

57. *Fonetica și morfologia neologismelor române de origine latină și romanică*, în SCȘt, Seria III: Științe sociale, Filologie, VII (1956), fasc. 2, p. 1-24 [în colaborare cu Liviu Leonte].
58. *Formarea terminologiei filozofice românești moderne*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, I, București, 1956, p. 171-204; v. și nr. 299, p. 122-152.
59. *Limba poetică românească*, în LL, II (1956), p. 197-224; v. și nr. 299, p. 153-177.

60. *Problemele fundamentale ale limbii literare românești*, în „Iașul literar”, 1956, nr. 1, p. 73-79; v. și nr. 299, p. 1-7.
61. *Teorii eronate cu privire la limba literară românească*, în „Iașul literar”, 1956, nr. 10, p. 86-104.

1957

62. *Le rôle de Japhétites dans la formation des peuples et des cultures antiques*, în SAO, I (1957), p. 199-231.
63. *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, în *Mélanges linguistique publiées à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, 1957, p. 23-61.
64. *Note etimologice. Istoria socială în serviciul etimologiei române*, în SCL, VIII (1957), nr. 4, p. 509-517.
65. *Soarta neutrului latin clasic în latina populară și în limbile romanice*, în SCL, VIII (1957), nr. 3, p. 299-313.
66. *Teoriile lui L.P. Iakubinski despre slava primitivă și rusa veche*, în SCL, VIII (1957), nr. 2, p. 193-206.

1958

67. *Din sintaxa propozițiilor exclamative*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, cu prilejul împlinirii a 70 de ani, București, 1958, p. 449-452; și în extras.
68. *Les plus anciennes influences de la romanité balkanique sur les slaves : **lunà** 'lune', **lunátik** 'sommnambule' etc.*, în „Romanoslavica”, I (1958), p. 44-51; și în extras.
69. *Nașterea sufixului francez **-age***, în „Revista de filologie romanică și germanică”, II (1958), nr. 1, p. 49-71.
70. *Origine pré-indo-européenne des noms du Danube*, în *Contributions onomastiques, publiées à l'occasion du VI-e Congrès international des sciences onomastiques à Munich du 24 au 28 août 1958*, București, 1958, p. 125-139; și în extras.
71. *Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din **Poezii alese**, 1830*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, II, București, 1958, p. 55-74; v. și nr. 299, p. 76-93.

1959

72. *Elemente maramureșene în limba tipăriturilor lui Coresi*, în SC Șt, Seria III: Științe sociale: Filologie, X (1959), fasc. 1-2, p. 19-31; v. și nr. 299, p. 43-52.
73. *Les formes du nominatif et de l'accusatif pluriels des I-re et II-e déclinaison, en latin vulgaire*, în *Recueil d'études romanes publiées à l'occasion du IX-e Congrès international de linguistique romane à Lisbonne, du 31 mars au 3 avril 1959*, București, p. 125-133; și în extras.
74. *Naissance et évolution du suffixe gallo-romaine **-age***, în „Revue de linguistique”, tome IV (1959), nr. 2, p. 177-200; și în extras.
75. *Un cuvânt românesc de origine traco-dacă: dr. **mînzăre**, **mîrzără**, mr. **muldzăre***, în SCL, X (1959), nr. 1, p. 105-112; și în extras [în colaborare cu G. Giuglea].
76. *Intervenție la raportul lui Emil Petrovici, Les nouveaux Atlas Linguistiques de la Romania orientale, și la cel al lui Mirko Deanović, Perspectives de l'Atlas linguistique méditerranéen*, în cadrul Colocviului Internațional de Civilizații, Literaturi și Limbi Romanice, București, septembrie, 1959; în *Actes du colloque international de civilisations, littératures et langues romanes, Bucarest, 14-27 septembre 1959*, București, [1962], p. 195-197. [Cuprinde observații asupra aspectului geografic al dacoromânei.]

1960

77. *Un élément japhétique en hittite et en tokharien*, în SAO, II, 1959-1960, p. 242-243.
78. *Un élément uralien en slave et en tokharien*, în SAO, II, 1959-1960, p. 244.
79. *Un scriitor muntean de la sfârșitul secolului al XVIII: Ioan Cantacuzino*, în SC Șt, Seria III: Științe sociale, Filologie, XI (1960), p. 135-140; și în extras [în colaborare cu N. A. Ursu].

1961

80. *Dieux indo-européens empruntés aux populations pré-indo-européennes de la Méditerranée et de l'Asie antérieure*, în SAO, III, 1960 [1961], p.117-127; și în extras.
81. *O nouă teorie despre formarea limbilor romanice și despre cauzele schimbărilor limbii*, în „Revista de filologie romanică și germanică”, V (1961), nr. 2, p. 361-373; și în extras.

1963

82. *Cuvînt înainte*, în AUT. Seria Științe filologice, I (1963), p. 9-10. [Semnat: Comitetul de redacție.]
83. *Diferențieri dialectale ale latinei populare*, [comunicare făcută la Societatea Română de Lingvistică Romanică, în ședința din 10 iunie 1963, rezumat în limba franceză], în „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane”, Bucarest, I, 1964, p. 31-32).
84. *Ibero-caucazica, Ibero-kavkaskoe jazykoznanie (=Iberiul-kavkasiuri enatmetcniereba)*, IX-X, Tbilisi, 1958, [rec.], în SAO, IV, 1962 [1963], p. 306-307.
85. *Gramatica și logica, I. Structura logică a gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în AUT, I (1963), p. 259-267; și în extras.
86. *Originea huțulilor și a tuhoșilor*, în AUT, I (1963), p. 311-314; și în extras.
87. Eugenio Coseriu, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, Montevideo, 1954, 76 p., [rec.], în AUT, I (1963), p. 331-334; și în extras.
88. Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1960, [rec.], în AUT, I (1963), 347-350.
89. D. Dečev, *Charakteristika na trakijskijat ezik, Charakteristik der thrakischen Sprache*, 2-e édition, améliorée, du texte allemand, apparue comme annexe à „Balkansko ezikoznanie”, Sofia, II (1960), p. 147-213, [rec.], în „Revue des études sud-est-européennes”, I (1963), nr. 1-2, p. 185-187.
90. J. Hubschmid, *Substratprobleme*, [rec.], în „Revista de filologie romanică și germanică”, VII (1963), nr. 2, p. 355-357.
91. Carlo Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza*, terza edizione ampliata e aggiornata, Bologna, 1959, [rec.], în AUT, I (1963), p. 343-349.

1964

92. *Cuvinte românești de origine traco-dacă*, în AUT, II (1964), p. 258-263.
93. *Gramatica și logica, II. Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în AUT, II (1964), p. 193-219; și în extras.
94. *În legătură cu începuturile lui Eminescu*, partea a III-a, *Dicționarul de rime*, în „Orizont”, XV (1964), nr. 6, p. 84-85 (în colaborare cu G.F. Tepelea).
95. *Limbă și dialect în cadrul României occidentale în evul mediu*, [comunicare făcută la Societatea Română de Lingvistică Romanică, în ședința din 19 iunie 1964, rezumat în limba franceză], în „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane”, Bucarest, I, 1964, p. 47-48.

96. *Problemele limbii lui Mihai Eminescu*, în „Orizont”, XV (1964), nr. 5, p. 101-107; v. și nr. 299, p.178-185.
97. *Teoria lui Vladimir Georgiev despre limba traco-dacă*, în AUT, II (1964), p. 255-258; și în extras.
98. V. Georgiev, *Issledovanija po sravnitel'no-istoričeskomu jazykoznaniju (rodstvennye otnošenija indoevropejskich jazykov)*, Moscova, 1958, [rec.], în AUT, II (1964), p. 280-282.
99. Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, București, 1963, [rec.], în „Revue roumaine d'histoire”, III (1964), p. 577-580.

1965

100. *Activitatea lingvistică din R.S. România în anii de după eliberare*, în „Progresele științei”, I (1965), nr. 4, p. 113-116.
101. *Alexandru Philippide (1859-1933). Omul și opera*, în „Orizont”, XVI (1965), nr. 4, p. 52-66.
102. *Formarea cuvintelor în limba română* [comunicare făcută la Conferința Națională de Lingvistică Românească, București, 7-10 octombrie 1964], în LR, XIV (1965), nr. 1, p. 31-37; și în extras.
103. *La formation des langues romanes occidentales*, [comunicare făcută la cel de-al XI-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică, Madrid, 1-9 septembrie, 1965 (citită în ședință de I. Coteanu); rezumat în limba franceză], în *El XI Congreso internacional de lingüística y filología románicas*, Madrid, 1965, p. 60-62. [Articolul a apărut integral în *Actele Congresului*, vezi anul 1968, nr. 127.]
104. *Nume și verb*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 421-426; și în extras.
105. *Problèmes concernant la formation des mots en roumain*, în „Revue roumaine de linguistique”, X (1965), nr. 1-3, p. 81-89; și în extras.
106. *Realizări și perspective ale lingvisticii în Timișoara*, în „Drapelul roșu”, XXII (1965), nr. 6464, 17 oct., p. 2.
107. *Un hidronimic românesc de origine dacică: Năruja*, în AUT, III (1965), p. 267-271; și în extras.
108. *Intervenție la comunicarea lui Al. Rosetti făcută la cel de-al V-lea Congres Internațional al Slaviștilor*, Sofia, 1963; vezi *Slavijanska filologija. Materialy ot V meždunaroden Kongres na slavistite*, tom VII, Ezikoznanie, Sofia, 1965, p. 336-337. [O versiune întrucîtva deosebită a fost tipărită din greșeală la p. 283, ca intervenție la comunicarea lui J. Ellis, *Possible Comparison of Balkan and Nord-West European Linguistic Community, with Reference to System-Reduction of Quantification*, la care G. Ivănescu nu a luat cuvîntul; vezi vol. citat, p. 279-280.]
109. Ivan Popović, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960, [rec.], în AUT, III (1965), p. 290-297; și în extras.

1966

110. *O limbă romanică uitată: limba africană*, [comunicare făcută la Societatea Română de Lingvistică Romanică, în ședința din 26 noiembrie 1965, rezumat în limba franceză], în „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane”, III, 1966, p. 16-18).
111. *Probleme actuale ale lingvisticii române*, în „Cronica”, I (1966), nr. 37, p. 1, 10; și nr. 38, p. 9.
112. *Son et phonème*, [comunicare făcută la Colocviul Internațional de Fonologie din București, 20-23 septembrie 1965], în *Cahiers de linguistique théorique et appliquée*, III (1966), p. 75-79.
113. *Un aspect eronat al structuralismului lingvistic*, în „Orizont”, XVII (1966), nr. 1, p. 59-62.
114. Giacomo Devoto, *Origini indoeuropee*, Sansoni, Firenze, 1962, [rec.], în AUT, IV (1966), p. 290-293; și în extras.

1967

115. *Concepția despre artă și frumos a lui Lucian Blaga*, I, în „Orizont”, XVIII (1967), nr. 12, p. 8-14.
116. *La formation du panthéon védique*, în SAO, V-VI (1967), p. 77-91; și în extras.
117. *Les lois fondamentales de l'évolution linguistique* [rezumat], în X-e Congrès international des linguistes, Xth International Congress of Linguistics, *Résumés des communications, Abstracts of Papers*, Bucarest, 28 août – 2 septembre 1967, Bucharest, August 28 – September 2, 1967, p. 157.
118. *O influență slavă sau bizantină în folclorul românesc și în limba românească*, în *Folclor literar*, Timișoara, 1967, p. 12-23.
119. *Une grammaire française de la première moitié du XIX-e siècle : Grammaire des grammaires, ou analyse raisonnée des meilleurs traités sur la langue française, par Ch.P. Girault-Duvivier*, [rezumatul comunicării ținute la 21 martie 1967 în cadrul Filialei din Timișoara a Societății Române de Lingvistică Romanică], în „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane”, IV (1967), p. 49-51.
120. *W. von Humboldt (1776-1835)*, în „Progresele științei”, III (1967), nr. 12, p. 487-488.

1968

121. *Albanais et Japhétites*, în SAO, VII, 1968, p. 273-276; și în extras.
122. *Concepția despre artă și frumos a lui Lucian Blaga*, II, în „Orizont”, XIX (1968), nr. 1, p. 26-32.
123. *Formes synthétiques et formes analytiques dans la déclinaison roumaine*, Sinaia, 25 juillet – 24 août 1968 (Université du Bucarest, Cours d'été et colloques scientifiques), 16 p.
124. *Fr. Bopp (1791-1867)*, în „Progresele științei”, IV (1968), nr. 1, p. 47-48.
125. *Giambattista Vico (1666-1744)*, în „Progresele științei”, IV (1968), nr. 5, p. 382-384.
126. *Introducere la Mihai Costăchescu, Cîntece populare românești*, București, 1969, 695 p. [*Folclor din Moldova*, II], p.9-34. [În colaborare cu V. Șerban.]
127. *La formation des langues romanes occidentales*, în *Actas del XI Congreso internacional de lingüística y filología románicas*, Madrid, 1965, I, Madrid, 1968, p. 303-310; și în extras.
128. *Le problème des tendances phonétique romanes*, în *Al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie romanică, XII-e Congrès international de linguistique et philologie romanes, Rapoarte și comunicări, Rezumate, Rapports et communications, Résumés*, București, 1968, p. 77. [Pentru comunicarea integrală, vezi anul 1970, nr. 142].
129. *Variations régionales de l'influence du vieux slave sur la langue roumaine*, în „Romanoslavica”, XVI (1968), p. 31-42; și în extras.

1969

130. *Étymologie de l'hydronyme roumain Jijia*, în *Disputationes ad montium vocabula aliorumque nominum significationes pertinentes*, 10. Internationaler Kongress für Namenforschung, *Abhandlungen*, II, Wien, 1969, p. 481-487; și în extras. [În colaborare cu Rodica Ciocan-Ivănescu.]
131. *Îndrumări în cercetarea morfologiei*, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul XIX*, I, București, 1969, p. 21-48 [retipărire, cu alt titlu, a articolului apărut în LR, IV, 1955, nr. 1, p. 19-39]; v. și nr. 56; nr. 298, p. 104-121, sub titlul *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*.
132. *Les lois fondamentales de l'évolution linguistiques*, în *Actes du X-e Congrès international des linguistes*, Bucarest, 28 août – 2 septembre 1967, I, București, 1969, p. 247-250; și în extras.
133. *Pentru o istorie a Olteniei*, în „Ramuri”, V (1969), nr. 12, p. 1.

134. *Prefață* la Gheorghe Rădulescu, Ion M. Negreanu, *Însemnări din trecutul unei tipografii și cultura olteană*, Craiova, 1969, p. 5.
135. Intervenție la raportul lui Giacomo Devoto, *Il metodo comparativo classico e le correnti linguistiche attuali*, ținut la cel de al X-lea Congres Internațional al Lingviștilor, în *Actes du X-e Congrès international des linguistes*, Bucarest, 28 août – 2 septembre 1967, I, București, 1969, p. 144-145.

1970

136. **Închideri și deschideri ale vocalelor în primele timpuri ale limbii române**, Craiova, 1970, 123 p. [multiplicare rotaprint, 99 exemplare]; v. și nr. 261, p. 97-143.
137. **Miorița. Tipologia variantelor. Geneză**, Craiova, 1970, 109 p.
138. Cuvânt introductiv, în „Philologica”, I (1970), p. 5-7; [retipărit, într-o formă întrucâtva deosebită, în „Historica”, I (1970), Craiova, p. 5-7].
139. *Din nou despre cuvântul Argeș*, în „Argeș”, V (1970), nr. 6 (49), p. 18-19.
140. *Etica omului de știință*, în „Cronica”, V (1970), nr. 29 (232), p. 11 [pe marginea notei de răspuns a lui Sorin Stati din „Contemporanul”, 1970, nr. 26, p. 8].
141. *Istoria unui cuvânt [Argeș]*, în „Argeș”, V (1970), nr. 5 (48), p. 17.
142. *Le problème des tendances phonétiques romanes*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, I, București, 1970, p. 409-417.
143. *Neologisme cu fonetism inacceptabil*, în „Argeș”, V (1970), nr. 7 (50), p. 19.
144. *Structuralismul și lingvistica veche*, în „Cronica”, V (1970), nr. 25 (228), p. 1 [în continuarea discuțiilor de principii cu Sorin Stati].
145. *Un erou al lingvisticii în luptă cu obtuzitatea*, în „Cronica”, V (1970), nr. 24 (227), p. 11 [pe marginea articolului lui Sorin Stati, *Fost-au lingviștii fericiți?*, din „Contemporanul”, 1970, nr. 20, p. 8].
146. *Vérité et erreur dans la recherche des dialectes proto-indo-européennes*, în „Philologica”, I (1970), p. 9-35; și în extras.
147. Intervenție la comunicarea lui André G. Handricourt, *Les doubles transphonologisations simultanées*, ținută în cadrul aceleiași congres, în *Actele celui de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, I, București, 1970, p. 316.
148. *Expresia ideilor 'perfect' și 'perfecție' în limba română veche*, în „Mitropolia Olteniei”, XXII (1970), nr. 5-8, p. 823-829.
149. *Limba română are flexibilitatea mătasei și duritatea oțelului* [interviu cu Romulus Diaconescu], în „Tribuna”, XIV (1970), nr. 32, p. 11 [redă spusele autorului cu o frecventă exprimare neadekvată, adesea chiar eronată].
150. *Cronica limbii: Necesitatea de a îndruma dezvoltarea limbilor literare*, în „Argeș”, V (1970), nr. 4 (47), p. 15.
151. Intervenție la comunicarea lui W. Flämmig, *Bedeutungsstrukturen im Bereich der Temporalität und Modalität*, ținută la cel de-al X-lea Congres Internațional al Lingviștilor, în *Actes du X-e Congrès international des linguistes*, II, 1970, p. 404-405.

1971

152. *Amintiri despre G. Ibrăileanu*, în *ConvLit*, 1971, nr. 5, p. 22-29.
153. *Amintiri despre Liceul „Gheorghe Roșca-Codreanu”, din Bîrlad, din anii 1923-1930*, în *Liceul „Gheorghe Roșca-Codreanu”, Bîrlad. Debuturi și tradiții*, număr festiv, 1971, p. 16-21.
154. *D. Tomescu și specificul național*, în *Rezonanțe culturale oltene*, Craiova, 1971, p. 15-29.

155. *Les subdivisions territoriales du daco-roumain* [comunicare făcută la cel de-al XIII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică din Québec, 29 august – 5 septembrie 1971], rezumat în *Actes du XIII-e Congrès international de linguistique et philologie romane. Résumé des communications*, Québec, 1971, p. 125-126, cu titlul: *Les subdivisions territoriales du roumain*.
156. *Limba lui Alexandru Macedonski*, în *Comentarii macedonskiene*, București, 1971, p. 45-60.
157. *Limba și cultură*, în „Cadran”, 1971, nr. 4, p. 8-9.
158. *Originea cuvintelor vechi grecești κόπος (κόπος), κόρη (κούρη)* [titlu tipărit greșit, în urma intervenției nefericite a comitetului de redacție: *Originea vechilor cuvinte grecești* etc.], în „Apulum. Arheologie, istorie, etnografie”, IX (1971), p. 293-295; și în extras.
159. *Petru Maior*, în „Progresele științei”, VII (1971), nr. 5, p. 241-244.
160. *Timbrul vocalic implicit al consoanelor*, în AUI (Serie nouă), Secțiunea III, e. Lingvistică, tomul XVII (1971), p. 77-85; v. și nr. 261, p. 87-96.

1972

161. *Cel de-al XIII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică, Québec, 29 august – 5 septembrie 1971*, în AUI, XVIII (1972), p. 143-145.
162. *Cel de al VII-lea Congres internațional de științe fonetice, Montreal, 22 august – 28 august 1971*, în „Progresele științei”, 1972, nr. 2, p. 103-104.
163. *Cercetarea elementelor de origine germanică din limba română* [titlu tipărit cu o greșeală de tipar: ... în limba română], în „Cronica”, VII (1972), nr. 38, p. 10, 13.
164. *Cuvânt înainte la Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Iași, 1934-1945. Indice de materii și nume de Dorina Mercheș, B.C.U. „M. Eminescu”, Iași, 1972.*
165. *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue litterarie*, în „Philologica”, II (1972), p. 5-25; și în extras.
166. *Limba literară: Preambul*, în ConvLit, III (1972), nr. 1, p. 10.
167. *Limba literară: Existența dialectelor literare*, în ConvLit, III (1972), nr. 2, p. 10; v. și nr. 299, p. 12-14.
168. *Limba literară: Bazele dialectale ale limbii române literare*, I, în ConvLit, III (1972), nr. 3, p. 10; v. și nr. 299, p. 8-10.
169. *Limba literară: Bazele dialectale ale limbii române literare*, II, în ConvLit, III (1972), nr. 4, p. 11; v. și nr. 299, p. 10-11.
170. *Limba literară: Stilurile limbii literare*, în ConvLit, III (1972), nr. 5, p. 11.
171. *Limba literară: Limba lui Vasile Alecsandri*, I, în ConvLit, III (1972), nr.6, p. 11; v. și nr. 299, p. 94-101 [cu modificări și adăugiri].
172. *Limba literară: Limba lui Vasile Alecsandri*, II, în ConvLit, III (1972), nr.7, p. 11; v. *ibidem*.
173. *Limba literară: Faza actuală a limbii române*, în ConvLit, III (1972), nr.8, p. 11.
174. *Limba literară: Terminologia lingvistică românească de după 1964*, în ConvLit, III (1972), nr. 9, p. 11.
175. *Limba literară: Principiile studierii limbajului poetic*, în ConvLit, III (1972), nr. 10, p. 11; v. și nr. 299, p. 230-232, cu titlul modificat parțial: *Limba lui Lucian Blaga. Principiile studierii limbajului poetic*.
176. *Limba literară: Stilul lingvistic al poeziei lui Blaga*, I, în ConvLit, III (1972), nr. 11, p. 11; v. și nr. 299, p. 233-235.
177. *Limba literară: Stilul lingvistic al poeziei lui Blaga*, II, în ConvLit, III (1972), nr. 12, p. 11; v. și nr. 299, p. 235-237.

178. Limba literară: *Stilul lingvistic al poeziei lui Blaga*, III, în ConvLit, III (1972), nr. 13, p. 11; v. și nr. 299, p. 237-240.
179. Limba literară: *Stilul lingvistic al poeziei lui Blaga*, IV, în ConvLit, III (1972), nr. 15, p. 11; v. și nr. 299, p. 240-241.
180. *Limba română literară și limbajul criticii literare*, în LL, 1972, nr. 3, p. 354-357; și *Concluzii*, în *ibid.*, p. 370-372 [în cadrul dezbaterii *Limbajul criticii literare*, organizate de Academia R. S. România, 1972].
181. *Observații asupra limbii lui Mihail Eminescu*, în „Caietele Eminescu”, I (1972), p. 112-123; v. și nr. 299, p. 186-194.
182. Emil Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, [rec.], în AUI, XVIII (1972), p. 154-157.

1973

183. *Les éléments latins de la langue albanaise*, rezumatul comunicării ținute în ședința din 28 aprilie 1972 a Filialei Iași a Societății de Lingvistică Romanică, în „Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane”, IX (1973), p. 130-131.
184. I.I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, [rec.], în AUI, XIX (1973), p. 171-174; și în extras.

1974

185. *Amintiri despre G. Ibrăileanu* [retipărire cu îmbunătățiri a articolului din ConvLit, 1971, nr. 5, p. 22-29], în *Amintiri despre G. Ibrăileanu*, Iași, 1974, p. 150-164.
186. *La distinction entre la linguistique descriptive et la linguistique historique au XIX-e siècle*, în *Proceedings of the Eleventh International Congress of Linguists*, Bologna – Florence, 23 august – septembrie, 1972, I, Bologna, 1974, p. 145-149.
187. *Limba lui Gheorghe Lazăr* [comunicare făcută la Simpozionul „Gheorghe Lazăr”, Academia R. S. România, octombrie 1973], rezumat în „Progresele științei”, X (1974), nr. 3, p. 176-177.
188. *Limba mitropolitului Dosoftei*, în AA, CVIII (1974), nr. 24, p. 186-194; v. și nr. 299, p. 53-60.
189. *Lingvistica indoeuropeană în România* [interviu consemnat de L. Chișu], în „Opinia studentescă”, I (1974), nr. 1, p. 16.
190. *Prefață* la M. Bucă, C. Vințeler, *Dicționar de antonime*, București, 1974, p. 5-6.
191. *Rolul lui D. Cantemir la dezvoltarea terminologiei filozofice românești*, în *300 de ani de la nașterea lui Dimitrie Cantemir*, Sesiunea științifică „Dimitrie Cantemir”, București, 1974, p. 125-132; v. și nr. 299, p. 61-66.
192. *Scrisorile lui Titu Maiorescu către Alexandru Philippide*, în „Cronica”, IX (1974), nr. 16 (429), p. 7; și în nr. 17 (430), p. 6-7.

1975

193. *Cronica limbii: Necesitatea criticii limbii*, în „Cronica”, X (1975), nr. 15, p. 4-5.
194. *Cronica limbii: Sarcinile criticii limbii*, în „Cronica”, X (1975), nr. 24, p. 7.
195. *Cronica limbii: Cultivarea limbii*, în „Cronica”, X (1975), nr. 26 (491), p. 7.
196. *Cronica limbii: Travalu*, în „Cronica”, X (1975), nr. 28 (493), p. 7.
197. *Cronica limbii: A vedea lumina tiparului*, în „Cronica”, X (1975), nr. 30, p. 7.
198. *Cronica limbii: La noi în țară. Pe parcurs*, în „Cronica”, X (1975), nr. 32, p. 7.

199. Cronica limbii: *A idea, ideatic*, în „Cronica”, X (1975), nr. 34 (499), p. 7.
200. Cronica limbii: *La ora actuală*, în „Cronica”, X (1975), nr. 36 (501), p. 7.
201. Cronica limbii: *Titluri greșite*, în „Cronica”, X (1975), nr. 38 (503), p. 8.
202. Cronica limbii: *Cert, certă*, în „Cronica”, X (1975), nr. 40 (505), p. 7.
203. Cronica limbii: *Celălalt, cealaltă*, în „Cronica”, X (1975), nr. 46 (511), p. 7.
204. Cronica limbii: *Derivate latine*, în „Cronica”, X (1975), nr. 48 (513), p. 7.
205. Cronica limbii: *Pronumele de identitate*, în „Cronica”, X (1975), nr. 50, p. 7.
206. Cronica limbii: *Verbe întrebuițate la o diateză greșită*, în „Cronica”, X (1975), nr. 52 (517), p. 7.
207. *Sur le vocabulaire pastorale du grec et du latin*, în *Actes du XII-e Conférence internationale du comité „Eirene”*, Cluj, 1972, București, 1975, p. 159-167.

1976

208. *Cum vorbim, cum scriem românește? Necesitatea cultivării limbii*, în „Scînteia”, XLVI (1976), nr. 10665, p. 4.
209. *La toponymie de la zone carpatique*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, Cursurile de vară internaționale, 5-20 iulie 1976, Iași și Piatra Neamț, 1976.
210. *Le mot roumain d'origine thraco-dace arțar „érable” et le traitement de l'occlusive palatale k dans le thraco-dace*, în *Thraco-dacica*, București, 1976, p. 321-322.
211. *Le phonétisme du thraco-dace vu à travers les mots roumains d'origine thraco-dace* [comunicare la cel de-al II-lea Congres Internațional de Tracologie, București, 4-10 septembrie 1976], rezumat în *II-e Congrès international de thracologie*, Bucarest, 4-10 septembrie 1976, Résumés des communications, Bucarest, 1976, 157-158.
212. *Les subdivisions territoriales du roumain*, în *Actes du XIII-e Congrès international de linguistique et philologie romanes*, tenu à l'Université Laval (Québec, Canada) du 29 août au 5 septembre 1975, Volume II, Québec, 1976, p. 167-168, Discussion, p. 179-180; și în extras.
213. *Lexicul limbii române*, în „Cronica”, XI (1976), nr. 46 (563), p. 8 [în colaborare cu C. Dimitriu].
214. *Prefață la Nicolae Costin, Opere, I, Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă în 1601. Letopiseșul Țării Moldovei de la 1709 la 1711*, Iași, Editura Junimea, 1976, p. VII-XIII.
215. Intervenție la comunicarea lui Victor Iancu și a lui Bruno Villata, *Considérations sur la phonologie historique des dialectes roumains et italiens*, în *Actes du XIII-e Congrès international de linguistique et philologie romanes*, tenu à l'Université Laval (Québec, Canada) du 29 août au 5 septembre 1975, Volume II, Québec, 1976, p. 189.
216. Intervenție la comunicarea lui Jacques Goudet, *Essai d'interprétation du système verbal périphrastique: a fi + gérondif en roumain*, în *Actes du XIII-e Congrès international de linguistique et philologie romanes*, tenu à l'Université Laval (Québec, Canada) du 29 août au 5 septembre 1975, Volume II, Québec, 1976, p. 569.

1977

217. *Activitatea lingvistică a lui Vasile Bogrea*, în *AnL*, t. XXV (1976), p. 177-185.
218. *Cel de al XVI-lea Colocviu al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg i.Br.* [Iași, 20-26 septembrie 1976], în *AUI*, XXIII (1977), p. 132-133.
219. *Erori în analiza secvențelor fonetice ale indoeuropenei primitive*, în *SCL*, XVIII (1977), nr. 2, p. 125-141.
220. *Graiul românesc*, în cadrul rubricii *Mărturii din mileniul unu*, în „Luceafărul”, XX (1977), nr. 44, p. 7.
221. *I. Șiadbei (1902-1977). In memoriam*, în *AUI*, XXIII (1977), p. 140-142.

222. *Introducere* [despre viața și opera lui Grigore Scorpan], în Grigore Scorpan, *M. Eminescu. Studii și articole*, Ediție, bibliografie și indice de nume de Virgil Andriescu, Iași, 1977, p. 5-16.
223. *Istoria limbii române în universitățile din România*, în LL, 1977, nr. 1, p. 42-48.
224. *La toponymie de la zone carpatique*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, Cursurile de vară internaționale, 5-20 iulie 1976, Iași și Piatra Neamț, 1976 [retipărire cu modificări a textului din anul 1976].
225. *Lingvistica – o disciplină umanistă*. Convorbire cu prof. dr. doc. G. Ivănescu, membru corespondent al Academiei Române, realizată de Dumitru Nica, în „Cronica”, XII (1977), nr. 48 (618), p. 1, 6.
226. *Lucrări publicate*, [Iași], 1977, 24 p., multiplicare xerox. [Bibliografia propriilor lucrări.]
227. *Tache Papahagi (1892-1977)*. In memoriam, în AUI, XXIII (1977), p. 136-139.
228. *Un specialist în limba română: profesorul Glanville Price* [cu o greșală de tipar: *Glenville* în loc de *Glanville*], în „Cronica”, XII (1977), nr. 23 (593), p. 8.
229. *Limba lui Alexandru Macedonski*, în *Comentarii macedonskiene*, București, 1977, p. 45-60; v. și nr. 299, p. 204-216.

1978

230. *A 80-a aniversare a profesorului Petru Caraman*, în AnL, Tomul XXVI (1977-1978, apărut în 1980), p. 269-274; și în extras.
231. *A 90-a aniversare a academicianului Iorgu Iordan*, în AnL, Tomul XXVI (1977-1978, apărut în 1980), p. 241-242; și în extras.
232. *Acad. Iorgu Iordan la vârsta de 90 de ani*, în AUI, XXIV (1978), p. 129-131; și în extras.
233. *Iorgu Iordan, creator de școală lingvistică* [sub titlul comun: *Omagiu academicianului Iorgu Iordan*], în „Cronica”, XIII (1978), nr. 40, p. 1, 7.
234. *La toponymie de la zone carpatique*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, Cursurile de vară internaționale, 5-20 iulie 1976, Iași și Piatra Neamț [retipărire cu modificări a textului din anul 1976 și 1977].
235. *Limba dacică*. Interviu cu prof. univ. dr. docent Gh. Ivănescu, membru corespondent al Academiei Române, realizat de N. Stoicescu și Andrei Lenart, I, în „Argeș”, XIII (1978), nr. 2, p. 7; II, în nr. 3, p. 6.

1979

236. *Die syntaktischen Universalien*, în *Studies in Diachronic, Synchronic and Typological Linguistics. Festschrift for Oswald Szemerényi on the Occasion of his 65th Birthday* (Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science), Amsterdam, 1979, p. 399-416.
237. În jurul **Memoriilor** profesorului Iorgu Iordan, I, în „Cronica”, XIV (1979), nr. 15 (689), p. 2; II, în nr. 16 (690), p. 8.
238. *La toponymie de la zone carpatique*, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, Cursurile de vară internaționale, 5-20 iulie 1976, Iași și Piatra Neamț [retipărire cu modificări a textului din anul 1976, 1977 și 1978].
239. *Mihai Costăchescu, lingvist și folclorist*, în MMS, LV (1979), nr. 1-2, p. 164-168.
240. *Prefață* la Iosif Popovici, *Scrieri lingvistice*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Maria Purdela-Sitaru și Livia Vasiliuță, Timișoara, Editura Facla, 1978.
241. *Ricerche di filologia romena*. Fascicolo I, a cura di Petru Iroaie (Università di Palermo, Istituto di lingua e di letteratura romena), 65 p., Palermo, 1976, în AUI, XXV (1979), p. 129-131; și în extras.

242. *Scrisori primite de A. Philippide* [de la Th. Vîrgolici, C. Negruzzi, I.L. Caragiale], în „Cronica”, XIV (1979), nr. 41 (715), p. 6.
243. *Sur la notion de neutralisation en linguistique*, în *Mélanges à la mémoire de Louis Michel*, Université Paul Valéry – Montpellier, 1979, p. 305-310 [cu redarea greșită a prenumelui autorului: *Gheorgui*, iar la tabla de materii, *Gheorgiu*].

1980

244. ***Istoria limbii române***, Iași, Editura Junimea, 1980, XVI + 766 p.
245. *Cuvînt la Sărbătorirea acad. Iorgu Iordan (29 septembrie 1978)* [la Academia R. S. România, cu ocazia împlinirii a 90 de ani], în AA, XXVIII (1980).
246. *Etnolingvistică*, în *Introducere în etnologie*, coordonator științific prof. dr. Romulus Vulcănescu, București, EA, 1980, p. 138-142 [în cadrul rubricii III. Științe etnologice; tipărit cu numeroase modificări, care uneori fac ininteligibil textul autorului].
247. *Originea numelui orașului Bîrlad*, în „Școala bîrlădeană”, 1980, nr. 8, p. 9-10.
248. *Teoria poetică a lui Garabet Ibrăileanu*, în *Studii de stilistică, poetică, semiotică*, Universitatea Babeș – Bolyai, Facultatea de Filologie și Societatea de Științe Filologice din România, Cluj-Napoca, 1980, p. 105-109.
249. *Tezaur în limba română*. Interviu cu acad. prof. G. Ivănescu, realizat de N. Stoicescu și Andrei Lenard, în „Luceafărul”, XXIII (1980), nr. 27 (949), p. 2 [rețipărire a interviului realizat în 1978].

1981

250. ***Gramatica comparată a limbilor indoeuropene***, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981, 496 p. (în colaborare cu Th. Simenschy).
251. *Die Erzeugung der Rede*, în *Logos semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu, 1921-1981*, II, Madrid, Berlin, New York, 1981, p. 89-114; și în extras.
252. *Domeniul și limitele semanticii*, în *Semantică și semiotică. Profesorului Al. Graur cu prilejul împlinirii vârstei de 80 de ani*, București, 1981, p. 83-95.
253. *Dumitru Gafițanu (1896-1979)*, în AUI, XXVII (1981), p. 141-143; și în extras.
254. *Producerea vorbirii*, în *Cunoaștere, creativitate, comunicare*, Supliment la AUI, XXVI (1981), vol. 2. *Probleme de metalimbaj și metaliteratură*, p. 3-8; și în extras [reproduce în românește, cu o nouă numerotare a paragrafelor, de la 1 la 9, și cu erori de tipar care denaturează sensul spuselor autorului, iar pe alocuri fac ininteligibil textul, paragrafele 8-16 din articolul precedent, p.102-114].

1982

255. [Sub titlul comun: *Fondul principal al culturii române*] „*Aș susține chiar că pentru prima oară vedem în istoria limbii române realitățile așa cum s-au petrecut ele*”, I, în „Luceafărul”, XXV (1982), nr. 38, p. 3; II, în nr. 40, p. 3; III, în nr. 41, p. 3 [convorbire consemnată de M. Ungheanu].
256. *Lucrări științifice*, Iași, 1982, 38 p.
257. *O viață închinată științei limbii. Interviu cu profesorul G. Ivănescu, la 70 de ani*, în „Cronica”, XVII (1982), nr. 48, p. 1, 5. (Interviu consemnat de D. Irimia.)
258. *Profesorul G. Neștian. Trubadurul Academiei Bîrlădene*, [prezentare a lucrării lui G. Neștian, *Însemnări autobiografice*], în *Bîrladul odinioară și astăzi. Oameni și fapte*, II, București, 1982, p. 205-206.

259. *Traca și daco-mesica*, în *Antichitatea și moștenirea ei spirituală*. Actele Sesiunii de comunicări a Societății de Studii Clasice din România, Iași, 30 mai – 1 iunie 1980, Iași, 1982, p. 1-15.
260. *Universitari ieșeni despre istoria limbii române. Mărturii ale profesorului dr. doc. George Ivănescu, membru corespondent al Academiei R.S.R.* Interviu realizat de A.D. Ciochină, în „Opinia studentescă”, IX (1982), nr. 1 (58), p. 9.

1983

261. *Lingvistică generală și românească*. Ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țâra, Timișoara, Editura Facla, 1983, 327 p.
262. *Din istoria slavisticii* (J.J. Mikkola, *Urslavische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der slavischen Sprachen*, III. Teil: *Formenlehre*, Heidelberg, 1950, Carl Winter, Universitätsverlag, 106 p. + 2p. nenumerate, în *Indogermanische Bibliothek*, herausgegeben von Hans Krahe, Erste Reihe: *Lehr- und Handbücher*), în CCS, I (1983), p. 5-17.
263. *Elemente românești de origine dacică*, în „Cronica”, XVIII (1983), nr. 21, „Istorie și limbă românească”, I.
264. *Lucrările științifice ale profesorului G. Ivănescu*, în *Omagiu G. Ivănescu*, p. 292-327.
265. *O lucrare tipărită, dar necunoscută, a lui Alexandru Philippide*, în *Alexandru Philippide. 50 de ani de la moarte. Studii*, Iași, 1983, p. 83-87. (Raport la lucrarea lui Vasile Bologa, *Monografia școlii civile de fete...*, Sibiu, 1911, publicat în AA. Seria a II-a, XXXIV (1911/1912), p. 270-278.)
266. „*Potențele necesare unei dezvoltări strălucitoare, de importanță mondială, a lingvisticii, a filozofiei și a altor ramuri ale științei românești există*”. Interviu cu profesorul univ. dr. doc. G. Ivănescu, m.c. al Academiei Române, în „Pagini bucovinene”, II (1983), nr. 7, p. I, III (supliment al revistei ConvLit, LXXXIX, 1983, nr. 7).
267. *Prefață* la G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, ed. cit, p. 5-9.
268. *Răspunsul profesorului G. Ivănescu*, în *Omagiu G. Ivănescu*, p. 60-94.

1984

269. *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*. Studiu introductiv la Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, București, EA, 1984, p. IX-LV.
270. *Alocuțiune rostită la omagierea prof. Gavril Istrate*, cu ocazia împlinirii a 70 de ani, în *Profesorul Gavril Istrate la 70 de ani*, Iași, [TUI], 1984, p. 9-16.
271. *Amintiri despre Constantin Balmuș*, în *In memoriam Constantini I. Balmuș*, Iași, CMUI, 1984, p. 59-67.
272. *Amintiri despre Traian Bratu*, în *Interferențe culturale româno-germane. Rumänisch-deutsche Kulturinterferenzen. Contribuții ieșene de germanistică IV/Jassyer Beiträge zur Germanistik IV*. Volum îngrijit de / Herausgegeben von Andrei Corbea, Octavian Nicolae, Iași, 1986, p. 17-20.
273. *Diferențierea dialectală a slavei primitive*, în AnL – A, XXIX (1983-1984), p. 115-137.
274. *Elemente dacice în limba română*, în „Pagini bucovinene”, III (1984), nr. 7, p. I, IV (supliment al revistei ConvLit, XC, 1984, nr. 7).
275. *Elemente tracodace păstrate în limba română*, în AnL – A, XXIX (1983-1984), p. 5-9.
276. *Idei pentru mileniul următor*, în „Cronica”, XIX (1984), nr. 38, p. 1, 7 (interviu consemnat de Ion Țăranu).
277. *Lucrări lingvistice recente cu privire la originea românilor și la limba română*, în „Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte”, Seria IV, Tomul V (1983-1984), p. 149-170.

278. *Versificația românească*, în *Profesorul Gavril Istrate la 70 de ani*, Iași, [TUI], 1984, p. 149-160.

1985

279. *Categoriile gramaticale*, în „Collegium”, I (1985), p. 9-15.

280. *Considerații asupra așa-ziselor figuri de stil*, I, în „Pagini bucovinene”, IV (1985), nr. 10, p. II; II, în nr. 11, p. I, IV; III, în nr. 12, p. I, II (supliment al revistei ConvLit, XCI, 1985, nr. 10, 11 și 12).

281. *Cu profesorul Gheorghe Ivănescu, membru corespondent al Academiei R.S.R.*, în ConvLit, XCI (1985), nr. 6, p. 7, 14 (interviu consemnat de Gr. I.).

282. *Haralambie Mihăescu (1907-1985)*, în AUI, XXXI (1985), p. 99-100.

283. *Numele lunii în limbile indoeuropene*, în SCL, XXXVI (1985), nr. 5, p. 416-419.

284. *Schimbări fonetice populare românești formulate greșit sau incomplet*, în AnL – A, XXX (1985), p. 119-121.

285. *Stilistică lingvistică, poetică și alte științe sociale*, în AUI, XXXI (1985), p. 3-11.

286. *Un prefix preindoeuropean (hattic-lelegic) în al albaneză și în traco-dacică*, în SCL, XXXVI (1985), nr. 3, p. 222-225.

1986

287. *Acad. Iorgu Iordan (29 septembrie/11 octombrie 1888 – 20 septembrie 1986)*, în AA, XXXVI (1989), Anul 120 (1986), p. 287-299. (Cuvântare ținută de G. Ivănescu la adunarea de doliu, alături de cele ale lui Radu Voinea, Al. Hanță, Gavril Istrate, Marius Sala.)

288. *Considerații asupra așa-ziselor figuri de stil (Rezumat)*, în D. Irimia (coordonator), *Lingvistică. Poetică. Stilistică*, Iași, 1986, p. 220-221.

289. *Cuvinte românești de origine dacă formate cu sufixul indo-european *-men, *-mn*, în *Symposia thracologica*, Oradea, IV (1986), p. 102-103 [rez.].

290. *Iorgu Iordan, în Universitatea din Iași 1860 – 1985. Dezvoltarea științei*, Iași, [TUI], 1986, p. 91-92.

291. *Syntaxe, sémantique, pragmatique*, în AUI, XXXII (1986), p. 1-22.

1987

292. [*O scrisoare autobiografică*], în „Cronica”, XXII (1987), nr. 44, p. 6 [trimisă lui Petru Zugun].

293. „*Informarea și documentarea sînt, trebuie să fie, prima preocupare a unui cercetător sau a unui cadru didactic*” în SCD, XXIX (1987), nr. 1-2, p. 46-51. (Convorbire consemnată de George Corbu, sub titlul *Colocviile revistei „Studii și cercetări documentare”*.)

294. *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, în „Collegium”, III (1987), p. 113-142. (Text reprodus din *Mélanges linguistiques publiées à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957*, București, 1957, p. 23-61.)

295. *Locul lui Iorgu Iordan în istoria lingvisticii române*, în AUI, XXXIII (1987), p. 95-104.

296. *Preocupări lingvistice la „Junimea”*, în ConvLit, XCIII (1987), nr. 2, p. 12.

1988

297. „*Fără studii amănunțite de istoria societăților nu putem construi adevărata istorie și descriere a limbii*”, în ConvLit, XCV (1988), nr. 8, p. 4-5 [sub titlul comun: *Interviuri peste timp*; interviu consemnat de Grigore Ilisei].

298. *Terminologia filozofică și politică a lui C. Dobrogeanu-Ghera*, în AUI, XXXIV (1988), p. 96-100.

1989

299. **Studii de istoria limbii române literare.** Ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea, 1989, 267 + XII p.

1992

300. *Graiurile din sud-vestul Moldovei*, în AUT, XXX (1992), p. 1-31.

2000

301. **Istoria limbii române.** Ediția a II-a. Îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte de Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea, 2000.

2004

302. **Curs de sintaxa limbii române moderne.** Editat, adnotat și prefațat de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 272 p.

2012

303. **Problemele capitale ale vechii române literare.** Ediția a II-a revăzută. Îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu. Postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012.

b. Texte de folclor publicate

1. *Cîntece din Moldova*, în „Neamul românesc pentru popor”, XVI (1928), nr. 7, p. 120.
2. *Ciocîrlia, vulpea și cioara*, snoavă populară, în „Cuget clar”, I (1928), nr. 33-40, p. 530-531.
3. *Cîntece populare*, în „Solia Moldovei”, II (1928), nr. 18, p. 7.

c. Ediții de texte

1. *Curs de antichități. Istoria costumului și a gătelii*, predat de dl. prof. O. Tafrali (Facultatea de Litere din Iași), 1931-1932, editat de D. Crînjălă și G. Ivănescu, litografiat, 98 p. [D. Crînjălă a redactat numai primele 16 pagini.]
2. *Curs de arheologie. Arhitectura bisericească*, predat de dl. prof. O. Tafrali (Facultatea de Litere din Iași), 1931-1932, editat de D. Crînjălă și G. Ivănescu, litografiat, 222 p. [D. Crînjălă a redactat numai primele 16 pagini.]
3. M. Costăchescu, *Cîntece populare românești*, București, 1969, 695 p. (*Folclor din Moldova*, II), (în colaborare cu V. Șerban).
4. G.D. Neșțian, *Însemnări autobiografice*, în *Bîrladul odinioară și astăzi. Oameni și fapte*, II, București, 1982, p. 207-233.
5. Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, București, EA, 1984, 433 p. [fragm. din *Principii de istoria limbii, Introducere în istoria limbii, Fiziologia sunetelor și Originea românilor*, vol. II (*Baza de articulație și baza psihologică*)], (în colaborare cu Carmen-Gabriela Pamfil).
6. Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*. Ediție critică, [Iași – București] Editura Polirom, 2011, 665 p. [Partea I, *Originea poporului român și a limbii române*; partea a II-a, *Latina populară*; partea a III-a, *Istoria sunetelor*; partea a IV-a, *Istoria formelor*] (în colaborare cu Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu).

II. LUCRĂRI ÎN PREGĂTIRE¹

[Lucrări redactate provizoriu sau parțial; anul sau anii de după titlu și numărul de pagini arată timpul redactării intensive a acelor lucrări.]

A. Lingvistică generală

1. *Lingvistica limbii și lingvistica vorbirii*, cca 150 pagini de tipar; 1935, 1960.
2. *Tratat de lingvistică generală*, cca 450 de pagini de tipar.
3. *Naturalism și idealism în lingvistică*, cca 100 de pagini de tipar; 1938-1939.
4. *Natura și cauza schimbărilor fonetice*, cca 400 de pagini de tipar; 1938.
5. *Adevăr și eroare în fonologia contemporană*, cca 200 de pagini de tipar; 1938 și 1967.
6. *Limba ca gândire, artă și voință*, cca 300 pagini de tipar; 1936-1937.
7. *Teoria cazurilor*, cca 100 de pagini de tipar; 1939.
8. *Istoria doctrinelor sintactice*, cca 350 de pagini de tipar. [Lucrare rezultată prin îmbunătățirea și adăugirea studiului introductiv al operei de la nr. 38, v. supra.]
9. *Teoria lui Alexandru Philippide despre limbă și lingvistică*, cca 500 pagini de tipar; 1939-1944.
10. *Alexandru Philippide sau destinele lingvisticii (Dialog în trei momente)*, cca 100 de pagini de tipar.
11. *Studii de lingvistică generală*, cca 200 de pagini de tipar; 1948-1981.
12. *Grundzüge der anthropologischen Sprachwissenschaft*, cca 300 de pagini de tipar. [Colecție de studii de lingvistică generală în limbile germană și franceză, unele deja publicate, altele inedite.]
13. *Istoria lingvisticii generale*, cca 600 de pagini de tipar; 1965-1974.

B. Lingvistică românească

14. *Limba română modernă: Fonetică. Morfologie. Sintaxă*, cca 500 pagini de tipar. [Lucrare rezultată prin completarea și îmbunătățirea operei de la nr. 38, v. supra.]
15. *Originea românilor*, cca 500 de pagini de tipar. [Lucrare rezultată prin îmbunătățirea și completarea operei de la nr. 36, v. supra.]
16. *Studii de dialectologie română*, cca 300 pagini de tipar; 1950-1974.
17. *Toponimia românească. Evoluția și starea actuală a cercetărilor*; 1956-1962.
18. *Terminologia filozofică românească de pînă la 1830*, cca 350 de pagini de tipar; 1952-1955. [Lucrare pomenită de Liviu Leonte în informarea asupra activității Institutului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor din Iași, publicată în „Limba română”, IV (1955), nr. 6, p. 77-79.]
19. *Istoria limbii române*, 2 vol. de cca 500 de pagini fiecare. [Lucrare ce va rezulta prin îmbunătățirea operei de la nr. 243, v. supra; va apărea întâi în traducere franceză].
20. *Istoria limbii române. Atlas*, cca 300 de hărți.
21. *Istoria graiurilor bănățene și oltene*, cca 300 de pagini de tipar; 1968-1971.
22. *Studii de istoria limbii române literare*, cca 300 pagini de tipar; 1950-1978.
23. *Istoria lingvisticii românești de la 1880 pînă astăzi*, cca 600 de pagini de tipar; 1965-1974.
24. *Viața și opera lui Alexandru Philippide*, cca. 250 pagini; gata de tipar².

C. Istoria limbilor romanice occidentale

25. *Istoria limbilor romanice*, cca 800 pagini de tipar; 1962-1966.

¹ Lista de mai jos este reprodusă după *Lucrările științifice ale profesorului G. Ivănescu*, în *Omagiu G. Ivănescu*, p. 324-327. Cele 41 de volume enumerate în această listă, care ar fi putut însuma câteva mii de pagini tipărite, ilustrează imensa erudiție și capacitate intelectuală, precum și varietatea preocupărilor științifice ale profesorului G. Ivănescu. Chiar dacă din 1983 pînă astăzi n-au fost editate decât trei dintre volumele incluse în lista respectivă (v. supra, nr. I.a.299, I.a.302, I.c.6), iar *Istoria limbii române* a fost reeditată tot în limba română (v. supra, nr. I.a.301), câștigul pentru lingvistica românească a fost considerabil și ar putea să crească exponențial dacă s-ar edita măcar o parte a manuscriselor rămase de la marele savant român.

² Cu privire la acest text, netipărit deocamdată, vezi Carmen-Gabriela Pamfil, *Alexandru Philippide*, București – Chișinău, Litera Internațional SRL, 2008, p. 7, nota 1.

26. *Istoria limbii italiene*, cca 500 pagini de tipar; 1982-1983.

D. Lingvistică indoeuropeană

27. *Elemente lexicale traco-dacice în limba română*, cca 250 de pagini de tipar; 1952-1983.
28. *Patria primitivă a indoeuropenilor și cele mai vechi migrații ale lor*, cca 300 de pagini de tipar; 1945, 1949-1950, 1976.
29. [În colaborare cu O. Szemerényi și A. Vraciu] *Împrumuturile lexicale din limba greacă veche* (cu privire specială asupra celor așa-zise pelasgice), cca 400 pagini de tipar; 1975-1982.
30. *Timpul, aspectul și durata acțiunii în limbile indoeuropene*; cca 200 pagini de tipar; [Lucrare rezultată prin adăugirea și îmbunătățirea lucrării de la nr. 63, v. supra].
31. *Studii de lingvistică indoeuropeană*, cca 200 pagini de tipar; 1952-1979.
32. *Limba germanică primitivă*, cca 300 pagini de tipar; 1971-1981.

E. Istoria literaturii române

33. *Studii de folclor românesc și de istoria literaturii române*, [va cuprinde studiile de la nr. 52, 118, 137, precum și studii inedite].

F. Filozofie

34. *Filozofi români*, cca 200 de pagini de tipar.
35. *Compendiu de filozofie*, cca 200 de pagini de tipar.

G. Ediții și texte folclorice

36. Ioan Cantacuzino, *Poezii năo* (studiu introductiv, text în facsimile și în transcriere, glosar), cca 150 de pagini de tipar.
37. A. Philippide, *Opere*, I. *Articole de lingvistică românească și generală*; II. *Istoria limbii române*; III. *Lucrări din tinerețe și articole culturale*, în total, circa 1500 de pagini de tipar [în colaborare cu Carmen-Gabriela Pamfil].
38. A. Philippide, *Lucrări din tinerețe și articole*, 2 vol., cca 1800 de pagini de tipar [în colaborare cu Carmen-Gabriela Pamfil].
39. G. Ibrăileanu, *Istoria literaturii române moderne (1800-1920)*, 3 vol. de câte 400-500 de pagini.
40. Vasile Apostu, *Povești*, culese de N. Ivănescu și Petru Ivănescu între anii 1895 și 1905; cca 50 pagini de tipar.
41. Ecaterina Stanciu, *Povești*, culese de G. Ivănescu în 1928; cca 50 pagini de tipar¹.

III. REFERINȚE CRITICE

1. Constituirea unei fonetici care să nu fie fiziologie și acustică, în BIFR, V (1938), p. 55-139; și în extras.

A. Graur, în „Viața românească”, XXX (1939), nr. 8, p. 156-157.
Henri Guiter, în „Revue des langues romanes”, tome LXIX (1947), Montpellier, p. 333-334.
Eugen Seidel, în BIFR, VI (1939), p. 114-122.

2. Originea firșeroșilor, în BIFR, IX (1942), p. 175-179.

C. Racoviță, în „Revista istorică română”, XIV (1944), fasc. 4, p. 543.

3. Problemele capitale ale vechii române literare, în BIFR, XI-XII (1944-1945, apărut în 1948), p. 1-412, 540; și în extras, Iași, 1948.

Al. Rosetti, în SCL, I (1950), fasc. 1, p. 104-106.

¹ Vasile Apostu și Ecaterina Stanciu sunt persoanele de la care s-au cules poveștile.

4. Elemente maramureșene în limba tipăriturilor lui Coresi, în SC Șt, Seria III: Filologie, X (1959), fasc. 1-2, p. 19-31; și în extras.

Th. Hristea, în LR, XI (1962), nr. 2, p. 210-211.

5. Istoria limbii române, Iași, Editura Junimea, 1980, XVI + 766 p.

A. Andriescu, sub titlul comun: *Un eveniment editorial: Istoria limbii române de G. Ivănescu. O concepție originală*, în „Cronica”, XV (1980), nr. 20, p. 5, 7.

V. Arvinte, sub titlul comun: *Un eveniment editorial: Istoria limbii române de G. Ivănescu. Formarea limbii și a poporului român*, în „Cronica”, XV (1980), nr. 20, p. 5.

V. Arvinte, în „Scînteia”, 22 mai 1980, p. 4.

V. Arvinte, *O nouă istorie a limbii române*, în AnL – A, XXVIII (1981-1982), p. 105-113.

Gh. Bulgăr, *Istorie, limbă, cultură*, în „Scînteia”, LI (1981), nr. 12136, p. 4.

Ion Coja, *Une histoire de la langue roumaine de G. Ivănescu*, Iași, 1980, în „Revue roumaine”, XXXIV (1980), nr. 11, p. 186-189.

Ion Coja, *Actualitatea investigației lingvistice. G. Ivănescu, Istoria limbii române*, Iași, 1980, în „Luceafărul”, XXIII (1980), nr. 31, p. 1, 6.

Constantin Coroiu, *Povestea limbii române*, în RLib, XL (1983), nr. 11984, p. 2.

Ștefan Giosu, sub titlul comun: *Un eveniment editorial: Istoria limbii române de G. Ivănescu. Un amplu studiu al dialectelor*, în „Cronica”, XV (1980), nr. 20, p. 5, 7.

Al. Graur, la rubrica: *Limba noastră: O istorie a limbii de G. Ivănescu*, Iași, 1980, în „România literară”, XIII (1980), nr. 22, p. 8.

Theodor Hristea, *O istorie a limbii române*, în „TribRom”, X (1981), nr. 208, p. 4.

Victor Iancu, în StArt, III (1981), p. 326-327.

Maria Iliescu, sub titlul comun: *Un eveniment editorial: Istoria limbii române de G. Ivănescu. Prima istorie a limbii române de la origini pînă azi*, în „Cronica”, XV (1980), nr. 20, p. 7.

Iorgu Iordan, în LR, XXX (1981), nr. 1, p. 89-90.

Eugen Micu, în „Ramuri”, XXXII (1981), nr. 23, p. 3.

Haralambie Mihăescu, în RESE, XIX (1981), nr. 2, p. 391-394.

N. Mihăescu, în „Revue des études sud-est-européennes”, București, t. XIX (1981), nr. 2, p. 391-394.

Alexandru Niculescu, *O valoroasă istorie a limbii românilor de G. Ivănescu*, Iași, 1980, în „România literară”, XIII (1980), nr. 34, p. 4-5.

Ioan Oprea, *O carte fundamentală pentru cultura românească*, în „Dialog”, XI (1980), nr. 77-78, p. 7.

Viorica Pamfil, în CL, XXVI (1981), nr. 1, p. 85-89.

Adrian Riza, *George Ivănescu: Histoire de la langue roumaine*, Iași, 1980, în „Actualités roumaines”, III (1980), nr. 22 [revista apare și în redacție engleză].

Valeriu Rusu, *O nouă Istorie a limbii române, de G. Ivănescu*, Iași, 1980, în „Săptămîna”, 1980, nr. 499, p. 2, 3.

Valeriu Rusu, în AnICED-B, II (1983), p. 443-447.

Valeriu Rusu, *Adevărurile limbii române*, în „Luceafărul”, XXIX (1986), nr. 44, p. 1, 7.

Nicolae Saramandu, *G. Ivănescu, The History of the Romanian Language*, Iași, 1980, în RomBooks, VIII (1980), p. 60.

Momčilo Savić, în *Balkanica*, XII, Beograd, 1981, p. 182-185.

Luiza Seche, în CNSI, 1981, nr. 2, p. 37-40.

Gheorghe Suci, *Studii de filologie*, I, în „Luceafărul”, XXVII (1984), nr. 22, p. 6.

6. Lingvistică generală și românească. Ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țăra, Timișoara, Editura Facla, 1983, 327 p.

Vasile Frățilă, în AnL – A, XXIX (1983-1984), p. 533-538; vezi și Vasile Frățilă, *Cercetări de onomastică și dialectologie*, [Timișoara], Editura Excelsior Art, 2004, p.263-275.

Ștefan Giosu, în „Cronica”, XVIII (1983), nr. 37, p. 4.
Dan Mârza, în „Astra”, XIX (1984), nr. 3, p. 13.

7. Gramatica comparată a limbilor indoeuropene, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1981, 496 p. (în colaborare cu Th. Simenschy).

G. Benedek, în CL, XXVIII (1983), nr. 1, p. 78-79.
Nicolae Saramandu, [A Comparative Grammar of Indoeuropean Languages], în RomBooks, 1982, nr. 2, p. 24.
Nicolae Saramandu, în AnICED-B, II (1983), p. 440-450.
Ariton Vraciu, în AUI, XXX (1984), p. 83-84.

8. Alexandru Philippide, Opere alese. Teoria limbii, București, EA, 1984, 433 p. (în colaborare cu Carmen-Gabriela Pamfil).

***, în „Forum”, XXVII (1985), nr. 4, p. 89.
Mihai Gherman, în CL, XXXII (1987), nr. 1, p. 78-79.
Al. Graur, *Despre teoria limbii*, în RLit, XVIII (1985), nr. 27, p. 9.
Ioan Oprea, în AnL – A, XXXI (1986-1987), p. 409-411.
Ion Popescu-Sireteanu, *Un eveniment pentru lingvistica românească*, în „Forum”, XXIX (1987), nr. 5, p. 84-86.

9. Studii de istoria limbii române literare. Ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Editura Junimea, 1989, 267 + XII p.

Ioan Oprea, în LR, XL (1991), nr. 5-6, p. 299-301.
Flora Șuteu, în LR, XLII (1993), nr. 1, p. 41-43.

10. Curs de sintaxa limbii române moderne. Editat, adnotat și prefațat de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 272 p.

Elena Dănilă, în ALIL, XLIV-XLVI (2004-2006), p. 278-279.
Mihaela Secieru, *Sintaxa lui G. Ivănescu. Note de lectură*, în AUI, XLIII (1997) [Omagiu profesorului Vasile Arvinte cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani], p. 485-489.

IV. EXEGEZE

1. Al. Andriescu, *Concepția lui G. Ivănescu despre limba literară*, în AUI, XXXIV (1988), p. 21-36.
2. V. Arvinte, *Conceptul de „română primitivă” în Istoria limbii române de G. Ivănescu*, în AUI, XXVIII/XXIX (1982/1983), p. 9-12.
3. Lucian Chișu, *Istoria limbii române în „Luceafărul”*, XXX (1987), nr. 38, p. 7 [sub titlul comun: *Istoria limbii române de G. Ivănescu, Fondul principal al culturii române*].
4. Ion Coja, *„Limba să fie explicată prin om”*, în „Luceafărul”, XXX (1987), nr. 38, p. 7 [sub titlul comun: *Istoria limbii române de G. Ivănescu, Fondul principal al culturii române*].
5. Ligia Constantinescu, *On Irony. Starting from G. Ivănescu's “Examination of ‘the So-called Figures of Speech’”*, în *Omagiu Ivănescu – 75*, p. 82-86.
6. Paula Diaconescu, *O istorie generativă a limbii române*, în AUI, XXXIV (1988), p. 5-20.
7. Alexandru Gafton, *Concepția lui G. Ivănescu asupra foneticii*, în AUI, XLIII (1997) [Omagiu profesorului Vasile Arvinte cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani], p. 245-249.
8. Alexandru Gafton, *Polemica științifică la G. Ivănescu*, în AUI, XLIII (1997) [Omagiu profesorului Vasile Arvinte cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani], p. 475-483.

9. Ion Gheție, *Datarea fenomenelor lingvistice între arbitrar și fantezie*, în SCL, XLIV (1993), nr. 3, p. 217-220 [despre G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980].
10. Ștefan Giosu, *Dialectul aromân în concepția lui G. Ivănescu*, în *Omagiu Ivănescu* – 75, p. 58-66.
11. Ștefan Giosu, *Dialectul macedoromân în concepția lui G. Ivănescu*, în AUI, XXXIV (1988), p. 53-63.
12. Ștefan Giosu, *Dialectul istroromân în concepția lui G. Ivănescu*, în AUI, XXXV (1989), p. 64-87.
13. Ștefan Giosu, *Dialectul meglenoromân în concepția lui G. Ivănescu*, în *Al V-lea Simpozion Național de Dialectologie* (Craiova, 27-28 mai 1988) – Rezumatele comunicărilor, Craiova, 1988, p. 9-10.
14. Ștefan Giosu, *Dialectul dacoromân în concepția lui G. Ivănescu*, în AUI, XXXVI (1990), p. 121-135.
15. D. Irimia, *G. Ivănescu despre limbajul poetic*, în AUI, XXXIV (1988), p. 37-45.
16. Ioan Lobiuc, *Concepția lui G. Ivănescu despre legile de evoluție a limbajului și a limbilor*, în *Comunicarea: ipoteze și ipostaze*. Lucrările Sesiunii de comunicări din cadrul Zilelor Universității „Al. I. Cuza” Iași, 26-27 oct. 2007. Coord.: Luminița Hoarță Cărașu, Iași, EUI, 2008, p. 11-20.
17. Dumitru Nica, *Teoria părților de vorbire la G. Ivănescu și la alți lingviști contemporani* [Otto Jespersen, Eugenio Coseriu, J. Kuriłowicz], în AUI, XXXIV (1988), p. 93-95.
18. Ioan Oprea, *Contribuția lui G. Ivănescu la cercetarea terminologiei filozofice românești*, în AUI, XXXIV (1988), p. 46-52.
19. Carmen-Gabriela Pamfil, *Continuitatea unei școli lingvistice românești*, în ConvLit, 1990, nr. 11, p. 11.
20. Carmen-Gabriela Pamfil, *G. Ivănescu și A. Philippide – creatori ai unei doctrine lingvistice românești*, în AUS, XIII (2007), nr. 2, p. 17-44.
21. Maria Pavel, *Les changements phonétiques dans la conception de G. Ivănescu*, în *Omagiu G. Ivănescu*, p. 236-243.
22. Oana Popârda, *La phrase dans la conception de G. Ivănescu*, în *Omagiu G. Ivănescu*, p. 251-260.
23. Oana Popârda, *La dimension sémantique du signe linguistique dans la conception de G. Ivănescu*, în *Omagiu Ivănescu* – 75, p. 22-26.
24. Oana Popârda, *Logique et psychologique dans la conception de G. Ivănescu*, în AUI, XXXIV (1988), p. 70-74.
25. Oana Popârda, *G. Ivănescu. Curs de sintaxa limbii române moderne. O lectură pragmasintactică*, în *Comunicarea: ipoteze și ipostaze*. Lucrările Sesiunii de comunicări din cadrul Zilelor Universității „Al. I. Cuza” Iași, 26-27 oct. 2007. Coord.: Luminița Hoarță Cărașu, Iași, EUI, 2008, p. 21-27.
26. Adrian Porucic, *G. Ivănescu's Contribution to the Study of Indo-European*, în AUI, XXXIV (1988), p. 82-92.
27. Adrian Porucic, *Ivănescu față cu neo-roeslerienii*, în *Comunicarea: ipoteze și ipostaze*. Lucrările Sesiunii de comunicări din cadrul Zilelor Universității „Al. I. Cuza” Iași, 26-27 oct. 2007. Coord.: Luminița Hoarță Cărașu, Iași, EUI, 2008, p. 28-43.
28. Elena Scărlătoiu, *Românii balcanici în Evul Mediu, în lumina cercetărilor lingvistice recente*, în *Cercetări de istorie și civilizație sud-est europeană*, IV, București, 1987, p. 72-76.
29. I. Stan, *Gheorghe Ivănescu. Fenomenologia limbajului și istoria limbii române*, în „Orizont”, XXXVIII (1987), nr. 35, p. 7.
30. Vasile Șerban, Vasile D. Țâra, *Cuvînt înainte la G. Ivănescu, Lingvistică generală și românească*, Timișoara, Editura Facla, 1983, p.10-13.
31. Emanuel Vasiliu, *Gramatică și ontologie*, în AUI, XXXIV (1988), p. 64-69 [Concepția lui G. Ivănescu din *Gramatica și logica*, I, *Structura logică a gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în AUT, I (1963), p. 259-267; II, în AUT, II (1964), p. 193-214].
32. Ariton Vraciu, *G. Ivănescu și cercetarea substratului limbii române*, în AUI, XXVIII/XXIX (1982/1983), p. 187-189.

V. PORTRERE ȘI EVOCĂRI

a. Volume dedicate profesorului G. Ivănescu

1. *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Iași, CMUI, 1983, 329 p.
2. *Omagiu Profesorului dr. doc. G. Ivănescu, membru corespondent al Academiei Române, la a 75-a aniversare*, [Iași], [TUI], 1987, XIV + 104 p.
3. *In memoriam G. Ivănescu*, în *Comunicarea: ipoteze și ipostaze*. Lucrările Sesiunii de comunicări din cadrul Zilelor Universității „Al. I. Cuza” Iași, 26-27 oct. 2007. Coord.: Luminița Hoarță Cărașu, Iași, EUI, 2008.

b. Articole și alocuțiuni omagiale

1. [Alocuțiuni omagiale], în *Omagiu G. Ivănescu*, p. 6-59 [la festivitatea din 27 noiembrie 1982 de la Universitatea din Iași, pentru sărbătorirea prof. Gheorghe Ivănescu, cu prilejul împlinirii a 70 de ani; alocuțiunile au fost rostite de Viorel Barbu, V. Arvinte, Silvia Buțureanu, Ștefan Munteanu, P. Dumitrașcu, Sanda Stavrescu, P. Neiescu, Alexandru Țenchea, G. Istrate, Ecaterina Teodorescu, Al. Andriescu, M. Bordeianu, Ștefan Giosu, Valeriu Stoleriu, Vasile Adăscăliței, C. Frâncu, Ion Străchinaru, Vasile Țăra, Gabriela Ciobanu; a fost citită scrisoarea acad. Iorgu Iordan].
2. Al. Andriescu, *Ultimul manuscris*, în „Cronica”, XXII (1987), nr. 24, p. 6.
3. V. Arvinte, *Profesorul G. Ivănescu la 75 de ani*, în *Omagiu Ivănescu – 75*, p. IX-XIV.
4. V. Arvinte, *G. Ivănescu (1912-1987)*, în AnL – A, XXXI (1986-1987), p. 465-469; și în BulSȘF, 1987, p. 135-139.
5. V. Arvinte, *Lingviști ieșeni de seamă: A. Philippide și G. Ivănescu*, în LL, L (2005), nr. I-II, p. 109-116.
6. Amita Bhoose, *Indianistul din Iași*, în ConvLit, XCIV (1988), nr. 4, p. 7.
7. Mircea Borcilă, *Gheorghe Ivănescu (1912-1987)*, în CL, XXXIII (1988), nr. 1, p. 91-92.
8. Lucian Chișu, *Gheorghe Ivănescu*, în „Luceafărul”, XXX (1987), nr. 24, p. 2; publicat și în „Revue roumaine”, XLI (1987), nr. 10, p. 92-95.
9. Cristina Florescu, *G. Ivănescu (1912-1987)*, în AnL – A, XXXIII (1992/1993), p. 303-304.
10. Ion Gheție, *G. Ivănescu (1912-1987)*, în LR, XXXVI (1987), nr. 6, p. 549-551.
11. Grigore Ilisei, *Tristețea celei din urmă plecări*, în ConvLit, XCIII (1987), nr. 6, p. 14.
12. Ion I. Ionescu, *Prof. dr. doc. Gheorghe Ivănescu (1912-1987)*, în AUI. Filozofie, XXXIV (1988), nr. 1, p. 69-70.
13. Vasile Ioniță, *G. Ivănescu*, în „Semenicul”, XI (1987), p. 27.
14. Iorgu Iordan, *G. Ivănescu la 70 de ani*, în AUI, XXVIII/XXIX (1982/1983), p. 1-2.
15. D. Irimia, *Între două scrisori*, în „Cronica”, XXVII (1992), nr. 9, p. 6 [semnate de Eugenio Coseriu către G. Ivănescu (1947) și D. Irimia (1992)].
16. Irena Ivănescu, *Profesorul Gheorghe Ivănescu – tatăl meu*, în AUT, XXXI (1993), p. 222-226.
17. Liviu Leonte, *Un savant „incomod”*, în ConvLit, XCIII (1987), nr. 6, p. 14-15.
18. G. Mihăilă, *Un valoros lingvist*, în RLit, XX (1987), nr. 25, p. 8.
19. Eugen Munteanu, *G. Ivănescu (1912-1987)*, în „Collegium”, III (1987), p. 211-216.
20. Ștefan Munteanu, *Sextil Pușcariu și Gheorghe Ivănescu: două personalități ale lingvisticii românești*, în AUT, XL (2002), p. 11-15.
21. Ileana Oancea, *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani*, în „Orizont”, XXXIII (1982), nr. 46, p. 4.
22. Sorin Paliga, *Gh. Ivănescu, indoeuropenistul*, în „Luceafărul”, XXX (1987), nr. 38, p. 7.

23. Maria Purdela Sitaru, *Gheorghe Ivănescu (1912-1987)*, în CCS, V (1987), nr. 2, p. 211-213.
24. Titus Raveica, *Odiseea lui Acteon*, în „Cronica”, XXII (1987), nr. 35, p. 6.
25. *Sărbătorirea prof. dr. doc. Gheorghe Ivănescu, m.c. al Academiei Române, cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani*, în *Omagiu G. Ivănescu*, p. 3-5.
26. Ion Toma, *Gheorghe Ivănescu (1912-1987)*, în SCL, XXXVIII (1987), nr. 6, p. 549-551.
27. Vasile D. Țăra, *Gheorghe Ivănescu (1912-1987)*, în AUTXXV (1987), p. 114-118.
28. Petru Zugun, *G. Ivănescu–75. O scrisoare autobiografică*, în „Cronica”, XXII (1987), nr. 44, p. 6.

Sigle și abrevieri

AA	„Analele Academiei”, Seria a IV-a, București, I (1952) ș.u.
AnICED-B	„Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice. Seria B. 2. Studii și seminarii. <i>Graiurile – componentă a patrimoniului cultural popular</i> ”, octombrie 1982, București, TBCS, 1983, 479 p.
ALIL	„Anuar de lingvistică și istorie literară”, I (1961) ș.u.
AnL – A	„Anuar de lingvistică și istorie literară”. A. <i>Lingvistică</i> , Iași, I (1950) ș.u.
AUI	„Analele Universității din Iași”, Secțiunea III, e. <i>Lingvistică</i> , I ș.u.
AUS	„Analele Universității «Ștefan cel Mare» Suceava”. Seria <i>Filologie</i> , I (1992) ș.u.
AUT	„Analele Universității din Timișoara”. Seria Științe filologice, I (1963) ș.u.
BIFR	„Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»” I (1934) ș.u.
BulSȘF	„Buletinul Societății de Științe Filologice”, I ș.u.
CCS	„Caietul Cercului de studii”, Timișoara, I (1983) ș.u.,
CL	„Cercetări de lingvistică”, I (1956) ș.u.
CNSI	<i>Cărți noi în științele istorice. Referate și recenzii</i> , București, I, 1980 ș.u.
ConvLit	ConvLit, I ș.u.
EA	Editura Academiei
EUI	Editura Universității din Iași
LL	„Limbă și literatură”, I (1955) ș.u.
LR	„Limba română”, I (1952) ș.u.
MMS	„Mitropolia Moldovei și Sucevei”, I (1924) ș.u.
<i>Omagiu G. Ivănescu</i>	<i>Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor</i> , Iași, CMUI, 1983, 329 p.
<i>Omagiu Ivănescu – 75</i>	<i>Omagiu Profesorului dr. doc. G. Ivănescu, membru corespondent al Academiei Române, la a 75-a aniversare</i> , [Iași], [TUI], 1987, XIV + 104 p.
rec.	recenzie
RESE	„Revue des études sud-est européennes”, București, I ș.u.
RLib	„România liberă”, I (1943) ș.u.
RLit	„România literară”, I (1968) ș.u.
RomBooks	<i>Romanian Books</i> . Quarterly Magazine brought out in English, French, German and Russian by the Publishing Centre, Bucharest, I (1974), ș.u.

SAO	„Studia et acta orientalia”, București, I (1962) ș.u.
SCD	„Studii și cercetări dialectale”
SCȘt.	„Studii și cercetări științifice”. <i>Filologie</i> , Iași, I (1950) ș.u.
SCL	„Studii și cercetări lingvistice”, I (1950)
StArt	<i>Studii și articole. Seria A. Filologie. Pedagogie. Științe istorice.</i> Coord.: Gheorghe Pop, Baia Mare, 1981
TribRom	„Tribuna României”, București, I (1972) ș.u.
TUI	Tipografia Universității din Iași
TUT	Tipografia Universității din Timișoara

Adina CHIRILĂ, Vasile D. ȚĂRA
(Universitatea de Vest din Timișoara)

ULTIMUL ERUDIT

Crișu DASCĂLU

(Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu”,
Filiala din Timișoara a Academiei Române)

The Last Erudite

The article honours the personality of Professor G. Ivănescu. His life and scientific achievements recommend him as an encyclopaedic mind and an outstanding linguist.

Keywords: *encyclopaedic mind, professor, linguist, Timișoara, Iași.*

10 iunie 1898. Vă spune ceva această dată? Ea indică ziua în care au murit un om, o limbă, un popor și o lume. Este ziua în care a murit Tuone Udaina, ultimul vorbitor al dalmatei. Este împrejurarea care mi-a venit în minte în ziua când profesorul Ivănescu a plecat pentru totdeauna dintre noi. Firește, el va continua să trăiască, alegoric vorbind, în memoria celor care l-au cunoscut, prin elevii săi cărora le-a transmis ideile și, mult mai mult, prin cărțile care au apărut și prin cele care vor mai apărea. Dar ceea ce s-a pierdut iremediabil este un mod exemplar de a fi intelectual, modul erudit. Mărturisesc că sentimentul acestei pierderi fără întoarcere, departe de a se estompa cu trecerea timpului, s-a intensificat, și aceasta din cauză că, întâlnind și, mai ales, cunoscând tot mai multe persoane dintre cele mai stimabile, am avut întâi revelația, și apoi mi-am consolidat convingerea unicității felului de a fi erudit al profesorului Ivănescu.

Dar ce este un erudit? Din păcate dicționarele, nici cele românești, nici cele străine, nu ne sunt de mare ajutor în găsirea unui răspuns. De cele mai multe ori, erudit este echivalat cu învățat, savant. Echivalarea nu mi se pare acceptabilă, căci savantul se ilustrează prin performanța într-un anumit domeniu, în vreme ce eruditul are capacitatea de a acoperi mai multe domenii, datorită întinselor cunoștințe pe care le are. Doar pentru cei care cunosc îndeaproape gândirea și scrierile profesorului numărul acestor domenii nu este deconcertant. Teoria limbii, lingvistică generală, istoria lingvisticii, însoțite îndeaproape de filozofie și de logică, apoi lingvistică indoeuropeană, romanistică, germanistică, slavistică, istoria limbii române, inclusiv a celei literare, dialectologie, fără a ocoli retorica și stilistica, istoria literară și estetica, istoria universală și istoriile particulare.

Însă eruditul nu este doar persoana cu întinse și aprofundate cunoștințe. El este persoana înzestrată cu darul de a conferi finalitate cunoștințelor pe care le-a acumulat. Cum se vede, folosesc consecvent termenul cunoștințe, și nu informații, căci pentru mine cel puțin, cunoștințele sunt informații metabolizate individual. Dacă informațiile ca atare se află în afara noastră, accesul la ele fiind unul succesiv, cunoștințele ne aparțin în așa măsură, încât avem posibilitatea de a accede la ele simultan. Deosebirea dintre erudit și savant poate fi raportată la felul cum se definea Pablo Picasso: „Eu nu caut, eu găsesc”. Cu alte cuvinte, dacă savantul caută, eruditul găsește. Și, mai cu seamă, având în sine cunoștințele necesare, el poate stabili oricând conexiuni între ele, dându-le o finalitate superioară, pe care simplul acces treptat la informații nu o poate asigura. Oricine citește fie și numai o pagină scrisă de profesor și care se încadrează, formal, într-unul dintre domeniile pomenite mai înainte va constata, cu plăcută surprindere, că în ea forfotesc cunoștințe din multe alte domenii, însă în așa fel asamblate, încât impresia este aceea că locul lor era dintotdeauna acolo.

Posibilitatea de a folosi simultan cunoștințele proprii mai are, în cazul lui G. Ivănescu, cel puțin încă alte două finalități esențiale.

Prima este dezavuarea specializării înguste, a savantlăcului, pentru a cărui respingere nu se arăta dispus să cheltuiască mari argumente, ci considera a fi mai potrivit să-l prevină printr-o ironie, adresată îndeosebi tinerilor colaboratori. El îl cita în acest sens pe Al. Philippide, cel căruia i-a fost și i-a rămas discipol credincios, care obișnuia să-l persifleze pe cel vinovat, numindu-l „specialist în cântul întâi din Iliada”. Pedagogia profesorului începea mereu sugerându-ne ce nu ar trebui să fim, pentru ca, în faza următoare, să încerce a ne îndruma spre ceea ce ar fi trebuit să devenim.

Cea de a doua consecință este scepticismul privind módele științifice care au pulsat în științele umaniste în secolul al XX-lea, îndeosebi în cea de a doua lui parte. Erudiția sa era atât de ospitalieră, încât în ea găseau loc și noile tendințe teoretice, nu pentru a le respinge frontal, ci pentru a le cunoaște spre a vedea dacă nu conțin și elemente utilizabile, conforme cu propriul mod de gândire. Primea noul cu prudență, niciodată cu aversiune. Era de o amabilitate circumspectă cu cei care cădeau în capcana noutății cu orice preț, preferând să aibă încredere într-o îndelungată tradiție, care și-a demonstrat valabilitatea.

Cum am spus mai devreme, odată cu înaintarea în vârstă m-am convins că profesorul G. Ivănescu a fost ultimul nostru erudit. Era din familia din care au făcut parte și Heliade, și Hasdeu, dar fără extravaganțele acestora. Faptul că este ultimul descendent al acestei familii îmi stârnește un mare regret, răscumpărat poate doar de admirația, la fel de mare, pe care i-o port.

Pentru G. Ivănescu, erudiția nu a fost numai un mod de a face știință. A fost și un mod de a trăi. Unicul.

Când profesorul Vasile Țâra mi-a cerut un titlu pentru ceea ce urma să prezint astăzi aici, i-am dat două: cel care figurează în program și încă unul, *G. Ivănescu. Portret sentimental*. De comun acord, l-am ales pe primul. Acum, ajungând la sfârșitul acestor rânduri, constat că textul meu este suficient de sentimental spre a nu-l regreta pe al doilea.

IMPORTANȚA PRINCIPILOR DIRECTOARE ÎN CERCETAREA LINGVISTICĂ: PROFESORUL G. IVĂNESCU

Ileana OANCEA
(Universitatea de Vest din Timișoara)

The Importance of Directing Principles in Linguistic Research: Professor G. Ivănescu

Considering that the dichotomy between the linguistics of literary languages and the linguistics of non-literary languages, developed by Professor G. Ivănescu, in *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, is fundamental to both general linguistics and Romance linguistics, the author of this paper examines how the linguistics of literary languages could generate the pre-comparative phase in the history of linguistics, a well-defined phase having its own goals and epistemological profile.

Keywords: *Romance linguistics, linguistics of literary languages, theoretical paradigm, rhetoric, grammar*

Înființarea Filologiei timișorene, în 1956, s-a petrecut sub auspicii deosebit de favorabile. Și aceasta, grație prezenței, în anii inaugurali, a unor personalități care se vor afirma ca universitari și oameni de cultură de mare valoare, profesorii Gh. Tohăneanu, Eugen Todoran și Ștefan Munteanu, care trimiteau, prin bogata lor formație intelectuală, la perioada interbelică. Dar cea mai mare șansă pentru această ctitorire a fost venirea la Timișoara a profesorului G. Ivănescu, considerat, alături de Sextil Pușcariu, cel mai important lingvist român.

A fost un eveniment care a făcut dintr-o facultate foarte tânără, fără o tradiție prestigioasă, ca în cazul facultăților de la Iași, București și Cluj, centrul în care se afirma cea mai complexă doctrină lingvistică din cultura română, pe care profesorul Ivănescu, venind de la Iași, un oraș cu o excepțională încărcătură istorică și universitară, o cristaliza, în continuarea unei traiectorii științifice bine structurate încă de la început. Contactul, din anii studenției, cu personalitatea științifică a șefului Școlii lingvistice ieșene, Alexandru Philippide, pe care îl considera, încă de pe atunci, „un mare savant, la rând cu cei mai mari lingviști ai lumii” (Ilisei 1990: 132), l-a marcat în mod decisiv. Dacă luăm în considerare „momentul” G. Ivănescu, putem considera Filologia timișoreană, pe lângă celelalte contribuții, venite din alte spații, mai ales o prelungire, în acest colț de țară, a Școlii lingvistice ieșene.

Profesorul aducea, într-o instituție tânără, la cursurile de lingvistică romanică și de lingvistică generală, ținute în cei șapte ani cât a activat ca profesor universitar la Timișoara (1962-1969), precum și în întâlnirile săptămânale cu discipolii săi, proaspăt absolvenți, o erudiție excepțională, hrănită deopotrivă și la marile izvoare ale științei occidentale, pe care o desfășura, într-un fascinant și dens parcurs intelectual, într-o epocă în care cultura română fusese izolată de sursele ei europene. La care adăuga o puternică și originală analiză a curenților fundamentale, în lingvistică și în filosofie, în funcție de câteva idei directoare, care vor constitui baza concepției sale lingvistice. Ceea ce făcea, din „întâlnirile” obligatorii, o adevărată școală de gândire. Informația bogată și din sursele cele mai semnificative pentru știința limbii se grefa pe aceste coordonate.

Studenții „învățau” astfel, simultan cu multitudinea de fenomene luate în discuție (în cea mai bună tradiție „pozitivistă”), un mod de *a gândi*, un mod de *a interoga* fenomenele, care să le stimuleze creativitatea, în sensul în care „idealismul” vosslerian concepea cercetarea științifică. Acesta este un aspect a cărui importanță nu o pot sublinia îndeajuns.

Despre formația sa complexă, incomparabilă în raport cu ceea ce majoritatea lingviștilor puteau demonstra, rețin o mărturisire care mi se pare revelatoare și în care regăsim cei doi „timp” ai eșafodajului de la baza unei construcții intelectuale autentice (cel „pozitivist” și cel

„idealist”), mărturisire făcută în legătură cu studiile de la Paris (1934-1935) și contactul cu Antoine Meillet: „Pot spune că, pe câteva din cărțile sale, am învățat la Paris, și după aceea, lingvistica indoeuropeană și *mi-am pus probleme noi în lingvistica generală* (s.n.). Deși nu eram întotdeauna de acord cu el în problemele de lingvistică generală, doctrina lui m-a influențat puternic, iar *multilateralitatea preocupărilor sale lingvistice mi-a apărut ca un ideal al muncii științifice* (s.n.)” (Ilisei 1990: 133).

Mă voi opri, în continuare, la acest nivel atât de important al teoriei limbii, din unghiul căreia G. Ivănescu analiza faptele particulare, pentru că aici se puteau prelua cele mai incitante sugestii.

Am încercat să preiau acest mod de a *gândi*, din perspectiva concepției sale lingvistice, dezvoltând-o pe o perioadă istorică ce nu fusese abordată de profesor. Acest fapt explică structurarea istoriei romanisticii, din cursul pe care l-am redactat în 1982, *Lingvistică generală și comparată. Elemente de filologie romanică*, devenit apoi cartea, dedicată chiar profesorului, *Romanitate și istorie. Epistemă clasică și literarizare*, Timișoara, Editura de Vest, 1993, care a apărut însă după moartea profesorului (1987). Această structurare este realizată, astfel, dincolo de modelele instituite de principalele manuale de lingvistică romanică. Această validare a teoriei sale, expusă în studiul fundamental *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie* (v. Ivănescu 1972: 5-25), i-a provocat profesorului o mare bucurie, mărturisită în interviul avut în vedere.

G. Ivănescu, lingvistul român care a dezvoltat cea mai importantă concepție lingvistică, pe teren românesc, deosebit de complex și de riguros articulată, punând-o la orizontul lingvisticii românești și al lingvisticii europene, întâlnindu-se, în acest plan, cu un alt „ieșean”, marele Eugen Coșeriu, a vorbit despre această permanentă nevoie a omului de știință de a reflecta în planul rarefiat al principiilor directoare, acolo unde numai marile spirite pot inova cu adevărat.

Personalitate renașcentistă, G. Ivănescu transmitea tinerilor săi discipoli, printr-o formulă ce mi se pare și acum memorabilă, acest îndemn la o cunoaștere cât mai amplă și cât mai profundă, luminată neapărat de o idee teoretică: „Să nu rămâi toată viața specialist în cântul întâi al *Iliadei* lui Homer”. Mi-au rămas, ca un reper fundamental, aceste cuvinte, care mai aveau, pentru mine, un foarte tânăr discipol, aflat încă la începutul carierei sale științifice, și sensul descurajant, atunci, al depășirii limitelor cunoașterii, fixate la un moment dat.

Am fost asistenta marelui lingvist pentru cursul de lingvistică romanică, pe care l-am predat la facultate, după plecarea sa la Craiova, din 1969, și consider acest fapt fundamental pentru evoluția mea spirituală. A fost o perioadă în care marea sa exigență m-a stimulat, dar m-a și blocat, multă vreme, o „dualitate” în cele din urmă benefică, pentru că m-a silit să traversez o perioadă de neliniște și îndoială, cu un anumit „patos” intelectual.

Am reținut din corpusul de principii directoare problema importanței substratului în procesul de glotogeneză. Dar, în special, dihotomia, creația sa, fără corelativ în alte doctrine lingvistice, dintre lingvistica limbilor populare și lingvistica limbilor literare, m-a urmărit, pentru că avea o capacitate explicativă similară marilor distincții din lingvistica generală.

G. Ivănescu se oprește el însuși asupra structurării concepției sale, de a cărei importanță era adânc convins: „Am început să-mi creez o concepție lingvistică proprie, deja în anii de studii în străinătate, când am ajuns la idei care m-au stăpânit mereu și mă stăpânesc și astăzi. La Paris am ajuns la concluzia că adaptările fonetice la baza articulatorie se produc, dacă ne limităm la limbile medievale și moderne, în câteva secole. Aduceam astfel o îmbunătățire teoriei lui Philippide despre baza de articulație. La Roma, aprofundând teoriile lui Vossler și ale lui Bertoni, acesta din urmă, profesorul meu de filologie romanică de la Universitatea din acest oraș, ale cărui cursuri le-am urmat, am ajuns la concluzia că trebuie să distingem între o lingvistică a limbilor literare și alta a graiurilor populare, că lingvistica din secolele al XIX-lea și al XX-lea era o lingvistică a graiurilor poporului, chiar dacă se ocupa și de limbile literare, că lingvistica limbilor literare trebuia să se inspire din teoriile lingvistice ale lui Vossler. Bineînțeles, nu tăgăduiesc unitatea lingvisticii; dar distincția între cele două ramuri ale ei este tot atât de necesară unei studieri adecvate a limbii ca și distincția între lingvistica sincronică și cea

diacronică sau alte distincții. Am și aplicat amplu principiile de care am vorbit mai sus dezvoltării limbii române în *Istoria limbii române* (Iași, 1980), iar o elevă a mea din Timișoara, Ileana Oancea, le-a aplicat *cu succes studiului limbilor romanice* (s.n.)” (Ilisei 1990: 134-135).

Acceptând distincția profesorului G. Ivănescu între o lingvistică a limbilor populare (lingvistica istoric-comparativă) și o lingvistică a limbilor literare, am considerat, în cele două lucrări menționate de profesor anterior, că o primă fază din istoria lingvisticii romanice o constituie tocmai realizarea unei lingvistici a limbilor literare, neolatine, care ia naștere în momentul în care, pe fundalul dobândirii conștiinței de sine romanice, se înregistrează primele preocupări privind aceste idiomuri „vulgare”, în ipostaza lor de limbi scrise.

Redau modul în care am gândit recuperarea pentru istoria lingvisticii romanice a acestei faze considerate „preștiințifice” și, ca atare, neluate în considerare în notorii istorii ale lingvisticii romanice sau căreia i se căutau antecedente de alt tip decât cele care îi erau proprii: „Pentru realizarea unui asemenea studiu delimitând primul mare capitol al unei istorii cu adevărat complete a lingvisticii romanice în care se practică și se teoretizează o lingvistică «idealistă» (o lingvistică a limbilor literare, diferită de cea impusă de indoeuropeniști, pentru că se referă la o altă esență a limbajului) este necesară găsirea acelor paradigme științifice care, orientând evoluția descendentelor latinei în ipostaza lor de limbi de cultură, pot avea în același timp, a **posteriori**, o valoare structurantă și integratoare.

Acceptând, la nivel metateoretic, existența unei lingvistici a aspectului literar al limbajului, cu alte obiective și cu o altă metodologie decât cea comparativ-istorică, istoria lingvisticii își anexează o problematică nouă, la fel de legitimă și la fel de interesantă ca și cea tradițională, genetică și comparativă, în care spațiul romanic ocupă un loc central. O asemenea lingvistică atinge chiar **în primul rând romanistica**, dat fiind că, în lunga etapă premergătoare lingvisticii «moderne», reflecția lingvistică, precum și practica literară cea mai stimulatorie, vizează idiomurile neolatine în drumul lor spre universalitate. Alături de studiul «originilor» și al evoluțiilor lingvistice romanice, în tradiție indoeuropeană, în gramatici de tip comparativ-istoric, se profilează pentru lingvistica romanică generală necesitatea fundamentării unui studiu, de asemenea comparativ-istoric, plasat însă la nivelul apariției și dezvoltării structurilor romanice cu funcționalitate literară. Se profilează, de asemenea, nevoia unei rescrieri a istoriei acestei științe [...]. Concepția lui G. Ivănescu despre existența a două tipuri de lingvistică: **o lingvistică a limbilor populare** (reprezentată de lingvistica istoric comparativă a secolului al XIX-lea) și **o lingvistică a limbilor literare** (ilustrată de școala vossleriană), având ca teren de argumentare celebra dihotomie din istoria lingvisticii generale, dintre neogramatici și idealisti, argumentată polemic de Karl Vossler, constituie un punct de plecare teoretic fructuos pentru depășirea viziunii istoriste, prezente în principalele manuale de lingvistică romanică, pentru că reflectă o altă paradigmă de cercetare decât cea impusă de indoeuropeniști: o paradigmă la fel de importantă și la fel de tenace și, mai ales, raportată la modelele și exigențele speculative ale timpului, nu mai puțin științifică, orientând practica și teoria lingvistică romanică, până la constituirea lingvisticii «științifice», comparativ-istorice” (Oancea 1993: 25-26).

Pentru a da substanță acestei faze, am analizat manualele de gramatică și de retorică, considerând că avem în ele o „romanistică”, dezvoltând o reflecție de natură culturală, cu atenție specială asupra edificării aspectului literar al limbii noilor popoare europene. Limbile vernaculare romanice aveau de biruit „obstacole” interne („neajungerea” limbii) și externe (concurența tenace a latinei), având în față un ideal static, non-istoric, impus de Antichitate, cel al excelenței lingvistice. De asemenea, foarte importante în procesul de standardizare a vernacularelor romanice au fost Academiiile romanice, înființate cu scopul de a realiza o ortografie, o gramatică și un dicționar, esențiale pentru acest proces (v. Oancea 1999: *passim*).

Erudiții filologi care analizau limba ca fenomen de cultură, după un ideal cu rădăcini în Antichitate, nu sunt „strămoși” romaniștilor (Mounin 1967: 145), ci primii romaniști, care analizează limbile neolatine, după un corpus de principii, alcătuind paradigmele teoretice, de tip clasic, ale lingvisticii limbilor literare, retorica și gramatica.

În încheiere, mergând pe aceeași linie, rețin un fapt semnificativ: „«Izvorâtă din necesitate culminează limba în artă» spusese Schuchardt. Formula închide drumul limbii de la natură la cultură, ca și al lingvisticii, care a fost însă invers: de la lingvistica limbilor literare la lingvistica limbilor populare” (Oancea 1993: 16).

Regăsim aici, în această regândire a parcursului romanisticii în diacronie, concepția profesorului, în esența ei, vie și creatoare. Referindu-mă la lucrarea *Romanitate și istorie*, m-am referit, de fapt, la un efort cognitiv și ordonator, provocat de gândirea profesorului Ivănescu, din planul său cel mai înalt. Datorez celor șapte ani de prezență a sa la Timișoara cea mai intensă etapă a parcursului meu spiritual, etapă spre care se îndreaptă fervoarea unei amintiri de neșters și al cărei ecou pulsează și în alte lucrări¹.

Referințe bibliografice :

- ILISEI, Grigore 1990: *Gheorghe Ivănescu*, in Grigore Ilisei, *Portrete în timp*, Iași, Editura Junimea.
- IVĂNESCU, Gheorghe 1972: *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, in „Philologica”, II, Craiova, p. 5-25.
- MOUNIN, Georges 1967: *Histoire de la linguistique des origines au XX-ème siècle*, Paris, Presses Universitaires de France.
- OANCEA, Ileana 1988: *Istoria stilisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- OANCEA, Ileana 1993: *Romanitate și istorie. Epistemă clasică și literarizare*, Timișoara, Editura de Vest.
- OANCEA, Ileana 1999: *Lingvistică romanică și lingvistică generală. Interferențe*, Timișoara, Editura Amarcord.

¹ Cf. Oancea 1988: 19: „[...] prelungind în istoria lingvisticii opinia lui Gheorghe Ivănescu despre existența a două lingvistici cu obiecte și metode distincte, corespunzând celor două ipostaze fundamentale ale limbajului: ca *natură* și ca fenomen *spiritual*, considerăm că prima fază din istoria lingvisticii, deosebit de clar delimitată, și foarte unitară, a fost aceea în care s-a întemeiat, într-un perfect spirit vosslerian *avant la lettre*, lingvistica limbajului ca fenomen spiritual”.

G. IVĂNESCU, ÎNTEMEIETOR DE ȘCOALĂ LINGVISTICĂ LA TIMIȘOARA

Vasile D. ȚÂRA
(Universitatea de Vest din Timișoara)

G. Ivănescu, Founder of a School of Linguistics in Timișoara

Professor G. Ivănescu, correspondent member of the Romanian Academy, was a prominent personality of Romanian linguistics. From 1962 to 1969, he acted as professor and head of department at the Faculty of Philology, West University of Timișoara. In this capacity, he contributed to the creation of the Timișoara School of Linguistics, which gathers scholars and professors of the Faculty, and linguists from the Timișoara branch of the "Titu Maiorescu" Institute of the Romanian Academy. In Timișoara, G. Ivănescu nurtured and inspired the first generation of linguists and scholars, whose research directions and scientific investigations he carefully supervised. In accordance with his guidelines, the linguists from Timișoara focused in particular on the issues concerning the investigation of the West-Romanian dialects and patois, on the history of the Romanian literary language, on stylistics, grammar, and Romance linguistics. Twelve of the linguists and philologists from Timișoara completed their PhD dissertations under the guidance of Professor G. Ivănescu. The Timișoara School of Linguistics, which bears the mark of the professor who founded it, occupies a distinct place in the landscape of Romanian linguistics.

Keywords: *general linguistics, Romance linguistics, history of the Romanian language, literary language, dialectology, grammar, poetics, stylistics, Timișoara School of Linguistics*

Istoria filologiei timișorene este marcată profund de personalitatea profesorului Gheorghe Ivănescu, nu numai pentru că a fost primul și unicul membru al Academiei Române care a funcționat până acum la Facultatea de Litere din Timișoara, ci, mai cu seamă, pentru inegalabila sa autoritate științifică și morală.

Lingvist de talie internațională, era recunoscut ca atare de specialiști reputați în domeniu, precum fostul său student Eugen Coșeriu, care îi purta un mare și nedisimulat respect pentru vasta informație în majoritatea științelor umaniste și pentru originalitatea și temeinicia ideilor sale în domeniul lingvisticii. Aceleași calități le remarcă și Iorgu Iordan la fostul său elev, asistent și urmaș la catedră : „G. Ivănescu este, incontestabil, unul dintre marii noștri lingviști, și nu numai în comparație cu cei de astăzi. Pe aceștia îi întrece prin marea sa erudiție, care îl apropie de Hasdeu și de Philippide. Cu cel dintâi seamănă și prin bogăția și varietatea problemelor lingvistice care îl preocupă. Nu există aproape nici o ramură a lingvisticii care să nu-l fi atras și să nu-l fi determinat să abordeze una sau alta dintre problemele supuse discuției. La aceste calități, rare, în general, aș adăuga una, și mai rară, poate, și anume: originalitatea ideilor, care, câteodată, surprinde și chiar derutează, dar nu trebuie să uităm că știința, în general, progresa tocmai prin noutatea punctelor de vedere ale slujitorilor ei.” (v. Iordan 1983: 29).

În 1962, când a fost numit profesor și șef al Catedrei de limba română de la Facultatea de Filologie a Universității din Timișoara, Gheorghe Ivănescu era deja unul dintre cei mai erudiți filologi români, care avea o doctrină lingvistică proprie, ce reprezenta „(caracterizarea îi aparține), pe de o parte, o sinteză între pozitivismul, determinismul, naturalismul și idealismul ce s-au manifestat în Europa până în anii 1930, iar pe de altă parte, o modelare originală a structuralismelor occidentale, de pe o poziție preponderent antropologistă” (Pamfil 2008: 189). „Spre deosebire de mulți alți lingviști, profesorul G. Ivănescu a înțeles mai profund semnificația faptelor de limbă, ceea ce i-a permis să exprime păreri noi cu privire la unele dintre legile limbii, la cauzele schimbărilor fonetice, la relația dintre sunet și fonem, dintre dialect și limba literară sau cu privire la formarea limbii române, la istoria graiurilor și dialectelor ei, a limbii literare și a limbii artistice românești, precum și cu privire la anumite probleme ale lingvisticii indo-

europene, romanice, slave ș.a.” (Șerban-Țâra 1983:11). Totodată, Profesorul avea o nouă concepție despre direcțiile și prioritățile de cercetare ale lingvisticii românești. Astfel, istoria limbii române trebuia să rezolve problemele controversate referitoare la formarea limbii și a poporului român, prin raportarea „faptelor lingvistice la cele istorice și sociale și prin explicarea a cât mai multe fapte de limbă prin acestea din urmă” (Ivănescu 1965a: 2); studiile de gramatică descriptivă a limbii române se cereau înnoite printr-o nouă abordare teoretică, din perspectiva relației dintre limbă și gândire și, implicit, dintre gramatică și logică (v. Ivănescu 1963: 259-267; Ivănescu 1964: 193-219); cercetarea limbii literare urma să fie reformată și abordată pe baza unor concepții și metode noi, iar dialectologia trebuia să depășească stadiul culegerii de material lingvistic și să treacă la interpretarea și analiza acestui material în vederea rezolvării problemelor privitoare la istoria, structura și repartiția variantelor dialectale ale limbii române (v. Ivănescu 1965a: 2).

Profesorul Gheorghe Ivănescu aducea la Facultatea de Filologie timișoreană, aflată atunci abia în al șaselea an de existență, nu numai o experiență universitară și de cercetare științifică pe care niciunul dintre ceilalți filologi timișoreni nu o poseda, ci și o nouă viziune asupra calității și cantității cercetării științifice de nivel academic, precum și a rosturilor învățământului universitar, întemeiată pe o excelentă formare profesională, dobândită la Universitatea din Iași, unde i-a avut profesori pe A. Philippide, G. Ibrăileanu, Iorgu Iordan ș.a. și completată prin cursurile de specializare la universitățile din Paris și Roma, între anii 1934 și 1937, precum și pe o imensă informație în domeniul lingvisticii generale, romanice și românești, al istoriei universale și naționale, al sociologiei, al psihologiei, al antropologiei, al filozofiei și al culturii, în ansamblu. La 50 de ani, profesorul G. Ivănescu era un savant enciclopedist în cel mai deplin înțeles al cuvântului, a cărui unică avere, declarată în toate fișele de personal, era o fabuloasă bibliotecă de specialitate, care îi ocupa până la refuz cele două camere ale apartamentului în care a locuit în perioada timișoreană. Totodată, așa cum subliniază profesorul Sergiu Drincu, „Era o prezență copleșitoare și inconfundabilă datorită nonconformismului său funciar, erudiției de tip renescentist și desăvârșitei sale onestități intelectuale.” (Drincu 2006: 226).

Așadar, când a venit la Timișoara, profesorul G. Ivănescu era o personalitate de anvergură și de valoare celorlalți trei întemeietori de școli lingvistice în România: A. Philippide (Iași), Ov. Densusianu (București) și Sextil Pușcariu (Cluj). Conștient de acest lucru și dornic să continue ceea ce făcuse la Iași din 1945 până în 1952, când proletcultiștii l-au înlăturat din universitate, profesorul G. Ivănescu și-a propus să realizeze la Timișoara o școală lingvistică asemănătoare cu cea ieșeană, însă cu o amprentă de originalitate transmisă de întemeietorul ei. Cum însuși mărturisește, „ca profesor, șef de catedră, am căutat, prin discuții personale cu asistenții și lectorii de la catedră și cu studenții capabili, să-i îndrumez spre studierea realităților dialectale românești, în special bănățene. M-am străduit, de asemenea, să dau membrilor catedrei o informație asupra celor mai noi metode și concepții ale lingvisticii, recomandând în același timp spiritul critic, și să organizez munca științifică a colectivului în așa fel ca ea să devină cât mai rodnică. Pe de altă parte, m-am străduit să identific între studenți elementele cele mai capabile, pentru a le îndruma spre munca științifică, în special spre lingvistică. Cei mai buni dintre studenții mei de la Universitatea din Timișoara au fost reținuți ca cercetători stagieri la Sectorul de lingvistică de la Baza de Cercetări Științifice din Timișoara a Academiei R.P.R., creat în toamna anului 1963.” (Ivănescu 1966: 21-22).

Dintre cele trei tipuri de școli care funcționează în sistemul de învățământ¹, *școala de cercetare științifică* este cea mai complexă și mai pretențioasă. O astfel de *școală* trebuie să creeze specialiști profund dedicați muncii și creației științifice, preocupați să dobândească o foarte solidă competență profesională, clădită pe o vastă și variată informație de specialitate,

¹ Primele două sunt: *școala preuniversitară*, bazată pe educație și informație, al cărei rost esențial este înzestrarea elevilor cu o cultură generală consistentă și cu posibilitatea de a se orienta în cunoștință de cauză spre o profesie, și *școala universitară*, bazată pe informație și educație, prin care studenții obțin o cultură de specialitate și acumulează cunoștințele de bază pentru specializarea propriu-zisă, care se obține prin informație continuă și prin experiență profesională.

obținută prin parcurgerea întregii bibliografii esențiale și prin cunoașterea a tot ceea ce este nou în domeniu. De regulă, acest tip de școală stă sub semnul unei personalități dominante, care se impune prin contribuții fundamentale într-un domeniu de cercetare și prin originalitatea ideilor sale. Totodată, ea trebuie să aibă, ca suport material indispensabil, și surse infodocumentare de înaltă valoare academică.

Odată cu venirea profesorului G. Ivănescu la Timișoara s-au împlinit aceste două condiții majore pentru crearea, în timp relativ scurt, a unei școli de cercetare lingvistică în această parte a țării. Imensa informație de specialitate și biblioteca Profesorului¹, în care se găseau toate cărțile fundamentale, românești și străine, pentru disciplinele lingvistice din programul de învățământ al Facultății de Filologie: lingvistica generală, filologia romanică, istoria limbii române, limba literară, dialectologia, stilistica și limba română contemporană, dar mai ales dorința sa de a întemeia aici o direcție de cercetare lingvistică au constituit o mare șansă pentru formarea și evoluția primei generații de filologi timișoreni.

La Catedra de limba română din Timișoara, Profesorul a găsit douăsprezece cadre didactice, dintre care numai G. I. Tohăneanu avea o experiență universitară, dobândită la Universitatea din București, unde funcționase, ca asistent și ca lector la Catedra de limbi clasice, între anii școlari 1949 – 1952 și 1954 – 1955. Ceilalți lectori proveneau din învățământul preuniversitar: Ștefan Munteanu, Vasile Șerban, Ion Muțiu, și de la Institutul de Lingvistică din Cluj: Ionel Stan, iar cei șapte preparatori abia absolviseră studiile universitare la Timișoara (Rodica Popescu, Ileana Oancea, Vasile Frățilă și Dumitru Crașoveanu), la București (Petra Pitrop), la Cluj (Gina Nadoș) sau la Iași (Vasile D. Țăra). Deși erau formați la universități diferite și aveau experiență didactică neomogenă, iar cei mai tineri nu aveau deloc o astfel de experiență, toți doreau să devină universitari autentici. Această atitudine a ușurat considerabil strădania profesorului G. Ivănescu de a crea, în doar șapte ani, nucleul unei școli lingvistice distincte la Timișoara. În paralel, s-a ocupat și de Sectorul de lingvistică al Bazei Academiei R.P.R. din Timișoara, pe care l-a întemeiat în 1963 și l-a condus până în 1969. Aici au fost încadrați, în această perioadă, numai absolvenți ai Facultății de Filologie din Timișoara, pe care Profesorul i-a remarcat ca studenți cu reale calități de cercetători în domeniul lingvisticii. Între aceștia se numără Maria Sitaru-Purdela, Sergiu Drincu, Crișu Dascălu, Doina Bogdan-Dascălu, Olimpia Șerban-Berca, Eugen Berca-Dorcescu, Doina Babeu, Dorin Urițescu, Livia Caranda-Vasiluță, Rodica Suflețel-Moroianu, Livius Bercea și Ionel Funeriu, care, mai târziu, au devenit personalități cunoscute ale filologiei românești.

Pentru că atunci toți se aflau la începutul carierei universitare, iar la Timișoara nu exista încă o tradiție de cercetare filologică, profesorul G. Ivănescu a avut în vedere toate detaliile sistemului de cercetare științifică atunci când a inițiat procesul de constituire a școlii lingvistice timișorene. Astfel, mai întâi i-a testat pe fiecare preparator și asistent în parte și le-a alcătuit câte un program de completare a informației de specialitate, cerându-le să parcurgă toate cărțile fundamentale de lingvistică generală și românească la care nu avuseseră acces până atunci, pentru că se aflau în fondul secret ori nu se găseau deloc în bibliotecile românești, dar existau în biblioteca Profesorului, care le oferea spre lectură, cu maximă dărnicie, tuturor celor interesați. Studiile recente se găseau în librării și în revistele de specialitate, așa că fiecare putea să și le procure pentru biblioteca personală, deoarece sectorul de filologie al Bibliotecii Universitare era încă foarte sărac.

Informația științifică trebuia asimilată critic, în conformitate cu modul de gândire și cu preocupările științifice ale fiecăruia dintre ei. De cele mai multe ori, Profesorul le propunea o discuție individuală sau în catedră pe marginea cărților pe care le citeau. O contribuție esențială în această privință l-au avut ședințele bilunare, uneori săptămânale, de catedră, în care se prezentau și se discuteau, în exclusivitate, lucrări de lingvistică. Problemele administrative (state de funcțiuni, planuri de învățământ, programe de activități politice și educative etc.) se rezolvau

¹Din 1988, această valoroasă bibliotecă de specialitate a fost integrată între colecțiile Bibliotecii Universității timișorene, devenită, din 1992, Biblioteca Centrală Universitară „Eugen Todoran” din Timișoara.

de către șeful de cabinet, ajutat de unu sau doi colegi. Profesorul nu discuta decât rareori astfel de probleme și numai în particular cu cei care aveau obiecții ori vreo nemulțumire.

Capacitatea de creație științifică este o condiție *sine qua non* a calității unui cercetător sau universitar autentic. Pentru a-i verifica, dar mai ales pentru a-i stimula în acest sens, Profesorul le cerea, îndeosebi celor mai tineri, să elaboreze comunicări științifice pe diverse teme de lingvistică, pe care aceștia le prezentau în cadrul ședințelor de catedră sau la simpozioanele și sesiunile de comunicări locale ori naționale, dar și recenzii sau articole pe care, de cele mai multe ori, le citea în prealabil și le completa cu informații suplimentare ori le „cioplea” din punct de vedere stilistic. Tuturor, observațiile și corecturile Domniei Sale le-au fost de mare folos în dobândirea deprinderilor de redactare corectă a unui text științific.

Individualitatea unei școli de cercetare este dată de o direcție fermă și coerentă de selectare a temelor și a metodelor de investigare științifică, de o abordare și interpretare originală a faptelor de limbă, precum și de o viziune specifică asupra domeniului de cercetare și a relațiilor acestuia cu altele înrudite. În această privință, profesorul G. Ivănescu a fost mentorul ideal. Cunoscător profund al tuturor doctrinelor lingvistice, de la comparațiștii și neogramatici din veacul al XIX-lea până la structuraliștii, generatiști și pragmatiști din secolul al XX-lea, Domnia Sa ne atrăgea mereu atenția asupra greșelilor pe care le-au făcut susținătorii acestora, ne spunea ce ar trebui să reținem din păreri și metodele lor de cercetare și insista, cu deosebire, asupra modului în care ar trebui să studiem mai corect și mai eficient limba, în ansamblu, și româna, în special. Era convins că studiul limbii trebuie făcut mai cu seamă din perspectivă diacronică și în strânsă relație cu istoria și cu structura societății.

Despre întemeierea unei școli lingvistice la Timișoara, profesorul G. Ivănescu și-a mărturisit nu numai intenția de a o realiza, ci și domeniile și direcțiile de cercetare pe care filologii timișoreni ar fi trebuit să și le asume cu prioritate. În concepția sa (v. Ivănescu 1965a: 2), aceștia urmau să-și îndrepte atenția spre studiul graiurilor dacoromâne de vest, îndeosebi a celor vorbite în Banat, Crișana și Oltenia, și spre cercetarea problemelor fundamentale ale istoriei limbii române literare: originile și baza dialectală, periodizarea, procesul de constituire și de unificare a normelor exprimării culte, precum și spre cercetarea limbii scriitorilor români din perspectiva stilisticii lingvistice și literare. De asemenea, ar fi vrut să creeze la Timișoara o direcție nouă în cercetarea gramaticii și a foneticii limbii române contemporane, conformă cu păreri sale din perioada ieșeană, reluate și în unele studii de mai târziu. A încercat chiar să înființeze un laborator de fonetică experimentală, pentru care s-au obținut și două aparate de înregistrare, măsurare și descriere a sunetelor, care, însă, n-au funcționat niciodată, pentru că, din motive financiare, Universitatea nu a cumpărat și accesorii tehnice necesare. Prin cursurile de *lingvistică generală* și de *filologie romanică* pe care le-a ținut la Timișoara, a oferit un model de abordare interdisciplinară a acestor domenii de cercetare, și anume: din perspectivă lingvistică, istorică, socioculturală, filozofică și antropologică.

Cele mai multe dintre aceste inițiative și idei ale profesorului G. Ivănescu s-au impus și au rodit până în prezent, chiar dacă mentorul a plecat din Timișoara în 1969. Multe dintre ideile și preocupările sale științifice au fost preluate și dezvoltate în studii și cărți elaborate de cei care l-au urmat, în special de foștii săi doctoranzi: Ștefan Munteanu, Vasile Șerban, Ion Muțiu, Ionel Stan, Vasile Frățilă, Ileana Oancea, Dumitru Crașoveanu, Vasile D. Țâra ș. a., dar și de elevii acestora. Astfel, deși nu a fost un dialectolog în deplinul înțeles al cuvântului, pentru că nu a făcut anchete dialectale pe teren, Domnia Sa era foarte interesat de cercetarea graiurilor și dialectelor românești, întrucât era convins că acestea pot oferi un bogat material lingvistic inedit, indispensabil pentru studiile de istoria limbii și de limbă literară. În acest sens, savantul român afirma: „Dialectologia română abia a început să-și pună problemele de ordin istoric în legătură cu graiurile dacoromâne. Lingviștii români trebuie să se pasioneze de aceste probleme. Ei trebuie să încerce să delimiteze graiurile dacoromâne, operație foarte dificilă, pentru că, prin migrații, același grai se regăsește în localități din aria altui dialect, bineînțeles mai mult sau mai puțin pur: lingviștii români trebuie să urmărească tocmai aceste roiri ale populației, cu urmările pe care le-au avut ele asupra repartiției teritoriale a faptelor de limbă; să încerce a vedea cât de mult urcă

în trecut diferențele dintre diversele graiuri și dacă unele dintre aceste graiuri n-au rezultat din amestecul a două sau chiar a mai multora dintre ele. O muncă imensă așteaptă pe dialectologii români” (Ivănescu 1965a: 2). Dintre elevii săi timișoreni, cel care și-a asumat această muncă de-a lungul întregii cariere universitare a fost Vasile Frățilă. În opera sa științifică, alcătuită din 20 de cărți și peste 200 de studii¹, care i-au adus notorietatea în domeniu, acesta abordează, în spirit ivănescian, majoritatea problemelor de dialectologie evocate, unele și cercetate (vezi îndeosebi Ivănescu 1948: pass. și Ivănescu 1980: pass.), de marele savant. De asemenea, a condus mai multe teze de doctorat în care s-au studiat unele graiuri bănățene, crișene și oltenești, iar, în colaborare cu Richard Sârbu, Ana-Maria Pop și Gabriel Bărdășan, a întreprins cercetări ample asupra dialectului istroromân, materialul lingvistic adunat prin anchete pe teren fiind utilizat, deocamdată, la elaborarea a două teze de doctorat și a trei volume editate. Dar mai sunt și alți lingviști timișoreni care au urmat îndemnul profesorului G. Ivănescu de a studia graiurile și dialectele românești de vest. Între aceștia se numără: Ionel Stan și Dorin Urișescu, autori ai *Noului atlas lingvistic român. Crișana*, din care au apărut până acum trei volume; Sergiu Drincu, Maria Sitaru-Purdela, Livia Vasiluță ș.a. au elaborat *Dicționarul subdialectului bănățean*, din care s-au editat, între 1985 și 1988, primele patru volume; Dorin Urișescu² a susținut la Timișoara, în 1976, teza de doctorat *Sincronie și diacronie: fonetismul unor graiuri din nordul Banatului*, editată în 1987 și reeditată în 2007.

Pentru că nu avea nici răgazul necesar, nici experiența adunării materialului lingvistic prin anchete pe teren, Profesorul fiind acaparat de munca în bibliotecă, l-a invitat la Timișoara pe George Giuglea, fost profesor la Universitatea din Cluj și unul dintre cei mai competenți cercetători ai lexicului, cu deosebire ai terminologiei păstorești, și ai toponimiei românești, care, împreună cu Ionel Stan, Vasile Frățilă și Vasile D. Țăra, a făcut, între anii 1964 și 1967, mai multe anchete onomastice în județul Caraș - Severin. Materialul cules atunci a fost utilizat la elaborarea *Dicționarului toponimic al Banatului*³, realizat de Vasile Frățilă, Rodica Suflețel-Moroianu și Viorica Goicu. În 1965, George Giuglea și Vasile D. Țăra au efectuat o anchetă toponimică în trei localități din Munții Apuseni: Băișoara, Săcel și Muntele Săcelului, și au publicat apoi un studiu referitor la numele de locuri din această zonă (v. Giuglea-Țăra 1966: 197-220).

Un alt domeniu de cercetare prioritar, recomandat de profesorul G. Ivănescu filologilor timișoreni, era istoria limbii române literare. Se poate spune că direcția ivănesciană în studiul variantei cultivate a limbii noastre a triumfat mai întâi la Timișoara. Titularii cursului de limbă literară, Ștefan Munteanu (epoca modernă) și Vasile D. Țăra (epoca veche), și-au însușit atât din studiile Profesorului, cu deosebire din *Problemele capitale ale vechii române literare*, cât și din discuțiile purtate cu acesta concepția sa referitoare la originile și la baza dialectală a românei culte⁴, teoria dialectelor literare, periodizarea și trăsăturile distinctive ale exprimării cultivate în fiecare epocă de evoluție, metoda de cercetare a limbii literare, orientată spre identificarea,

¹ În aproape toate lucrările sale, profesorul Vasile Frățilă se ocupă de probleme teoretice și aplicative ale dialectologiei, onomasticii și etimologiei. Prin monografia dialectală *Graiul de pe Târnave* (Blaj, Editura Astra, 2005), elaborată, mai întâi, ca teză de doctorat, sub conducerea mentorului său, și susținută în anul 1973, el a realizat o lucrare de referință de tipul și de valoarea celor pe care le aștepta profesorul G. Ivănescu de la dialectologii români (v. Ivănescu 1963a: 2).

² Din 1990, Dorin Urișescu funcționează la York University din Toronto (Canada), unde este profesor titular la Glendon College.

³ Din această lucrare au fost editate până acum șapte volume.

⁴ În concepția lingvistului ieșean, întemeiată pe o vastă cunoaștere a limbii textelor vechi și a istoriei socioculturale a românilor, originile vechii române literare trebuie căutate în sociolectele protipendadei din Moldova și din Muntenia, utilizate începând de prin secolele al XIV-lea – al XV-lea; textele rotacizante (venite din Maramureș, în opinia sa) aveau avantajul întâietății față de cele coresiene în impunerea primelor norme ale limbii scrise, dintre care unele s-au păstrat până astăzi; în epoca veche, nu a existat o limbă literară unitară, ci mai multe dialecte sau variante literare, întemeiate pe dialecte populare diferite, de aceea nu putea fi admisă teza bazei muntenesti a românei culte, nici măcar pentru varianta ei modernă, pentru că aceasta a rezultat în urma unui proces de unificare a vechilor dialecte literare etc. Despre concepția lui G. Ivănescu referitoare la studiul limbii literare, vezi, mai pe larg, Andriescu 1989: 249-263 și Munteanu 2012: 387-393.

analiza și explicarea cauzelor care au determinat apariția și evoluția normelor vechii române literare și ale românei literare moderne, procesul de occidentalizare a limbii culte, raportul dintre limba literară și limba artistică, stilurile funcționale etc. Ignorate sau criticate, uneori vehement, de ceilalți specialiști, ideile profesorului G. Ivănescu s-au bucurat de recunoașterea cuvenită abia odată cu apariția, aproape simultană, în 1978, a celor dintâi două istorii complete ale limbii române culte (vezi Munteanu-Țâra 1978 și Gheție 1978). La Timișoara, concepția ivănesciană era, însă, acceptată, prezentată și aplicată cu un deceniu mai devreme, la cursurile și seminariile de limbă literară.

Dorința profesorului G. Ivănescu de a-i îndrepta pe filologii timișoreni spre cercetarea limbii textelor vechi a fost respectată și de cercetătorii de la Sectorul de lingvistică al Filialei din Timișoara a Academiei Române, care au studiat limba unor scrieri românești din secolul al XVIII-lea și au elaborat lucrarea *Limba română literară în secolul al XVIII-lea: lexicul tipăriturilor blăjene din perioada 1750-1760*, din care s-au multiplicat, între 1982 și 1988, șase volume.

Prin studiul său *Limba poetică românească* (v. Ivănescu 1956: 197-224), lingvistul ieșean a întemeiat la Timișoara o direcție nouă de cercetare a limbajului artistic și a limbii scriitorilor, urmată îndeosebi de Ștefan Munteanu și de Ileana Oancea¹. Profesorul Ștefan Munteanu, autorul unei opere impresionante în domeniul stilisticii teoretice și aplicate, care l-a impus ca o personalitate distinctă a stilisticii românești, spunea următoarele despre concepția și contribuțiile savantului ieșean în cercetarea limbii artistice: „pentru G. Ivănescu, teoria limbajului poetic, numită și stilistică generală, intră în preocupările poeticii sau ale esteticii. Ea are însă ca obiect o parte din sfera de cercetare a acestor științe, anume *studiul limbii scriitorilor*. Întrucât se ocupă de „limbă”, dar în întrebuințarea individuală dată acesteia de scriitor, care este creator de artă literară, teoria limbajului poetic este o disciplină autonomă, lingvistică și literară, ceea ce exclude scindarea ei în două ramuri, cum a fost considerată multă vreme, potrivit concepției lui Ch. Bally, pe de o parte, și a lui K. Vossler și Leo Spitzer, pe de altă parte” (Munteanu 1998:301). Pledând pentru cercetarea limbii scriitorilor din perspectiva poeticii aristotelice și a limbii literare propriu-zise, profesorul G. Ivănescu considera că „prin limbaj poetic trebuie să înțelegem și o altă categorie de fapte, pe care le-au avut în vedere și autorii antici de tratate filozofice sau stilistice, și anume unele cuvinte, forme gramaticale etc. diferite de uzul comun și curent într-o anumită epocă din istoria limbii” (Munteanu 1998: 303).

În cadrul Sectorului de lingvistică al Filialei din Timișoara a Academiei Române s-a constituit, încă de la înființare, un grup de cercetători pasionați de poetică și stilistică, alcătuit din: Crișu Dascălu, Doina Bogdan-Dascălu, Olimpia Șerban-Berca, Eugen Berca Dorcescu, Livius P. Bercea, Ionel Funeriu, Maria Foartă și Dumitru Vlăduț (ultimii doi au venit mai târziu), care a întreprins cercetări detaliate și a elaborat studii valoroase privitoare la stilurile nonartistice și la limbajul poetic românesc din secolul al XIX-lea. În afara studiilor individuale, concretizate în teze de doctorat, cărți și articole de stilistică și poetică, prin care cercetătorii respectivi au devenit nume bine-cunoscute ale stilisticii românești, ei au elaborat și câteva lucrări colective, pe care le avea în vedere și profesorul G. Ivănescu: *Limbaj poetic și versificație în secolul al XIX-lea*, vol. I-IV (Timișoara, 1977-1981); *Stilurile nonartistice ale limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I-III (Timișoara, 1983-1984); *Elemente lexicale de limbă vorbită în stilurile nonartistice ale limbii române literare din secolul al XIX-lea* (Timișoara, 1985) și *Imaginea în stilurile nonartistice ale limbii române literare din secolul al XIX-lea* (Timișoara, 1986).

Lingvistica romanică a fost, ca și istoria limbii române, un domeniu de cercetare asupra căruia lingvistul ieșean a stăruit de-a lungul întregii vieți. Preocupările sale în această privință datează din perioada studiilor în Franța și în Italia, unde i-a avut profesori, între alții, pe A. Meillet și G. Devoto. Întemeiat pe doctrinele lingvistice ale celor doi savanți, G. Ivănescu a elaborat o concepție nouă referitoare la studiul limbilor romanice, pe care o regăsim în studiile

¹ Ambii au elaborat teze de doctorat în domeniul stilisticii, conduse de profesorul G. Ivănescu, și au publicat numeroase studii de poetică și stilistică, în care faptele de limbă și de stil sunt analizate și interpretate în concordanță cu ideile și concepția savantului ieșean.

sale, unele nepublicate încă, dar mai ales în cursurile de filologie romanică pe care le-a ținut, cu câteva întreruperi silite, la Iași și la Timișoara, începând din 1947 până la încheierea carierei universitare. Făcând distincție între lingvistica limbilor literare și lingvistica limbilor populare, dar mai ales căutând explicații pentru schimbările fonetice, morfo-sintactice și lexicale ce au determinat transformarea latinei în limbile romanice actuale, pe care le găsește în baza de articulație, în baza psihologică, în condițiile istorice și socioculturale, în relația cu alte limbi indo-europene, în special cu iafetita, profesorul G. Ivănescu a exprimat puncte de vedere noi referitoare la originea limbilor neolatine în ansamblu, dar și a unor limbi ca etrusca, basca etc. Urmându-i direcția de cercetare, Ileana Oancea își întemeiază cercetările de lingvistică romanică pe „concepția lui G. Ivănescu despre existența a două tipuri de lingvistică: o lingvistică a limbilor populare (reprezentată de lingvistica istoric comparativă a secolului al XIX-lea) și o lingvistică a limbilor literare (ilustrată de școala vossleriană), având ca teren de argumentare celebra dicotomie din istoria lingvisticii generale, dintre neogramatici și idealisti, argumentată polemic de Karl Vossler, [întrucât] constituie un punct de plecare teoretic fructuos pentru depășirea viziunii istoriste, prezente în principalele manuale de lingvistică romanică, pentru că reflectă o altă paradigmă de cercetare decât cea impusă de indoeuropeniști: o paradigmă la fel de importantă și la fel de tenace și, mai ales, raportată la modelele și exigențele speculative ale timpului, nu mai puțin științifică, orientând practica și teoria lingvistică romanică, până la constituirea lingvisticii «științifice», comparativ-istorice” (Oancea 1993: 26). Fără îndoială, Ileana Oancea, asistenta și urmașa profesorului G. Ivănescu la catedra de lingvistică romanică, a fost elevul și colaboratorul timișorean cel mai devotat și, totodată, cel mai apreciat de marele savant. Cursul, studiile și cărțile sale de lingvistică romanică, unele elaborate sub directa îndrumare a Profesorului, se întemeiază pe concepțiile acestuia referitoare la problemele și metoda de cercetare a istoriei și structurii limbilor neolatine.

Profesorul G. Ivănescu avea și un punct de vedere personal referitor la studiul gramaticii limbii române moderne. Preocupările sale în această privință datează încă din 1948, când a elaborat un curs de sintaxă a limbii române, pe care l-a predat câțiva ani la Facultatea de Litere din Iași. După cum însuși mărturisește, în acel curs, „după o largă expunere critică a doctrinelor gramaticale, ajunsesem eu însumi la o teorie gramaticală mai coerentă și mai temeinică decât cele de până atunci. Principiul fundamental al acestui curs, principiu care m-a dus la descoperiri de cea mai mare importanță pentru studiul teoretic și practic al limbii, era acela al strânsei legături dintre limbă și gândire: orice fapt de gândire trebuie să-și găsească expresia în limbă, orice fapt de sintaxă neafectivă este expresia unui fapt de gândire. Concepția sintactică expusă în acest curs se deosebește mult de cea curentă, care este formalistă, întrucât nu ține deloc seamă de procesul de gândire. Lăsând la o parte faptele de limbă afective, care-și au altă explicație, analiza morfologică și sintactică se transformă, în cursul amintit, într-o analiză logică” (Ivănescu 1966: 9-10)¹. Dintre filologii timișoreni, Vasile Șerban, Ion Muțiu și Dumitru Crașoveanu au elaborat, sub conducerea profesorului G. Ivănescu, teze de doctorat cu teme de limbă română contemporană. În cursurile și în studiile elaborate de aceștia se regăsesc unele dintre ideile magistrului privitoare la acest domeniu de cercetare lingvistică. Probleme de gramatică românească au fost abordate și la Sectorul de lingvistică al Filialei din Timișoara a Academiei Române, unde s-au inițiat cercetări privitoare la formarea cuvintelor în limba română, pe care Sergiu Drincu le-a extins și le-a finalizat prin elaborarea unei teze de doctorat și prin publicarea volumelor: *Derivarea cu prefixe: de la latină la română* (Timișoara, Ed. Amphora, 1998) și *Compunerea și prefixarea. Repere teoretice în lingvistica românească* (Timișoara, Ed. Amphora, 1999).

Întrucât considera că limba este cel mai complex și mai vast domeniu sociocultural de investigație științifică, dar și pentru că nu agreea cercetarea de tip atomist și descriptiv, Profesorul insista mereu că asupra obligației lingvistului de a se informa și în alte ramuri ale științei, care au strânsă relație cu lingvistica, precum sunt istoria, sociologia, filozofia, antropologia etc., pentru

¹ Pentru doctrina ivănesciană referitoare la gramatică, vezi Ivănescu 1948; Ivănescu 1963: 259-267; Ivănescu 1964: 193-219; Ivănescu 1965 b: 421-426 ș.a.

că numai așa poate să înțeleagă, să interpreteze și să explice corect faptele de limbă studiate. Ceea ce considera, însă, a fi extrem de important pentru formarea și pentru calitatea unui cercetător al limbii române era solida cunoaștere de către acesta a tuturor domeniilor științei limbii, de la lingvistica generală și romanică la istoria limbii, la dialectologia, stilistica, fonetica și gramatica românească. De asemenea, românistul trebuia să cunoască, pe cât posibil, nu numai latina, ci și limbile cu care româna a venit în contact de-a lungul timpului: slava veche, greaca, maghiara, germana, franceza etc. Pentru a-i determina pe asistenți să înțeleagă această mentalitate și să accepte acest deziderat, Profesorul i-a obligat să țină două-trei seminare diferite în fiecare an, dintre care cel puțin unul se schimba de la an la an. Astfel, cei mai mulți dintre ei au ajuns să țină ore de seminar la toate disciplinele de lingvistică din programul de învățământ. Chiar dacă efortul a fost mare, câștigul științific a fost net superior. Pe cei care au fost puși în situația de a ține cursuri înainte de a-și fi încheiat stagiul de preparator (ex. Vasile Frățilă) ori de asistent (ex. Ileana Oancea), profesorul G. Ivănescu i-a îndrumat îndeaproape, citindu-le și îndreptându-le fiecare prelegere, oferindu-le suportul bibliografic necesar și asistând uneori la prelegerile expuse de aceștia în amfiteatru, pentru a le semnala eventualele stângăcii sau inexactități.

Știind că rostul reuniunilor științifice de orice fel nu este doar acela de a bifa prezentarea unei comunicări de la pupitrul unui simpozion, colocviu ori congres de specialitate, ci mai ales de a cunoaște lumea științifică și de a se face cunoscuți acesteia, Profesorul i-a îndemnat și i-a ajutat pe toți membrii catedrei, dar mai cu seamă pe cei tineri, să participe la evenimente științifice de referință, între care Al X-lea Congres Internațional al Lingviștilor (București, 1967) și Al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică (București, 1968) au fost cele mai importante.

O altă condiție obligatorie pentru afirmarea unui centru de cercetare științifică este editarea unei reviste proprii, valoroasă prin conținut și acribie, menită să promoveze și, cu deosebire, să pună în circulație studiile elaborate de specialiști. Având o bună experiență în alcătuirea și publicarea unei astfel de reviste, obținută între anii 1945 și 1948, când s-a ocupat de editarea „Buletinului Institutului de Filologie Română A. Philippide” din Iași, vol. X [1946] și XI-XII [1948], profesorul G. Ivănescu a înființat, la Timișoara, seria de Științe filologice a „Analelor Universității din Timișoara”, al cărei prim volum a apărut în anul 1963, iar acum se afla la volumul 49. Despre cum a conceput și a realizat această publicație de referință a facultății noastre, care, în timp, a ajuns, prin schimbul interbibliotecar mijlocit de BCU „Eugen Todoran”, la peste 125 de instituții academice din țară și din străinătate, credem că este mai bine să reproducem mărturia scrisă a Profesorului, făcută în 1966: „Ca redactor responsabil al „Analelor Universității din Timișoara”, seria Științe filologice, am pregătit pentru tipar patru volume de studii și recenzii de lingvistică și istorie literară, de peste 300 de pagini de tipar (I, 1963; II, 1964; III, 1965; al IV-lea e sub tipar). Am depus o muncă de luni de zile pentru îmbunătățirea, atât sub raport formal cât și sub raportul conținutului, a articolelor, notelor și recenziilor care trebuiau să apară în aceste volume de „Anale” și am redactat eu însumi o serie de articole, note și recenzii, urmărind să dau revistei un conținut original, bogat și variat” (Ivănescu 1966: 22).

Deși trecuse, între 1948 și 1962, prin încercări foarte grele, pricinuite de anchete și acuze politice grave, dar nefondate, în urma cărora a fost exclus din învățământul universitar vreme de zece ani, Profesorul și-a păstrat neatinsă rectitudinea morală și devotamentul față de știință și față de profesie. Din spusele, dar mai ales din comportamentul Domniei Sale, elevii și colaboratorii săi timișoreni au învățat care sunt prioritățile și principiile vieții omului de știință: 1. prioritatea absolută: informația, meditația și creația științifică; 2. program de lucru riguros organizat și respectat; 3. subordonarea, până la sacrificiu, a tuturor celorlalte preocupări socioculturale și personale față de obiectivul științific; 4. proiecte științifice numeroase, mereu noi și ample, menite să întregască cercetarea limbii, în ansamblu, și a limbii române, îndeosebi, cu lucrări fundamentale, indiferent de vârsta la care îți propui să le realizezi și fără teamă de vrăjmășia timpului; 5. din știință nu se pensionează nimeni, pentru că maturitatea, chiar senectutea, este un

avantaj pentru munca intelectuală, în special pentru cercetarea științifică, datorită informației și experienței obținute de-a lungul vieții deplin dedicate acestei activități.

Acum, la o jumătate de veac de la venirea profesorului G. Ivănescu la Timișoara, unde a zăbovit doar șapte ani, timp suficient, însă, pentru a se reintegra deplin în sistemul universitar și pentru a întemeia *Școala lingvistică timișoreană*, cuvintele rostite de profesorul Ștefan Munteanu la evenimentul aniversar, organizat, în 1982, la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași în onoarea marelui savant, exprimă același gând, aceeași convingere și aceleași simțăminte pe care le trăim și acum cei care ne-am împărtășit din știință, din devotamentul pentru profesie și din mărinimia Domniei Sale: „Ce a rămas durabil pentru noi, cei de la Timișoara, din partea profesorului Ivănescu?

Am găsit în d-sa un exemplu de generozitate intelectuală și umană copleșitoare, cu care nu ne fusese dat să ne întâlnim până atunci. Am văzut în d-sa o pildă de muncă uriașă, fără răgaz, închinată cunoașterii.

Ne-a insuflat și continuă să ne insuflă și de aici, de la Iași, unde a revenit, respectul față de adevărul rostit fără înconjur, sprijinit pe informația bogată și aureolat de onestitate profesională.

Am fost părtași ceasuri întregi și zile în șir la o nobilă și atât de necesară pentru noi risipă de sine, de erudiție, de cultură. Prilejurile, căutate sau nu, se nășteau de fiecare dată pentru a se transforma în dialoguri, inegale, ce e drept, despre cărțile și teoriile noi, despre unele prejudecăți și erori acceptate prea ușor prin tradiție și prea nebăgate în seamă până atunci pentru a nu fi supuse criticii. Obsedat de marile întrebări ale gândirii lingvistice și filozofice, profesorul Ivănescu le situa, de fiecare dată, în contextul larg al teoriei, al istoriei și culturii.” (Munteanu 1983: 17-18).

Profesorul Gheorghe Ivănescu a fost un magistru desăvârșit pentru școala filologică timișoreană, pe care foștii elevi și colaboratori îl venerază mereu și căruia îi datorează nesfârșită recunoștință. Dar, așa cum subliniază Carmen-Gabriela Pamfil, „Dacă pentru constituirea unei școli științifice condiția esențială este fundamentarea teoretică a propriilor direcții de cercetare de către magistru, pentru ființarea și dezvoltarea ei, rolul decisiv revine discipolilor” (Pamfil 2008: 185). De aceea, urmașii trebuie nu numai să-i primească și să-i dezvolte ideile în propriile studii, ci și să asigure, cu nestrămutat devotament, continuitatea principiilor și a direcțiilor de cercetare stabilite de mentor nu doar pentru ei, ci și pentru multe alte generații de lingviști din această parte a țării.

Referințe bibliografice:

- ANDRIESCU, Alexandru 1989: *Postfață. Concepția lui G. Ivănescu despre limba română literară*, în G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Ediție îngrijită și postfață de Al. Andriescu, Iași, Junimea, p. 249-263.
- DRINCU, Sergiu 2006: *Gheorghe Ivănescu (1912-1987), în Viața academică din Banat 1866 – 2006*, Editori Păun Ion Otiman, Aurel Turcuș, Horia Ciocârlie, Sebastian Muntean, Timișoara, Editura Orizonturi Universitare, 2006, p.225-230.
- GHEȚIE, Ion 1978: *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- GIUGLEA-ȚĂRA 1966: *Toponimice românești din Munții Apuseni (Băișoara, Săcel, Muntele Săcelului*, în AUT, seria Științe filologice, IV, p.197-220.
- IORDAN, Iorgu 1983: [Mesaj de felicitare] , în *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Iași, p. 29-30.
- IVĂNESCU, Gheorghe 1948: *Sintaxa limbii române moderne* [curs litografiat], Iași; vezi și id., *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefațat de Oana Popârda, Iași, Ed. Junimea, 2004.
- IVĂNESCU, Gheorghe 1956: *Limba poetică românească*, în „Limbă și literatură”, II (1, p. 197-224).
- IVĂNESCU, Gheorghe 1963: *Gramatica și logica. I. Structura logică a gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în AUT, seria Științe filologice, I (1963), p. 259-267.
- IVĂNESCU, Gheorghe 1964: *Gramatica și logica. II. Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în AUT, seria Științe filologice, II, p. 193-219.

- IVĂNESCU, Gheorghe 1965a: *Preocupări și perspective în cercetarea lingvistică la Timișoara*, in „Drapelul roșu”, XXII, nr. 6464, 17 oct. 1965, p. 2.
- IVĂNESCU, Gheorghe 1965b: *Nume și verb*, in *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, p.421-426.
- IVĂNESCU, Gheorghe 1966: *Memoriu asupra activității științifice și didactice*, [text dactilografiat, păstrat în arhiva UVT].
- IVĂNESCU, Gheorghe 1980: *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- MUNTEANU, Eugen 2012: *Postfață. G. Ivănescu, deschizător de drumuri în studiul limbii române literare*, in Gheorghe Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, Ediția a II-a revăzută, Îngrijirea textului, bibliografie, indici și notă asupra ediției de Eugen Munteanu și Lucia-Gabriela Munteanu, Postfață de Eugen Munteanu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012, p.387-393.
- MUNTEANU, Ștefan 1983: *O pildă de muncă imensă închinată cunoașterii*, in *Profesorul Gheorghe Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Centrul de Multiplicare al Universității din Iași, p.17-19.
- MUNTEANU, Ștefan 1998: *Studii de lingvistică și stilistică*, Pitești, Editura Pygmalion.
- MUNTEANU, Ștefan - ȚĂRA., Vasile D. 1978: *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică; ediția a doua, revizuită și adăugită, București, E.D.P., 1983.
- OANCEA, Ileana 1993: *Romanitate și istorie. Epistemă clasică și literarizare*, Timișoara, Editura de Vest. [Cartea este dedicată de autoare profesorului Gheorghe Ivănescu.]
- PAMFIL, Carmen-Gabriela 2008: *Alexandru Philippide*, București – Chișinău, Litera Internațional SRL.
- ȘERBAN, Vasile - ȚĂRA, Vasile D. 1983: *Cuvânt înainte*, in G. Ivănescu, *Lingvistică generală și românească*, Ediție, note și indice de Vasile Șerban și Vasile D. Țăra, Timișoara, Editura Facul., p. 10-13.

CE AM ÎNVĂȚAT DE LA PROFESORUL G. IVĂNESCU?

Livia VASILUȚĂ
(Universitatea de Vest din Timișoara)

What Did I Learn from Professor G. Ivănescu's Lessons?

The article presents G. Ivănescu in his capacity as Romance languages professor at the Faculty of Philology of the West University of Timișoara. It focuses on the formative elements of his courses, as well as on their present significance. The article also points out the need for an integral edition of Professor Ivănescu's works, characterised by erudition and originality.

Keywords: *G. Ivănescu, Romance languages, historical linguistics, Romanian linguist, professor, editor*

Am avut șansa de a-i fi studentă la cursul de Romanistică din anul al III-lea (1967-1968) și de a fi citit Domnia Sa *Scrierile lingvistice* ale lui Iosif Popovici, reedite, în 1979, de Maria Purdela-Sitaru și de mine, și de a fi semnat *Prefața* ediției.

O studentă din primii ani de filologie privea cu o anumită neliniște cursul de Romanistică. Nu știa mai nimic despre romanitate și familii lingvistice pe baza înrudirii lor genetice, adjectivul *romanice* fiind, din câte îmi amintesc, menționat în treacăt, în manualele de liceu, în legătură cu limba română. Deloc această stare, când considera că în timpul studiilor universitare trebuie să adâncească studiul nivelului gramatical al limbii române sau să cunoască interpretările în multiple feluri ale textelor literare aparținând marilor clasici români (discipline care făceau parte din „programa” anului al III-lea). Lucrurile s-au schimbat atunci când unul dintre cei mai avizați cunoscători ai domeniului propune studiul comparat al limbilor romanice și principiile metodologice care permit explicarea înrudirii genetice dintre respectivele idiomuri. G. Ivănescu a fost pentru câteva serii de studenți ai Filologiei timișorene acest mare PROFESOR.

Romanistica se ținea cu toate grupele de studenți de la secția de Limbă și Literatură română în amfiteatrul de la etajul I. Îl am în ochi, intrând în amfiteatru, cu o alură austeră, ușor adus de spate, la cei 56 de ani pe care îi avea atunci. Nu era charismatic, nu cultiva efectele unui spectaculos facil. Avea mai curând iradierea savantului sobru, orientat spre studiu. G. Ivănescu ilustra modelul clasic al savantului.

Cursul de Romanistică începea brusc, fără avertismente, fără un răgaz de acomodare. Se deschidea cu fundamentalul capitol al latinei populare, baza istoriei și comparației limbilor romanice, continua cu expansiunea teritorială a latinei asupra altor idiomuri, cu rolul substratului în schimbarea lingvistică, apoi rămânea acolo, în vârf, definitiv, amplificând materia până la analiza diferențele de natură fonetică și morfologică dintre latinitate și romanitate și, apoi, pe cele dintre idiomurile romanice înrudite.

O parte dintre prelegeri începeau cu un scurt istoric al chestiunii abordate, într-atât de dens, încât oricând poate figura într-o mică enciclopedie a limbilor romanice. Din rațiuni ce țin de specificul lingvisticii romanice, profesorul insista asupra fondului de surse esențiale ale latinei populare sau ale vechilor idiomuri romanice, în special vechea franceză și vechea română. Ne recomanda lucrări fundamentale de romanistică. Atunci când cita opiniile unor lingviști străini numele acestora le scria pe tablă și ne indica răspicat pronunțarea corectă. La curs avea totdeauna prelegerea în față, nu pentru a o citi, ci pentru a nu omite nimic din ceea ce trebuia comunicat. Mulți ar spune că sunt amănunte neesențiale, dar tocmai ele lasă să se întrevadă Profesorul copleșit de sentimentul unei mari responsabilități față de formarea studenților săi.

Plonja în istoria dificilă a cuvintelor. Uneori, pornea de la cuvintele latinești populare, extrase din glosele prescriptive ale celebrului *Appendix Probi* și din inscripții, și explica serii lexicale în idiomurile romanice. Alteori, reconstitua un etimon latinesc neatestat al unui cuvânt românesc sau, când forma și sensul presupusului element latinesc, nu explica evoluția spre română, trimitea către un probabil radical traco-getic. Imperturbabil, profesorul umplea tabla cu meticolosul și fascinantul demers al reconstrucției interne – pe care îl stăpânea cu desăvârșită siguranță – spre a stabili unități lingvistice neatestatate documentar, iar eu, studenta sa, rămâneam într-o tăcere perplexă. De atunci și până astăzi mi-a rămas de la acest curs un fapt: etimologia înseamnă o rigoare gravă, bogăție de material, interpretare justă a faptelor de limbă în spațiu și timp, ingeniozitate și o specializare deloc grăbită.

Cursul de Romanistică mi se părea prea dens, dificil, întru totul copleșitor. Structura frazei era lungă, complicată, plină de interstiii explicative, de trimiteri bibliografice greu de urmărit. Faptele lingvistice invocate erau foarte numeroase. Acest parcurs incomod era însoțit de o erudiție autentică, presupusă de orientarea generală a Școlii ieșene, unde profesorul se formase. Asambla fenomene psiho-fiziologice, structuri sociale, fapte istorice, în ideea că nimic din evoluția limbilor nu poate fi studiat numai în termenii sistemului lingvistic, ci și în strânsă dependență cu omul și societatea.

În acei ani de formare, cursul de Romanistică stârnea de-a valma inhibiții, iritare și admirație. Însemnătatea formatoare a cursului este deasupra oricărei îndoieli. Nu știu cât am înțeles atunci din romanistică, dar sunt sigură că acest curs a oferit modelul unui tip de gândire lingvistică și al unui tip de situare, riguroasă și coerentă, în spațiul teoriei și al metodologiei lingvistice.

Dar ceea ce mi-a rămas emblematic pentru profesorul savant erau „parantezele” din fiecare curs al său. Asistam, de fapt, la geneza ideilor. Stimulat de prezența unui auditoriu, savantul făcea noi conexiuni, mintea sa efervescentă detecta subiecte încă necercetate sau nesatisfăcător soluționate, se lansa în ipoteze privind explicația unor fenomene lingvistice, realiza apoi că trebuie să revină la curs și închidea paranteza spunându-ne: „În viitor, cineva dintre dumneavoastră să studieze această problemă”. Și ritualul acesta, de predare a ștafetei, se repeta adesea. Desigur, noi eram foarte departe de problemele lingvisticii romanice, de principiile comparativismului istoric, important era faptul că savantul vedea în viitor, ne includea în el, ne credita, ne stimula. Și chiar dacă a fost imposibil să-i urmărim litera, unii dintre noi i-au urmat spiritul.

Față de studenți, profesorul impunea o distanță politicoasă. Nu căuta deloc gloria studenților. Nu interacționa cu noi decât în sala de curs. În câteva împrejurări am avut privilegiul să fiu invitată de profesor în celebrul cabinet 409. Nu puteai prea mult zăbovi acolo, căci îndată observai pe chipul profesorului o neliniște, semn că se grăbea să se întoarcă la masa de lucru. Și începea din nou să scrie. L-am găsit de fiecare dată înconjurat de mormane de cărți, reviste, dicționare, puzderii de fișe, vrafuri de dosare, stivuite pe rafturile bibliotecii, pe pervazul ferestrei, în spatele biroului, pe birou, gata să-l surpe. Acest spațiu „cucerit” de cărți, dosare și fișe nu arată nimic a risipire, ci reflectă o asceză a cercetării, o muncă încordată, fără răgaz, din care s-a născut o operă durabilă și originală.

Se cuvine să evoc atitudinea binevoitoare a profesorului la examen. Percepea o anumită tensiune din partea noastră, înaintea examenului. În fața profesorului, ne prezentam timizi, crispați, examenul fiind oral. Înțelegea că materia este grea și că efortul studentului trebuie stimulat și gratificat. Se bucura când constata că unul sau altul dintre studenții săi are „croială” de cercetător, fapt pe care-l transmitea asistentei sale din acel an, doamna Petra Pitrop.

Din când în când, cursurile audiate, dincolo de materia din câmpul romanisticii, se deschideau spre teme ale lingvisticii generale. Atunci când făcea referiri, spre exemplu, la apariția în latina populară a unei forme de indicativ perfect și a unei forme de indicativ viitor, profesorul contesta explicația structurală prin „sistem”. În cazurile de față, motivația, pentru G. Ivănescu, se afla în necesitatea de adaptare a sistemului morfotactic la gândire (adică: „în nevoia de a avea o formă de perfectiv rezultativ pentru trecut și nevoia de a avea un viitor, după ce

forma clasică de viitor dispăruse din cauza omofoniei cu perfectul indicativ”). Analiza, care compara și evalua criteriile utilizate în explicația schimbării morfotice din latina populară, în mod normal, aș fi uitat-o, dacă profesorul nu ne-ar fi luat ca parte la examinarea critică a structuralismului în perioada lui de glorie spectaculoasă.

Pentru a pune faptele în perspectivă, amintesc că, în acei ani, singurul loc unde, noi, studenții de la secția de Limbă și Literatură română a Literelor timișorene, mai aflam câte ceva despre structuralism, erau cursurile de gramatică ale profesorului Vasile Șerban. Fără a aplica metodologia structuralistă în morfematică și în sintaxă, profesorul Șerban ne vorbea înflăcărat despre structuralism ca despre un proiect major de modernizare în câmpul cercetării limbilor. Fascinația era atât de mare încât eu buchiseam cărți publicate la noi, în anii 1967-1968, asupra metodelor și țelurilor analizei structurale (de pildă: I. Coteanu (coord.), *Elemente de lingvistică structurală*, 1967; Sorin Stati, *Teorie și metodă în sintaxă*, 1967; Valeria Guțu Romalo, *Morfologia structurală a limbii române*, 1968; Maria Manoliu-Manea, *Sistematica substitutelor din româna contemporană standard*, 1968), le prezentam la cercurile științifice studențești, mărturisind o încredere plină de iluzii în idealul unei descrieri complete și noncontradictorii a structurilor limbii, opusă descriptivismului de tip tradițional.

Prin contrast, cursul profesorului G. Ivănescu aducea note neașteptate. Când prezentarea concisă a noțiunilor generale și a principiilor structuralismului părea să fi prins rădăcini în înțelegerea noastră, discursul auster al profesorului se ridica brusc spre insuficiențele unor variante ale analizei lingvisticii structurale. Obiecțiile sale, în această privință, vizau caracterul excesiv de formal al unor modele descriptive, radicalismul opoziției dintre descrierea sistematică a structurii unei limbi și studiul dinamicii evolutive a limbii. Polemizând cu mitul noutății și originalității structuralismului, profesorul ne spunea că acest curent în științele limbii continuă, într-o anumită măsură, tradiții ale lingvisticii care i-au premers.

Remarcile profesorului, care evidențiază insuficiențele curentului și nu consună în niciun chip cu orientarea influentă până la exclusivitate din lingvistica deceniilor șase și șapte, m-au luat prin surprindere. Într-un fel, situația poate fi înțeleasă și justificată. Lecturile mele de tinerețe – când fascinația modelelor prestigioase, la modă, e mai intensă ca oricând – erau orientate aproape în întregime spre structuralism, bibliografiile din spațiul occidental și românesc, înregistrând o cantitate impresionantă de studii atât în aria manifestărilor sale teoretice, cât și a analizelor practice, îmi „certificau” anvergura curentului, și modestele aplicații personale în care utilizam metodele structurale în studiul unor aspecte ale sintaxei limbii române (aplicații susținute la cercurile sau la concursurile studențești din acei ani), nu mă îndreptau spre lucrări care examinează critic fundamentele curentului și metodele structurale. Pe acest fundal, înțelegeam, totuși, că discursul lui G. Ivănescu exprimă o relație mult mai complexă cu doctrina structurală, relație hrănită dintr-o bună cunoaștere a noului curent. În ochii mei, Profesorul, cu vasta sa știință de carte, personifica într-adevăr Lingvistica în sensul cel mai propriu și corect al termenului.

Într-un alt registru, mi se părea – având în vedere criticile de la curs ale profesorului asupra unor principii de analiză structurală, așadar în răspăr cu orientarea dominantă a vremii – că el nu se situa de partea proiectului modernizării lingvisticii într-o direcție de științificitate și raționalitate, împotriva partizanilor unei lingvistici „tradiționale”, centrată pe studiul dimensiunii evolutive a limbilor.

La doi ani de la aceste cursuri, aveam să citesc o polemică de principii a lui G. Ivănescu cu mai tânărul profesor Sorin Stati, sub titlul *Structuralismul și lingvistica veche* („Cronica”, V, nr. 25 (228), 20 iunie 1970, p. 1; precedată și urmată de alte note-răspuns, publicate succesiv, tot în „Cronica”, din iunie 1970). Textul citat mi-a cristalizat și nuanțat ceea ce auzisem, cu puțin timp în urmă, la curs, despre structuralism. Această polemică acidă spune multe, chiar prin transparența titlului, despre un anumit tip de confruntare din spațiul cercetării lingvisticii românești din primii ani ai deceniului șapte, la care și profesorul meu participa activ.

În această dezbatere polemică cu Sorin Stati, G. Ivănescu nu pune la îndoială modernizarea adusă de structuralism în studiul limbii și valoarea unor metode analitice

structurale (citată fiind analiza în constituenți imediați), pentru a obține o descriere a structurilor limbii. În mediul științific de atunci, criticile la adresa structuralismului, formulate tranșant de Ivănescu, erau greu de admis: absența unei concepții teoretice care să stea la baza descrierii structurilor lingvistice, refuzul atomismului „metodologic”, „necesar lingvisticii sincronice și diacronice [...], pentru că [principiul] este implicat de nevoia de analiză a limbii și a evoluției ei”, insistența excesivă atât asupra principiului imanenței în studiul limbii ca sistem, cât și asupra principiului explicării prin sistemul lingvistic a schimbărilor din limbă. Detronarea sistemului, din poziția dominantă (exclusivă), pe care i-o conferiseră studiile privind schimbările lingvistice, nu însemna respingerea de către Ivănescu a noțiunii de sistem, precum și a viziunii sistemic-opozițională. Observația pe care profesorul o face în polemica citată mai sus este fundamentală: „Structuralismul actual fetișizează sistemul din care un fapt face parte, explicând prin acest sistem fapte care se explică altfel [...]. Reducând rolul sistemului la adevăratul lui rol în dezvoltarea limbii, vom crea adevăratul structuralism lingvistic”.

Din unghiul strict al contextului de față, îmi era limpede că profesorul își asumă deschiderea spre o concepție structuralistă de orientare saussuriană și, în general, spre structuralismul moderat. Desigur, în aceste câteva rânduri nu am dorit să mă apropiez de problema complicată a raporturilor lui G. Ivănescu cu concepția saussuriană asupra limbajului și, în general, cu structuralismul. Chestiunea merită însă o analiză aprofundată în contextul mai larg al concepției ivănesciene asupra limbajului. Pe parcursul polemicii, pornind chiar de la titlul acesteia, Ivănescu delimitează în lingvistica română de la începutul deceniului șapte, două tipuri fundamentale de cercetări aflate în tensiune: cele moderne, „noi”, bazate pe o teorie formală ce atrage după sine o metodologie analitică structurală, și cele „vechi”, care continuă să aplice, cu succes, principiile generale ale Neogramaticilor. Înțelegeam atunci, mai nuanțat decât altădată, că în acei ani profesorul căuta nu o opoziție tranșantă între „lingvistica veche” și structuralismul moderat, ci o conciliere a concepțiilor lingvistice, în ceea ce ele nu exagerează, solicitată de însuși specificul realității complexe a limbajului. Pentru profesor, prioritară rămâne însă abordarea istorico-comparativă a limbilor, principiile comparativismului istoric oferind soluții corecte, privitoare la evoluția și înrudirile limbilor. Fenomenele lingvistice fiind complexe, învățatul ieșean consideră că în studiul istoric al limbilor, mai cu seamă în morfologie și în sintaxă, metodele structurale pot aduce soluții corecte și adecvate.

Cursurile ținute de profesor au îndeplinit un rol de care atunci, ca studentă, nu eram pe deplin conștientă. Ne-au oferit teme de lectură și de meditație. Ne-au structurat un spațiu pe care, în afara problematicii romanisticii, l-au „deschis” spre unele dezbateri acute, în acei ani, din știința limbii. Ne-au jalonat reperele unui drum științific onest: o bună cunoaștere a realității limbii, raportul critic, normal, cu informația oferită de literatura din domeniu, curajul de a pune întrebări și de a exprima propriile idei, susținute de argumente logice din perspectiva unei concepții coerente asupra limbajului, nuanțate mereu din perspectiva faptelor de limbă. Sunt valori nu numai afirmate, ci asumate de profesor, în articolele și cărțile publicate de-a lungul a jumătate de secol. A fost profesorul care ne-a învățat mult mai multe decât ceea ce figura în programa cursului de Romanistică.

La invitația adresată profesorului G. Ivănescu de către Maria Purdela-Sitaru și de către mine, de a ne citi ediția *Scrierilor lingvistice* ale lui Iosif Popovici și de a ne scrie prefața ediției, am obținut nu numai un răspuns afirmativ prompt, ci am găsit un om de o generozitate excepțională. A citit cu exigență și răbdare întregul volum, ne-a făcut sugestii și corecturi esențiale. În anii aceia tineri, de ucenicie, ne-a încurajat și ne-a inspirat. *Prefața* pe care ne-a „dăruit-o”, deloc complezentă, are o deosebită bogăție de idei. Autorul prefeței coboară succint, dar pertinent, în adâncul operei lingvistice a lui Iosif Popovici și, deopotrivă, o plasează în contextul lingvisticii românești și occidentale, punând în lumină filiații ideatice și aportul de originalitate al lingvistului bănățean. Îndrăznesc să spun că *Prefața* semnată de G. Ivănescu se dezvăluie imediat ca fiind textul unui specialist care a gândit mereu pe cont propriu și care a oferit bogate sugestii de aprofundare a aspectelor studiate.

Sensul acestei „mici” întâmplări de demult, în prejma unui mare profesor de care mă simt legată, mi se descoperă acum, când cel ce susținea, în *Prefața la Scrierile lingvistice* ale lui Iosif Popovici, că „activitatea de editare a operelor deja publicate sau încă inedite ale lingviștilor români din trecut trebuie să devină o caracteristică de seamă și constantă a lingvisticii române de astăzi”, s-a implicat el însuși în spațiul muncii filologice.

Rareori un savant de anvergura lui G. Ivănescu, un spirit atât de original, cu vocația excepțională a sintezei, cu proiecte copleșitoare în lingvistica generală, în lingvistica românească, în cea indo-europeană, în filozofie (cf. *Lucrările științifice ale profesorului G. Ivănescu*, în vol. *Profesorul G. Ivănescu la 70 de ani. Omagiul elevilor și colaboratorilor*, Iași, 1983), să se angajeze într-o muncă uriașă, devotată, tenace și migăloasă, așa cum solicită edițiile critice de texte, o osteneală tradusă prin sacrificiu de timp și mai niciodată aureolată de glorie. G. Ivănescu ne-a oferit, alături de remarcabilele lingviste Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, ediții voluminoase ale unor scrieri fundamentale ale marelui său profesor, Alexandru Philippide. Ceea ce a inițiat și a realizat profesorul Ivănescu, împreună cu lingvistele ieșene, este un act de dreptate în lingvistica românească, prin readucerea în atenția specialiștilor de astăzi a unei părți fundamentale din moștenirea lingvistică a lui A. Philippide. Cheia în care citesc osteneala fostului meu profesor este una morală, în sensul cel mai profund al termenului. Ca puțini alții, G. Ivănescu ne-a dăruit o operă care l-a marcat formativ profund, în loc să-și fi strâns, personal, în volume, studiile risipite în reviste de specialitate, în lucrări colective, în actele unor congrese internaționale, greu accesibile cercetătorilor români, mai ales celor tineri.

Din punctul meu de vedere, edițiile Philippide, realizate după cele mai înalte exigențe ale criticii de text, însoțite de studii introductive ample, dense, critice, veritabile micromonografii, merită pe deplin laurii Academiei Române, pentru că gratificată este nu numai înnoirea, ci și continuitatea spirituală.

Pentru ca totul să se lege în continuare, să aibă un sens, ceea ce ar trebui să urmeze este o ediție integrală a operei ivănesciene, operă de o erudiție și de o originalitate excepționale în lingvistica românească. În fond, este vorba de moștenirea unui lingvist genial, cum avea să-l aprecieze fostul său student, Eugen Coșeriu, recunoscut pentru exigența evaluărilor, într-o discuție cu un alt mare profesor ieșean, Vasile Arvinte.

ORIGINEA DIALECTELOR LIMBII ROMÂNE ÎN CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU

Vasile FRĂȚILĂ
(Universitatea de Vest din Timișoara)

The Origin of Romanian Dialects in G. Ivănescu's Theory

In this article the author analyses G. Ivănescu's theory regarding the origin of Romanian dialects, as it is developed in *The History of the Romanian Language (Istoria limbii române*, Iași, Junimea, 1980). Several issues are debated: main aspects regarding the origin of the Romanian language (in terms of territory and historical period), as well as of the Romanian People, the age of dialect splitting of the Romanian language, the problem of Old Romanian and its dialect profile, etc.

Keywords: *the origin of the Romanian language, Old Romanian, the age of dialect splitting of the Romanian language, dialects of Old Romanian*

În concepția lui G. Ivănescu, poporul român „s-a născut atât la nordul, cât și la sudul Dunării (...), el este urmașul romanității de pe ambele laturi ale Dunării, de la Novi-Sad până la vărsare” (Ivănescu 1980: 78).

Limba română s-a format între secolul al V-lea și al VII-lea, înainte de influența slavă veche, influență pe care o plasează pe la anul 700, poate chiar 750. „Româna din faza ei cea mai veche nu era perfect unitară”, deoarece „ea a pornit de la o stare de limbă deja diferențiată regional, iar, în procesul ei de formare, a căpătat noi diferențieri regionale”, așa încât „procesul de formare a limbii noastre a cuprins în sine procesul de formare a unor dialecte, a primelor dialecte românești. În această perioadă, deosebiri de limbă regionale nu erau mai numeroase decât acelea dintre graiuri” (Ivănescu 1980:199).

Lingvistul ieșean consideră că, după epoca de formare a limbii române, urmează perioada „românei primitive”, care ține din secolul al VII-lea până în secolul al X-lea, cu unele prelungiri în secolele următoare. Până pe la anul 1000, G. Ivănescu consideră că existau patru dialecte principale: 1. dialectul rotacizant, din care se vor dezvolta dialectul morlac (mai târziu istroromân), graiurile din Carpații nordici și unele graiuri crișene-maramureșene; 2. dialectul macedoromân-meglenoromân; 3. dialectul bănățean-crișean-maramureșean-ardelean; 4. dialectul moldovenesc-muntenesc (Ivănescu 1980: 322-323).

Până în secolele al XIII-lea–al XV-lea, româna alcătuia un continuum. Așa se explică marea asemănare dintre cele patru dialecte românești de azi.

Dialectele macedoromân, meglenoromân și istroromân s-au format în sudul Dunării, iar dialectul dacoromân, la nordul marelui fluviu.

Înainte de anul 1000, au încetat orice legături directe numai între macedoromâni și dacoromâni. Despărțirea de dacoromâni a meglenoromânilor și a istroromânilor a avut loc spre sfârșitul Evului Mediu (sec. XIV – XV), în primul rând prin dispariția românilor din Bulgaria și Serbia, fie prin migrații, fie prin asimilarea lor de către bulgari și sârbi.

Niciunul dintre dialectele românești de azi nu a fost de la început unitar.

Configurația dacoromânei de până în secolul al X-lea a suferit modificări mai ales începând din secolul al XIV-lea, când s-au individualizat, conform părerii lui G. Ivănescu, „dialectele”: moldovenesc, muntenesc, bănățean, crișean-maramureșean. Mai târziu, aria crișeană-maramureșeană s-a despărțit în două, iar după secolul al XV-lea, a luat ființă a șasea arie, cea ardelenască de nord.

*

Originea dialectelor limbii române este una dintre cele mai dificile și controversate probleme ale dialectologiei istorice a limbii noastre. Ea este indisolubil legată de cea a formării limbii și a poporului român. Dificultatea cea mai mare în rezolvarea ei rezidă în „lipsa aproape totală a informațiilor istorice pentru perioada vitregă în care a trăit romanitatea de la Dunărea de jos în timpul migrațiunii popoarelor.” (Arvinte 1966: 13; Frățilă 2010: 24).

Cele mai numeroase și mai controversate discuții au suscitât mai ales teritoriul și epoca de formare a limbii române, precum și durata perioadei unității etnice și geografice a poporului și a limbii române, perioadă numită de cercetători în mod diferit: romanică balcanică, română comună, română primitivă, română primitivă comună, străromână (Frățilă 2010: 29).

O concepție originală privind toate aceste aspecte, precum și problema vechimii diferențierilor dialectale ale limbii române a exprimat G. Ivănescu în monumentală sa operă *Istoria limbii române*, Iași, Ed. Junimea, 1980¹.

1. Teritoriul de formare a limbii și a poporului român

Poporul român, afirmă Ivănescu (1980: 78), „s-a născut atât la nordul, cât și la sudul Dunării (...), el este urmașul romanității de pe ambele laturi ale Dunării de la Novi Sad până la vărsare”². Românii din sudul Dunării (macedoromânii, meglenoromânii și istroromânii) sunt urmașii romanității sud-dunărene, iar cei din nordul Dunării sunt urmașii romanității nord-dunărene. Granița de sud a romanității o constituie așa-numita *linie Jireček*, cu modificările și precizările aduse de Philippide (1923: 72) și de Skok (1931: 371; 1934: 179), linie care delimitează, pe baza inscripțiilor în latină și greacă, teritoriul romanizat de cel grecizat din Peninsula Balcanică³.

Granița de vest a teritoriului de formare a limbii și a poporului român o constituie limita de est a lacunei de romanizare stabilită de Philippide (1923: 515), lacună ce se găsea în interiorul fostei Iugoslavii, între râul Vrbas, spre apus, și Drina, la răsărit, teritoriu care în acea perioadă era ocupat de albanezi.

În ceea ce privește granița de răsărit pe care s-a format poporul român, după Ivănescu (1980: 60), aceasta a coincis cu țărmul vestic al Mării Negre și cu râul Nistru. De altfel, afirmă savantul român, în Dobrogea și în Moesia Inferior de lângă Marea Neagră a pulsât o intensă viață romană, așa încât populația de acolo a putut să-și păstreze limba și după așezarea slavilor în Peninsula Balcanică. Totodată, partea de sud, de lângă mare a teritoriului dintre Prut și Nistru, s-a aflat mult timp sub stăpânire romană, iar orașul Tyras (actuala Cetate Albă) a constituit un centru important de romanizare a acestor regiuni.

În nordul Dunării, teritoriul de formare a limbii române cuprindea Dacia romană, în care se includeau Banatul, Oltenia cu părțile vecine ale Munteniei și Ardealul propriu-zis, inclusiv Munții Apuseni. În afara provinciei romane a rămas zona cuprinsă de Munții Căliman, Munții Gurghiului, Munții Harghita și Baraolt, Crișana, Maramureșul și Ardealul de la izvoarele Mureșului și Oltului (Ivănescu 1980: 61). După toate probabilitățile, până în secolul al VI-lea populația dacică din Moldova a fost romanizată, iar până în secolul al VI-lea–al VII-lea, „atât Muntenia, cât și teritoriul dintre Munții Căliman și Munții Rodnei, apoi Carpații răsăriteni, precum și Maramureșul și Crișana s-au integrat în teritoriul de limbă latină din Peninsula Balcanică și Dacia, adică în teritoriul de formație a poporului român.” (Ivănescu 1980: 67).

¹ Ediția a II-a, cu indice de autori și indice de cuvinte, îngrijită de Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea, 2000.

² În acest spațiu vast romanizat din nordul și din sudul Dunării există un *continuum romanicum*, o pânză de romanitate care s-a destrămat în urma așezării slavilor în sudul Dunării (Saramandu 2004: 71-72).

³ *Linia Jireček*, „nu trebuie considerată ca o frontieră lingvistică, nici ca o frontieră etnică, ci ca o simplă linie de separare între două culturi, cea greacă și cea romană, care arată până unde se întindeau frontierele lor.” (Mihăescu 1960: 74).

Muntenia, afirmă Ivănescu (1980: 63), nu putea să scape procesului de romanizare, întrucât o mare parte a ei s-a aflat sub stăpânire romană. De menționat este că această regiune a fost înconjurată din toate părțile de provincii de limbă latină, spre vest și nord până la anul 268, iar, spre sud și est, până la anul 602. Chiar în sudul Moldovei, adaugă G. Ivănescu, un drum roman lega Ardealul de sud-est de Dobrogea. Drumul acesta pornea de la Brețcu, continua pe valea Oituzului, până la Galați, iar în castrul roman de la Barboși, pe Siret, prezența romanilor este atestată până în secolul al IV-lea. „Așadar, în ce privește limita de nord și est a teritoriului de formație a poporului român [...] aceasta a coincis cu Carpații nordici și cu granițele de est ale Moldovei” (Ivănescu 1980: 69).

2. Epoca de formare a limbii române

Limba română în concepția lui G. Ivănescu s-a format între secolul al V-lea și secolul al VII-lea (Ivănescu 1980: 177), înainte de influența slavă veche, influență pe care o plasează pe la anul 700, poate chiar 750. Epoca de împrumuturi masive din slavă a avut loc însă după anul 800 sau 900, până în secolul al XI-lea.

Limba română s-a format după destrămarea societății romane sclavagiste în Dacia și în Peninsula Balcanică și trecerea la feudalism și la obștile sătești. Însă schimbarea orânduirii sociale, a circulației bunurilor și a oamenilor, afirmă G. Ivănescu, a constituit numai condiția care a permis manifestarea schimbărilor limbii, schimbări care au fost provocate de o altă cauză, și anume de baza articulatorică și psihică tracică și dacică, care era deosebită atât de cea a populației italice (latini, umbri, osci), cât și de cea a popoarelor romanizate din Imperiu (Ivănescu 1980: 188).

Atâta timp cât viața orășenească în Imperiu a fost puternică, latina populară și-a putut păstra vechiul ei sistem fonetic.

Limba română s-a născut datorită trecerii de la viața urbană intensă la o viață rustică, parțial de tip feudal, parțial de tip gentilic (Ivănescu 1980: 184). Celelalte limbi romanice s-au născut prin destrămarea Imperiului Roman, dar mai ales datorită lipsei unei limbi de cultură. La noi, trecerea la feudalism s-a făcut foarte târziu, prin secolul al X-lea. Ca urmare a părăsirii Daciei de către administrația romană, la noi trecerea de la regimul sclavagist la cel al obștilor sătești și la cel gentilic s-a făcut brusc.

Specificitatea limbii române s-a format, în parte, înainte de influența slavă. Nu superstratul slav, spune G. Ivănescu (1980: 195), ci substratul traco-dac a dus la transformarea limbii latine populare de la Dunărea mijlocie și de jos în limba română.

3. Vechimea diferențierilor dialectale ale limbii române

Când au avut loc diferențierile dialectale în cadrul limbii române? Și în această privință păreriile celor care s-au ocupat de formarea și de evoluția ramificațiilor teritoriale ale limbii române diferă de la cercetător la cercetător. Cei mai mulți au considerat că cea mai veche și totodată cea mai însemnată este diferențierea dintre dialectul aromân (macedoromân în expresia lui G. Ivănescu) și cel dacoromân și că, după această scindare, în cadrul trunchiului român primitiv a avut loc aceea, străveche și ea, prin care s-au născut dialectele meglenoromân și istroromân.

Începutul acestei diferențieri între dacoromână (cu istroromâna) și aromână (cu meglenoromâna) s-ar fi întâmplat până prin secolul al X-lea, iar diferențierile din cadrul dacoromânei ar fi avut loc după aceea. Oarecum singulară și izolată a rămas opinia lui Philippide (1927: 239), care consideră că unele diferențieri în cadrul dialectului dacoromân s-ar plasa la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, epocă în care, după creatorul școlii lingvistice ieșene, ar fi avut loc și diferențierea dintre aromână și dacoromână.

Înainte de influența slavă asupra limbii române, adică înainte de secolele VI-VII, pe baza unor fenomene care au loc numai în elementele latinești, Philippide (1927: 238-239) deosebește următoarele grupări dialectale: 1) Banatul și o parte a Transilvaniei de sud-vest; 2) vestul și nordul Transilvaniei, Maramureșul și Bucovina; 3) restul teritoriului lingvistic dacoromân. După Philippide, diferențierea dintre moldoveni și munteni a început mai târziu, între secolele VII și XIII. „Printr-o contradicție cu el însuși, spune G. Ivănescu (1980: 71), Philippide admitea că dialectul bănățean și cel crișean-maramureșean-bucovinean, în cadrul căruia distingea unele diferențieri chiar pe la anul 600, alcătuiau împreună cu dialectul moldovenesc o singură ramură a dacoromânei față de cea muntenească.”. În continuare, G. Ivănescu afirmă că ar fi necesar de spus, poate, în spiritul teoriei lui Philippide, că, după sec. al VII-lea, dacoromâna și-a grupat altfel decât până în acest secol graiurile, când ea căpătase anumite diferențieri dialectale. Fenomenele dialectale din cadrul limbii române avute în vedere de Philippide au fost: 1) prefacerea lui *n* simplu intervocalic în *-r-*; 2) prefacerea grupului consonantic *mn* în *În* și apoi în *un* în *scamnu* (grupul consonantic *mn* rămâne neschimbat în macedoromână și în Banat, în graiurile oltenești de nord-vest, în Hațeg și, probabil, în meglenoromână, în istroromână și în dialectul crișean¹) față de *scaun* în dialectele moldovean și muntean; 3) propagarea lui *n* în: *cănutu* (< *canutus*) > **cănuntu*; *menutu* (< *mīnutus*) > **menuntu*; *mănucl'u* (< *man(u)culus*) > **mănunc'l'u*; *genucl'u* (< *genuculus*) > *genunc'l'u* și prefacerea lui *n* în unele dintre cuvintele de mai sus în *r* (de fapt o disimilare *n-n* > *r-n*): *cărunt*, *mărunt*; 4) asimilarea lui *r* la *n* (*r-n* > *n-n*): *fărină* (< *farina*) > **fănină*, *serin* (< *serenus*) > *senin*. Diferențierea dintre dialectul moldovenesc și cel muntenesc (de fapt dintre cel muntenesc și celelalte dialecte dacoromâne), spune G. Ivănescu, o credea Philippide mai nouă, pornind de la transformarea africatei prepalatale *ġ* în *j* în *joc*, *judec* etc. și a africatei dentale *dz* în *z* în *zac*, *zece*, *ziuă* etc., fenomen care s-ar fi petrecut probabil în preajma secolului al XIII-lea.

„Româna din faza ei cea mai veche *nu era perfect unitară*” (subl. n. – V. F.), deoarece „ea a pornit de la o stare de limbă deja diferențiată regional, iar, în procesul ei de formare, a căpătat noi diferențieri regionale”, lucru ce îi permite lui Ivănescu (1980: 199) să susțină că „procesul de formare a limbii noastre a cuprins în sine procesul de formare a unor dialecte, a primelor dialecte românești”, dar și că „în această perioadă deosebiri de limbă regionale nu erau mai numeroase decât cele dintre graiuri”. Firește, spune G. Ivănescu mai departe, au avut loc și diferențieri dialectale de ordin morfologic, sintactic și lexical, dar o separare a lor din punct de vedere cronologic de cele care s-au produs în secolele ce au urmat formării limbii române, adică în secolele al IX-lea-al X-lea, când s-a petrecut o deplasare a diverselor ramuri în care se împărțea până atunci poporul român și s-a ajuns la o configurație geografică a dialectelor care e, în fond, cea de azi, este greu de făcut.

În ceea ce privește criteriile de stabilire a fenomenelor vechi față de cele noi, profesorul Ivănescu arată că, dacă, în general, numai inovațiile lingvistice, nu și păstrarea fazelor mai vechi ale limbii, dovedesc în mod indiscutabil unitatea de altădată a dialectelor care le posedă, soarta și dezvoltarea lor comună, în cazul limbii române dialectele sau graiurile care se grupează împreună din punctul de vedere al arhaismelor se grupează împreună și în privința inovațiilor (Ivănescu 1980: 302).

G. Ivănescu constată că asemănările dintre graiurile dacoromâne de vest, crișean-maramureșean și bănățean, pe de o parte, și cel macedoromân, pe de alta, constau în păstrarea unor faze mai vechi, inovația dovedindu-se din partea dialectelor moldovean și muntean. Asemănările dintre dialectul moldovenesc și muntenesc, care reprezintă inovația față de celelalte dialecte dacoromâne (cele din Banat-Hațeg, Crișana-Țara Moșilor-Maramureș și cele din sudul Dunării), își au explicația în legăturile strânse ce le-au avut dialectele între ele, într-o regiune destul de depărtată de macedoromâni, de viitorii bănățeni și

¹ Aici, arată G. Ivănescu, avem a face cu o asemănare a macedoromânei cu graiurile din Banat în privința unei conservări și nu a unei inovații, dar aceasta arată că macedoromânii și bănățenii se aflau în arii vecine.

de viitorii crișeni-maramureșeni, regiune care se plasează în partea de nord-est a teritoriului românesc primitiv (Ivănescu 1980: 302).

5. Româna primitivă

După „epoca latinei populare de la baza limbii române”, care a durat până prin secolul al V-lea și după o alta, numită de învățatul român „epoca de formare a limbii române”, plasată între secolele al V-lea și al VII-lea, poate chiar al VIII-lea, G. Ivănescu distinge o altă fază în dezvoltarea limbii noastre, denumită „epoca românei primitive”, care ține din secolul al VII-lea până în secolul al X-lea, însă cu prelungiri și în secolele următoare, când autorul vorbește despre „epoca limbii române literare”.

Pentru G. Ivănescu, expresia „română primitivă” denumeste atât o „stare” de limbă reală, sesizabilă în succesiunea diacronică a românei, cât și o epocă istorică precisă, motivată din perspectiva cercetătorului (Arvinte 1982-1983: 9).

În secolul al X-lea, în Imperiul Bizantin se înființează iobăgia, care, alături de războaiele dintre bizantini și bulgari constituie cauza migrării unor grupuri de români sud-dunăreni de pe teritoriul primitiv pe teritoriile vecine de la sud și vest. Migrațiile acestea au avut drept consecință schimbarea așezării geografice a diferitelor ramuri ale poporului român din sudul Dunării și a dialectelor sale de acolo din perioada sa de formare, ducând, poate, chiar la izolarea temporară a macedoromânilor, așa încât se poate vorbi de o fază română primitivă, tot așa după cum se vorbește de o fază indoeuropeană primitivă sau de o fază germanică primitivă etc. O altă consecință a organizării gentilice sau în obști satești o constituie lipsa nevoii de utilizare a unei limbi oficiale scrise. În perioada la care ne referim, limba română, arată Ivănescu (1980: 284), nu a dobândit o formă scrisă, ea n-a devenit limbă literară, fiind doar sub forma unor graiuri rustice. Așa se explică și faptul că un popor organizat gentilic sau sub forma unor obști satești, trăitor într-un stat feudal, recurge, în puținele ocazii când i se impune să folosească scrierea, la limba literară a nobilimii și a clerului din statul în care viețuiește, care este și limba oficială a statului respectiv.

6. Profilul dialectal al „românei primitive” în concepția lui G. Ivănescu

Până pe la anul 1000 (deci în perioada de formare și în perioada următoare care ar cuprinde și româna primitivă), Ivănescu (1980: 322-323) distinge patru „dialecte” principale: 1. „dialectul” rotacizant, din care se vor dezvolta dialectul morlac (mai târziu, istroromân), graiurile din Carpații nordici și unele graiuri crișene-maramureșene; 2. „dialectul” macedoromân-meglenoromân; 3. „dialectul” bănățean-crișean-maramureșean-ardelean; 4. „dialectul” moldovenesc-muntenesc¹.

a) Dialectul rotacizant

Dialectul rotacizant, așa cum îi spune și numele, se caracterizează prin transformarea lui *-n-* simplu intervocalic în elementele de origine latină în *-r-*. Rotacismul lui *-n-* simplu intervocalic în elementele de origine latină, fenomen dialectal propriu deja românei primitive, în concepția lui G. Ivănescu, nu a apărut independent în istroromână și în unele graiuri dacoromâne (crișene și maramureșene). Unii cercetători, printre care D. Onciul, A. Philippide, Alexie Procopovici și Tache Papahagi au socotit că crișenii-maramureșenii au venit din sudul Dunării, iar alții – Densusianu, Rosetti au considerat că istroromânii au venit din nordul Dunării. Ambele teorii – și cea care consideră că fenomenul rotacismului a apărut independent în istroromână și în dacoromână, cât și cea care îi socotește pe istroromâni coborâți din nordul Dunării, îi apar lui G. Ivănescu eronate. Aceasta deoarece primii trebuiau

¹ După savantul român, unele graiuri din Ardeal și Crișana și de pe muntele Olimp și chiar dialectul bănățean făceau probabil tranziția între cele patru menționate mai sus, dar aveau și fenomene proprii, cel puțin „dialectul” bănățean (Ivănescu 1980: 328).

să aibă în vedere nu pe toți crișenii-maramureșenii, ci numai pe cei rotacizanți, de la nordul Dunării, dar și pentru că rotacismul s-ar fi petrecut exclusiv în sudul Dunării, iar cei din a doua categorie pentru că au respins orice legătură între rotacismul românesc și cel albanez. Pe de altă parte, având în vedere faptul că rotacismul caracterizează dialectul tosc al albanezei nu limitează aria lui de producere la sudul Dunării, patria primitivă a albanezilor, crede Ivănescu, se apropia de valea Drinei și cuprindea probabil și Panoniile de sud (Ivănescu 1980: 200)

Existența rotacismului la toshi și la o parte dintre români, conform concepției lui G. Ivănescu, nu se explică prin influența uneia dintre limbi asupra celeilalte, ci printr-o parțială asemănare a bazei articulatorii. Tot astfel stau lucrurile și cu nașterea lui *r* intens din *rr* și *r* în anumite condiții la crișeni-maramureșeni, căci *r* intens se găsește și la albanezi. Nici faptul acesta nu se poate explica în mod independent, ci printr-o înrudire de bază articulatorie între românii rotacizanți și albanezi, precum și prin conviețuirea sau vecinătatea lor altădată. La aceste similitudini, G. Ivănescu adaugă fenomenul trecerii diftongului *au* la *a*, petrecut în cuvinte ca *aurum* > *ar*, care se găsește în *Psaltirea Scheiană* și *Apostolul* scris de popa Bratul, fenomen ce se găsește și în albaneză. Ultimele două fenomene, precizează G. Ivănescu, au putut avea loc și după epoca de formare a limbii române, până la despărțirea românilor rotacizanți de alții și de macedoromâni și meglenoromâni.

Pornind de la considerentul că albanezii au locuit întotdeauna numai în sudul Dunării, G. Ivănescu conchide că românii rotacizanți (și numai ei) au locuit la început mai aproape de aceștia, și anume de la Drina până la vest de Crișana. Spre o astfel de concluzie îl conduc și alte fapte importante pe care graiurile rotacizante le au în comun cu dialectul macedoromân și cu cel meglenoromân.

Astfel, graiurile din Crișana, Țara Moșilor și Ardealul vecin, care până în secolul al XVI-lea cunoșteau rotacismul lui *-n-* simplu intervocalic în elementele de origine latină, au și alte fenomene asemănătoare, precum: criș. *scand* ‘scaun’, ir. *scând*, criș. *iuă* ‘unde’, ir. *iuve* ‘unde’, ard. și criș. *astară*, ir. *astârē* ‘aseară’, ard. *žeažet*, *jejet*, ir. *jăjet* ‘deget’ (< *gēağēt* < *dēağēt*), gerunziul ardelean în *-ă* (*cântândă*, *fugindă*) și cel ir. în *-a* (*cântănda*, *fuginda*) etc., fapte care arată deslușit că rotacismul se integrează într-o serie de asemănări ale istroromânei cu graiurile dacoromâne din Crișana, asemănări care ne obligă să admitem că, la început, ambele idiomuri au fost vecine.

Pornind de la unele asemănări între graiurile bănățene și cele de la nord de Mureș cu românii rotacizanți, aceștia din urmă vecini la rândul lor cu albanezii, G. Ivănescu explică o serie de fenomene albaneze extinse pe tot teritoriul dacoromân sau numai pe o parte din el: *chelbe*, *gălbează*, *ghiu*, *ghion*(oaie).

Precizând că „rotacizantii au trebuit să ocupe la început părțile cele mai de vest ale teritoriului românesc primitiv, deci *valea Drinei*, *valea Savei inferioare* și *teritoriul de la vest de Banatul românesc și Crișana*” (s.n. – V. F.), G. Ivănescu atrage în același timp atenția asupra faptului că graiul pe care-l vorbeau rotacizantii a suferit, ca dialect latin popular, o serie de influențe ale latinei occidentale: *passare* ‘a merge’, care în Apus a dobândit sensul de ‘a trece’ (cf. *a păsa* ‘a merge’ în textele rotacizante și azi în aceleași regiuni vestice dacoromâne), *acest* (< lat. **eccestu* < *ecciste*) față de *ist*, *ăst* (< lat. *iste*), mai-mult-ca-perfectul cu *eram* sau *habebam* etc. Din aceste regiuni s-au deplasat mai târziu unii rotacizanți, aflați azi în Croația, iar alți rotacizanți în Crișana și Maramureș” (Ivănescu 1980: 306-307).

Spre deosebire de S. Pușcariu (1937: 87) și de G. Pascu (1922: 200), dar și spre deosebire și de ce însuși susținuse în *Problemele capitale ale vechii române literare*, p. 82-87, în *Istoria limbii române*, G. Ivănescu nu mai crede că toți românii din Crișana, Munții Apuseni și Maramureș au fost rotacizanți. Mai probabil este, afirmă savantul român, că rotacismul a fost prezent în secolele al XV-lea–al XVI-lea numai în Maramureș și în Țara Moșilor, eventual și în unele părți din Bihor și Sătmăr, apoi în părțile Bistriței. Restul graiurilor crișene au putut fi de la origine nerotacizante, ceea ce nu vine în contradicție cu

asemănările pe care aceste graiuri le prezintă în comun cu dialectul macedoromân și cu cel meglenoromân (Ivănescu 1980: 201). Rotacizantii sud-dunăreni, adică strămoșii istroromânilor de astăzi, locuiau la început în „regiunea Drinei și Savei inferioare și a Dunării sârbești.” (Ivănescu 1980: 311). Ei se aflau în legătură directă cu strămoșii meglenoromânilor, care ocupau teritoriul „de pe la Belgrad până la Iskăr” și cu ai aromânilor, situați mai la sud, mai exact „în regiunea de la Niș la Skopje și pe valea Moravei și a afluenților ei până spre Dunăre” (Ivănescu 1980: 311). Cu timpul, datorită unor cauze de ordin social, au avut loc unele deplasări spre vest ale rotacizanților sud-dunăreni (alții au fost asimilați de populația slavă), unii ajungând în Dalmația și în Istria. O parte din morlaci au migrat în secolele XIV-XV spre est ajungând în Banat și Țara Hațegului (cei care cunosc fenomenul lui *a* rotunjit: *â*).

Prin urmare, există două categorii de asemănări între dialectul istroromân și dacoromân de vest, sud-vest. Unele vechi, cum ar fi rotacismul lui *-n-* simplu intervocalic, și altele de dată mai recentă, ca *â* sau rostirea lui *u* [*u* semivocalic] ca *v* bilabial (*w*), în unele localități din Banat, care ulterior devine *l*, *p* sau *b* în funcție de caracterul surd sau sonor al consoanei următoare: *calt* ‘caut’ (< *cawt* < *caʎt*), *laptă* (< *laută*) sau *labd* (< *lawd* < *laʎd*).

Numărul istroromânilor a fost cândva mai mare, dar el s-a împuținat mereu fie prin asimilarea lor de către slavi, fie prin migrații spre est.

b) Dialectul macedoromân-meglenoromân

În privința patriei primitive a macedoromânilor, G. Ivănescu dă dreptate parțial celor care afirmă că aceștia sunt originari din părțile de nord ale Moesiei Superior (de ex., Al. Rosetti), întrucât, după cum s-a văzut, el crede că istroromânii sunt originari din regiunea Drinei, a Savei inferioare și a Dunării sârbești, iar meglenoromânii din părțile vecine de la sudul Dunării, ale Banatului și Olteniei, așa încât macedoromânii trebuie să fi locuit în regiunile imediat vecine de la sud, chiar la sud de Banat. Dar, precizează G. Ivănescu, macedoromânii au locuit și în părțile cele mai de sud ale teritoriului românesc primitiv, despre a căror romanitate nu trebuie să ne îndoim, altfel am fi nevoiți să admitem că aici romanitatea s-a pierdut cu timpul.

Prin urmare, afirmă G. Ivănescu, „la origine macedoromânii au locuit în regiunea de la Niș la Skopje și pe valea Moravei și a afluenților ei până spre Dunăre. Deoarece macedoromânii nu au printre elementele lor slave vechi elemente de origine sârbească, ci numai elemente bulgărești și, deoarece pe teritoriul de la Niș la Skopje se vorbesc astăzi graiuri sârbocroate și macedonice, cu *k*, *g*, poate și cu *ć*, *đ*, rezultați din (*k*)*t'*, *d'*, nu trebuie să excludem din teritoriul românesc primitiv acest teritoriu, cum face Emil Petrovici (1960: 79-83; 1967: 11-19) [...]. Că și pentru teritoriul din nordul Moesiei Superior și din Banat, în care au putut locui la origine slavi de tip bulgar, se poate presupune că și în centrul și sudul Moesiei Superior s-au așezat la început slavi cu graiuri de tip bulgar, slavi care, apoi, au fost asimilați de albanezi, după cum, la nord, slavii de tip bulgar au fost asimilați de români [...]. Fărșeroții se găseau, probabil, atunci în părțile cele mai nordice ale teritoriului ocupat de macedoromâni, adică spre Dunăre.” (Ivănescu 1980: 311-312).

Aromâna în timpul românei primitive nu era o entitate lingvistică perfect unitară. În cadrul aromânei, Ivănescu (1980: 35) crede că „s-ar putea distinge un dialect de nord, unul de sud și unul fărșerot.” A existat un grai cu *și* în loc de *să*, apoi un alt grai pe muntele Olimp cu epenteza lui *c* în grupul consonantic *sl*: *scl*, cu *dao*, *nao*, *rao* etc., însă graiul din Olimp nu este, la origine, un grai autentic macedoromân. El a fost situat cândva mult mai la nord, în imediata vecinătate a unor graiuri dacoromâne (crișene, n.n. – V. F.) și morlace. Aromânii din Olimp au avut mai mult timp legături cu graiurile crișene-maramureșene și morlace. Astfel, la aromânii din Olimp, în unele cuvinte, ca la dacoromâni, *če*, *či* au rămas neschimbați, nedevenind *ȣe*, *ȣi*; formele scurte de G-Ac. ale pronumelor personale de plural sună *ne*, *ve*, *li*; G-D substantivelor masculine se formează altfel decât la ceilalți macedoromâni, dar ca la dacoromânii din Crișana și Ardealul de nord: *al domnu*, *al frate* (în

loc de *a domnului, a fratelui*). Faptele enumerate mai sus îl conduc la concluzia că graiul din Olimp n-a făcut parte, la început, din graiurile macedoromâne, ci din graiurile de la nordul lor, că ele au rămas multă vreme în Serbia de nord, între graiurile bănățene, crișene, rotacizante și meglenoromâne (Ivănescu 1980: 309).

Și graiul fărșeroților cunoaște o serie de trăsături care îl separă de graiurile macedoromâne și îl apropie de meglenoromână și de cele dacoromâne (e vorba de fapte care caracterizează dacoromâna în totalitatea ei și nu de asemănări speciale cu anumite graiuri dacoromâne, ca cele crișene și ardelen, cu care fărșerota prezintă unele asemănări). După G. Ivănescu, fărșeroții ar reprezenta pe macedoromânii cei mai de nord, cei care se aflau în imediata vecinătate a românilor nordici, ca și meglenoromânii și, de aceea, au ca și aceștia o serie de fenomene dacoromâne. Cu alte cuvinte, fărșeroții sunt, la origine, macedoromânii cei mai nordici, locuind în vecinătatea dacoromânilor și a meglenoromânilor.

Comun cu meglenoromânii, fărșeroții au, printre altele: 1. articularea cu *-u*, nu cu *-lu* a substantivelor masculine și neutre terminate în consoană; 2. prezența sufixului *-ura, -ăra* la adverbe și mai ales la participiul prezent activ; forma de imperfect a verbului *escu*: *aream, areai, area* etc., care se identifică cu formele *aïram, aïram* etc. de la Țárnareca și cu formele *erĕam (ăream)* din Oltenia, Muntenia și din sudul Transilvaniei, dar și cu cele de la Slatina Timiș din jud. Caraș-Severin (n.n. – V. F.).

Tot meglenoromânisme trebuie considerate și formele cu anticiparea elementului palatal: *căinli, măinle, măinli* din unele graiuri aromâne de nord (din zona Bitolia, Megarovo, Ohrida). Aproximarea spațială de meglenoromână a fărșeroților explică și lipsa protezei în numele lor: fărșeroții își spun ei înșiși *romăni, romăni* și *rămăni*. Este adevărat însă, arată G. Ivănescu, că meglenoromânii au pierdut termenul latinesc pentru originea etnică, înlocuindu-l cu cel slav: *vla(h)*, pl. *vlași* (Ivănescu 1980: 311).

În epoca la care ne referim, meglenoromânii formau un dialect comun cu macedoromânii, dar „înseși graiurile meglenoromâne nu constituie o unitate perfectă”. Așa, de exemplu, forma *furnigă*, care se găsește în Oltenia și la macedoromâni, caracterizează numai pe meglenoromânii care nu locuiesc în Țárnareca, fapt ce îl determină să susțină că strămoșii oltenilor și ai macedoromânilor în Evul Mediu erau vecini numai cu unii dintre meglenoromâni. Între graiul din Țárnareca și celelalte graiuri meglenoromâne există însă și alte deosebiri, iar varietatea formelor dialectale din orașelul Nânta și celelalte zece sate meglenoromâne „ne arată că aceste graiuri sunt resturile unor graiuri care altădată ocupau arii mult mai întinse [...], că meglenoromânii au ocupat, în trecut, nu un spațiu redus, cum stau lucrurile astăzi, ci unul întins” (Ivănescu 1980: 308). Chiar și după despărțirea aromânilor de trunchiul comun, meglenoromânii au continuat să păstreze legăturile cu unele ramuri ale macedoromânilor. După savantul ieșean, începând de prin secolul al XV-lea, limba română se vorbește pe patru teritorii despărțite între ele prin spații aloglote, iar aceste patru varietăți teritoriale sunt considerate „tot atâtea dialecte” (Ivănescu 1980: 307).

După G. Ivănescu (1980: 308), „strămoșii meglenoromânilor au locuit numai regiunile de sud și sud-vest ale Bulgariei medievale de la Niș spre nord”.

G. Ivănescu respinge originea nord-dunăreană (din părțile Bihorului și Banat) a meglenoromânilor susținută de Ovid Densusianu, afirmând că „o asemenea presupunere nu corespunde realității”, deoarece „meglenoromânii prezintă fenomene proprii și au prea multe asemănări cu macedoromânii pentru a fi considerați drept niște dacoromâni care au migrat în Macedonia de nord-est. Prezența meglenoromânilor în epoca de formare a limbii române și chiar după aceea în sudul Dunării, dar în imediata vecinătate a rotacizanților și bănățenilor, explică toate aceste fapte”.

Mai mult, afirmă G. Ivănescu, „dialectul bănățean a avut o dezvoltare comună cu dialectul meglenoromân până la despărțirea meglenoromânilor de dacoromâni, despărțire care a fost de fapt numai o despărțire a meglenoromânilor de bănățeni (trebuie să adăugăm că la aceste asemănări participă și unele graiuri oltene, anume cele de nord-vest).” (Ivănescu 1980: 307).

G. Ivănescu include aici sufixul *-ete* (cf. *brabete* < bg. *vrabec*), sufix creat pe vremea când oltenii și bănățenii erau în directă contiguitate teritorială cu meglenoromânii. Sufixul *-ete* își are originea în sufixul bulgăresc *-ec*: pe baza pluralului *-eți* s-a creat un singular *-ete*. Faptul acesta îl determină pe G. Ivănescu să susțină că meglenoromânii locuiau la început în imediata vecinătate a oltenilor. Foarte probabil însă că graiurile oltene, care nu au făcut parte la origine din graiul bănățean-hațegan, se vorbeau tot acolo unde se vorbesc și acum, adică în Oltenia de sud și sud-est, iar meglenoromâna se vorbea peste Dunăre, la sud și la est de ele¹.

Așadar, vecinătatea originară a bănățenilor, crișenilor și maramureșenilor cu meglenoromânii și morlacii și a oltenilor cu meglenoromânii explică asemănările de limbă dintre ei. Prin urmare, spune G. Ivănescu, „rotacizantii din care s-au desprins mai târziu morlacii locuiau, probabil, imediat la sud de Banat și Oltenia, de pe la Belgrad până la Iskăr” (Ivănescu 1980: 308). Au avut dreptate Pușcariu, Philippide și Capidan susținând originea sud-dunăreană a istroromânilor și a meglenoromânilor. Localizarea rotacizanților și a meglenoromânilor în regiunea de la Drina spre Crișana și spre Iskăr ni se impune, spune G. Ivănescu (1980: 308) și pentru că macedoromânii locuiau în regiunile imediat vecine de la sudul rotacizanților și meglenoromânilor până la sud de Skopje.

Meglenoromânii nu sunt băștinași în regiunile pe care le locuiesc astăzi. Cei mai mulți au plecat spre sudul Peninsulei Balcanice, ajungând în zona Meglenului mai târziu, după ce au făcut un popas în munții Rodope, împrumutând de la bulgarii de acolo fenomenul rostirii lui *ă* ca *ρ* (*cρmp*, *cρn* ‘când’), stabilindu-se la nord de Salonic, pe valea râului Vardar. Întrucât nu toți meglenoromânii cunosc fenomenul menționat, G. Ivănescu presupune că o altă ramură a meglenoromânilor are un alt drum mai direct din nord, de undeva din Macedonia.

Numărul meglenoromânilor cândva a fost mult mai mare, unii însă au fost slavizați, iar alții au migrat și în nordul Dunării, ajungând până la Șcheii Brașovului și la Săcele, dar și în Țara Românească, după cum o dovedesc unele asemănări cu graiurile menționate. Profesorul G. Ivănescu este încredințat că „în epoca ce a precedat întemeierii voievodatelor românești și în cea care a urmat, a avut loc emigrarea din sudul Dunării în Țara Românească și în sudul Ardealului a numeroși meglenoromâni” (Ivănescu 1980: 396).

c) Dialectul bănățean-crișean-maramureșean-ardelean

În epoca românei primitive, dialectul bănățean-crișean-maramureșean-ardelean avea legături mai strânse cu dialectele românești sud-dunărene decât cu cel moldovenesc-muntenesc.

În *Histoire de la langue roumaine*, I, Ovid Denusianu semnalează o serie de macedoromânisme la nordul Dunării, pe care le pune pe seama infiltrării unor macedoromâni în toate regiunile de peste munți, cum ar fi:

– în Crișana și în regiunea vecină din Ardeal metateza lui *rî* interconsonantic în *îr*: *bătârn*; epenteza lui *c* în grupul consonantic *sl*: *scl* – *sclab*; proteza lui *a* în *aurmă*; ard. *aṽace*, *ṽace* ‘aici’; *a se câștiga* ‘a (se) îngriji’, ‘a păzi’, *nare* ‘nas’ etc.

– în sudul Crișanei și în Banat: accentul pe finală în *acló*, *acoló*, trecerea de la declinarea a III-a la a II-a a substantivelor *berbece*, *șoarece*: *berbec*, *șoarec* etc.; accentul pe terminație în *făśém*, *făśét*; conjunctivul prezent la conj. I în *-ă*, nu în *-e*: *să cântă* etc.

Acestea, după G. Ivănescu, sunt de fapt niște „pseudomacedoromânisme” în dacoromână. Unele „macedoromânisme” se găsesc în nordul Dunării, pe un teritoriu foarte întins, fapt care nu ne dă dreptul să credem că ele s-au produs independent în ambele dialecte (macedoromân și dacoromân). Ele se găsesc numai în unele dialecte de peste munți, iar, dacă ele apar adesea și în unele zone de la sudul și de la estul Carpaților, se explică prin stabilirea în acele locuri în epoca feudală a unor români de peste munți sau chiar din sudul Dunării.

¹ De adăugat este însă că meglenoromânii care cunosc epenteza lui *î* în *côîni*, *pôîni* etc. se găseau și în apropierea dacoromânilor din zona Munteniei.

În mod independent în dacoromână și în aromână au apărut palatalizarea labialelor, iar epenteza lui *i* în *câine* etc. îi leagă pe munteni mai degrabă de meglenoromâni decât de aromâni (unde apar pe un teritoriu restrâns).

Palatalizarea labialelor, crede G. Ivănescu (1980: 294), a apărut în mod independent la macedoromâni și dacoromâni deja pe la anul 1000, atât la sudul, cât și la nordul Dunării, pe două arii îndepărtate una de alta: una în Macedonia, iar alta în Ardealul central și de est, care cuprindea o parte din graiurile ardelenne de azi și graiurile moldovenești (Ivănescu 1980: 295; vezi și Ivănescu 1948: 168-178, 188-199).

Sigur este că palatalizarea labialelor în dacoromână nu este un macedoromânism autentic, cum credea Ovid Densusianu, deoarece, arată G. Ivănescu, ea nu se întâlnește acolo unde avem macedoromânisme invocate de lingvistul bucureștean pentru Crișana și Ardeal (Densusianu 1901: 329-330; vezi Ivănescu 1980: 291-292).

Mergând pe linia deschisă de Ovid Densusianu, elevul acestuia, Tache Papahagi, în *Cercetări în Munții Apuseni*, GS, III, și în monografia *Graiul și folklorul Maramureșului*, relevă alte asemănări între graiul moților, respectiv al maramureșenilor cu graiurile aromâne.

– asemănări ale graiului moților cu aromânii: *altăoară* ‘altădată’; *apără* (Dumnezeu) ‘să ferească’ (Dumnezeu), *bucium* ‘trunchi’, *a urla* ‘a coborî’.

– asemănări între graiul maramureșean și cel al aromânilor: *armur* ‘coapsă’, *baier*, ar. *bair*, *canură*, *căcărață*, *corbă* ‘neagră’, *a îngreca* ‘a îngreuna’, *mînđară*, ar. *mulđară* etc.

Spre deosebire de Densusianu, Tache Papahagi (în lucrările menționate și în *Manual de fonetică romanică*) admite că aceste „macedoromânisme” au fost aduse la nordul Dunării nu de niște macedoromâni, ci de niște români care fuseseră vecini cu macedoromânii și care puteau fi rotacizanți sau nu, care aveau labiale pure sau alterate (Ivănescu 1980: 300).

O listă a faptelor care leagă dialectele crișean-maramureșean și pe cel bănățean de cel macedoromân, altele decât cele invocate de Densusianu și de Tache Papahagi, întocmește G. Ivănescu în *Istoria limbii române* (p. 303). Unele dintre faptele menționate de G. Ivănescu se găsesc și prin Moldova și prin Muntenia, dar, acolo, ele, spune lingvistul ieșean, au fost aduse de dincoace de munți prin migrații ce au avut loc după secolul al XV-lea.

Iată câteva dintre aceste fapte: criș. *jejet*, băn. *đeđet*, ar. *đeđet*, megl. *zejizit*, ir. *žāžet*; bihor., Țara Moților, Sălaj, Banat: *a demica*, ar. *dińicare* (mold., munt. *dumicare*, cu modificarea formei etimologice); *durmi*, maced. *durńiri* (față de mold., munt. *dormi*); *nat* ‘copil’ în Banat și ‘individ’, ‘om’ în Maramureș, ar. *nat* ‘copil’; *mușat* (în Maramureș și, adăugăm noi, și în Munții Apuseni) / ar. *mușeat* și, adăugăm noi, megl. *mușat*, ir. *mușât*; maram. *marat*, ar. *mărat* ‘nenorocit’ etc.

Asemănări între graiul moților și aromână: *celnic*, *găvozd* ‘cuiul de la potcoavă’; între graiul din Bihor și aromână: *bătârn*, *sclab*, *aľace*, *nari* ‘nas’, proteza lui *a*: *anumără*, *amiroasă*, *asudoari*, *mătur* ‘copt’, ‘matur’; conjunctivul cu *și* în loc de *să* etc.; asemănări cu graiul din Maramureș: *agru* ‘câmp’, *depărat* ‘smuls’ etc.

Și mai numeroase sunt asemănările dintre graiurile bănățene și cele macedoromâne: *ma* ‘dar’, ‘însă’, macedor. *ma*; băn. *băl* ‘bălan’, maced. *bel*, *bęal*; băn. *avlie* ‘curte’; băn. *iu*, pl. *ie* ‘Hüfte’, maced. *ľie*; băn. *lai* ‘negru’, ar. *laľu*; băn. *zbor* ‘adunare’, ‘vorbă’, ar. *zborľ* ‘idem’, băn. *nămaie*, ar. *nămaľe*; băn. *a scria* ‘a scrie’, ar. *scriari* etc.¹.

Graiul bănățenilor, afirmă G. Ivănescu (1980: 308), era identic cu cel vorbit de aromânii din Serbia Evului Mediu, așa cum a arătat Sextil Pușcariu (1926: 314), care semnalează forma *kjelatori*, formă ce apare în documentele medievale sârbești ca epitet al unor români, cu fonetismul *ķe* în loc de *că*, similar cu cel din unele graiuri bănățene și

¹ O serie de alte asemănări și coincidențe între graiurile din Banat și unele graiuri aromâne au semnalat Saramandu 1986: 225-233; Frățilă 1993: 81-99.

crișene, în care se spune *chimeașă*, *chimașă*, *chemeașă*, *chemeșă*. Românii din Serbia medievală, conchide G. Ivănescu (1980: 308) erau originari din Banat¹.

Asemănările numeroase între graiurile dacoromâne de vest și de nord cu cele aromâne îl determină pe G. Ivănescu să afirme că vecinătatea sau comunitatea macedoromână-bănățeană-crișeană-maramureșeană a durat și după influența slavă, până prin secolele al IX-lea–al X-lea. Ba mai mult, bănățenii–oltenii de nord-vest–hațeganii au rămas în contact cu unele graiuri românești sud-dunărene și după secolul al X-lea, deoarece, dialectul bănățean, la care trebuie cuprins și cel din Țara Hațegului, ca și cel din județele Mehedinți și Gorj, deține o serie de fenomene importante comune cu dialectul meglenoromân, printre ele și o influență slavă mai puternică (cum ar fi verbele compuse cu unele prefixe slave, ca *a dopleca* și *a izafla*), care, după G. Ivănescu (1980: 314-315), s-ar plasa cronologic pe la anul 1000 sau chiar după aceea, până în preajma Munteniei².

Că separarea macedoromânilor de bănățeni, crișeni-maramureșeni și ardeleni a trebuit să se producă la câteva secole după secolul al V-lea, după G. Ivănescu, rezultă și din faptul că rotacizantii, crișenii-maramureșenii au în comun cu macedoromânii câteva elemente bizantine: astfel, *adeca* ‘în zadar’, care circulă și în Țara Moților, *premătariș* ‘sărăntoc’, ‘necăjit’, cunoscut în zona Năsăudului, se întâlnesc cu macedor. *ádica* ‘în zadar’ și *părmătariș*, *pârmătar* ‘negustor de mărunțișuri’, ceea ce înseamnă că numai după câteva secole de influență bizantină au migrat macedoromânii din părțile de la Dunăre în părțile pe care le ocupă ei astăzi. Însă influența bizantină a început în secolul al V-lea, când Imperiul de Răsărit s-a grecizat, sau în secolul al VI-lea, când Iustinian a cucerit malul stâng al Dunării din Oltenia și Banat.

G. Ivănescu este încredințat că influența slavă de sud și bizantină este mai puternică în Banat și în Țara Hațegului. În sprijinul acestei afirmații savantul român aduce drept argumente următoarele cuvinte: *avlie* ‘curte’, ‘o curte mai deosebită’, care se găsește, de asemenea, la macedoromâni, unde *avlia* denumește curtea împrejmuită cu zid, caracteristică casei de tip mediteraneean; băn.-olt. *ma* ‘însă’, ‘dar’, care nu este altceva decât macedorom. *(a)ma* și megl. *ama*³ și pare a fi, după G. Ivănescu, de origine bizantină. G. Ivănescu este conștient că *pramatariș*, *avlija* și *ma* se găsesc și la bulgari și sârbi, dar el crede că românii au împrumutat termenii respectivi de la bizantini în același timp, deci când românii din sudul Dunării constituiau o masă unică cu cei aflați la nordul fluviului. Un cuvânt care se găsește numai în *Palia de la Orăștie*, la Coresi și la Dosoftei (și care, spune G. Ivănescu, poate se găsea numai în Banat și Țara Hațegului, nu și în Crișana și Maramureș) ar fi *tâmbare*, v. rom. *tâmbariș* ‘manta’. Alte elemente comune graiurilor macedoromâne și celor dacoromâne de sud și de nord din aceeași perioadă ar fi câteva cuvinte de origine albaneză: *fară* ‘neam’, *îmă* ‘mamă’ (< alb. *ëmë*), *coafsă* ‘coapsă’ (cu s netrecut la ș); *îmă* poate fi, spune G. Ivănescu (1980: 316), și de origine traco-dacă.

Timpul vecinătății strămoșilor românilor din Banat, Crișana, Țara Moților și Maramureș cu strămoșii istroromânilor, macedoromânilor și meglenoromânilor este stabilit de G. Ivănescu cu ajutorul elementelor de origine străină din dialectele respective, în special cu ajutorul elementelor de origine slavă veche. Influența slavă veche asupra limbii române s-a produs înainte de separarea macedoromânilor de dacoromâni.

Transformările fonetice și chiar morfologice (morfotice, cum le numește G. Ivănescu) suferite sunt identice în dacoromână și aromână (cf. v.sl. *bljudo* > ar., dr. *blid*, v.sl. *kožuchŭ* >

¹ Și după Rosetti 1978: 360, „limba românilor din Serbia, ca și istroromâna, prezintă trăsăturile caracteristice ale dacoromânei și face parte din grupul de nord al limbii române [...], pe când aromâna constituie grupul ei de sud”.

² După părerea noastră, aspectul verbal, în Banat cel puțin, trebuie să fie mai recent, de origine sârbească, și el ocupă doar sudul Banatului. În Oltenia vecină el este dus de bănățeni.

³ Cf. și ir. *ama*, înregistrat de Sârbu-Frățilă 1988: 187.

ar., dr. *cojoc*, v.sl. *zmija* ‘șarpe’ > ar., dr. *zmeu*), fapt ce presupune o unică sursă slavă și o intensă circulație a elementelor slave de la un capăt la altul”¹.

În același timp, G. Ivănescu se întreabă dacă nu există în limba română elemente slave cu o circulație limitată la o regiune sau alta, mai exact, dacă influența slavă nu a avut loc în mod diferit de la o regiune la alta. Continuând, savantul român își pune problema dacă există elemente slave comune numai aromânilor-bănățenilor și crișenilor-maramureșenilor, cu eliminarea moldovenilor și a muntenilor. Răspunsul la această întrebare este afirmativ: în unele cazuri influența slavă veche este diferită în dialectul crișean-maramureșean, în cel ardelean și în cel bănățean, dar identică cu cea din macedoromână față de cea din dialectul moldovean-muntean. Nu de puține ori, arată G. Ivănescu, muntenii și moldovenii prezintă o influență slavă (elemente lexicale) acolo unde bănățenii, crișenii-maramureșenii, ardelenii și macedoromânii nu o prezintă și invers. Drept exemple, G. Ivănescu le enumeră pe următoarele, unele pe baza ALR: astfel, prin fostul județ Turda, *gâtlejului* și *omușorului* li se spune *glican* (prezența variantei *griglean* în jud. Dolj se datorează migrațiilor unor ardeleni), în Crișana *glicănuș* (< *glican* + *-uș*), în ar. *gărgălan* (mezl. *grăclan*), toate având la bază v.sl. *grŭklanŭ*; ar. *moră* ‘coșmar’, respectiv dr. *moroi* ‘un fel de strigoi’; ar. *bară* ‘mlaștină’, același cu *bară* cunoscut în Țara Hațegului, în Ardeal și în Crișana², *zbor* la aromâni, în textele rotacizante și în Banat, *čelnic* la aromâni și moți; *găvozd* la unii dacoromâni nord-dunăreni și la aromâni etc.

Sunt înregistrate și unele evoluții semantice comune unor elemente slave din dialectul maramureșean și din aromână, ca, de exemplu, maram. *mă greșesc* ‘uit’ și ar. *mi-agârșesc* ‘uit’. Pe de altă parte, atunci când moldovenii și muntenii au elemente slave ca *omăt*, respectiv *zăpadă*, macedoromânii, bănățenii și crișenii spun *neauă*, un cuvânt de origine latină sau, pe când în Moldova și Muntenia avem un cuvânt de origine slavă: *ogor* (alături de *câmp*) la macedoromâni și la maramureșeni (în textele rotacizante) avem *agru*, un cuvânt de origine latină³.

d) Dialectul moldovenesc-muntenesc

În ceea ce-i privește pe strămoșii moldovenilor și ai muntenilor, Ivănescu (1980: 316) se întreabă dacă aceștia se găseau pe actualele lor teritorii, adică în Ardealul de est și sud și în Moldova și Muntenia sau dacă locuiau ei în sudul Dunării, cum a pretins Roesler și cei care l-au urmat, apoi A. Philippide. Alcătuiau ei încă o unitate sau se separaseră în cele două ramuri în care apar divizați în epoca istorică și existau deja ca dialecte deosebite: cel moldovenesc și cel muntenesc?

Răspunsul la aceste întrebări îl dă G. Ivănescu examinând particularitățile de limbă anterioare secolului al X-lea, particularități care sunt comune moldovenilor și muntenilor, precum și particularitățile de limbă din această epocă, particularități ce unesc fie pe munteni, fie pe moldoveni de vreunul din celelalte grupuri de români sau de toți românii.

Astfel, sensul ‘a câștiga’ din Muntenia și Moldova reprezintă o inovație față de ‘a se îngriji de ceva’, ‘a păzi’ al verbului lat. *castigare*, ce se păstrează în restul graiurilor dacoromâne.

Alte fapte vechi ar fi mold., munt. *spinare* față de băn., criș.-maram. și ard. *spate*, ambele de origine latină.

Care sunt celelalte fapte care îi leagă pe munteni de românii din sudul Dunării? G. Ivănescu le menționează pe următoarele: 1. epenteza lui *i* în *câine*, *mâine*, comună cu unii meglenoromâni; 2. evoluția lui *đ* la *z* în meglenoromână (am adăuga – și în

¹ *Cojoc*, *cujoc* și *zmeu* ‘balaur’ se găsesc și în meglenoromână (vezi Th. Capidan [1935]: 84, 333). Pentru mezl. *cujoc*, cu variantele *cojuc* și *cujăc*, vezi și Saramandu 2012: 79-196, în special 170.

² Și în Banat, atât ca apelativ, cât și ca toponim, vezi Frățilă 1993: 91.

³ *Agru*, spune G. Ivănescu, se găsește și la Izverna, jud. Mehedinți. Termenul a fost notat și din Vâlcea de V. Vârcol (*Graiul din Vâlcea*), iar din Peșelca, jud. Alba, de Ioan Micu Moldovanu (*Povești populare din Transilvania culese prin elevii școlilor din Blaj (1863-1878)*, București, Ed. Minerva, 1987). Vezi V. Frățilă 2000: 101-111.

istroromână); 3. evoluția lui *ğ* la *j* în aceleași dialecte (megl. și ir.) în *joc*, *jug* etc.; 4. munt. *nor*, megl. *nor*; 5. megl. *năuntru*, munt. *înăuntru* (față de mold. *înuntru*, ard., criș. *înlontru*); 6. macedor., megl. și munt. *mumă* în loc de *mamă*¹; 7. trecerea la conjugarea I (nu la declinarea I, cum greșit apare în ed. I, p. 317 și în ed. a II-a, p. 323) a lui **scopire* ‘a scuipa’: macedor. *ascușiare* (< **scupiare*) și munt. *sucipare* față de mold. și de graiurile de peste munți, de conjugarea a IV-a: *sucipesc*, *stuchesc*.

S-ar adăuga aici și faptele relevate de Sextil Pușcariu în mai multe din lucrările sale: megl. *veardă*, macedor. *arnicâu*, munt. *varză*, *rinichi* față de mold. și ard. *curechi*, *rărunchi* (macedor. are *verđu*, deci o formă înrudită cu megl. *veardă*) (Ivănescu 1980: 317)².

Faptul că unele fenomene din Muntenia comune cu meglenoromâna se găsesc și în Moldova îl determină pe G. Ivănescu să susțină (datorită unor concordante cu cele ardelenesti, care, la rândul lor, nu se găsesc în Muntenia) că moldovenii au fost mereu vecinii ardelenilor, crișenilor și rotacizanților și că muntenii și oltenii (ar trebui spus oltenii de sud – n.n. V.F.) au fost mereu vecinii meglenoromânilor.

Cum românii de la nord de Mureș sunt originari în [nu din – n.n. V. F.] locurile pe care le locuiesc astăzi, teritoriul de origine al moldovenilor, spune G. Ivănescu, trebuie să fi fost Ardealul de nord-est și Moldova, iar teritoriul de origine al muntenilor trebuie să fi fost Ardealul de sud și Muntenia.

Graiul popular moldovenesc străvechi, după părerea profesorului G. Ivănescu, s-a păstrat mai ales în Moldova de sud, în fostele județe Vaslui, Fălciu, Tutova, Covurlui și Cahul, întrucât fenomenele specifice moldovenești se găsesc mai ales în această parte a Moldovei, pe când în nordul acestei provincii se găsesc fenomene comune Ardealului³.

Muntenii ocupau, după toate probabilitățile, din cele mai vechi timpuri, nu numai Carpații Munteniei și Muntenia, ci și partea de sud a Ardealului până la linia Alba Iulia, Blaj, Sighișoara și Miercurea Ciucului. Tot savantul ieșean adaugă că se poate presupune că dialectul muntean, la început, se vorbea numai în zona care se învecina la nord cu munții, și nu până Alba Iulia, Blaj, Sighișoara, Odorhei și Miercurea Ciucului⁴. Din această vreme ar data, după G. Ivănescu, și diferențierea fonetică dintre graiul moldovenesc și cel muntenesc care, până acum, cu toate că prezentau unele deosebiri, alcătuiau, totuși, un singur dialect (Ivănescu 1980: 318-319).

În loc de concluzii:

1. Așa cum credem că reiese din cele de mai sus, în concepția lui G. Ivănescu, „nu au dreptate cei care susțin o ruptură străveche între macedoromâni și meglenoromâni, pe de o parte, și între dacoromâni și istroromâni, pe de altă parte, dar nici cei care au considerat că perioada de comunitate a românilor s-a încheiat în unul din secolele VIII, IX sau X, când s-a

¹ *Mumă* se spune și în Transilvania și în Oltenia, unde poate fi dus de ungureni – n. n. – V. F.

² Ar. are și *veardă* s.f. pl. cu sensul ‘verdețuri’: *ună pită mași cu veardă* (o plăcintă numai cu verdețuri), *apoia veardzile* (apoi verdețurile) (DDA s.v. *veardză*). *Varză*, cu pl. *verze*, însemnând însă, ca în aromână, ‘verdețuri’, ‘buruieni’ s-a păstrat și în Transilvania. Dar sensul vechi de ‘verdețuri’ al lui *varză* (< lat. pop. *viridia* = lat. cl. *viridia* ‘verdețuri’) nu se putea menține decât în regiunile dacoromâne în care pentru *varză* se întrebuințează sinonimul *curechi* (< lat. *coliculus* = *cauliculus* < *caulis*), adică în Banat, Transilvania și Moldova (Frățilă 1987: 92-93).

³ În nota 2 de la pagina 318, G. Ivănescu afirmă că moldovenii aceștia s-ar identifica cu brodnicii, menționați în unele texte din secolele al XII-lea, al XIII-lea, pornind de la considerentul că numele lor este un derivat de la slavul răsăritean *brod* ‘vad’ și că ei locuiau în văile mari ale Moldovei.

⁴ Graiurile din Transilvania de centru și sud, deci și cele de până la linia Alba Iulia, Blaj, Sighișoara, Odorhei și Miercurea Ciucului erau despărțite de cele din Muntenia chiar înainte de secolele al IX-lea–al XII-lea, cum o dovedesc fenomene ca *ğenunk*, *mănunk*, *rărunk* față de *ğenuk*, *mănuک*, *rinik*, precum și unele elemente lexicale de origine latină sau autohtonă ca: *moare* / *zeamă de varză*, *cute* / *gresie*, *foale* / *burtă*. Formele lexicale corespunzătoare muntenesti nu depășesc limita de nord a fostei provincii Țara Românească (vezi Frățilă 2005: 211). Pentru alte fenomene care despart graiurile ardelenesti de la est de Strei și de la sud de Mureș de cele muntenesti, vezi și Frățilă 1973: 21-25.

petrecut după ei desfacerea trunchiului românesc primitiv în două ramuri: macedoromânii și meglenoromânii, pe de o parte, și dacoromânii și istroromânii, pe de alta. Cu atât mai mult a greșit Philippide când situează desfacerea în ramuri într-o epocă și mai veche (sec. VI sau VII)” (Ivănescu 1980: 319).

2. Migrațiile românilor din secolele IX-X nu au mărit prea mult aria de locuire a poporului român, ele au putut doar să despartă pentru totdeauna grupuri care până la acea dată fuseseră vecine, dar nu au avut drept consecință izolarea vreunui grup față de toate grupurile apropiate, fapt ce a permis să aibă loc inovații comune mai multor dialecte (Ivănescu 1980: 320).

3. Ceea ce s-a putut produce în acest timp a fost o separare prin migrații a macedoromânilor de rotacizanți (în special de rotacizanții de la nordul Dunării) și o întrerupere a oricăror relații directe între aceste două ramuri ale românimii, deci, în fond, o îndepărtare a macedoromânilor de dacoromâni (la care G. Ivănescu îi cuprinde și pe românii din Serbia orientală, cei aflați între Dunăre, Timoc și Morava), nu și o separare de meglenoromâni și nici o separare între meglenoromâni și dacoromâni (inclusiv bănățenii și crișenii-maramureșenii și ardelenii) sau între istroromâni și românii din Serbia medievală și Banat.

De aici concluzia că migrațiile cele mai vechi ale unor ramuri ale poporului român n-au dus la despărțirea românilor în mai multe ramuri prin populații aloglote, ci numai la modificarea raporturilor de vecinătate dintre diferitele grupuri de români care au format și după aceea o masă continuă, fără întreruperi¹.

4. Înainte de anul 1000, după G. Ivănescu, au încetat orice legături directe numai între macedoromâni și dacoromâni. Despărțirea de dacoromâni, nu numai a aromânilor, ci și a celorlalți români sud-dunăreni, a meglenoromânilor și a istroromânilor, a avut loc mult mai târziu, către sfârșitul Evului Mediu (în secolele XIV-XV), în primul rând prin dispariția românilor în Bulgaria și Serbia, fie prin migrații, fie prin asimilarea lor de către bulgari și sârbi.

5. Până prin secolul al XIII-lea, al XIV-lea sau chiar al XV-lea, româna alcătuia un continuum. Numai astfel se poate explica și marea asemănare între cele patru dialecte.

6. Limba română primitivă a avut două faze: una până prin secolele IX sau X, perioadă în care s-a produs și deplasarea strămoșilor aromânilor spre sud în actualele teritorii și alta, după aceea, până la desfacerea meglenoromânilor și istroromânilor de dacoromâni și chiar a ramurilor sud-dunărene în discuție una de alta. Româna primitivă încetează nu numai prin slavizarea românilor din Bulgaria și Serbia, ci și prin noi migrații ale meglenoromânilor spre sud și ale istroromânilor spre vest.

7. În perioada românei primitive, dialectul dacoromân cunoștea trei arii: a) o arie crișeană-maramureșeană având legături cu viitorul dialect istroromân în special prin unele particularități ca rotacismul lui *-n-* simplu intervocalic în elementele de origine latină, precum și forma *scand* ‘scaun’, adv. *inǎ* ‘unde’ etc.; b) o arie bănățeană-maramureșeană-

¹ G. Ivănescu (1980: 77) respinge teoria vetrelor lingvistice (susținută de Gamillscheg, Reichenkron, Petrovici, Arvinte) din care ar fi luat naștere subdialectele dacoromâne: „Nu putem admite că, în trecut, au existat vetre ale dialectelor dacoromâne. Căci diferențierea dialectală a limbilor își are originea nu în existența unor regiuni nucleu, deci în faptul că poporul care vorbește o limbă trăia în grupuri îndepărtate unul de altul, – lucru pe care, desigur, îl înțeleg Gamillscheg, Reichenkron și Petrovici –, ci în alți factori [...]. Dialectele dacoromâne se vorbeau nu pe arii mai restrânse decât azi, arii care ar fi coincis cu regiunile muntoase, cum a făcut Petrovici și în parte și Gamillscheg și Reichenkron, ci și în regiunile de dealuri, de codri și de câmpie. Se poate presupune că populația s-a grupat în nuclee deosebite numai în perioadele de violente atacuri din partea popoarelor migratoare, cum a și înțeles lucrurile Petrovici; a admite că aceste arii au durat mult și a urca asemenea nuclee până în epoca stăpânirii romane este însă imposibil, din cauză că, după cât arată cercetările asupra procesului de romanizare a părților de nord ale Peninsulei Balcanice, n-au existat goluri de populație în teritoriul romanizat. Dialectul dacoromân este singurul care s-a vorbit tot timpul pe o arie întinsă”, pe când celelalte (aromân, meglenoromân și istroromân) „au fost vorbite pe arii din ce în ce mai restrânse, populația românească împuținându-se prin deznaționalizare” (Ivănescu 1980: 30).

ardeleană cu asemănări destul de numeroase cu dialectul macedoromân și c) o arie moldovenească-muntenască în care nu apar fenomenele esențiale proprii celorlalte arii.

8. Configurația dialectală a dacoromânei de până în secolul al X-lea va suferi unele modificări mai ales începând din secolul al XIV-lea, astfel încât G. Ivănescu va distinge „dialectele”: moldovenesc, muntenesc, bănațean, crișean-maramureșean. Mai târziu, aria crișeană-maramureșeană se va despărți în două, iar după secolul al XV-lea va lua ființă o a șasea arie: cea ardelenască de nord.

Referințe bibliografice:

- ARVINTE, Vasile 1966: *Formarea limbii și a poporului român în lumina cercetărilor recente*, in „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XVII, p. 13-33.
- ARVINTE, Vasile 1982-1983: *Conceptul de ‘română primitivă’ în Istoria limbii române de G. Ivănescu*, in „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași” (serie nouă), Secțiunea III e. Lingvistică, tom. XXVIII-XXIX, p. 9-12.
- CAPIDAN, Th. [1935]: *Meglenoromânii. III. Dicționar meglenoromân*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului: Imprimeria Națională, f. a.
- CAPIDAN, Theodor, *Meglenoromânii. I. Istoria și graiul lor*, București, Cultura Națională, 1925.
- DENSUSIANU, Ovid, *Istoria limbii române. I. Originile*, București, Editura Științifică (ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck), 1961.
- DENSUSIANU, Ov. 1901: *Histoire de la langue roumaine, I. Les origins*, Paris, Ernest Leroux.
- FRĂȚILĂ, Vasile 1973: *Considerații asupra vechimii diferențierilor dialectale ale dacoromânei*, in „Analele Universității din Timișoara”. Seria științe filologice, XI, p. 9-29.
- FRĂȚILĂ, Vasile 1987: *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, Editura Facla.
- FRĂȚILĂ, Vasile 1993: *Contribuții la studiul concordanțelor lexicale dintre subdialectul bănațean și dialectul aromân*, in Vasile Frățilă, *Contribuții lingvistice*, Timișoara, Editura de Vest, p. 81-99.
- FRĂȚILĂ, Vasile 2000: *Rom. agru* (soarta unui cuvânt) in Vasile Frățilă, *Etimologii. Istoria unor cuvinte*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- FRĂȚILĂ, Vasile 2005: *Graiul de pe Târnave*, Blaj, Editura Astra. Despărțământul „Timotei Cipariu”.
- FRĂȚILĂ, Vasile 2010: *Probleme de dialectologie română*, Blaj, Editura Astra. Despărțământul „Timotei Cipariu”.
- GIOSU, Ștefan, *Dialectul aromân în concepția lui G. Ivănescu*, in „Analele Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, Secțiunea III, e. Lingvistică, tomul XXXIII, 1987, p. 58-66.
- GIOSU, Ștefan, *Dialectul meglenoromân în concepția lui G. Ivănescu*, in „Analele Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, Secțiunea III, e. Lingvistică, tomul XXXIV, 1988, p. 53-63.
- GIOSU, Ștefan, *Dialectul istroromân în concepția lui G. Ivănescu*, in „Analele Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, Secțiunea III, e. Lingvistică, tomul XXXV, 1989, p. 75-87.
- GIOSU, Ștefan, *Dialectul dacoromân în concepția lui G. Ivănescu*, in „Analele Universității «Al. I. Cuza» din Iași”, Secțiunea III, e. Lingvistică, tomul XXXVI, 1990, p. 121-135.
- IVĂNESCU, G. 1948: *Problemele capitale ale vechii române literare*, extras din „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»”, Iași, XI-XII (1944-1945), Tipografia Alexandru A. Țerek.
- IVĂNESCU, G. 1980 [2000]: *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- JIREČEC, Constantin, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, I-III, Wien, (Denkschriften der Akad. d. Wiss. Phil-hist. classe 48-49), 1901-1903.
- MIHĂESCU, Haralamb 1960: *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, Editura Academiei.
- MOLDOVANU, Ioan Micu, *Povești populare din Transilvania culese prin elevii școlilor din Blaj (1863-1878)*, București, Editura Minerva, 1987.
- PAPAHAGI, Tache, *Cercetări în Munții Apuseni*, in „Grai și suflet”, II, fasc. 1, p. 22-89, 1925.
- PAPAHAGI, Tache, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, Cultura Națională, 1925.
- PAPAHAGI, Tache: *Răspuns la o dare de samă*, in „Grai și suflet”, III, fasc. 1, 1927, p. 241-252.
- PAPAHAGI, Tache, *Manual de fonetică romanică. Română, italiană, franceză, spaniolă*, București, Editura Școalelor, 1943.
- PASCU, Giorge 1922: *Istoria literaturii și limbii române din secolul al XVI-lea*, Iași.
- PETROVICI, Emil 1967: *Elementele sud-slave orientale ale istroromânei și problema teritoriului de formare a limbii române*, in „Limba Română”, XII, nr. 1, p. 11-19.
- PETROVICI, Emil 1960: *Problema limitei sud-vestice a teritoriului de formare a limbii românești*, in „Limba Română”, IX, nr. 1, p. 79-83.
- PHILIPPIDE, Alexandru 1923: *Originea românilor*, I, Iași, Tipografia „Viața Românească”.

- PHILIPPIDE, Alexandru 1927: *Originea românilor*, II, Iași, Tipografia „Viața Românească”.
- PROCOPOVICI, Alexie, *Din istoria raporturilor noastre interdialectale*, in „Dacoromania”, IV, 1927, p. 38-66.
- PUȘCARIU, Sextil, *Limba română. I. Privire generală*, București, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1940.
- PUȘCARIU, Sextil 1937: *Essai de reconstitution du roumain primitif*, in idem: *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, p. 64-120.
- PUȘCARIU, Sextil, BARTOLI, Matteo, BELULOVICI, A., BYHAN, A. 1926: *Studii istroromâne. II. Introducere. Gramatică. Caracterizarea dialectului istroromân*, București, Cultura Națională.
- ROSETTI, Al., *Asupra repartiției dialectale a istroromânei*, in „Grai și suflet”, V, 1931-1932, p. 1-9 [reluat de ROSETTI 1978: 651-656].
- ROSETTI, Al. 1978: *Istoria limbii române. I. De la origini până în secolul al XVII-lea* (ediția a II-a revăzută și adăugită), București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- SARAMANDU, Nicolae 1986: *Concordanțe lingvistice între aromână și graiurile din Banat*, in „Limba Română”, XXXV, nr. 3, p. 225-233.
- SARAMANDU, Nicolae 2004: *Romanitatea orientală*, București, Editura Academiei.
- SARAMANDU, Nicolae, TIUGAN, Marilena, CELAC, Alina, FLOAREA, Irina 2012: *Dicționar meglenoromân, Litera C*, in „Fonetică și dialectologie”, XXXI, 79-196.
- SÂRBU, Richard, FRĂȚILĂ, Vasile 1988: *Dialectul istroromân. Texte și glosar*, Timișoara, Editura Amarcord.
- SKOK, Petar 1931: *Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques*. *Byzantion* VI, p. 371-378.
- SKOK, Petar 1934: *Zum Balkanlatein*, in „Zeitschrift für romanische Philologie”, LV, Halle a. d. Saale, p. 175-215.
- VÂRCOL, V., *Graiul din Vâlcea*, București, Atelierele grafice Socec, 1910.

ABREVIERI

ar. = aromân(ă); ard. = ardelean, ardelenesc; băn. = bănățean, bănățenesc; bihor. = bihorean; criș. = crișean; dr. = dacoromân(ă); ir. = istroromân(ă); lat. = latină; maced. și macedor. = macedoromân(ă); maram. = maramureșean; mold. = moldovean, moldovenesc; munt. = muntean, muntenesc; v. sl. = vechi slav.

ASPECTUL VERBAL ÎN CONCEPȚIA LUI G. IVĂNESCU

Sergiu DRINCU
(Universitatea Tibiscus, Timișoara)

G. Ivănescu's Concept of Verbal Aspect

The problem of verbal aspect and its relation with the tense category is one of the numerous problems originating in the primitive Indo-European language. For a long time, scholars believed that verbal aspect is characteristic of the Slavic languages only. G. Ivănescu, among other linguists, has demonstrated that verbal aspect has a universal character, and that there is no chronological gap between the emergence of aspect and tense in the Indo-European grammar. G. Ivănescu has made a clear distinction between aspect and *Aktionsart*, the former expressing imperfective, perfective and iterative actions only. He has also claimed that aspect is a morphological category, while *Aktionsart* is a lexical one. Based on several comparisons with Russian, G. Ivănescu has argued that Romanian possesses the category of aspect, which is expressed by inflections (unlike in Russian, where it is realised through lexical means – suffixes, prefixes and thematic vowels). This modality of rendering verbal aspect is common to the other Romance languages, as well as to the Germanic languages, with the exception of English.

Keywords: *imperfective, perfective, iterative, aspect, Aktionsart*

Între problemele privind indo-europeana primitivă (comună), domeniu de care G. Ivănescu s-a simțit puternic atras, aspectul verbal s-a numărat printre preocupările sale majore. Cercetările ample pe care le-a realizat în această chestiune s-au concretizat în studiul *Le temps, l'aspect et la durée de l'action dans les langues indo-européennes*, în *Mélanges linguistiques*, publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes à Oslo, du 5 au 9 août 1957, Editura Academiei Române, București, 1957, studiu ignorat de aproape întreaga comunitate lingvistică românească. Abordând acest complicat comportament al gândirii gramaticale indo-europene, G. Ivănescu a năzuit să fundamenteze o nouă teorie a aspectului verbal. „En examinant au moins une partie de ces conceptions d'un oeil critique, – spune el referindu-se la teoriile anterioare – nous édifierons une nouvelle théorie de l'aspect” (p. 36).

În acest sens, el consideră absolut necesar să realizeze un istoric al discuțiilor și interpretărilor privitoare la aspect. Se știe, astfel, că întreaga problematică, inclusiv terminologia, a fost preluată din gramaticile limbilor slave, considerate multă vreme singurele depozitare ale categoriei aspectului, deși originea acestei entități gramaticale trebuie căutată în limbile baltice și mai apoi în comunitatea lingvistică balto-slavă, acceptată de unii, contestată de alții. Așadar, termenul *aspect* este o traducere fidelă a lui *vid* din rusă și cehă și a lui *postać* din polonă. Luându-și informațiile, în principal, din cartea lui Eduard Schwyzer, *Griechische Grammatik*, II, München, 1950, G. Ivănescu îi acordă lui Georg Curtius prioritatea aducerii în discuție în lingvistica generală a chestiunii aspectului, lingvistul german având informații în acest sens din lucrările lingviștilor cehi. El semnalează problema aspectului încă în *Griechische Schulgrammatik*, Praga, 1852 și o reia, între altele, în *Das Verbum der griechischen Sprache*, I, G. Ivănescu citând ediția a doua, Leipzig, 1877. „Ce fut Curtius – spune G. Ivănescu – qui créa la théorie en grande vogue aujourd'hui encore, selon laquelle les différences entre l'action durative, momentanée et achevée (...) s'exprimaient par les thèmes du présent, de l'aoriste et du parfait grec” (p. 24). El vorbește despre *les temps*, adică despre *Zeitstufe*, și despre *la nature du temps*, numită *Zeitart*. Faptele descrise și denumite de lingvistul german erau cunoscute, dar erau considerate calități ale formelor temporale ale verbului. Deci atât gramaticile medievale, cât și cele moderne ignorau distincția pusă în evidență de Georg Curtius.

Problema a fost preluată de neogramatici, dintre care G. Ivănescu îi menționează pe Karl Brugmann și pe Delbrück, citându-l, din nou, pe Schwyzer. Aceștia consideră neadecvată

terminologia propusă de Curtius, iar primul care folosește un alt set de termeni este Karl Brugmann, și anume: *Art der Handlung* și *Aktionsart*, în *Griechische Grammatik* (1885). Referindu-se la meritele neogramaticilor în conturarea unei arii mai exacte de manifestare a aspectului verbal, G. Ivănescu arată că „Ces mêmes néo-grammairiens rattachèrent l'aspect verbal grec, sanskrit, latin etc. à l'aspect verbal des langues slaves, créant, de la sorte, une théorie unitaire de l'aspect verbal indo-européen primitif et de son développement dans les différentes langues indo-européennes” (ib.). Această categorie lingvistică va fi denumită de francezi, și chiar de unii lingviști germani, *aspect (verbal)*, *Aspekt*, *Verbalaspekt*, întrucât, după cum am mai arătat, traduceau fidel termenul *vid* din rusă și cehă. Totodată, comparații au început să aibă în vedere și alte aspecte ale acțiunii, precum *incoativ*, *terminativ*, *rezultativ*, *iterativ*, *cauzativ* etc. Dar atât Curtius, cât și neogramaticii persistau în eroarea de a încadra aspectul verbal la morfologie și sintaxă, deși îl exemplificau prin fapte lexicale, și nu morfosintactice. Ei procedau, de fapt, în consens cu realitatea, căci de cele mai multe ori aspectul se exprimă cu ajutorul prefixelor și sufixelor. Așa-zisa eroare provenea din încadrarea formării cuvintelor la morfologie, procedeu specific gramaticilor elaborate de comparațiști. Pe de altă parte, ei recurgeau la fapte primare din indo-europeană, unde aspectul era exprimat prin forme diferite ale aceluiași cuvânt. Ceea ce nu au remarcat ei este că aceste fapte lexicale din indo-europeană au devenit fapte gramaticale, adică morfologice, și au extins fenomenul și la limbile slave de nord, unde, deși diferențele aspectuale sunt redată prin cuvinte diferite, realizarea este una lexicală, prin prefixe și sufixe, și nu prin forme ale aceluiași cuvânt, situație care diferă de cea din vechea slavă: „c'est ce qui détermine la confusion – précisează G. Ivănescu – entre les faits lexicaux et les faits grammaticaux, car il y a eu toujours, cette confusion quand il était question des langues slaves du nord, à cause de l'identification non fondée de la situation de ces langues avec celle du vieux slave” (p. 25/3). Abia după Primul Război Mondial a putut fi depășită această confuzie între realizarea morfologică și cea lexicală a aspectului verbal în limbile slave. G. Ivănescu citează o serie de studii ale lui H. Jakobson, W. Porzig și E. Koschmieder, în care aceștia fac distincția între *Aktionsart* și *Aspekt*, în vreme ce Ed. Hermann vorbește despre *objektive Aktionsart* și *subjektive Aktionsart* (p. 27-28). Dar, indiferent de terminologia adoptată, ei aveau în vedere două interpretări: *Aktionsart* sau *objektive Aktionsart* reprezintă o problemă de lexicologie, deoarece aveau în vedere sensul lexical al verbului, iar *Aspekt* sau *subjektive Aktionsart*, o problemă de morfologie, deoarece aveau în vedere perspectiva subiectului vorbitor, care se actualiza prin diferite forme temporale, pe care ei le numeau, eronat, imperfective și perfective.

Reluând informații ca cele de mai sus, André Vaillant, *Grammaire comparée des langues slaves*. Tome III: *Le verbe*, Éditions Klincksieck, Paris, 1966, reiterează ideea după care categoria gramaticală a aspectului este, în slava veche, de proveniență balto-slavă, limbile baltice fiind, de fapt, cele care posedau un sistem de opoziții între verbe simple și cele cu preverbe pentru a preciza modalitatea acțiunii verbale. Procesul prin care s-a derulat aspectul verbal în vechea slavă are la bază înlocuirea viitorului cu prezentul. Singurul indiciu al viitorului devenea astfel preverbul cu valoare „rezultativă” ce se adăuga la tema prezentului. Finalmente, verbele cu preverb au primit valoare gramaticală, ajungându-se la crearea opoziției imperfectiv-perfectiv. Ca atare, precizează lingvistul francez, „Le slave a développé son système par les moyen morphologique de la préverbation (...)” (p. 463). Concret, lui *idŏ* „je vais”, de exemplu, i s-a creat un viitor cu preverb: *vŭnidŏ* „j'entrerai”, ulterior apărând necesitatea de a i se construi și lui *vŭnidŏ* un prezent „j'entre”. În acest sens, slava veche a recurs la iterativele sale în *-iti* și în *-ati*: din *vŭhoditi*, iterativ al lui *vŭniti*, a fost creat prezentul *vŭxoždŏ*. Aceste iterative se găseau din belșug în baltică, dar inovația din slava veche consta în folosirea lor sistematică cu valoare imperfectivă, opuse verbelor perfective. Opoziția odată constituită, verbele iterative au devenit independente, iar valorile lor gramaticală și lexicală s-au suprapus. În acest fel, a apărut necesitatea de a exista două verbe perechi, unul perfectiv și altul imperfectiv, și de a construi obligatoriu un verb imperfectiv în raport cu unul perfectiv ori de câte ori necesitățile o cereau.

Extrapolând problema, apare limpede faptul că și situația din indo-europeana primitivă, luată în ansamblu, era destul de complexă. Astfel, din aceeași rădăcină verbală puteau fi derivate

mai multe verbe independente, fiecare cu tema sa proprie și cu valoarea sa particulară. Se înscriu în acest mecanism teme de prezent cu flexiune atematică sau tematică, de prezent cu sufixe sau cu infix nazal, teme de aorist cu diverse forme, teme de perfect cu sau fără reduplicare. Ceea ce este important de subliniat este că fiecare dintre aceste teme avea conjugarea sa proprie. A apărut, cu timpul, tendința ca acele teme care implicau aceeași noțiune fundamentală de timp, sub diferite aspecte, să se unească. Au luat astfel naștere conjugări complexe, la început de tip supletiv, apoi regulate, cum s-a întâmplat în greacă, unde diversele teme de prezent, de viitor, de aorist și de perfect s-au unit, dar și-au păstrat, în noua formulă, valoarea lor inițială. Alte teme au rămas însă independente și au continuat a furniza verbe autonome extrase, însă, din rădăcinile verbale de bază, prin procedee morfologice regulate. Au apărut astfel verbe de stare și incoative, verbe factitive și iterative. De exemplu, de la rădăcina i.e. **bheudh-* au rezultat skr. *bódhati* „el observă”, gr. *πύθομαι*; incoativul gr. *πυνθάνομαι* „mă informez”; pasivul skr. *búdhate* „a fost trezit”; factitivul skr. *bodháyati* „se trezește” etc. Toate aceste tipuri verbale se regăsesc în balto-slavă și, de asemenea, în vechea slavă.

De la aceeași rădăcină verbală **bheudh-*, există în vechea slavă următoarele valori verbale: verbul activ: *bljude-*, *bljusti* „a supraveghea”; incoativul: *vŭz-bŭ(d)nŭti* „a se trezi”; iterativul și incoativul: sl. *vŭz-bydati*; verbul de stare: *bŭdi-*, *bŭděti* „a veghea”; iterativul verbului de stare: sl. *sŭ-na-bŭděvati* „a veghea asupra; a prevedea”; factitivul: *budi-*, *buditi* „a deștepta; a trezi”; iterativul factitivului: *u-buždati*.

Deci, pornind de la diverse teme verbale, valoarea de iterativ a dobândit în slavă o importanță excepțională, ajungându-se la constituirea, în jurul ei, a unui sistem original, acela al *aspectului* (cf. André Vaillant, *op. cit.*, p. 459-460).

Multă vreme s-a crezut că aspectul verbal este restrâns doar la câteva limbi indo-europene, anume greaca, sanscrita, latina și, evident, indo-europeana primitivă. Faptul s-a datorat formației de comparațiști a celor ce s-au ocupat de această chestiune, cum au fost Brugmann și Delbrück. Chiar dacă ei exemplificau unele aspecte prin verbe luate, de pildă, din germană, limbile moderne romanice și germanice au rămas în afara preocupărilor lor. O poziție aparte a avut-o Hermann Paul, care, în *Prinzipien der Sprachgeschichte*, a susținut că toate limbile marchează la prezent, imperfect, aorist, perfect, mai-mult-ca-perfect, viitor și viitorul anterior nu numai timpul, ci și aspectul. Puțini au aderat la punctul de vedere al lui H. Paul, așa încât impresia generală a rămas aceeași, anume că, cu excepția englezei, limbile romanice și germanice nu posedă aspectul, acesta fiind propriu numai limbilor slave. Este, totuși, o primă încercare de a susține caracterul universal al categoriei aspectului, care a dus, în cele din urmă, la o adevărată dezbatere în jurul acestei probleme.

După H. Paul, cel care a susținut universalitatea categoriei aspectului a fost lingvistul polonez Jerzy Kuryłowicz în *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław, 1956. Ideea a fost preluată de structuraliști, între care de Gustave Guillaume, *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, 1929, dar și în *Immanence et transcendences dans la catégorie du verbe*, publicat în volumul *Psychologie du langage*, Paris, 1933. El susține legătura strânsă existentă între timp și aspect. Mai târziu, teza a fost dezvoltată de L. Hjelmslev în studiul *Essai d'une théorie des morphèmes*, apărut în *Actes du quatrième Congrès International des Linguistes*. Pentru lingvistul danez este clar că timpul și aspectul formează o aceeași categorie numită *aspect*. G. Ivănescu se declară adeptul acestei teze și consideră că a fost o eroare separarea totală a acestor două realități, pe motiv că indo-europeana primitivă ar fi avut numai aspect, apariția timpurilor fiind tardivă. În acest context este adusă în discuție teza lui J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, conform căreia indo-europeana era mai puțin preocupată de indicarea timpului decât a duratei. Ceea ce interesa, în legătură cu acțiunea, nu era indicarea momentului (trecut, prezent sau viitor) realizării acțiunii, ci relevarea continuității ei ori a unui punct din desfășurarea ei, adică dacă acel punct era inițial sau final, dacă acțiunea s-a produs o singură dată sau în mod repetat, dacă a avut o limită și un rezultat. Așa s-a ajuns ca gramaticile comparative să facă distincție între verbe durative și momentane, perfective, incoative, iterative, terminative etc. Greaca veche, de pildă, a moștenit această situație, deoarece diferențele dintre prezent, aorist și perfect erau de natură aspectuală. Aceeași situație în limbile slave. De aici

convingerea lingvistului francez că există o opoziție ireductibilă între timp și aspect, ele neputând coexista. Așa se face că o limbă care posedă aspectul verbal neglijează, în întregime sau parțial, categoria timpului și invers. Chiar și A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, care admite pentru latină două aspecte, *infectum* și *perfectum*, crede că acestea nu au fost preluate de limbile romanice, care au eliminat aspectul și au menținut doar valoarea temporală.

G. Ivănescu se pronunță clar împotriva acestei idei, susținând că „L’existence des langues qui n’expriment point du tout l’aspect verbal, semble improbable” (p. 32). „En effet – mai precizează el – elles sont données ensemble, si nous entendons par aspect le degré de réalisation de l’action et son résultat” (p. 33). Acesta este, de fapt, și unul dintre obiectivele studiului său: de a dovedi că aspectul verbal, înțeles ca o categorie esențială a limbii, are caracter universal.

Coroborând asemenea date și opinii și examinându-le cu ochi critic, G. Ivănescu își propune, cum am specificat deja, *edificarea unei noi teorii a aspectului*. Ipoteza de la care pornește este că atât timpul, cât și aspectul – cel puțin aspectele imperfectiv, perfectiv și rezultativ – au fost întotdeauna exprimate, doar că unele limbi n-au avut de la început forme gramaticale specifice pentru timpuri, pe care le-au exprimat prin aspectul verbal și prin adverbe sau complemente. Că lucrurile au stat așa, este edificatoare situația din limbile care nu au timp, cum sunt cele semitice, unde totuși aspectul imperfectiv marchează implicit prezentul, iar cel perfectiv, trecutul. De altfel, chiar A. Meillet, *op. cit.* I, p. 186, a recunoscut că limbile semitice au categoria timpului, doar că ea se exprimă indirect, prin raportare la categoria aspectului. El însă nu a reușit să ajungă la concluzia că aspectul implică timpul și că timpul implică aspectul. La o asemenea înțelegere a ajuns lingvistul rus I. I. Meščaninov în cartea sa *Členy predloženiia i časti reči*, Moscova-Leningrad, 1945, p. 246-247, care admite că timpul implică aspectul și că timpul propriu-zis există ca atare și în vechea greacă, și în rusă, adică în limbi recunoscute ca posedând un sistem dezvoltat al aspectului. Lingvistul rus consideră că prezentul indicativului grec este realmente un prezent, viitorul un viitor, și că imperfectul, aoristul, mai-mult-ca-perfectul și uneori perfectul exprimă trecutul etc. În viziunea lui, precizează G. Ivănescu, „Le temps et l’aspect s’accordent harmonieusement dans toutes les langues et ne s’excluent pas l’un l’autre” (p. 34).

În acest context, G. Ivănescu revine la amintita teorie a lui Kuriłowicz, după care timpul nu ar fi o categorie constitutivă a verbului. Dimpotrivă, susține G. Ivănescu, verbul implică la fel de bine și aspectul, și timpul, doar că unele limbi au fost obligate să se limiteze la a include timpul în aspectul verbal, deoarece exprimarea timpului necesită forme verbale numeroase, greu de realizat. Inacceptabilă este și teza lui A. Meillet, *op. cit.*, I, p. 185-186, conform căreia între aspect și timp există o diferență ce ține de natura lor intimă: aspectul ar fi concret, deci o categorie a intuitivului, pe când timpul este abstract, deci o categorie a gândirii. În acest fel, limbile primitive au avut, înainte de toate, aspectul, iar cele evolute, numai timpul. Evoluția limbilor indo-europene a condus, fără excepție, la distrugerea aspectului verbal și la crearea de forme exclusiv temporale, franceza situându-se la unul din capetele acestui proces, tot așa cum indo-europeana s-a aflat la capătul celălalt, al dominației aspectului, idee împărtășită și de J. Vendryes. De fapt, subliniază G. Ivănescu, lingviștii francezi repetă opinia lui Brugmann și Delbrück care, după cum am văzut, nu admiteau timpul, ci numai aspectul în faza indo-europeană primitivă. G. Ivănescu le reproșează lingviștilor germani faptul că opinia lor nu s-a născut din observația faptelor, ci doar din aplicarea metodei comparative, în situația în care indo-europeana primitivă nu a fost atestată. Cu toate acestea, crede G. Ivănescu, metoda comparativă aplicată corect duce la concluzia că în indo-europeana primitivă a existat un sistem verbal foarte apropiat de cel din greaca veche, unde anumite forme verbale exprimau, concomitent, aspectul și timpul.

În concluzie, G. Ivănescu este convins că teoria preexistenței aspectului față de timp în indo-europeana primitivă este lipsită de temei și că singura teorie admisibilă este cea a coexistenței aspectului și timpului chiar din perioada primitivă a limbii indo-europene.

Această premisă odată admisă, se pune problema dacă și în ce măsură limbi precum româna, franceza, germana etc. au conservat sau nu aspectul verbal. În această ordine de idei, el îi amintește pe unii dintre lingviștii care au admis existența aspectului în limbile romanice și în germană. În primul rând, Hermann Paul, de la care s-a inspirat și A. Philippide, dar cu erori, cum precizează G. Ivănescu (p. 37-38), în *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 194-197. Apoi Meyer-Lübcke, în *Grammatik der romanischen Sprachen*, III: *Romanische Syntax*, Leipzig, 1889, p. 115-140. Pentru franceză este amintit F. Brunot, *La pensée de la langue*, Paris, 1922, ediția a doua, Paris, 1927, de la care, crede G. Ivănescu, s-a inspirat și Gustave Guillaume în operele indicate mai sus. V. Pisani, *Glottologia indoeuropea*, a admis existența imperfectivului și perfectivului legate de imperfectul și perfectul simplu italian. În lingvistica germană, majoritatea lingviștilor acceptă existența aspectului verbal, dar într-un mod inconsecvent și nediferențiat, confundând aspectul cu durata acțiunii. (Observații foarte amănunțite, adăugăm noi, pot fi găsite la Yvonne Lucuța, *Versuch einer Einteilung der Aktionsarten für eine deutsch-rumänische kontrastive Grammatik*, în *Beiträge zur deutsch-rumänischen kontrastiven Grammatik*, vol. II, Editura Universității din București, 1981, p. 19-23. Pentru discuțiile din lingvistica românească vom reveni cu un studiu aparte, G. Ivănescu insistând aici doar pe erorile din amintita lucrare a lui A. Philippide.)

Ca atare, delimitarea *aspectului de durata acțiunii* (Aktionsart) reprezintă esența teoriei pe care G. Ivănescu și-a propus să o elaboreze. Pentru el, *durata acțiunii* este o categorie lexicală, deoarece se exprimă prin teme distincte care arată caracterul durativ, momentan, unic sau iterativ al acțiunii verbale, propunând, în plus, și distincția *unic – iterativ* care, după informațiile sale, nu s-a mai făcut până atunci. El se referă la situația din rusă, unde termenul *odnokratnyi* „unic” face diferența între o acțiune iterativă prin natura sa, *stučat* „a bate la poartă”, și o alta redusă numai la unul din actele repetitive: *stuknut* „a bate o singură dată la poartă”. Pe de altă parte, *aspectul* cuprinde numai gradul de realizare, de îndeplinire a acțiunii: dacă o acțiune este finalizată sau nu, dacă are sau nu un rezultat ulterior, dacă este pe punctul sau în curs de a se realiza, precum și dacă are un caracter unic sau iterativ. Nu intră în categoria aspectului exprimarea gradului de intensitate a acțiunii: dacă este *slabă (faible)*: *il marche à peine* ori *intensă (intense)*: *il travaille trop*; de asemenea, caracterul ei determinat sau nedeterminat sub aspect direcțional, precum în rusă: *itti* „a merge într-o direcție precisă” - *chodit* „a merge într-o direcție oarecare”. Aceste două caracteristici sunt de natură lexicală. Nu sunt incluse în categoria aspectului nici caracterul incoativ și terminativ al acțiunii, ele fiind considerate subcategorii ale acțiunilor durative și momentane. Acțiunile *durative* sunt deci acțiuni (actes) propriu-zise sau stări, iar acțiunile *momentane*, acțiuni sau procese propriu-zise, acțiuni inceptive (ingresive, incoative), acțiuni terminative. Toate aceste acțiuni pot fi unice ori iterative (frecventative).

Pe baza acestor clarificări, G. Ivănescu precizează că numai faptele ce se subordonează aspectului țin de domeniul gramaticii, pentru că numai ele prezintă o exprimare *gramaticală*. Celelalte caracteristici aparțin lexicologiei, întrucât nu prezintă o realizare gramaticală. De altfel, caracterul gramatical sau lexical al faptelor discutate decurge din natura lor: cele care posedă natura acțiunii în matricea lor semantică *au un caracter lexical* și nu prezintă variante în conjugare. Celelalte, dimpotrivă, prezintă variante în interiorul conjugării, ceea ce le conferă un caracter gramatical.

Sunt întrunite astfel patru condiții pentru a justifica demonstrația că există aspect și în limbile indo-europene neslave: cele romanice și germanice (fără engleză): caracterul universal al categoriei aspectului; nediferențierea exprimării formale a timpului și aspectului; limitarea aspectului la caracteristicile imperfectiv, perfectiv și iterativ; considerarea aspectului drept o categorie *morfologică*, iar a *duratei* acțiunii (Aktionsart) drept o categorie lexicală.

Demonstrația se bazează pe comparația între timpurile indicativului în română și imperfectivele și perfectivele din rusă. Astfel, *imperfectivului* din limba rusă îi corespund în română funcțiile timpurilor *prezent* și *imperfect*; iar *perfectivului* din rusă îi corespund în română funcțiile timpurilor *viitor*, *perfectul simplu* și *compus* și *mai-mult-ca-perfectul*. În funcție de această listă de corespondențe, rus. *pišu*, de exemplu, este echivalent rom. *scriu*, iar *pisâl*, lui

scriam. În schimb, rus. *napišu* îi corespunde viitorul *voi scrie*, iar lui *napisâl*, perfectul simplu *scrisei*, perfectul compus *am scris* și mai-mult-ca-perfectul *scrisesem*. De fapt, sub raport formal, perfectivele se formează în rusă de la imperfective cu mijloace lexicale, în special cu prefixe și sufixe, dar și cu ajutorul vocalelor tematice, în timp ce desinențele rămân aceleași: *ja pišu* / *ja napišu* ; *ja pisâl* / *ja napisâl*. Ca atare, în timp ce în rusă și în celelalte limbi slave aspectul se exprimă lexical, în română și în alte limbi indo-europene moderne neslave, aspectul se marchează morfologic, în română, după cum am văzut, prin desinențe. Particularitatea, în română, de pildă, constă în aceea că aspectul este mascat de sensul temporal al desinențelor.

Sau, în explicațiile lui G. Ivănescu: „Autrement dit, le présent du verbe russe imperfectif se traduit par le présent roumain, le passé du même verbe par l'imparfait, le présent du verbe russe perfectif par le futur et le passé de ce verbe par le passé simple, le passé composé et le plus-que-parfait roumains. Ou, plus brièvement, le verbe russe imperfectif a les fonctions du présent et de l'imparfait roumain, tandis que le verbe russe perfectif, celle du futur, du passé simple ou composé et du plus-que-parfait roumains. Cela ne peut être accidentel. C'est une preuve que certaines formes verbales roumaines sont les seules capables de rendre l'imperfectif russe, auquel elles lui sont donc identiques comme sens; d'autres formes verbales roumaines, par contre, sont les seules aptes à rendre le perfectif russe, auquel elles sont donc identiques comme sens. Nous supposerons immédiatement que, dans les formes verbales roumaines un aspect verbale se cache, à côté du sens temporel. En nous appuyant seulement sur les équivalences de traduction que nous venons d'établir, nous pouvons déclarer que le présent et l'imparfait roumain expriment des actions imperfectives, et que le futur, le passé simple, le passé composé et le plus-que-parfait roumains expriment des actions perfectives” (p. 41-42).

Demonstrația lui G. Ivănescu depășește apoi nivelul cuvintelor izolate și are în vedere enunțuri ca propoziția și fraza ca traduceri ale unor construcții sintactice asemănătoare din rusă, pentru ca să se oprească, odată depășită această chestiune, și la alte aspecte precum valorile aspectuale în greaca veche și în română pentru a vedea în ce măsură aceasta din urmă posedă un perfectiv rezultativ. De asemenea, atinge și problema prezentului și imperfectului verbelor momentane de tipul lui *adorm*, *plec*, *ajung*, *mă urc* etc., dar esența teoriei sale despre existența aspectului și la limbile non-slave este cuprinsă în analiza de mai sus. În finalul studiului el revine asupra paralelismului cu limba rusă pentru a clarifica în ce măsură modalitățile diferite de exprimare a aspectului în cele două grupuri de limbi (cu prefixe, sufixe și vocale tematice în cele slave, desinențe în celelalte) pot impiedica asupra acceptării sau nu a categoriei aspectului în limbile indo-europene non-slave. El consideră că diferența de exprimare nu este esențială, „Car ce qui importe, ce ne sont pas les signes par lesquels on exprime un sens, mais bien le fait que cette signification soit exprimée et que le sujets parlants la distinguent, par conséquent, des autres significations” (p. 57).

Tot prin comparație cu rusa este clarificată și o altă problemă, cea a sincretismului desinențial din română în exprimarea concomitentă și a timpului, și a aspectului: „tandis que le russe – précisează el – a recours à un procédé lexical, qui donne, à première vue, l'impression que nous avons affaire à deux mots (seulement à l'origine ces deux formes étaient des mots distincts), le roumain a recours à un procédé purement morphologique, conformément à notre conscience d'avoir affaire aux formes d'un même mot. Les temps roumains, les formes temporelles du verbe, pour ainsi dire, n'expriment pas uniquement le temps, mais aussi les aspects verbaux” (*ib.*). În mod paradoxal, am spune noi, exprimarea autentic gramaticală, adică morfologică, a aspectului verbal nu aparține nici limbilor slave, nici celorlalte limbi indo-europene moderne, ci numai limbii engleze, care marchează această categorie gramaticală prin morfeme aspectuale independente (*I am writing* etc.).

Ideea că și alte limbi decât cele slave posedă categoria aspectului verbal a prins teren în lingvistica modernă, dar sub o formă, am spune amalgamată, deoarece este inclusă într-o realitate mai amplă, lexico-gramaticală, unde, deși își păstrează o anumită identitate, categoria în cauză este pusă alături de ceea ce lingviștii germani numesc *Aktionsart*, „încălându-se” în acest fel diferențe care lui G. Ivănescu i s-au părut a fi esențiale și pe care le-a și demonstrat ca atare.

PROCESELE CONSTITUTIVE ALE ASPECTULUI LITERAR ROMÂNESC

Alexandru GAFTON
(Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași)

The Constitutive Processes of the Literary Aspect of Romanian

Although the Romanian language possesses a remarkable unity, one could observe multiple “literary dialects” emerging in the incipient period of literary Romanian. Their existence is plausible both from the point of view of the linguist, observant of even the finest distinctions, and of the speaker, observant of more general differences, mostly at the usage level. A deeper analysis reveals how the presence of multiple, non-hierarchical cultural centres and of slight diatopic and diastratic differences, on top of a remarkable unity of the linguistic system, have contributed to the evolution of a literary aspect free of constraints and enjoying parallel developments.

Key words: *old literary Romanian, linguistic norm, diatopic and diastratic differentiations*

1. Activitatea de construcție a unei norme literare necesită o selecție conștientă, întemeiată pe anumite principii, operată pe calea anumitor reguli și orientată în funcție de anumite scopuri. Utilizatorul normei se va supune conștient normei adoptate, fiind un imitator al modelului astfel creat.

Vechiul aspect literar românesc era așezat și constituit, prin intermediul mai multor variante, pe temeiul graiurilor locale. Acestea erau entități ale aceluiași sistem, ușor diferențiate între ele prin anumite particularități fonetice și lexicale discontinue, nesistematic și sporadic delimitate. Fundamental, însă, este faptul că respectivele trăsături sunt date de frecvența cu care anumite fonetisme, forme și elemente lexicale apar în vorbirea și scrierea caracteristice unei arii lingvistice, iar nu de exclusivitatea diferențiată cu care se înregistrează acele fonetisme, forme și elemente lexicale. Aceste particularități de grai erau rezultatul variabilității naturale a formelor de manifestare ale unui sistem unic utilizat de o populație răspândită pe un teritoriu întins, dar lipsit de posibilitățile unei circulații intense, adică de contacte omogenizante și uniformizante.

Situația reflectată de aspectul literar românesc în formare indică lipsa unei coerențe ridicate, chiar în interiorul aceluiași text, în care aproape totul pare permis. Această realitate este dată de concurența variantelor și de lipsa lor de forță în a se impune, pe fondul sărăciei principiilor de selecție și de construcție a normei, a stadiului primitiv în care acționa imitația, cauza – dar și consecința – fiind lipsa unei norme literare unice și dotate cu maximă coerență internă. Extrăgându-și sevele din huma limbii vii, vorbite, selectând fără a avea principii călăuzitoare încheiate într-o structură, operând cu generalizări uniformizante, dar și cedând tentațiilor spre diversitate, încercând uneori mai degrabă să imite modele străine decât să înțeleagă construcția și coerența internă a acestora, traducătorii deschideau cu anevoință un drum dificil, pe care nu mai pășiseră, nici ei, nici limba română.

Vechiul aspect literar românesc mai este determinat (începând cu declanșarea proceselor inițiatice) de contactul cu modelele străine. Prin traducere, limba română era solicitată în direcția dezvoltării unui aspect literar eficient și echilibrat, lucru destul de dificil întrucât ea nu-și dezvoltase încă un aspect cult vorbit, bine marcat și diferențiat de aspectul vorbit popular. Activitatea de traducere a făcut vizibile neputințele limbii – ca normă, nu ca sistem –, solicitând traducătorii și limba în direcția complexă a edificării unui aspect literar. Acest proces a fost de natură să măsoare diferențele mai sus observate, deoarece diferitele arii românești se aflau sub influența (cultă și vie) a unor limbi, spiritualități și culturi diferite (ceea ce amplifică

tulburările de sistem datorate interferențelor dintre limbile în contact). Cele de mai sus schițează situația în care se aflau creatorii aspectului literar ai acelei perioade.

2. În cultura română apariția centrelor de cultură s-a făcut prin poligeneză, o autoritate unanim recunoscută lipsind. Felurite nevoi vor provoca circulația indivizilor știutori de carte și a textelor, ceea ce va genera o oarecare deschidere a comunităților. Precum în cazul oricărei comunități care se lărgește vor apărea mai multe puncte de autoritate, iar ierarhia va slăbi. Activitatea concomitentă în mai multe centre relative, diferențiate prin trăsături lingvistice intermitente, va genera mai multe modele. Acest fapt va permite coexistența variantelor, ceea ce va îngreuna lucrul traducătorilor și va fi un obstacol în calea edificării unei singure norme literare unitare. Inexistența unei ierarhii între variantele literare apărute se va conjuga cu deschiderea grupurilor, fapt care va stimula creația, va afecta imitația, dar, mai ales, va deschide accesul elementelor provenite din alte norme – paralele sau nu. Această deschidere a cadrului îi va zdruncina limitele, va lărgi relativ brusc comunitatea, care își va căuta și găsi cu greu noile limite. Tot acest proces, însă, nu semnifică nicidecum delimitarea variantelor literare, ci o complexă și sinuoasă căutare a compromisului, o modalitate de ajustare reciprocă, desigur cu încercarea – aproape inconștientă, de sistem – de păstrare a identității.

De aceea chiar în interiorul unui aspect literar, vor fi identificabile și forme care nu îl caracterizează prin frecvență, ci doar genetic. În sine, acestea sunt rezultatul trăsăturilor esențiale de sistem, perfect posibile, încă neînvins, concurente încă. Din acest motiv, rezultatele viabile pe care le constatăm sunt în firea și după chipul acelui organism, așa cum decurge din confruntarea cu sine în condițiile mediului și ale presiunii concurențelor cu care, sub variate forme, se află în contact.

3. Privind cu atenție nivelul lingvistic al textelor din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, remarcăm că foarte rar apar texte dotate cu un grad ridicat al unității și al coerenței aspectului literar practicat. Cazul obișnuit este acela în care, în numeroase locuri ale textului, apar - în plan concret - forme și fonetisme care, din punctul de vedere al sistemului, reprezintă variante diacronice, diatopice și diastratice. În plan abstract, avem a face cu posibilități ale sistemului care - din numeroase și variate cauze - s-au actualizat în mod diferit în diferitele epoci, spații și straturi sociale.

Scriptorii și revizorii, așadar, notau în același text forme și fonetisme care astăzi pot fi socotite ca fiind asigurate unor perioade revolute, altor arii lingvistice sau diferitelor aspecte ale limbii. Studiul atent al realității variate a textelor nu îndeamnă la a socoti acele situații ca efect al unor contradicții sau inconsecvențe, întrucât nu avem a ne raporta nici la un stadiu stabil, caracterizat de principii clare, reguli fixate, funcționale și care generează coerență internă, comportamente consecvente cu sine și concordante cu o normă fixată, nici la coliziuni între două sau mai multe norme literare prin cele de mai sus definite.

Lucrul acesta se datorează mai mult faptului că atunci apar deodată, pe hârtie, vorbirea vie și tendințele de normare, oarecum și într-o anumită măsură novatoare, dar și conservante, prin care se tenta selectarea de elemente din limba vorbită la nivel îngrijit (și aceasta încă în curs de edificare), poate și prin încercarea de diferențiere de stadiul de evoluție atins de nivelul fonetic al limbii vorbite la un alt nivel, precum și prin apelul la modele dobândite prin contact. Fiind în desfășurare, procesul făcea ca principiile care guvernau întemeierea aspectului literar încă insuficient separate de cele care călăuzesc evoluția aspectului popular - pe fondul presiunilor reciproce din interiorul limbii române, precum și dintre limba română și modelele străine -, să conducă la amestecul de caracteristici reflectat de vechile texte românești. Totodată, scrierea îndemna la reflecție, la antrenarea factorului conștient în procesul lingvistic, la încercarea de a fundamenta principii din care să decurgă norme aplicabile. Tabloul care ni se înfățișează decurge tocmai din lupta semiindependentă, prin care graiurile se căzneau să-și dezvolte un aspect literar, fiecare atent la sine dar și la celălalt, gestionând resurse interne, dar și încercând să-și sporească șansele de supraviețuire prin utilizarea resurselor celuilalt.

De aceea pe fondul lipsei acute a principiilor (ferme) de selecție, la nivelul scrierii coocurențele elementelor marcate diatopic, diacronic, diastratic pot da impresia că în secolele al

XVI-lea și al XVII-lea s-ar petrece foarte multe fenomene fonetice, stagnate, parcă, timp de sute de ani. Datorită cauzelor mai sus enumerate și în situația complexă mai sus schițată, aceste elemente doar participau la discurs, se luptau între ele, cărturarii încercând cumva să construiască o normă ce-și căuta coerența internă. În acele momente, apar deodată în scris, atât vorbirea vie, cât și tendințele de normare, oarecum creatoare¹ (mai degrabă în stare de mișcare browniană) aparținând vorbirii cultivate, aflate ea însăși în proces de formare. În esență, imaginea complexă nu a fost provocată de presupuse diferențe funciare, ci de condițiile neașezate ale desfășurării procesului: aspecte literare întemeiate pe graiuri diferențiate, lipsa principiilor superioare și unitare de selecție și operarea cu instrumente caracteristice mentalității de grai.

4. Fără a epuiza clasele existente sau elementele unei clase, exemplele care urmează reprezintă fidel situația generală reflectată de vechile texte românești, înregistrând coocurența în același text a unor variate fonetisme și forme, uneori pe aceeași pagină și chiar pe același rând, într-o stare de coprezență vecină cu cea de concurență.

Codicele Bratul (1560) prezintă un amestec destul de echilibrat al multor forme: *oameni* și *oamini*, „dezlegatu-te-ai de *muiere*? Nu ceare *muiare*!”, pluralele *năpăsti* și *năpăste*, *întâniu/întâiu* (*înteiu*).

Sub aspect fonetic și morfosintactic *Palia* de la Orăștie (1582) prezintă un evident amestec de trăsături considerate a fi aparținătoare fie zonei nordice, fie celei sudice. În modul cel mai natural, aici se combină forme precum: *ziseși* cu *dziseși*, *ziseră* cu *dziseră* și cu *dzisără*, *văzu* cu *vădzu*, *zi* cu *dzi*, *Domnedzeu* cu *Domnezeu* cu *Dumnezeu* și cu *Dumnedzeu*, *trimease* cu *trimise* și cu *tremise*, *strânse* cu *strinse*, *pâne* cu *pâine*, *oamini* cu *oameni*, *zice* cu *dzice* și cu *gice*, *besadă* cu *beseadă*, *heruvimi* cu *firovimii*, *conoscu* cu *cunoscu*, și toate acestea în proporții slab dezechilibrate. Același text prezintă forme de gen.-dat. singular precum: *adevărăturiei*, *adevărătoreei*, *adevărătoreii*, *adevărătorei*, *adevărăturii*, unele coocurente pe aceeași pagină, vocativele *fraților români!* și *frați românilor!*, pluralele *jigăanii* și *jiganii*, *besezi/besedzi* etc. Auxiliarul de viitor este prezent sub ambele forme întâlnite în epocă, atât *vei*, cât și *veri*, imperativul negativ de persoana a doua plural poate cunoaște atât forma în *-reți*, cât și cea în *-ți*, tot imperativul procurând textului forme precum: *scrie!* și *scriadză!*

Codex Sturdzanus, text care are mai mulți copişti, oferă, și el, exemple de acest fel, în porțiuni aparținând aceluiași copist: *Dumnedzeu* și *Dumnezeu*, serii precum: „preasfânta *să* rugă lu *Dumnedzeu să să* dezlege limbile lor și se dezlegară”, „și iară *să* legă limba lor”, „*să să* botedze”, „*să se* botedze”, „dereptu aceea *să* muncescu”, „dereptu aceea se muncescu așa”, „și se rugă”, „preasfânta *să* rugă”, „jeluii *să* bei și se mănânci”, „și *întrăbă*” alături de „și *întrebă*”, „de *șapte* ori în *dzi* și de *șapte* ori în noapte”, „Enoh *dzidi*”, „Babel a fost *dzidit*” alături de „s-a părăsit *zidirea*”, „Noe *zidi*”, „Ninive a fost *zidit*”.

Psaltirea Șcheiană atestă în egală măsură coprezența mai multor variante (fonetice și gramaticale), ceea ce întărește ideea că *unitatea limbii* este un concept ce poate fi aplicat limbii textelor secolului al XVI-lea, cu condiția să fie înțeles în sens larg și nu ca uniformitate, ca rigoare paradigmatică. Este o unitate a unui alt stadiu de limbă, o unitate de sistem, nu de normă.

Alături de *Palia* de la Orăștie, de *Cronica lui Moxa* ori de *Biblia* de la București, stau și scrierile lui Miron Costin și Ion Neculce, care conțin numeroase forme pentru care se constată oscilații de ordin fonetic. Vocalele *e/i* și *o/u* se află într-o asemenea variație încât, aplicând riguros o schemă, s-ar putea deduce (firește că în mod greșit) că perechile în discuție nu reprezintă decât două foneme².

¹ În sensul diferențierii de stadiul de evoluție atins de nivelul fonetic al limbii vorbite și de întemeiere de forme diferite, uneori cu adoptarea unor modele din altă variantă literară, din diferite straturi ale limbii, chiar împrumutând elemente devenite arhaice, alteori urmând modele străine.

² Deși diferit, cazul alternanțelor grafice oferă argumente în aceeași direcție pe care o discutăm. Din orice perspectivă ar fi considerate, alternanțele grafice (ca având sau nu bază în alternanțele fonetice), simpla lor existență demonstrează caracterul nefixat al normelor, cauzele și semnificațiile profunde ale apariției și perpetuării alternanțelor grafice aflându-se în caracterul oscilant, supus feluritelor influențe și feluritelor nevoi evolutive, practic în formare, atât al vechiului aspect scris al limbii române, cât și al principiilor de la baza acestuia.

Textul *Îndereptării legiei* (1652) prezintă elemente caracteristice ariei nordice, dar și elemente ce nu pot fi socotite decât regionalisme sudice, care, deja, nu aveau ce căuta într-un astfel de text, deoarece în ultima sută de ani niciun text îngrijit, provenind din Muntenia și sud-estul Transilvaniei, nu reprodusesese în cuprinsul său asemenea forme decât rarissim. Printre acestea: *dumnezăiască, să nu betejască, dă și de*, pentru ‘dacă’ și ‘de’ (către), *orașă, mișăi, greșală, dezlegat, dăzlegate, nădăzlegat, nedăzlegați, se cade, să cade, nu să face, să se facă, să să chame*, apoi „mitropolitul pe mitropolit hirotonește (...), episcopul pre episcop”, *l-au fost sfătuit*. Chiar dacă unele dintre acestea rămân caracteristice zonei nordice (în vreme ce, pentru cele de tipul *dăzlegat*, este greu chiar de imaginat așa ceva), nu se poate accepta că ele s-au strecurat dinspre *Cartea românească de învățătură* (1646) spre *Îndereptarea legiei*.

Mai relevant încă, este cazul unor tipărituri, precum cele coresiene dar, mai cu seamă, *Biblia* de la București (1688). Aceste texte, reprezentând revizii efectuate de colective sub o îndrumare aflată în mâinile unei persoane sau a unui grup foarte restrâns, nu reușesc să atingă decât un grad relativ de unitate. *Biblia* de la București este cel mai clar și mai relevant exemplu de text neunitar. Este cea mai grandioasă mărturie asupra felului în care este posibil ca unul și același text să conțină o varietate de tipuri de forme, o multitudine de posibilități realizate, dar și asupra felului în care poate să arate un text creat prin compilația urmată de revizie, într-o epocă în care – se vede – normele locale nu mai aveau nici măcar tăria idiosincraziei, iar procesul de plămădire a unei norme literare era încă dezorientat și lipsit de lumina și fermitatea de traseu a principiilor. Practic, acest text aproape că nu conține o pagină care să fie lipsită de fonetisme și forme, unele caracteristice ariei nordice, altele caracteristice ariei sudice, într-un continuu joc al oscilațiilor.

Desigur, după cum există texte în care prezența mai multor variante fonetice și gramaticale este foarte ridicată, tot astfel există texte în care oscilațiile au o pondere minimă. De asemenea, nu absolut toate variantele posibile la nivelul sistemului sunt prezente într-un text, și nici nu contribuie la această situație toate locurile sistemului fonetic și gramatical. Constatarea nu face decât să indice, alături de lipsa ordinei maxime, lipsa haosului, cu alte cuvinte lipsa extremelor. Deja normată într-o anumită măsură prin uz, chiar dacă nu își crease un aspect literar evoluat și normat, limba nici nu se putea manifesta cu maximă incoerență (de altfel, este de presupus că, dacă starea de maximă normare ar fi teoretic posibilă, cea de haos total este absolut imposibilă, contrazicând principiul fundamental al limbii).

Totodată, însă - și în mod cât se poate de semnificativ -, textele cu cea mai mare unitate sub aspectul formelor practicate sunt produse ale unora nereceptivi la particularitățile și propunerile altor norme dialectale, concentrați asupra propriului proces de plămădire a acesteia, relativ izolați de tumultul circulației textelor, oamenilor și ideilor, care se produceau în acea perioadă. Cei ce produceau astfel de texte, neavând a se conforma unei anumite norme și unei tradiții grafice - căci acestea abia prin actul lor se înfiripau - și nefiind sensibili la rezultatele altora, reușeau să își găsească principiile doar în normele propriului grai¹. Desigur, scrierea se adresează unui receptor absent, deci semnifică ‘comunicare și circulație la distanță’, iar lipsa de raportare la produsele altora nu putea aduce decât izolarea. Această consecință, de altfel, este singura notabilă care se petrece în cazul unor astfel de alegeri, toate variantele care au ales o astfel de evoluție ajungând relativ devreme la izolare și decădere, ele (re)devenind graiuri locale.

5. Chiar dacă distincțiile care pot aduce un grad ridicat de certitudine sunt dificil de operat (tocmai datorită relațiilor strânse dintre perechile sau seriile de forme), se poate arăta că aceste forme – aparținând limbii române și reperabile la nivelul întregului teritoriu românesc, dar cu frecvențe diferite, compatibile între ele în cadrul unui aspect literar în formare –, erau recunoscutibile de către creatorii textului și de către destinatarul acestuia și, în limite rezonabile,

¹ Poate cel mai relevant caz de text care, chiar dacă nu încearcă a se adresa neapărat unui public limitat regional, în mod conștient și programat, pledează în direcția păstrării particularităților regionale este cel reprezentat de *Sicriul de aur* (1683), al lui Ioan din Vinț. Este greu de spus dacă avem a face cu o atitudine propriu-zis izolaționistă sau cu promovarea diferențelor, deoarece ar putea fi vorba și despre întrevederea posibilității de a crea o normă atât de bine construită încât, apoi, să fie adoptată de către ceilalți români.

erau acceptabile pentru aceștia. Deși între aceste variante existau deosebiri la nivel de dinamică (de ordin temporal, areal sau social), în momentul în care coocură într-un text, din perspectiva celui care a scris textul, ele reprezentau variante acceptabile, îndeosebi în limitele normei sale nefixate.

În situațiile în care, în textele provenite dintr-una, două sau mai multe arii lingvistice românești, se înregistrează astfel de cazuri (de fapt, aceste situații constituie regula vechilor texte românești), existența și circulația lor – adică faptul de a fi fost selectate sau păstrate – demonstrează că, în cadrul limbii române, la vorbitori aparținând diferitelor teritorii românești, fonetismele și formele nu reprezentau elemente inalienabile de cel care le-a produs și inacceptabile pentru cel care le receptează.

Avându-se în vedere cauze de ordin diastratic, diatopic, diacronic, eventual combinate, acceptarea în text a două tipuri de fonetisme (s velar și muiat sau z și dz, spre exemplu), a unei oscilații așadar – calificabilă drept toleranță față de anumite fonetisme și forme –, indică caracterul nefixat al vechiului aspect literar al limbii române. Doar această nefixare putea conduce la acceptarea într-o anumită normă în constituire a unor elemente necaracteristice ei prin frecvență, chiar în condițiile existenței anumitor constante ale graiurilor și variantelor literare. În esență, acelea erau produse ale uneia și aceleiași limbi, la nivelul cult care se crea prin deschidere niciuna dintre forme nefiind socotită ca indezirabilă și/sau de repudiat. Ceea ce pentru un anumit grai putea constitui forma cea mai frecventă, „norma” acestuia, pentru un altul putea constitui o varietate reperabilă și acceptabilă, eventual cu o frecvență mai scăzută comparativ cu aceea a elementelor care constituiau „norma” sa. Cel ce revizua un text aparținând altei variante literare decât a sa nu poate fi considerat ca incapabil să observe diferențele dintre fonetismele și formele caracteristice graiului său și cele aparținând variantei revizuite¹. În calitate de revizor, el ar fi operat modificările impuse de propria variantă literară, numai că propria variantă nu acționa cu caracter imperios decât în cazul a prea puține elemente². Cunoașterea procedului, corelată cu faptul de a nu-l aplica mereu, indică nu lipsa simțului normei, ci inexistența acesteia. Un eventual efort de unificare și de nivelare lingvistică ar fi fost strivit nu sub povara a două norme literare (dimpotrivă, două norme literare bine definite și delimitate ar fi făcut extrem de lesnicios un astfel de proces), ci sub aceea a normei literare românești în formare, caracterizată de compatibilitatea elementelor concurente³, slaba lor diferențiere, ceea ce inducea la utilizatorii aspectului literar permisivitate și lipsă de rigoare, de unde și principii de selecție oscilante și insuficient definite.

Mult mai solicitat decât astăzi, scriitorul nu doar încerca să se conformeze unei anumite norme și unei tradiții grafice, ci era, în primul rând, participant la construcția acesteia, întrucât norma și tradiția grafică românească se înfiripau și prin actul său. Chiar în cazul în care acceptăm existența deja a unor constante, situațiile de mai sus indică lipsa forței acestora, întrucât anumite automatisme erau încă neformate⁴.

Caracterizând nivelul lingvistic al majorității textelor din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, această eterogenitate fonetică și gramaticală derivă din inexistența unui uz constituit pe baze spațio-temporale și diastratice, regularizat pe baza anumitor principii coerent încheiate și reproductibile. De aceea este imposibil să se identifice un set unitar de trăsături fonetice și gramaticale care să fie relevant și caracteristic pentru existența reală a unei norme literare. Textele acestea nu reflectă unitate internă ori la nivelul epocii decât din punctul de vedere al

¹ Nu de puține ori, forme cu ambele fonetisme apar în text, la distanțe foarte mici unele de celelalte.

² Existența modificărilor față de original sau față de copia anterioară și a versiunilor revăzute (ușor de constatat în cazul tipăriturilor, dar și al unor manuscrise) demonstrează că scriitorii nu erau obedienți față de textul revizuit, astfel de modificări fiind o practică obișnuită.

³ În acest moment încă, în unul și același grai sau variantă literară pot apărea forme concurente, fără ca acestea să se revendice neapărat de la straturi diferite de limbă identificabile ca aparținând altui grai sau altei epoci și, mai ales, fără ca între aceste elemente să se instaureze, deocamdată, disjunția.

⁴ De aceea apar în scriere nu doar diversitățile dintre graiuri (dialecte literare), realitatea dinamică a unora dintre acestea, ci și contradicția cu fragmente din modelele succesive care nu reușeau să se impună ca niște unități coerente decât ca soluții vremelnice.

sistemului, nu și din cel al unei presupuse norme, lucru care, prin sine, este în măsură să atragă atenția asupra inexistenței unei norme literare, relativ constituite și reproductibile.

În fapt, nu este vorba despre un amestec propriu-zis de forme, deoarece acest act care ar fi presupus deja existența unor norme și delimitarea clară a acestora, ci despre chiar desfășurarea procesului de constituire a aspectului literar, proces aflat într-o etapă în care amploarea acumulărilor încă nu era îngrădită de principii riguroase de selecție culturală.

6. În esență, oricare ar fi cauzele pe seama cărora s-ar pune această stare de lucruri (diatopice sau diastratice), existența oscilațiilor arată că fonetismele și formele constatate sunt prezente sau acceptate la și de către același individ deoarece astfel nu se leza un simț al limbii pe care l-ar fi dat o normă ferm conturată sub toate aspectele. O revizie nu avea cum să epureze toate aceste elemente - abia astăzi văzute ca semn al inconsecvenței. Ele nu contraveneau unei norme deținute de revizor ori de copist (așa ceva nu exista încă), deci nu aveau cum să intre în contrast cu niște modele fixate pe criterii culturale și, așadar, nu constituiau mărci ale mai multor dialecte literare. În modul cel mai natural, ele aparțineau limbii române. Supuși unor cutume și înțelegând că limba română cunoștea variante locale în diferitele ei compartimente, traducătorii nu înțelegeau să-i aplice cu rigiditate tiparele permeabile ale propriilor cutume lingvistice.

De aceea apar în scriere nu doar diversitățile dintre graiuri (dialecte literare), realitatea dinamică a unora dintre acestea, ci și contradicția cu fragmente din modelele succesive care nu reușeau să se impună ca niște unități coerente decât ca soluții vremelnice. Fără a rămâne neobservate de către vorbitor, fără a fi minimalizate de acesta, respectivele deosebiri (în grade diferite, manifeste la toate nivelurile limbii) nu constituie bariere de netrecut în calea contactelor dintre vorbitorii mai mult sau mai puțin formați la intersecția dintre diferitele straturi ale limbii în evoluție, ci solicită intens intrarea în act a proceselor de acomodare. În acest fel, la interiorul unei variante formate, se pot întâlni forme necaracteristice prin frecvență, ci doar genetic. În sine, acestea sunt rezultatul trăsăturilor esențiale de sistem, perfect posibile, încă neînvins, concurente încă.

7. Variantele literare ale vechii române decurg din vorbirea constructorilor normei, cea care, printr-un proces de înnobilare, ajunge să fie investită cu noi valori. Fie că este vorba despre aceleași forme cu cele din grai, fie despre forme în chipul acelora, fie despre forme neasemănătoare, toate acestea sunt familiare simțului lingvistic al creatorilor aspectului literar, ori doar acceptabile pentru a participa la constituirea normei pe care o închegau. Orientat, mai cu seamă, de forța unei tendințe impuse de organele articulatorii - pentru care respectivul context reprezenta împlinirea unor tendințe favorizate de deprinderile articulatorii și girate de uz -, vorbitorul constructor al aspectului literar acționa în conformitate cu logica internă a propriului uz și cu deprinderile date de acesta. El urma propensiunii și manifesta idiosincrazii generate de propriul univers lingvistic, marcat diatopic și, mai ales, diastratic, deoarece dialectul literar este un produs datorat factorilor diacronici ca oricare altul, într-o măsură celor diatopici și esențial factorului diastratic. În fapt, el este aspectul grupului dominant, a cărui individualitate este marcată lingvistic, în primul rând față de propriile grupuri subalterne, apoi față de grupul dominant paralel și, eventual, concurent¹. Chiar astfel, însă, dificultățile celor ce construiau norma literară erau destul de mari².

Modelele se edifică treptat, prin obișnuințe deprinse, ajustate sau întărite prin contact, relaționările permițând autocunoașterea, observarea și asumarea particularităților, adoptarea de noi elemente, alcătuirea unui sistem coerent. Precum vorbitorul, grupul local se raportează la sine, la graiul regional din care consideră că face parte, dar și la corespondente opuse sau

¹ Relațiile și concurența dintre variantele vechiului aspect literar românesc arată că acelea care au interacționat cel mai puțin, păstrând cât mai multe caracteristici inițiale, au devenit graiuri locale ori s-au topit în graiul regional. Dimpotrivă, variantele care au interacționat masiv - răspândind și acceptând limbă vorbită și scrisă - au dăinuit până la începutul secolului al XX-lea.

² Sistemul fonetic al graiurilor, de pildă, este unul de variante, în vreme ce aspectul literar are a construi o relație de strictă corespondență între un sunet și un fonem, între fonem și grafem, proces care nu este nici instantaneu, nici lesne de condus.

paralele. În funcție de anumiți factori de natură extralingvistică, elementele necaracteristice pot fi respinse, modulate sau adoptate ca atare. Fiind vorba despre una și aceeași limbă, de cadre evolutive foarte asemănătoare și, mai ales, de o perioadă incipientă, variațiile de la interiorul unui grai se pot lesne confunda cu cele diatopice și diastratice.

În acel stadiu incipient, confuziile teoretice și cele care însoțesc utilizarea unui instrument încă rudimentar și neformat generează negreșit numeroase șovăieli și stângăcii, cu rezultate incongruente, mai cu seamă atunci când fundamentul reprezentat de grai prezintă oscilații interne și oferă posibilități date de felurite variații. Orientarea într-o direcție sau alta nu se face neapărat în urma selecției ori excluderii formelor - consecință a unui raționament întemeiat pe principii - deoarece elementele nu intrau într-o realitate structurată pe principii culte, și nu avea loc o selecție propriu-zisă, care să ceară propunerile pe baza anumitor principii. Apariția, la același vorbitor, a ambelor posibilități, eventual în cuvinte diferite, dar în contexte identice, arată că orientarea este inconștientă, ține de tendințe, deprinderi și influențe, rareori se ridică până la nivel semiconștient, și nu conduce neapărat la încheierea în mintea acestuia a unor paradigme complexe, care să cuprindă toate cuvintele. Felul nesistematic în care oscilează opțiunea reflectă oscilația dintre modalitatea populară și cea cultă, aceasta în formare și găsindu-și cu greu principii coerent armonizate.

Dificultățile produse de aceste nestatornicii sunt amplificate prin contact, multe texte reflectând interferențe și ciocniri între diferitele norme dialectale incipiente, date de diversitatea graiurilor populare pe care dialectele literare se întemeiau și de înseși caracteristicile și consecințele ciocnirilor. Totuși, caracterul permisiv, convertibilitatea, rămân consecințe stimulate de contactele intense și largi, produse ale mai multor seturi de cauze. Complexul - încrucișat - de contacte între vorbitorii diferitelor regiuni și straturi, nu putea avea ca efect prim și firesc - desigur, după sesizarea instantanee a diferențelor și asemănărilor - apariția exclusiv a unei reacții segregaționiste de delimitare, ci, mai curând a unei reacții de acomodare. De altfel, prin el însuși, contactul favorizează și semnalează o astfel de tendință, iar în realitatea profundă și esențială asimilarea nu este procesul prin care celălalt este aneantizat, ci doar o formă de contaminare prin care ambii supraviețuiesc, în modalități diferite. Totuși, lupta cu ceilalți poate fi câștigată doar de cel permisiv cu elementele acelora, dotat cu o mai mare capacitate asimilatorie și favorizat de factorii extralingvistici¹ sau având abilitatea de a-i pune la lucru în favoarea sa.

8. Fiind vorbirea un act mult mai intim și mai aparținător de ființă biologică decât scrierea – scrisul fiind mediat în comparație cu rostirea – , lucrurile ies în evidență cu ușurință, în cazul notării în scris a limbii. Având a vehicula conținuturi către persoane absente din spațiul și timpul în care se află vorbitorul, scrisul se impune nu doar ca oglindă a rostirii, ci ajunge să implice și necesitatea de a stopa tendințe diferențiatore, solicitând neglijarea anumitor deosebiri. Este unul dintre motivele pentru care limitele până la care merg deosebirile dintre scrieri sunt mult mai restrânse decât cele care privesc vorbirea.

Pe de o parte, scriptorul tinde să găsească resursele unui comportament care află și respectă tipologii, pe de altă parte, el pare insensibil nu doar la forme pe care deja le încadraseră, ci și la forme pe care lingviștii le socotesc a nu intra în tipologiile pe care părea să și le fi asumat. Fiind o modalitate de contact între clasele sociale, scrierea favorizează contactul pe verticală, amorsează procesul ascensional al aspiranților și conduce la amestec prin contact. Contrapartea, însă, stă în faptul că cerințele intrinseci ale scrierii facilitează receptivitatea față de formele necaracteristice propriei norme². Astfel, norma care se structura sub pana acelor scriitori își găsea fâgașul cu oarecare șovăire. Scrierea nota dezvoltările regionale ale aceleiași limbi - care a

¹ Edificate social și istoric, ca orice normă, cea lingvistică și cea literară sunt componente ale normei sociale. Norma literară decurge din stratificarea socială și culturală dar, precum graiul, constituie o formă de existență și de manifestare a limbii, un alt fel de grai. Practic, graiul nu dispăre, doar își creează un aspect literar prin instaurarea altor reguli.

² Lipsa barierelor în calea înțelegerii - chiar în cazul conținuturilor exprimate prin fonetisme și forme diferite -, lipsa constrângerilor dinspre o normă literară coerentă și încetățenită, adică eficiența și funcționalitatea procesului, au stimulat capacitatea de a transgresa deprinderile formale, ceea ce a putut face ca diferențierile aici discutate să-și piardă din valoarea pe care, în mod obișnuit, ar avea-o în cumpăna vorbitorului.

evoluat în anumite cadre istorice, sociale și geografice -, indicând o îmbinare particulară a reacțiilor retractil-conservatoare - de natură să contribuie la preservarea identității - cu acțiunile de deschidere prin care se puneau în act procese asimilatorii și omogenizante. Unele dintre aceste elemente s-au diferențiat sau aveau concurenți încă devreme, altele, însă, erau doar variante pe care o aceeași limbă le generase, frecvența lor redusă (sau în curs de scădere) într-o zonă neînsemnând și că ele nu sunt recognoscibile ori că ar fi inacceptabile, mai ales atât timp cât nu constituiau, încă, mărcile inalienabile ale altei zone, ori forme de evitat cu orice preț.

Ca formă de codificare a vorbirii, care prezintă tendința firească și în spiritul propriei naturi, de a dobândi treptat independență și de a se cristaliza în formule fixe, stabile și imuabile - în vreme ce vorbirea, prin cea mai intimă natură a sa, tinde să varieze nestăvilit (adesea, nici funcția de comunicare nu reușește să-i pună stavile) -, scrierea începe ca formă de imitare a vorbirii și sfârșește ca formă relativ autonomă care reprezintă și manifestă principii proprii. Întrucât esența vorbirii tinde a fi devenirea, iar esența scrierii tinde a fi imuabilitatea, și întrucât o normă cultă vorbită nu se poate întemeia pe sine (nu-și poate preexista și nici nu se poate edifica prin sine), devine evident faptul că o normă cultă vorbită se întemeiază și consolidează cu ajutorul scrierii și prin scriere. Neavând penetranța, stabilitatea și reperul scrierii, orice vorbire va tinde către variabilitate, indiferent de eforturile vorbitorilor, fonemul nereușind să asigure reperele fixe pe care le oferă imaginea grafică. Toate acestea arată și că, întemeindu-se pe vorbire și pe formele graiurilor, normele culte incipiente decurg din procese anevoioase de depășire a oscilațiilor fonației, de stabilire a unor principii, reguli și căi de aplicare a acestora. Anevoiața aceasta este mai mică în cazul limbilor care, având aspecte vorbite diatopice și diastratice destul de bine diferențiate, în urma manifestării anumitor factori, reușesc să impună ca agent activ și obiect de travaliu unul dintre acele aspecte. În aceste cazuri, limba literară rezultată și-a găsit mai ușor formele pe care le avea de promovat și impus, a reușit mai ușor să identifice și să pună în act principiile și regulile călăuzitoare, precum și instrumentele de aplicare a acestora.

În cazul limbii române, unitatea ridicată a sistemului, slaba diferențiere dintre diferitele graiuri și neierarhizarea acestora au creat premisele optime pentru ca acestea să se afle în concurență liberă, consecința fiind un proces mai dificil și mai lent de formare a normei literare, care a pus la contribuție numeroase elemente produse în plan local, îngreunând alegerile, precum și constituirea principiilor, regulilor și instrumentelor de aplicare a acestora.

9. În esență, etapa de constituire în care se afla aspectul literar românesc al secolelor al XVI-lea și al XVII-lea era marcată de relația inegală între producere și selecție. În acest context, materialul lingvistic (aflat în deplină conformitate cu sistemul care îl emana) a trecut treptat către un uz concurențial. Graiurile se diferențiau prin prea puține mărci, pe de o parte, de asemenea vorbirea celor instruiți de cea a vorbitorilor de grai, pe de altă parte. Toate aceste elemente aveau capacitatea de a pătrunde, de a se fixa și de a participa la constituirea unui aspect utilizat de mai multe categorii de vorbitori, conferindu-i acestuia o slabă identitate diferențiată și recognoscibilă în comparație cu un alt aspect literar românesc paralel. Plecând de la un uz oscilant, caracterizat de firești alternanțe situate pe linia evoluției graiului, trecând prin aspectul vorbit al claselor superioare, și ajungând la alternanțele date de interferențele cu alte graiuri (produse prin contacte de tot felul, inclusiv la copiere și tipărire), aspectul literar în constituire va purta în mod inevitabil această amprentă a eterogenității.

Acesta este cadrul generator de oscilații și, din acest motiv, discontinuitatea lingvistică este relativă. Cauza existenței acestor variante derivă, în primul rând, din situația mai sus descrisă - prin care saturația de coocurențe generează concurență -, iar în ultimă instanță, din caracterul procesual al normei. Edificându-se prin aditii și eliminări treptate, supuse nu doar unor principii cvasiimuabile, ci și afinităților unei epoci, norma își extrage și instituie principiile constitutive pe cale evolutivă. Esența unor astfel de situații nu mai stă în simpla concurență a unor cazuri particulare, ci tocmai în faptul că principiile înseși sunt supuse jocului variabilitate / stabilitate, constituirea lor urmând aceleași sinuozități și incoerențe cărora le sunt supuse elementele pe care principiile sunt chemate să le ordoneze.

Față de posibilitățile numeroase pe care sistemul epocii le punea la dispoziție în activitatea de producere concretă a paradigmelor și a variantelor și față de felul în care vorbitorii concepeau aspectul literar, în această etapă, cu principii de selecție prea puțin conturate și inefficiente, în mod firesc, nu existau decât sporadic urme ale eforturilor de a crea sau promova principii caracteristice unei norme literare. Totuși, aparținând aceleiași limbi, normele ce decurg din graiuri, prin natura lor intimă, nu se fixaseră la stadii de evoluție prea deosebite, evoluțiile produse fiind variațiile aceluiași trunchi comun. Această slabă diferențiere este amplificată de slăbiciunea criteriilor de selecție și de presiunea scăzută necesară impunerii particularităților selectate – dependentă de constanța selecției și de valoarea acelui element în ochii comunității.

Alături de diferențele dintre punctele de plecare ale aspectelor literare – adică de cele generate de deosebirea dintre graiurile populare –, particularitățile aspectului literar vor fi dependente și de influența textelor străine din acea sferă culturală. Modelele pe care le furnizau textele străine se referă la tiparele de construcție a materialului lexical, la tiparele sintactice și la modalitățile de constituire a principiilor de selecție care acționau în cadrul normelor literare.

10. Interacțiunile dintre vorbitorii diferitelor arii lingvistice și geografice românești și procesele lingvistice firești au exersat mecanismele prin care limba s-a pliat acestor contacte, ceea ce a stimulat capacitățile asimilatorii, atât în direcția adaptării elementelor primite, cât și în cea a devenirii sistemului în spiritul elementelor asimilate. Practic, sistemul își recupera elementele din toate modalitățile sale de existență (graiuri) recombinaând rezultatele diferitelor evoluții independente. Dincolo de diacronia acestora, se producea o contopire unificatoare, prin care sistemul se autofecunda stopând evoluțiile divergente și ajustându-și cursul evolutiv pe un fâgaș amplu, cu tendințe de unificare. Firește, concurența care decurgea în mod organic din abundența formelor și variantelor existente, precum și din reorganizarea structurilor era de natură a încetini acest proces complex.

Mai mult, contactul dintre diferitele dialecte literare nu implica în mod necesar respingerea formelor diferite și necaracteristice, amestecul de forme nesemnificând neapărat amestecul de norme. Totodată, în perioada procesului de constituire a aspectului literar, între diferitele dialecte nu exista o normă de echilibru. Acest fapt a făcut ca diferențele să se poată dezvolta și întări, întrucât în cadrul fiecărui subdialect existau clase de prestigiu, ce țineau să își păstreze individualitatea. Cu toate acestea, intensificarea contactelor dintre diferitele grupuri componente ale aceluiași subdialect, precum și între grupurile ce-și corespundeau între diferitele subdialecte, a fost în măsură să frâneze considerabil posibilitatea evoluției autarhice, eventual divergente și necorelate, a diferitelor aspecte literare incipiente. Sub acest aspect, se poate socoti că, prin evoluțiile ei pendulatorii, perioada veche a fost o etapă în care elementele limbii au interacționat amestecându-se omogenizant, separându-se particularizator, combinându-se în proporții diferite, colaborând și concurând, dar mereu amânând producerea unor principii hotărâte, a unor căi de urmat clare, a unor reguli comun acceptabile.

Referințe bibliografice:

1. Ediții

- Biblia 1688*, 2001, 2002: V. Arvinte, I. Caproșu (eds.), 2. vol., Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Carte românească de învățătură 1646*, 1961: ediție critică, Andrei Rădulescu (coord.), București, Editura Academiei.
- Codex Sturdzanus* 1993: Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gh. Chivu, București, Editura Academiei.
- Codicele Bratul* 2003: ediție de text de Al. Gafton, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Codicele Voronețean* 1981: ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Minerva.
- Îndreptarea legii 1652*, 1962: Andrei Rădulescu (coord.), București, Editura Academiei.
- Noul Testament* 1998: tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea înalt prelatului Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia.

Palia de la Orăștie (1582) 2005, 2007: vol. I, *Textul*, vol. II, *Studii*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
Texte de limbă din secolul XVI (...) IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Brașov în anul 1563, 1930, Ion Bianu (ed.), București.

2. Studii

- Arvinte V. 2001: *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688)*, în *Biblia 1688*, Iași, vol. I, p. I-CLXXXIV.
- Dauzat A. 1922: *La géographie linguistique*, Paris.
- Dauzat A. 1927: *Les patois. Évolution, classification, étude*, Paris.
- Densusianu O. 1961: *Istoria limbii române*, ediție de J. Byck, vol. I-II, București, Editura Științifică.
- Gheție, I. (coord.), Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu 1997: *Istoria limbii române literare Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei.
- Ivănescu G. 1980: *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Ivănescu G. 1948: *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI-XII (1944-1945), p. 1-412.
- Ivănescu G. 1972: *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, in „Philologica”, II, p. 5-25.
- Munteanu Ștefan, Țara Vasile 1983: *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Petrovici E. 1970: *Studii de dialectologie și toponimie*, București, Editura Academiei.
- Philippide A. 2011: *Istoria limbii române*, ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Polirom.
- Philippide A. 1984: *Principii de istorie a limbii*, în Alexandru Philippide, *Opere alese*, ediție îngrijită de Gheorghe Ivănescu și Carmen Gabriela Pamfil, București, Editura Academiei.
- Pușcariu S. 1937: *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București.

TEORIA CADRELOR SEMANTICE: ASPECTE TEORETICE, IMPLICAȚII METODOLOGICE ȘI POTENȚIAL DE APLICARE

Ioan MILICĂ

(Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași)

Frame Semantics Theory: Theoretical Aspects, Methodological Implications and Applicative Potentialities

The article aims at presenting Frame Semantics, in terms of its theoretical approach, methodology and main results. It also provides several examples and analyses of various grammatical and semantic peculiarities of Romanian, in order to estimate the impact of the theory outside the mainstream English-based scientific research.

Keywords: *Case Grammar, Frame Semantics, FrameNet, verbs of motion, Romanian*

Contribuția lui Charles J. Fillmore (n. 1929) la dezvoltarea lingvisticii actuale este de netăgăduit. Influența activității sale științifice asupra unor domenii precum gramatica, semantica, pragmatica sau procesarea computerizată a limbajului natural este probată prin lucrări hotărâtoare pentru progresul unor direcții de cercetare lingvistică în prezent consacrate¹. Pe fondul dezvoltării și răspândirii generativismului, curent lingvistic care promovează necesitatea de a configura „o teorie unitară care să explice aptitudinile și intuițiile lingvistice ale vorbitorilor, modul în care ei și le-au format și le utilizează” (Graur și Wald, 1977: 253), creșterea interesului pentru dezbaterile privind existența universalilor lingvistice și postularea unei gramatici universale² care, urmându-l pe Chomsky (2002: 64), evidențiază caracterul ineist al facultății limbajului, au favorizat apariția unor noi ipoteze de interpretare a relațiilor dintre cuvinte și realitățile pe care acestea le reprezintă. Între încercările meritorii de a pune într-o lumină nouă implicațiile raportului expresie-conținut, raport esențial pentru descrierea specificului constitutiv și distributiv al unităților de limbă, se cuvin incluse contribuțiile majore ale lui Fillmore, *gramatica cazurilor* (engl. *Case Grammar*) și *teoria cadrelor semantice* (engl. *Frame Semantics*), fiecare cu impact semnificativ sau decisiv asupra dezvoltării unor domenii și metode contemporane de investigare precum *gramatica construcțiilor* (engl. *Construction Grammar*), *teoria valenței* (engl. *Valency Theory*), *semantica cognitivă*, prelucrarea automată a limbajului natural (mai cu seamă proiectul *FrameNet*, v. infra), *lingvistica corpusului* ș.a.

Dacă principiile de analiză expuse în Fillmore (1966), Fillmore (1967) și Fillmore (1977) sunt considerate, astăzi, evidente ale etapei de pionierat în elaborarea unor gramatici ale cazurilor și dovezi ale ieșirii din matca proiectului generativist chomskyan³, *teoria cadrelor semantice*

¹ Sinopsisuri și evaluări ale concepției lui Fillmore pot fi consultate în mai multe tipuri de lucrări de referință: a) enciclopedii: Bretones (în Strazny 2005: 337-339) sau Stein (în Mey 2009: 264-265), b) antologii: Fillmore (în Geeraerts 2006: 373-400), Inoue (în Everaert & Van Riemsdijk, 2006: 295-373) sau Cienki (în Geeraerts & Cuyckens 2007: 170-186) și c) sinteze: Ungerer & Schmid (1996: 205-249), Croft & Cruse (2004: 7-39), Anderson (2006: 37-46), Evans & Green (2006: 222-230).

² A se vedea, de pildă, Chomsky (2002), McGilvray (2005).

³ Anderson (2006: 37) observă că, în contrast cu proiectul generativist, Fillmore sugerează existența unei relații transformationale între planul gramatical al unei comunicări, pe de o parte, și planul ei semantic, pe de altă parte. Cu alte cuvinte, structura ‘de suprafață’, reflectată de relațiile gramaticale dintre constituenții unui enunț se întemeiază pe o semantică ‘de adâncime’, dezvoltată prin sensurile constuenților. Astfel, structurile gramaticale de adâncime din concepția lui Chomsky sunt înlocuite cu structuri conceptual-semantice, ceea ce face ca respectivele structuri de adâncime să apară ca lipsite de relevanță. Prin simplificare, argumentația propusă de Fillmore reliefează ideea că structura sintactică a unui enunț este pertinentă în măsura în care se bazează pe relațiile semantice dezvoltate între sensurile constituenților enunțiativi.

reprezintă, potrivit considerațiilor părintelui ei (Fillmore 1975, Fillmore 1976, Fillmore 1982, Fillmore 1985), rezultatul unui program de cercetare având ca obiect ‘o semantică empirică’, opusă semanticii formale, a cărei menire este de a accentua faptul că descrierea gramaticii și lexicului unei limbi trebuie completată cu „descrierea ‘cadrelor’ cognitive și de interacțiune prin intermediul cărora utilizatorul de limbă își interpretează mediul, își construiește mesajele, înțelege mesajele celorlalți și își dezvoltă sau își creează un model interior al lumii sale.” (Fillmore 1976: 23). Altfel spus, teoria cadrelor semantice este un model de interpretare a înțelesurilor cuvintelor în raport cu schemele conceptuale generate prin contextualizarea experienței de cunoaștere și de interacțiune socială de care dispune vorbitorul. Așadar, teoria cadrelor semantice are ca țintă promovarea unei *teorii a înțelegerii*, interesată de modul în care cunoașterea lumii și a relațiilor dintre indivizi se reflectă dinamic în conștiința și în activitatea lingvistică a protagoniștilor comunicării.

În a doua jumătate a secolului trecut, ideea de a elabora o teorie a înțelegerii (cf. Fillmore 1985) nu era cu totul ieșită din tiparele epocii dacă ținem seama că perioada respectivă este caracterizată, între altele, de interesul fără precedent pentru cercetările de inteligență artificială. Pentru a putea proiecta teoria și practica operațiilor pe care să le poată îndeplini o mașină, cercetătorii și-au îndreptat atenția spre o mai temeinică cunoaștere a felului în care funcționează mintea umană. Unul din momentele semnificative ale evoluției studiilor de inteligență artificială este apariția eseului *A Framework for Representing Knowledge* (*Un cadru de reprezentare a cunoașterii*), publicat de Marvin Minsky (n. 1927), unul din fondatorii laboratorului de inteligență artificială de la Massachusetts Institute of Technology (MIT).

În lucrarea amintită, Minsky (1974: 111) valorifică noțiunea de *cadru* (engl. *frame*), pentru a arăta că mintea umană structurează fluxul de fapte și impresii numit realitate sub forma unor „secvențe (engl. *chunks*) de gândire, limbaj, memorie și percepție”. Aceste „secvențe” sunt, în realitate, „microlumi” intim conectate prin constelații de noduri și de relații. Așadar, consideră Minsky, „un cadru este o structură de date prin care se reprezintă o situație stereotipică, precum aceea de a te afla în sufragerie sau de a lua parte la petrecerea aniversară a unui copil. De fiecare cadru se atașează mai multe tipuri de informație. O parte din această informație este despre cum se utilizează cadrul. O parte este despre ceea ce urmează să se întâmple. O alta este despre ceea ce e de făcut dacă aceste așteptări sunt înșelate.”

Orice cadru – explică savantul – este format din două tipuri de nivele, *superioare* (de vârf) și *inferioare* (de bază). Nivelele superioare ale cadrului sunt fixe și reprezintă aspecte care sunt întotdeauna adevărate despre o situație presupusă, în timp ce nivelele inferioare au mai multe *terminale* (engl. *terminals*), definite drept *canale* (engl. *slots*) de introducere a unor categorii diferite de date. Fiecărui terminal îi corespunde o categorie de date individualizate prin anumite mărci.

Un ansamblu de cadre înrudite formează un *sistem de cadre*, efectele oricărui proces important fiind oglindite în schimbările din cadrele unui sistem; aceste schimbări sunt antrenate de categoriile de date din terminale. Acest aspect evidențiază faptul că diverse *cadre* pot avea în comun aceleași *terminale*.

Pentru exemplificarea considerațiilor teoretice se poate lua ca exemplu o situație relativ familiară: călătoria cu avionul. Activitatea respectivă naște, în mintea celui care a mai trecut printr-o astfel de experiență, o serie de așteptări legate de derularea evenimentului.

Cadrul denumit «călătoria cu avionul» este format din trei nivele superioare, ușor de anticipat și de recunoscut: *activitățile premergătoare zborului*, *activitățile din timpul zborului*, *activitățile de după încheierea zborului*. Aceste nivele superioare au grad mare de stabilitate. La rândul său, fiecare nivel superior este alcătuit din nivele inferioare, adică din compartimente de date a căror stabilitate variază în grade diferite și cu rol diferit la configurarea cadrului. De pildă, pentru nivelul *activități premergătoare zborului* se poate intui existența următoarelor etape: 1. *plecarea de acasă*, 2. *drumul spre aeroport*; 3. *găsirea ghișeului de evidență a pasagerilor* (check-in); 4. *formalitățile de verificare a identității și a calității de pasager*; 5. *formalitățile vamale*; 6. *deplasarea spre locul de îmbarcare*; 6. *derularea procedurilor de îmbarcare*. Fiecare

dintre aceste etape intermediare reglează într-un anumit fel succesiunea momentelor următoare. Pentru fiecare dintre ele, mintea noastră operează cu *date implicite* (engl. *default assignment*). Altfel spus, ne așteptăm ca fiecare etapă să decurgă în conformitate cu ceea ce deja știm sau am aflat deja despre pașii ce trebuie urmați pentru a trece de la *activitățile premergătoare călătoriei* la *activitățile din timpul călătoriei*.

Să ne imaginăm că am ajuns la aeroport, că am aflat unde este ghișeul de evidență a pasagerilor și că ne aflăm deja în fața funcționarului care verifică identitatea, biletele și bagajele. Abia în momentul respectiv descoperim că am uitat actele de identitate acasă. Întrucât lipsa actelor atrage anularea călătoriei am ajuns, conform teoriei lui Minsky, într-un punct terminal. Din acest punct, cadrul numit «călătoria cu avionul» mai poate fi derulat doar dacă este îndeplinită condiția de a-i prezenta funcționarului actele de identitate. Ce se poate face într-o astfel de situație ? Această întrebare nu numai că pune în lumină legătura cu alte *cadre*, dar ne permite să identificăm posibile soluții pentru problema noastră: a) sunăm acasă și rugăm pe cineva să ne aducă urgent actele, dacă acest lucru este posibil; b) protestăm față de inflexibilitatea funcționarului care nu ne permite să continuăm călătoria fără a prezenta un act de identitate; c) amânăm călătoria, revenim acasă, luăm actele și ne întoarcem la o altă dată la aeroport; d) căutăm o cale ilegală de a continua călătoria; e) anulăm călătoria etc. Fiecare dintre posibilitățile de mai sus reflectă un alt cadru situațional, ceea ce demonstrează că diferite cadre pot avea în comun aceleași terminale.

Importanța teoriei lui Minsky rezidă în faptul că pune într-o lumină nouă *cunoașterea procedurală*, adică ansamblul de activități și operații pe care mintea le îndeplinește pentru a asigura ducerea la bun sfârșit a unei sarcini de cunoaștere. Confrunțați cu situații noi, oamenii îmbină și prelucrează cadrele în așa fel încât produsul acestei îmbinări este nou în raport cu modelele de la care s-a pornit.

Analizând faimoasele exemple (A) „colorless green ideas sleep furiously” și (B) „furiously sleep ideas green colorless”, inventate de Noam Chomsky pentru a demonstra existența corectitudinii gramaticale în ciuda lipsei de înțeles, Minsky argumentează că enunțul (A) poate genera o imagine, mai precis *cadrul dominant* al cuiva care doarme. Acest *cadru* este determinat de sfera semantică a verbului *a dormi* (to sleep). Deși ne putem imagina o formă de un verde translucid întinsă într-un pat, avem dificultăți în înțelegerea propoziției, mai cu seamă dacă luăm în calcul participarea cuvintelor „ideile” (engl. *ideas*, subiectul gramatical) și „cu furie” (engl. *furiously*, circumstanțialul de mod) la conturarea unei semnificații. Dificultățile sunt generate de incompatibilitatea semantică dintre constituenți. În mod normal, ne așteptăm ca o ființă să săvârșească acțiunea de *a dormi*, nu o abstracție precum cea desemnată de substantivul „idei”. Mai departe, știm că acțiunea de *a dormi* este incompatibilă cu o manifestare emoțional-intensivă, precum cea exprimată de circumstanțialul adverbial „furios”. Aceste conflicte sunt generate de apariția, în terminalele cadrului, a unor date netolerate¹. În ciuda divergențelor semantice din enunț, „o imagine adecvată pentru diferite moduri de înțelegere poate fi oricum construită,” (Minsky 1974: 116), dar numai dacă părțile mai mici ale întregului satisfac cerințele subcadrurilor.

În consecință, relația planului gramatical cu cel semantic este concepută ca o relație dinamică între nivelele superioare și cele inferioare ale unui cadru: „dacă nivelele superioare sunt satisfăcute, dar nu și cele ale terminalelor inferioare, atunci rezultă o propoziție fără înțeles; dacă vârful este slab, dar baza solidă, atunci rezultă un enunț negramatical, dar cu înțeles” (Minsky 1974: 116).

Care sunt foloasele unor astfel de constatări ?

¹ În termenii lui Minsky (1974: 116), explicația este mai tehnică: „sistemul de desemnări implicite implică existența unui pat, în care se află întinsă o formă ca o mumie, de culoare verde translucid. În acest cadru există un terminal pentru felul de a dormi - neliniștit, poate, iar „furios” pare nepotrivit în terminalul respectiv din cauză că terminalul nu poate accepta nimic atât de „intențional” pentru cazul cuiva care doarme. [Cuvântul] „idee” este și mai tulburător, pentru ne-am aștepta să fie [vorba despre] o persoană, sau măcar [despre] ceva inanimat.”

În primul rând, cadrele reprezintă organizări dinamice de date. Oricărui cadru i se asociază mai multe tipuri de informație, care conlucrează și se ordonează ierarhic. Spre deosebire de nivelele superioare care sunt stabile și ușor recognoscibile, nivelele inferioare sunt variabile și pot avea proprietatea de a fi comune mai multor cadre. Relațiile active dintre părțile constituente ale unui cadru se stabilesc pe grade de toleranță și de compatibilitate, dinspre nivelele inferioare către nivelele superioare. Asamblarea și schimbarea cadrelor sunt operații fundamentale care permit interpretarea a ceva necunoscut prin intermediul a ceva cunoscut.

În al doilea rând, cadrele sunt organizate sistematic și pun în evidență adaptabilitatea și caracterul proiectiv al inteligenței umane. Prin urmare, „un cadru este un ansamblu de întrebări care apar într-o situație ipotetică: el prevede eventualele probleme și metodele folosite pentru a le rezolva” (Minsky 1974: 124).

O altă constatare este aceea că raportarea omului la realitate, sau, mai important, înțelegerea realității de către om este un proces de mare amploare, realizat prin operații care implică existența și întrebuintarea unor unități simbolice. În acest sens, cercetătorul american afirmă că limba și gândirea ne permit să condensăm și să convenționalizăm secvențe și situații complexe în cuvinte compacte și simboluri (Minsky 1974: 117).

Considerațiile lui Marvin Minsky au căpătat continuitate în activitatea științifică a lui Fillmore¹. Operând cu noțiunea de *cadru*, Fillmore o transpune în centrul propriei teorii despre construcția și înțelegerea faptelor de limbaj natural articulat

Timp de aproape trei decenii, între 1975 și 2006, reflecțiile marelui lingvist asupra noțiunii de cadru atestă preocuparea constantă pentru interpretarea cât mai cuprinzătoare a relațiilor dintre universul cuvintelor și lumea obiectelor. Trecerea de la definirea cadrelor drept *construcțe lingvistice*, la conceperea acestora ca *tipare de cunoaștere* este urmărită sintetic de Ungerer & Schmid (1997: 209), care comentează că unul din țelurile teoriei lui Fillmore este acela de a reliefa schemele conceptuale, scenariile cognitive activate, actualizate în cuvinte și enunțuri.

În 1975, arată autorii germani, prin *cadru* se înțelegea „orice sistem de alegeri lingvistice (...) asociate unor elemente prototipice ale situațiilor”. Zece ani mai târziu, același concept era numit un *tipar specific și unitar de cunoaștere* iar după încă aproape un deceniu, cadrele aveau să fie considerate *structuri cognitive*, adică *fapte de cunoaștere* condensate în cuprinderile semantice ale cuvintelor (cf. Ungerer & Schmid 1997: 209).

Ca și în *gramatica cazurilor*, Fillmore are în atenție problema rolurilor pe care le presupune înțelegerea unui eveniment din realitate, de aceea se consideră că teoria cadrelor semantice oglindește dimensiunea empirică a semanticii fillmorene (cf. Petruș 1996: 1). Prin simplificare, dar fără a denatura esența noțiunii, *cadrul* este „orice sistem de noțiuni înrudite în așa fel încât pentru a înțelege pe oricare dintre ele este necesară înțelegerea structurii de ansamblu în care se integrează” (Fillmore 1982: 111).

Pentru a observa cum se concretizează, în analiză, viziunea teoretică asumată de Fillmore, ne limităm, pentru moment, la a rezuma CADRUL TRANZACȚIEI COMERCIALE. Astfel, pentru a arăta ce înseamnă *a cumpăra*, trebuie să avem în vedere existența unui cumpărător și a unui vânzător, a bunurilor cumpărate și a banilor cu care se face plata.

CADRUL TRANZACȚIEI COMERCIALE implică următoarele roluri: CUMPĂRĂTOR, VÂNZĂTOR, MARFĂ și BANI. Aceste roluri se actualizează diferit de la un enunț la altul:

- (1) [Copilul]_{CUMPĂRĂTOR} și-a luat [o înghețată]_{MARFĂ} ([de la cofetărie]_{VÂNZĂTOR}).
- (2) [Mihai]_{CUMPĂRĂTOR} a luat [mașina]_{MARFĂ} [de la Andrei]_{VÂNZĂTOR} [cu 3.000 de lei]_{BANI}.
- (3) [Bunica]_{VÂNZĂTOR} vinde [flori]_{MARFĂ}.
- (4) [Ea]_{VÂNZĂTOR} a dat [manualul]_{MARFĂ} cu [10 de lei]_{BANI}.

¹ Dovada continuității este explicată într-o sinteză (Fillmore 2006: 613-620) în care este examinată importanța teoriei cadrelor semantice. Implicațiile cognitive (conform modelului interpretativ propus Marvin Minsky) și interacționale (potrivit viziunii lui Erving Goffman) ale cadrelor oglesc importanța cunoașterii extralingvistice în interpretarea (corectă sau greșită) a faptelor de comunicare verbală.

- (5) [*Pe ce*]_{MARFĂ} [*ai cheltuit*]_{CUMPĂRĂTOR} [*10.000 de lei*]_{BANI} ?
 (6) [*Clienții*]_{CUMPĂRĂTOR} vor cheltui [*aproape 200 de lei*]_{BANI} [*pe mâncare*]_{MARFĂ}.
 (7) [*Angajații*]_{CUMPĂRĂTOR} plătesc lunar [*asigurările de sănătate*]_{MARFĂ}.

Elementele de limbă care pot apărea în cadrul tranzacției comerciale sunt mai numeroase. Numai din clasa lexico-gramaticală a verbelor se pot aminti cuvinte precum *a cere*, *a cheltui*, *a cumpăra*, *a da*, *a lua*, *a plăti*, *a vinde*, *a încasa* etc., cu implicarea unor *perspective diferite de încadrare semantică*. Verbul *a cumpăra* evidențiază CUMPĂRĂTORUL și MARFA și trece în plan secund VÂNZĂTORUL și BANII (cf. Petruck 1996: 1); *a vinde* evidențiază VÂNZĂTORUL și MARFA, trecând în plan secund CUMPĂRĂTORUL și BANII (cf. Petruck 1996: 1); verbul *a cheltui* evidențiază CUMPĂRĂTORUL și BANII și trece în plan secund MARFA și VÂNZĂTORUL etc.

Prin urmare, verbele *a cumpăra*, *a lua*, *a plăti*, *a cheltui* impun perspectiva cumpărătorului, în vreme ce verbele *a da*, *a vinde* impun perspectiva vânzătorului. În teoria fillmoriană, astfel de observații sprijină ipoteza că proprietățile lexico-gramaticale ale cuvintelor pun în perspectivă sau schematizează cadrul evenimentțial condensat în unitățile simbolice ale limbii.

Comparând enunțurile

- (8) SUBIECT [*Mihai*]_{CUMPĂRĂTOR} a luat COMPLEMENT PREPOZIȚIONAL (INDIRECT) [*de la Cristi*]_{VÂNZĂTOR}
 COMPLEMENT DIRECT [*un televizor*]_{MARFĂ} CIRCUMSTANȚIAL CANTITATIV [*cu 500 de lei*]_{BANI}.
 (9) SUBIECT [*Cristi*]_{VÂNZĂTOR} i-a vândut COMPLEMENT INDIRECT [*lui Mihai*]_{CUMPĂRĂTOR} COMPLEMENT
 DIRECT [*un televizor*]_{MARFĂ} CIRCUMSTANȚIAL CANTITATIV [*cu 500 de lei*]_{BANI}.

se observă că, în planul de suprafață (al rolurilor sintactice), funcțiile sintactice diferă, deși, în planul de adâncime (al rolurilor conceptuale), identitatea actanților rămâne neschimbată.

Acest tip de analiză își dovedește utilitatea în prezentarea diferitelor schimbări de perspectivă pe care le implică, de pildă, înțelegerea lumilor narative. O analiză a cadrelor poate arăta cu mai multă claritate decât instrumentele tradiționale schimbările determinate de voința unui creator, care valorifică, în construcția lumii ficționale, resursele combinatorii ale faptelor de limbă:

- (10) „Toate rămân în urmă, numai șoseaua vine după noi, grăbită, ca un cățeluș credincios. Pădurile și dealurile se închină, parcă ne-ar face semne.” (Rebreanu 1985: 256)

Deși în planul de suprafață al fiecărui enunț se pot identifica doar verbe conjugate la persoana a III-a, semnificațiile planului de adâncime se organizează în jurul persoanei I, COMPLEMENT PREPOZIȚIONAL (INDIRECT) [*după noi*]_{ELEMENT COTEMATICOBSERVATOR}, COMPLEMENT INDIRECT [*ne*]_{OBSERVATOR}. Subiectele gramaticale nu sunt, decât în aparență, agenți care duc la îndeplinire acțiunile exprimate de predicate, deoarece cuvintele respective îndeplinesc fie rol de SUBIECT [*toate*]_{SURSĂ+CANTITATE}, fie rol de SUBIECTE [*șoseaua, pădurile și dealurile*]_{OBIECTE}. Alte elemente textuale funcționează ca mărci de focalizare (CIRCUMSTANȚIAL DE LOC [*în urmă*]_{ELEMENT COTEMATICOBSERVATOR} [*parcă*]_{MODALIZATOR INFERENȚĂ}) și de individualizare a percepției asupra lumii povestite (MODALIZATOR [*numai*]_{RESTRICTIE}).

Aceste trăsături permit rezolvarea unor probleme complexe de semantică inerente în textul literar. În urma cui rămân toate? Chiar vine șoseaua „*după noi*”? De ce și în fața cui se *închină* pădurile și dealurile? În mintea cititorului curios, aceste întrebări pot căpăta răspunsuri, dacă se ține seama de CADRUL PLECĂRII.

În semantica fillmoriană, acest cadru este definit ca îndepărtarea de SURSĂ a unei entități (OBSERVATORUL, în cazul de față). OBSERVATORUL pare imobil în timp ce OBIECTELE din jur urmează traseul configurat prin verbul *a veni* (dinspre ceva/cineva > către altceva/ altcineva). S-ar spune că avem aici cadrul venirii, nu cel al plecării. De fapt, senzația de mișcare a OBIECTELOR este doar aparență, dat fiind că ELEMENTELE COTEMATICE (*în urmă, după*) arată că

mișcarea trebuie raportată la poziția de moment a OBSERVATORULUI. În plus, aplecarea OBIECTELOR către ceva/ cineva sugerează că OBSERVATORUL este cel ce se află în mișcare.

Elementele de INFERENȚĂ (*ca, parcă*) ilustrează clar contrastul dintre esență (OBSERVATORUL se îndepărtează de SURSĂ) și aparență (OBIECTELE umanizate se mișcă iar OBSERVATORUL rămâne nemișcat). O „rescriere” a fragmentului din perspectiva rolurilor de situație ar conduce la următoarea prezentare posibilă:

(11) Plecând pe șosea, priveam cum pădurile și dealurile se curbează și dispar din vedere. Șoseaua părea a ne urma ca un câine, peisajul părea a ne face semne.

O astfel de scriere nu are nicidecum virtuți literare. Atunci în ce constă expresivitatea textului, în condițiile în care stratul de profunzime concordă, în linii mari, cu banalul scenariu al unei plecări ?

Stilul scriitorului constă tocmai în măiestria de a fixa în planul de suprafață al textului incongruențe (*șoseaua vine (...) grăbită, ca un cățeluș, pădurile și dealurile se închină, parcă ne-ar face semne*) prin care se problematizează relația cu realitatea fenomenală, tocmai pentru a provoca reflecții de lectură și pentru a sublinia *relativitatea percepției*. Sub aparența unei narațiuni heterodiegetice pigmentate cu figuri de stil se ascunde o lume vie, umanizată, adunată în jurul nucleului textual reprezentat de personajul-narator, marcat de drama de a fi nevoit să se despartă de o lume apropiată și dragă. Focalizarea pe mișcarea obiectelor este menită să pună în evidență centrul de forță al artei literare: lumea trebuie să îi apară cititorului așa cum o simte și o vede cel ce o construiește și o povestește. Tehnica de a transforma iluzia în realitate, numită în pictură *trompe l'oeil*, funcționează, nu doar în fragmentul analizat, ci și în alte părți ale nuvelei *Cuibul viselor*, ca mecanism de convertire a staticului în dinamic, de preschimbare a descrierii în narațiune. Nu punctul din care este privită lumea contează, ci felul în care lumea *vine* și se mișcă în fața privirii încremenite în contemplare.

Reținem, din micul exercițiu interpretativ de mai sus, că orice cadru este o entitate dinamică a cărei identitate rezultă din transformările pe care le presupune convertirea evenimentialului în reprezentare conceptual-lingvistică. În semantica fillmoriană, unitățile limbii sunt descrise din perspectiva libertăților și constrângerilor distributive, considerându-se că unitatea sintactico-semantică a unui enunț pune în evidență ierarhizările și valorile de conținut pe care un vorbitor le întrebuițează atunci când descrie, comentează sau evaluează unul sau mai multe fapte din realitate.

Cea mai importantă aplicație a teoriei cadrelor semantice este proiectul FrameNet¹, care își propune să „evidențieze ansamblul de posibilități combinatorii semantice și sintactice – valențe – ale fiecărui cuvânt, pentru fiecare dintre sensuri, prin intermediul unui sistem computerizat de adnotări” (Ruppenhofer et al 2006: 5). În această bază de date există, până în prezent, mai mult de 10.000 de unități lexicale ale limbii engleze, din care peste 6.000 sunt complet adnotate și organizate în aproape 800 de cadre semantice relaționate ierarhic și exemplificate cu peste 135.000 de propoziții (*idem*).

Conform descrierii făcute de autorii manualului FrameNet, orice cadru semantic (CS) este descris printr-un set de proprietăți numite *elemente semantice* (ES), care pot fi *nucleare* (engl. *core*) și *non-nucleare* (engl. *non-core*).

De exemplu, cadrul semantic ENERVARE este descris printr-o *definiție* (Un Experimentator, un Exprimant sau o Stare resimte un sentiment de enervare generat de un Stimul sau de un Subiect). Definiția este formulată cu ajutorul elementelor semantice nucleare (Experimentator [Exp],

¹ În România, încercările de a construi o bază de date asemănătoare proiectului FrameNet sunt de dată recentă. Unul din primii pași în alcătuirea unei astfel de baze de date s-a concretizat în încercarea de a transpune, din limba engleză în limba română, enunțurile FrameNet. Pentru detalii privind această întreprindere, se pot consulta, între altele, studiile propuse de Husarciuc, Trandabăț și Lupu (2005) sau Trandabăț și Husarciuc (2008).

Exprimant [Exr], Stare [Stare], Stimul [Stim], Subiect [Sub]), cărora li se pot adăuga și unele elemente semantice non-nucleare (Circumstanță [Cir], Grad [Grad], Țintă empatică [TE], Manieră [Man], Parametru [Par] și Motiv [Motiv]).

Fiecare element semantic este explicat după cum urmează:

1. Experimentatorul este persoana sau ființa care simte emoția.
2. Exprimantul este o parte a corpului, un gest sau o altă formă de expresie a Experimentatorului, prin care se pune în evidență starea emoțională a acestuia.
3. Starea este factorul abstract care descrie o experiență de lungă durată a Experimentatorului
4. Stimulul este persoana, evenimentul sau starea de fapt care generează răspunsul emoțional al Experimentatorului.
5. Subiectul este domeniul în care se manifestă emoția. Indică o serie de Stimuli posibili.
6. Circumstanța este condiția necesară Stimulului pentru a genera reacția. În unele cazuri poate apărea fără un stimul explicit. În această situație, Stimulul poate fi, foarte adesea, dedus din Circumstanță.
7. Gradul este intensitatea cu care emoția Experimentatorului se abate de la normalitate.
8. Ținta empatică este persoana sau persoanele cu care Experimentatorul se identifică emoțional și cu care împarte răspunsul emoțional.
9. Maniera este descrierea modului în care Experimentatorul resimte Stimulul.
10. Parametrul este domeniul față de care Experimentatorul resimte Stimulul.
11. Motivul este explicația reacției emoționale generate de Stimul.

Prezența sau absența elementelor nucleare și non-nucleare reflectă dinamica distributivă a unităților care alcătuiesc enunțul. Gradul de participare a elementelor la configurarea cadrului semantic diferă de la enunț la enunț:

- (12) [EXP Mă] enervează [GRAD la culme] [STIM când se bagă altul în fața mea la bancomat].
(13) [GRAD Ce] [EXP mă] pot enerva [STIM nebunii]ăștia [PAR vitezomani] !
(14) Azi [EXP m]-a enervat [STIM statul în mașină] [CIR în trafic].
(15) [EXP Becali] e supărat [STIM pe Bănel] [MOTIV că face "artificii"].
(16) Supărat [STIM că nu mai predă], [EXP un profesor universitar] [EXR amenință] [SUB că își dă foc].
(17) [TE El] era [GRAD la fel de] enervat [GRAD ca și] [EXP mine].

O altă modalitate de reprezentare a relațiilor dintre constituenții unui enunț este de a include în paranteze pătrate unitățile lexicale care ilustrează diverse elemente ale cadrului, cu adăugarea rolului îndeplinit: [EXPERIMENTATOR Aveam] nervii [MANIERĂ întinși] [GRAD la maxim].

Bogăția semantică și semnificația deschisă a multor unități lexicale sunt ilustrate de rețeaua de legături dintre cadre. De exemplu, verbul engl. *to throw* [rom. *a arunca, a se arunca, a-și arunca*] este indexat în FrameNet cu două sensuri: 1. 'a propaga ceva cu forță prin aer, cu o mișcare rapidă a brațului și a mâinii' și 2. 'a (se) mișca sau a-(și) mișca ceva cu rapiditate'. Sensurile țin de cadre diferite, BODY_MOVEMENT (mișcare_a_corpului) și CAUSE_MOTION (cauză_a_mișcării), iar acestea sunt, la rândul lor, caracterizate de elemente semantice comune și specifice¹. În același timp, cele două cadre fixează și comportamentul gramatical al verbului dat fiind că posibilitățile

¹ O comparație a definițiilor celor două cadre pune în lumină proprietățile mișcărilor exprimate prin verbul *to throw* (cf. FrameNet, <http://framenet.icsi.berkeley.edu/>):

CAUSE_MOTION: „An Agent causes a Theme to undergo directed motion. The motion may be described with respect to a Source, Path and/or Goal”. (Un AGENT determină o TEMĂ să se îndrepte într-o anumită direcție. Mișcarea poate fi descrisă în raport cu SURSA, TRAIECTORIA și/ sau ȚINTA).

BODY_MOVEMENT: „This frame contains words for motions or actions an Agent performs using some part of his/her body. (...) Since this frame involves a particular type of motion, it contains the frame elements Source, Path, Goal and Area, which originate in the motion frame. All of these frame elements are generally expressed in PP Complements” (Acest cadru conține cuvinte pentru mișcările sau acțiunile pe care un Agent le face cu unele părți ale corpului. Din moment ce acest cadru implică un anumit tip de mișcare, el conține elementele SURSĂ, TRAIECTORIE, ȚINTĂ și ZONĂ. Toate aceste elemente semantice sunt în genere exprimate prin complementele prepoziționale.)

combinatorii din fiecare cadru permit sau interzic anumite realizări sintagmatice ale determinanților verbali.

Cu alte cuvinte, în cadre diferite, orice verb își manifestă identitatea sintactico-semantică prin atragerea unor actanți (cf. G.A. 2008/I: 325), care se realizează sub forma unor *argumente* (compliniri semantice). De altfel, după criteriul numărului de actanți, verbele românești aparțin următoarelor clase:

„verbe zerovalente, caracterizate prin capacitatea de a forma o comunicare completă în absența oricărei determinări actanțiale; ex.: *Ninge. Plouă. Geruiește.*;

verbe monovalente, care formează o comunicare completă atașându-și o singură complinire obligatorie, un singur nominal actanțial; indiferent de forma acestuia, ex.: **Copilul** *aleargă/ cade/ fuge*;

verbe bivalente, caracterizate prin combinarea cu două vecinătăți actanțiale obligatorii, ex.: **Mă doare brațul; Îmi place situația**;

verbe trivalente, caracterizate prin capacitatea combinării cu trei determinări actanțiale obligatorii, ex: **Profesorul îmi recomandă o carte.**” (idem)

Dacă analizăm, de pildă, propozițiile:

- (18) **Copilul** aruncă **o piatră** în lac.
- (19) **Zarurile** au fost aruncate.
- (20) **Mihai își** arunca **hainele** prin cameră.
- (21) **Portarul se** aruncă **la minge**.
- (22) **O femeie s-a** aruncat ieri **de la etajul nouă**.
- (23) **Un jucător** a aruncat la coș dar a ratat.,

observăm că tiparele sintactice variază în funcție de cadrele semantice în care apare verbul. Astfel, în vreme ce cadrul CAUZĂ_A_MIȘCĂRII are ca tipar sintactic dominant modelul **V + Nominal_N + Nominal_{AC}**, cadrul MIȘCARE_A_CORPULUI are ca tipar sintactic dominant modelul **V+ Nominal_N + Nominal_{D/AC} + Nominal_{AC}**, ceea ce arată că, într-un cadru, verbul atrage două vecinătăți actanțiale, iar în celălalt cadru, trei. În termenii *Gramaticii Academiei*, vom afirma că, în cadre diferite, verbul rom. *a arunca* este fie *bivalent*, fie *trivalent*.

Din perspectiva semanticii fillmoreiene, valențele verbului *a arunca* determină asocierea rolurilor nucleare (Agent, Temă, Țintă, Zonă, Traietorie) cu funcții sintactice analizabile în planul de suprafață al enunțului:

- (18a) ^{SUBIECT}[Copilul _{AGENT}] aruncă ^{COMPLEMENT DIRECT}[piatra _{TEMĂ}] ^{CIRCUMSTANȚIAL DE LOC}[în lac _{ȚINTĂ}].
- (19a) ^{SUBIECT}[Zarurile _{TEMĂ}] au fost aruncate.
- (20a) ^{SUBIECT}[Mihai _{AGENT}] [își _{TEMĂ}] arunca ^{COMPLEMENT DIRECT}[hainele _{TEMĂ}] ^{CIRCUMSTANȚIAL DE LOC}[prin cameră _{ZONĂ}].
- (21a) ^{SUBIECT}[Portarul _{AGENT}] [se _{CORP}] aruncă ^{CIRCUMSTANȚIAL DE LOC}[la minge _{ȚINTĂ}].
- (22a) ^{SUBIECT}[O femeie _{AGENT}] [s _{CORP}]- a aruncat ^{CIRCUMSTANȚIAL DE TÎMP}[ieri _{TÎMP}] ^{CIRCUMSTANȚIAL DE LOC}[de la etajul nouă _{SURSĂ}].
- (23a) ^{SUBIECT}[Jucătorul _{AGENT}] a aruncat ^{CIRCUMSTANȚIAL DE LOC}[la coș _{ȚINTĂ}], dar a ratat.

Unele dintre exemple, (18), (19) și (20), evidențiază existența unor oscilații sintactice care permit distribuții asemănătoare ilustrate prin funcții sintactice diferite (*a arunca ceva* – *a arunca cu ceva*): **A aruncat** ^{COMPLEMENT DIRECT}[**bani** _{TEMĂ}] ^{CIRCUMSTANȚIAL}**în stânga și-n dreapta** – **A aruncat** ^{CIRCUMSTANȚIAL INSTRUMENTAL}**[cu bani** _{TEMĂ}]**în stânga și-n dreapta**.

În propozițiile (19) și (23), tiparul sintactic din planul de suprafață al enunțului indică, în aparență, o realizare sintactico-semantică *monovalentă*, însă stratul de adâncime reflectă existența unui tipar bivalent (*cineva aruncă ceva*) transpus în planul de suprafață prin omisiunea uneia dintre

vecinătățile actanțiale: *Zarurile au fost aruncate* √^{DE CINEVA}; *Un jucător a aruncat* √^{MINGEA} *la coș, dar a ratat* √^{ARUNCAREA}.

Concepția semantică a lui Charles Fillmore a fost adoptată și nuanțată de alți lingviști, care au propus descrierea relației dintre actele de mișcare și cele de reprezentare lingvistică a mișcării cu ajutorul a șase componente: PROFIL (engl. FIGURE), BAZĂ (engl. GROUND), MIȘCARE (engl. MOTION), TRAIECTORIE (engl. PATH), MANIERĂ (engl. MANNER) și CAUZĂ (engl. CAUSE).

Pentru Talmy (2000/I: 311-344), noțiunile PROFIL¹ și BAZĂ² pun în lumină relația dinamică dintre planul ontic și cel lingvistic, dacă se ține cont că orice enunț este, în esență, o interpretare simbolică a ceea ce se petrece în realitate. În consecință, opoziția PROFIL – BAZĂ poate fi valorificată pentru a arăta că organizarea sintactică a unor fapte de limbă reflectă focalizările pe care vorbitorul le realizează atunci când transpune în comunicarea lingvistică ceea ce se petrece în realitate.

De pildă, în enunțuri precum:

- (24) Mi-a căzut [pălăria]_{PROFIL} [în apă]_{BAZĂ}.
- (25) [Un avion militar]_{PROFIL} s-a prăbușit [peste un imobil]_{BAZĂ}.
- (26) [Motanul]_{PROFIL} a fugit [din casă]_{BAZĂ}.
- (27) [Gardul]_{BAZĂ} peste care a sărit [pisica]_{PROFIL} era înalt.
- (28) [Frunzele]_{PROFIL} [copacilor]_{BAZĂ} foșneau încetișor.
- (29) [Ușa]_{PROFIL} [locuinței]_{BAZĂ} rămăsese deschisă.,

distincția PROFIL – BAZĂ servește ca instrument de analiză a procesului de transfigurare a lumii fenomenale în interpretare simbolic lingvistică. Examinând înțelesul propoziției (26) observăm că relația dintre profil și bază este unidirecțională, ceea ce face imposibilă construirea unei propoziții de tipul (26a) **Casa a fugit din motan*, limba română permițând, totuși, o realizare de tipul (26b) *Casa din care a fugit motanul...* O situație asemănătoare este pusă în lumină prin propozițiile (28) și (29) în care genitivul exprimă, de fapt, apartenența profilului la bază, ceea ce împiedică realizarea unor construcții de tipul (28a) **Copacii frunzelor foșneau încetișor* sau (29a) **Locuința ușii rămăsese deschisă*. În același timp, construcțiile genitivale pot fi substituite, în planul de suprafață, de construcții nominale prepoziționale, precum (28b) *Frunzele din copaci foșneau încetișor*. și (29b) *Ușa de la locuință rămăsese deschisă*, fără ca o astfel de schimbare să denatureze relația între profil și bază.

În enunțul (27) distincția PROFIL – BAZĂ este exprimată prin focalizare asupra BAZEI, dar ar putea fi exprimată și prin focalizare asupra PROFILULUI: (27a) [Pisica]_{PROFIL} a sărit [peste un gard]_{BAZĂ} înalt. Posibilități de același fel se remarcă și în enunțurile:

- (30) [Tavanul]_{BAZĂ} s-a prăbușit [sub greutatea zăpezii]_{PROFIL}.
- (31) [Zăpada]_{PROFIL} a prăbușit [tavanul]_{BAZĂ}.

Relația strânsă dintre PROFIL și BAZĂ face posibilă, în unele enunțuri, trecerea în plan secund a BAZEI (implicitare), concomitent cu aducerea în prim-plan a PROFILULUI (explicitare):

- (32) [Acoperișul]_{PROFIL} √^{BAZĂ} s-a prăbușit [cu un zgomot asurzitor]_{MANIERĂ}.

Unii specialiști (Ungerer & Schmid 1996: 233 ș.u.) consideră că PROFILUL, BAZA, MIȘCAREA și TRAIECTORIA sunt componente centrale ale cadrelor de mișcare, în timp ce MANIERA și CAUZA sunt componente opționale.

În funcție de enunț, focalizarea asupra MIȘCĂRII pune în lumină TRAIECTORIA parcursă:

¹ „Profilul este o entitate mișcătoare sau mișcătoare din punct de vedere conceptual, a cărei traiectorie, dispunere sau orientare este concepută ca fiind variabilă (Talmy 2000/I: 312).

² „Baza este o entitate de referință, care are o dispunere staționară în cadru și în raport cu care se descrie traiectoria, dispunerea sau orientarea profilului” (*ibidem*).

- *punct inițial*: (33) A plecat [de acasă] la ora 10.
- *punct median*: (34) Vedeta echipei a înscris un gol [de la mijlocul terenului].
- *punct final*: (35) Fetele s-au dus [la bunici].

În viziunea lui L. Talmy (2000/I: 257), procesul cognitiv implicat în reliefarea traiectoriei se numește *cadrare a atenției* (*windowing of attention*). Dincolo de tipurile simple de cadrare deja identificate, trebuie precizat că posibilitățile combinatorii ale unităților limbii admit și realizarea unor *cadări combinate*:

- a) *cadrare inițială și mediană*: (36) Animalele au înaintat [până la mijlocul drumului].
- b) *cadrare inițială și finală*: (37) Am călătorit cu avionul [de la Paris la Roma].
- c) *cadrare mediană și finală*: (38) [De la jumătatea cursei și până la final], sportivii au alergat mai încet.

Analiza relației între PROFIL și BAZĂ, pe de o parte și MIȘCARE și TRAIECTORIE, pe de altă parte, i-a permis lui Leonard Talmy să facă deosebirea între *limbile cu încadrare verbală sintetică* (*verb-framed languages*) și *cele cu încadrare verbală analitică* (*satellite-framed languages*). Distincția este discutată de Ungerer & Schmid (1996: 235-237) și argumentată prin analiza contrastivă a celor mai importante verbe de mișcare din patru limbi europene, două de tip germanic (engleza și germana) și două de tip romanic (franceza și spaniola). Aceștia din urmă li s-ar putea adăuga și limba română (cf. Tabelul 1).

Tabel 1: *Limbi cu încadrare verbală sintetică – Limbi cu încadrare verbală analitică*:

franceză	spaniolă	Română	engleză	germană
Entrer	entrar	a intra	go in (enter)	hineingehen
Sortir	salir	a ieși	go out (exit)	hinausgehen
ascendre	subir (ascender)	a urca	go up (ascend)	hinaufgehen
descendre	bajar (descender)	a coborî	go down (descend)	hinuntergehen
traverser	Traspasar	a traversa (a trece peste)	go over (cross, traverse)	hinübergehen

Aceiași autori comentează că „TRAIECTORIA este cea care face, în cele din urmă, legătura între PROFIL, BAZĂ și MIȘCARE, încât este indicat să ne gândim că TRAIECTORIA este cel mai important element al cadrului și să pretindem că ea îndeplinește *funcția de încadrare* a mișcării.” (Ungerer & Schmid 1996: 236).

În limbile cu încadrare verbală sintetică, TRAIECTORIA este încorporată în matricea semantică a verbului, iar în limbile cu încadrare verbală analitică, TRAIECTORIA este exprimată printr-o particulă, așa cum se observă din exemplele oferite de Ungerer & Schmid (1996: 234): engl. *The boy went **out** of the yard*; germ. *Der Junge ging aus dem Hof **hinaus***; fr. *Le garçon **sortit** de la cour*; sp. *El chico **salió** del patio*; rom. *Băiatul **a ieșit** din curte*.

În literatura internațională de specialitate, sfera de aplicații a direcțiilor fondate de Charles Fillmore a cunoscut, în ultimii ani, o diversificare apreciabilă. Domeniilor tradiționale precum gramatica și semantica li s-au adăugat arii de cercetare dintre cele mai diverse: *achiziția limbajului* (Tomasello 2003), *antropologie lingvistică* (Duranti 1997), *lexicografie* (Atkins & Rundell 2008), *pragmatică* (Horn & Ward 2005) etc. Fillmore (2006: 620) însuși observa că teoria cadrelor semantice poate fi aplicată cu succes în descrierea efectelor estetice și persuasive, aspecte studiate cu mai multă stăruință de orientări de frontieră: *teoria integrării conceptuale* (Turner 1996, Fauconnier & Turner 2002), *poetica de tip cognitiv* (Stockwell, 2002) sau *analiza critică a discursului* (Chilton & Schäffner 2002).

În lingvistica românească, impactul viziunii științifice asumate de Fillmore este minor. Concepția acestui mare lingvist contemporan a fost mult mai bine primită și valorificată de specialiștii români în lingvistică computațională.

Referințe bibliografice:

- *** *Gramatica limbii române* 2008, vol. I, *Cuvântul*, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Editura Academiei Române, București.
- Anderson, John M. 2006: *Modern Grammars of Case. A Retrospective*, Oxford University Press, p. 37-46.
- Atkins, Sue B. T., Rundell, Michael 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press.
- Bretones, Carmen, “Fillmore, Charles John” în Strazny, Philipp (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, Taylor & Francis Group, New York, Oxon, p. 337-339.
- Chilton, Paul, Schäffner, Christina (eds.) 2002: *Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia.
- Chomsky, Noam 2002: *On nature and language*, edited by Adriana Belletti and Luigi Rizzi, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo.
- Chomsky, Noam 2002: *Syntactic Structures*, 2nd edition, Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- Chomsky, Noam 2006: *Language and Mind*, third edition, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo.
- Chomsky, Noam 2009: *Cartesian Linguistics. A Chapter in the History of Rationalist Thought*, third edition, edited by James McGilvray, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo.
- Cienki, Alan, “Frames, Idealized Cognitive Models and Domains”, în Geeraerts, Dirk, Cuyckens, Hubert (eds.) 2007: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford University Press, p. 170-187.
- Croft, William, Cruse, Alan D. 2004: *Cognitive Linguistics*, Cambridge University Press, p. 7-39.
- Duranti, Alessandro 1997: *Linguistic Anthropology*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo.
- Evans, Vyvyan, Green, Melanie 2006: *Cognitive Linguistics. An Introduction*, Edinburgh University Press, p. 222-230.
- Fauconnier, Gilles, Turner, Mark 2002: *The Way We Think. Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*, Basic Books.
- Fillmore, Charles J. 1966: “Toward a Modern Theory of Case”, Ohio State University, Columbus Research Foundation, republicat în Fillmore, Charles J. 2003: *Form and Meaning in Language*, volume I, *Papers on Semantic Roles*, CSLI Publications, Stanford, California, p. 1-21.
- Fillmore, Charles J. 1967: “The Case for Case”, Ohio State University, prepared for the 1967 Texas Symposium on Linguistic Universals, April 13-15, republicat în Fillmore, Charles J. 2003: *Form and Meaning in Language*, volume I, *Papers on Semantic Roles*, CSLI Publications, Stanford, California, p. 23-122.
- Fillmore, Charles J. 1975: “An Alternative to Checklist Theories of Meaning”, in Cogen C., Thompson, H., Thurgood, G., Whistler, K., Wright, J., (eds.), *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley, California, p. 123-131.
- Fillmore, Charles J. 1976: “Frame Semantics and the Nature of Language”, *Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. 280, *Origins and Evolution of Language and Speech*, October 1976, p. 20-32.
- Fillmore, Charles J. 1977: “The Case for Case Reopened”, *Syntax and Semantics*, Grammatical Relations, vol. 8, nr. 1/1977, Academic Press, New York, San Francisco, London, republicat în Fillmore, Charles J. 2003: *Form and Meaning in Language*, volume I, *Papers on Semantic Roles*, CSLI Publications, Stanford, California, p. 175-199.
- Fillmore, Charles J. 1982: “Frame Semantics”, The Linguistics Society of Korea (ed.), *Linguistics in the Morning Calm*, Hanshin Publishing Company, Seoul, p. 111-137, republicat în Geeraerts, Dirk, (ed.) 2006: *Cognitive Linguistics: Basic Readings*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, p. 373-400.
- Fillmore, Charles J. 1985: “Frames and the Semantics of Understanding”, *Quaderni di semantica*, vol. VI, nr. 2, December, 1985, p. 222-254.
- Fillmore, Charles J. 2006: “Frame Semantics” în Keith Brown (editor-in-chief), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, second edition, Elsevier, Oxford, p. 613-620.
- Frâncu, Constantin 1999: *Curențe și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Casa Editorială «Demiurg», Iași.
- Gaur, Alexandru, Wald, Lucia 1977: *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediția a III-a, Editura didactică și pedagogică, București.
- Horn, Laurence R., Ward, Gregory (eds.) 2005: *The Handbook of Pragmatics*, Blackwell Publishing, Blackwell Reference Online.
- Husarciuc, Maria, Trandabăț, Diana, Lupu, Monica 2005: “Inferring Rules In Importing Semantic Frames From English FrameNet Onto Romanian FrameNet”, 1st Romance FrameNet Workshop, EuroLan 2005 Summer

- School, 26th – 28th of July, Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania, <https://nats-www.informatik.uni-hamburg.de/intern/proceedings/2005/EUROLAN/html/romance/index.html>
- Inoue, Kazuko, “Case (with Special Reference to Japanese)” în Everaert, Martin & Van Riemsdijk, Henk (eds.) 2007: *The Blackwell Companion to Syntax*, vol. I, Blackwell Publishing, p. 295-373.
- McGilvray, James 2005: *The Cambridge Companion to Chomsky*, Cambridge University Press.
- Minsky, Martin 1974: “A Framework for Representing Knowledge” în Haugeland, John (ed.), 1997, *Mind Design II*, 2nd edition, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- Petruck, Miriam, R. L. 1996: “Frame Semantics” în Verschueren, J., Östman, J-O., Blommaert, J., Bulcaen, C., (eds.), *Handbook of Pragmatics*, John Benjamins, Philadelphia, p. 1-13.
- Rask, R. L. 1999: *Key Concepts in Language and Linguistics*, Routledge, London.
- Rebreanu, Liviu 1985: *Golanii. Nuvele și schițe*, Editura Minerva, București.
- Ruppenhofer, Josef, Michael Ellsworth, Miriam R. L. Petruck, Christopher R. Johnson, Jan Scheffczyk, 2006, *FrameNet II: Extended Theory and Practice*, <http://framenet.icsi.berkeley.edu/>
- Stein, D. 2009: “Fillmore, Charles J.”, în Mey, Jacob L. (ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, second edition, Elsevier, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oxford, Paris, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokio, p. 264-265.
- Stockwell, Peter 2002: *Cognitive Poetics: An Introduction*, Routledge, London, New York.
- Talmy, Leonard 2000: *Toward a Cognitive Semantics*, vol. I, *Concept structuring Systems*, MIT Press, <http://linguistics.buffalo.edu/people/faculty/talmy/talmyweb/TCS.html>
- Tomasello, Michael 2003: *Constructing a Language. A Usage-Based Theory of Language Acquisition*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England.
- Trandabă, Diana, Husarciuc, Maria 2008: “Romanian Semantic Role Resource”, Proceedings of the Sixth International Language Resources and Evaluation (LREC'08), Marrakech, Morocco, 28th – 30th of May, <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2008/>
- Turner, Mark 1996: *The Literary Mind*, Oxford University Press, New York, Oxford.
- Ungerer, Friedrich, Schmid, Hans-Jörg 1996: *An Introduction to Cognitive Linguistics*, Longman, London and New York.

* Cercetarea de față se derulează în cadrul proiectului POSDRU/89/1.5/S/49944, „Dezvoltarea capacității de inovare și creșterea impactului cercetării prin programe post-doctorale”.

DIN NOU DESPRE DERIVATELE CU PREFIXUL NE- ÎN LIRICA LUI TRAIAN DORZ¹

Florina-Maria BĂCILĂ
(Universitatea de Vest din Timișoara)

The Use of *ne-* Derivatives in Traian Dorz's Poetry Revisited

The objective of the present paper is to examine the special connotations of two atypical derivatives with the prefix *ne-*, *nerăspuns* ('unanswer') and *a necuprinde* ('to unembrace'), highlighting their role in setting the lyrical frame of Traian Dorz's poetry. Traian Dorz is a contemporary Romanian poet, unfortunately understudied, who wrote thousands of poems of mystical insight and numerous volumes of memoirs and religious meditation. The two terms (which are not included in the Romanian language dictionaries, although the structures of the Romanian language theoretically allow for their existence) claim mostly figurative meanings in the contexts that we had identified, which constitutes our point of departure. The analysis of the excerpts where they are used reveals their similarity with other *ne-* derivatives that express an affirmative idea, accompanied by stylistic effects. The creative capacity of the poet does not lie in the number of such derivatives in a particular context, but in the ways he positions them in relation to other elements, often in surprising lexical combinations. Beyond the actualisation of some more or less known meanings, the analysis shows, yet again, that the study of the vocabulary used by a poet represents one of the most adequate means of shedding light on his artistic beliefs, trends and directions, his philosophy of life (in this case – the vision on Divinity), the intensity with which he perceives the world and its unexpected, varied experiences, as well as his original ways of transposing them into poetical images.

Keywords: *derivation, prefix, lexicology, semantics, stylistics, mystical-religious poetry*

În cadrul clasei de afixe ale românei, prefixele de negare formează o categorie aparte, a cărei caracteristică o constituie marcarea opoziției negativ / pozitiv. Pe plan morfologic, acestea fac parte din sistemul derivării, iar pe plan semantic – din acela al antonimiei.

De origine slavă, foarte răspândit în toate epocile de dezvoltare a limbii noastre și în toate stilurile, *ne-* este cel mai frecvent și mai productiv prefix de negare în română, cu o complexitate semantică demnă de semnalat (motiv pentru care s-a și bucurat de o atenție specială din partea

¹ TRAIAN DORZ s-a născut la 25 decembrie 1914, în satul Rături (azi, Livada Beiușului), județul Bihor. La vârsta de 16 ani, aderă la „Oastea Domnului”, mișcare religioasă inițiată de preotul Iosif Trifa la Sibiu, în 1923, având drept scop renașterea spirituală „a Bisericii noastre [Ortodoxe – n.n. F.-M.B.] și saltul calitativ moral, cultural și social, în Hristos, al poporului nostru” (Dorz 1993: 242). De prin 1933 începe să scrie poezii de factură mistică, pe care le trimite spre publicare la Centrul „Oastei Domnului” din Sibiu. Începând din 1934, Dorz devine colaborator apropiat al preotului Trifa, iar un an mai târziu îi apare primul volum de versuri, intitulat *La Golgota*. Continuă să scrie și să publice în libertate până la sfârșitul lui 1947, când este arestat de Securitate. Cu foarte puține întreruperi, a petrecut 17 ani în închisorile comuniste, acuzat fiind pentru apartenența sa la mișcarea „Oastea Domnului” (organizație ce fusese scoasă în afara legii), pentru activitatea intensă și bogată în cadrul acesteia, pentru implicarea în coordonarea ei la nivel național, pentru scrierea, posesia și răspândirea de materiale religioase neautorizate. În ciuda condițiilor de detenție, a repetatelor arestări, anchete, percheziții, amenințări, amenzi etc., Traian Dorz creează sute și mii de poezii, deschizând lunga serie a *Cântărilor Nemuritoare*; cele mai multe au fost puse pe note și constituie un veritabil tezaur muzical al asociației „Oastea Domnului”, însă ele au ajuns să fie cunoscute și de către membrii altor confesiuni creștine. În perioada regimului comunist, volumele sale au putut circula (în clandestinitate) numai sub formă dactilografiată sau copiate de mână, iar o parte dintre poezii au văzut lumina tiparului în străinătate, prin bunăvoința unor creștini care au apreciat talentul creator, spiritul profund religios și vocația de „misionar laic” a acestui poet român. Traian Dorz a trecut la cele veșnice la 20 iunie 1989, în localitatea natală. După 1990, multe dintre scrierile sale (poezii, memorii sau meditații) au fost publicate în țară, la edituri precum „Oastea Domnului” din Sibiu sau „Traian Dorz” din Simeria.

cercetătorilor¹), întâlnindu-se, de obicei, la formarea cuplurilor antonimice alcătuite dintr-un termen pozitiv și unul negativ derivat – mijlocul cel mai des utilizat pentru realizarea antonimiei în limba română, pornind de la aceeași rădăcină. *Ne-* fie exprimă negația propriu-zisă, opoziția (totală sau parțială), contrariul (**neadevărat**, **nelămurit**, **nemuțumit** etc.), fie conferă o valoare privativă derivatelor, mai ales în cazul substantivelor abstracte, redând lipsa, absența, insuficiența noțiunii exprimate de bază (**neastâmpăr**, **necurăție**, **necuviință**, **neplăcere**, **nesomn**, **neștiință** etc.) (vezi FCLR II 1978: 164). Funcția fundamentală a lui *ne-* este deci aceea de a nega conținutul semantic al bazelor cărora li se atașează, formând cuvinte cu valoare negativă în raport cu noțiunile pozitive corespunzătoare.

În multe contexte, o calitate a formațiilor cu prefixul *ne-* n-o reprezintă însă – din punct de vedere stilistic – numai negarea cuvântului de bază, ci ele sunt marcate expresiv și datorită faptului că, în structura lor, conțin pozitivul din care au fost alcătuite, îl neagă, exprimându-l (vezi Coteanu 1956: 95-96; Diaconescu 1974: 644-645).

Derivatele cu *ne-* aparțin unui număr mare de clase lexico-gramaticale: astfel, potrivit cu structura limbii române, aproape orice substantiv sau adjectiv poate da naștere unui cuvânt nou cu ajutorul prefixului în discuție; pe lângă aceasta, *ne-* „crează formații nestabile care, în corelație cu corespondentul pozitiv, alcătuiesc construcții expresive” (DLRM, s.v.; vezi aceeași idee în MDE, s.v.). Așadar, sub aspect logic, posibilitatea de a crea cuvinte noi prin prefixare cu *ne-* apare teoretic nelimitată², întrucât „conținutul oricărui termen poate admite logic negarea lui prin simplă absență [subl. aut.]” (Diaconescu 1974: 644).

Marea productivitate a lui *ne-* în română și complexitatea semantico-stilistică a acestuia permit, îndeosebi în poezia actuală, realizarea unor creații personale ad hoc, extrem de sugestive. Ne referim la atașarea prefixului *ne-* unor substantive concrete sau unor verbe care, în limbajul curent, nu au corespondent antonimic. Din punct de vedere strict lingvistic, fenomenul nu reprezintă o abatere de la regulile generale ale formării cuvintelor, unui anumit lexem putându-i-se adăuga, pentru marcarea negației, prefixul menționat. De altfel, în lirica modernă, derivatele negative nu au, de cele mai multe ori, un echivalent lexical: aceste antonime, rod al creației poeților, sunt întrebuințate în structuri inedite, se abat de la uz, situându-se dincolo de rigorile normei, pe care autorii le încalcă deliberat pentru a obține un maximum de efecte expresive, ilustrând disponibilitățile uluitoare ale derivatelor respective.

*

Printre formațiile cu prefixul negativ *ne-* ocurente în poezia lui Traian Dorz, dar neînregistrate în lucrările lexicografice se numără și substantivul neutru *nerăspuns*, derivat atipic de la *răspuns*, termen moștenit din lat. *responsum* și glosat în dicționare cu sensul de bază ‘ceea ce se spune, se scrie, se comunică celui care întreabă ceva; cuvinte spuse direct, scrise sau transmise printr-un intermediar unei persoane care a întrebat ceva sau care s-a adresat cuiva (într-un mod oarecare)’ și cu accepții secundare precum ‘știre, veste, informație’, ‘ripostă, replică, reacție la afirmații, acțiuni, provocări, solicitări etc.’ ș.a. (vezi DLR, MDA, DEX, DLRLC, DLRM, Șăineanu, DU, CADE, MDE, NDU, s.v.; CDER 7098, s.v. *răspunde*). Acest derivat apare o singură dată în lirica dorziană, și anume în ultima strofă a unei poezii care poate fi considerată o veritabilă artă poetică, înscrisă în rândul celor ce susțin crezul artistic al autorului (ideea refugiului în actul creației – singura reflectare autentică a trăirilor geniului neînțele –, sacrificiul de sine – imperativ mai ales în vremuri neprielnice –, reiterarea tainei insondabile a iubirii dumnezeiești și eterna ei biruință care străbate timpul și spațiul, în ciuda oricăror opreliști – atribute reunite, pe de o parte, în persoana lui Hristos-Dumnezeu, Cel ce, în concepția creștină,

¹ Vezi Băcilă 2011a: 81, nota 5, unde sunt enumerate câteva dintre lucrările de specialitate care abordează – sub diverse aspecte (fonetică, lexicologie, semantică, gramatică, stilistică) – problema derivării cu prefixul *ne-*.

² În acest sens, Dominte 2003: 163 arată că, „în limba vorbită, orice cuvânt, în principiu, poate fi derivat cu prefixul *ne-*, luând naștere ceea ce am putea numi «derivate libere»”; cf. și Noica 1996: 172: „De altfel, în cazul lui *ne-*, nu cuvintele gata făcute sunt vrednice de reținut, ci *capacitatea* [subl. aut.] prefixului de a face cuvinte, ba chiar de a face tot ce-i place, ca tăgadă, în vorbirea noastră vie.”; *ne-* „neagă tot ce vrei, cu o ușurință pe care n-o găsești lesne în alte limbi, ba dă îmbinări expresive, poate fără echivalent [...]. Căci într-adevăr cu *ne-* te joci de-a negatul în toată împărăția vorbirii.” (Noica 1996: 173).

a adus, printr-o jertfă supremă, salvarea neamului omenesc, repunându-l în relație cu Dumnezeu-Tatăl, și, pe de altă parte, în caracterul discipolilor Săi din toate veacurile și din toate locurile, care nu pot avea decât un destin similar): „A cui mai ești Tu, Dulce Mântuitor Străpuns, / când chemi spre nicăierea și-aștepți un *nerăspuns*, / când gheața și sfidarea Ți-s cuie de oțel? / – Tu mai rămâi a celui ce suferă la fel.” (CE 75, *A cui mai ești?*)¹.

Nu totdeauna însă, prin adăugarea prefixului *ne-*, se neagă toate sensurile pozitivului, așa că, în versurile citate, *nerăspunsul* presupune nu ‘lipsa oricărei reacții sau atitudini, a oricărui tip de comunicare’, nu ‘simpla absență a vorbelor’, ci ‘lipsa unui răspuns rostit (sau, eventual, scris)’, reacția tăcută, răspunsul fără cuvinte, tradus prin instaurarea unei liniști nefirești (în sensul etimologic al termenului) – fapt situat între coordonatele definitorii ale legăturii omului cu Divinitatea, Care cheamă stăruitor la mărturisirea păcatelor, întru restaurare spirituală și dobândirea Tărâmului Făgăduit, altfel, de neimaginat pentru condiția umană (vezi *I Corinteni* 2: 9²); *nerăspunsul* implică deci un tip aparte de stare de vorbă – consecință a provocării unice de a-L urma pe Dumnezeu, încadrabilă ca gest al supunerii necondiționate față de El, în acord cu „tăcerea activă și lucrătoare” (Ware 2003: 77)³ (și în contrast puternic cu „valul lumii” – CDin 110, *Stânca Vieții*; CL 31, *Pasăre măiastră (III)*; CUit 122, *Cei ce nu cunosc*), pentru a-I putea asculta deslușit Cuvântul (cf. *Ioan* 3: 29). Evident, absența rostirii în relația cu Creatorul este și semnalul stării de rugăciune „în camera de taină a inimii” (Ware 2003: 82; cf. și Ware 2003: 94-95; *Matei* 6: 6), de pace interioară, de comuniune intimă a credinciosului cu Cerul (vezi Evdokimov 1996: 27; Ware 2003: 83; cf. și *Galateni* 2: 20; *Romani* 8: 26), „când vorbele așteptate rămân nespuse” (Le Breton 2001: 81), „emoția devine covârșitoare obligând vocea să se întrerupă” (Le Breton 2001: 82), iar omul coboară în el însuși, se retrage în singurătatea sinelui (Ware 2003: 75-77 *passim*), respectând(u-și) tăcerea gândurilor și a trăirilor, spre a-L (re)găsi astfel pe Dumnezeu în plinătatea prezenței Sale și spre a-I contempla fără întrerupere (în toată curăția minții și a inimii) frumusețea și măreția (Ware 2003: 81); în atari împrejurări, *nerăspunsul* (= *tăcerea*) rămâne, firesc, un exponent incontestabil al intenției de comunicare și nu de suprimare a acesteia⁴, iar „[...] cuvântul ziditor se preschimbă în tăcere lucrătoare.” (* * * 2002: 6). De remarcat, ca o completare a acestei idei, că, în două dintre poeziile lui Traian Dorz, substantivul *răspuns* intră chiar în relație contextuală de antonimie cu *tăcere* (și nu cu alți termeni): „Tu-i urmezi durerii / sfânt alin de-ajuns, / Tu-i întorci *Tăcerii* / cel mai nalt *răspuns*.” (CNem 112, *Veșnic slavă Ție*); „Când chip Tu vei lua în noi / mereu mai strălucit, Iisuse, / prin slava cerului de-Apoi / cânta-Ți-vom laude nespuse. // Căci din belșug vom fi ajuns / s-avem lumină și putere, / ca și-n *tăcere*, și-n *răspuns* / s-avem senin și mângâiere.” (CS 10-11, *Când chip Tu vei lua în noi*); de altfel, Dumnezeu Însuși a răspuns îndelungatelor rugăciuni ale umanității într-un mod neobișnuit, prin întruparea Sa pe pământ: „Astăzi, undeva departe, / unde gându-abia pătrunde, / la a’ lumii rugi de veacuri, / *tainic Dumnezeu răspunde*.” (CDin 39, *Noaptea Nașterii*).

Substantivul neutru *nerăspuns* apare și într-unul dintre volumele de memorii ale lui Traian Dorz, intitulat *Istoria unei jertfe*, fiind întrebuințat cu aceleași semnificații: „Suferința sensibilizează sufletul până la îndumnezeire. Suferința îl face pe om părtaș la toată opera mântuitoare a lui Hristos. Suferința îl unește pe om cu dragostea dureros de mare și de singură a lui Dumnezeu. Dar dragostea aceasta nu poate fi nici înțeleasă de noi, nici împărtășită, niciodată, în măsura în care s-ar vrea ea. O, cât de mult această dragoste este suferință și această suferință este dragoste! Ea simte că dragostea noastră îi răspunde uneori cu toată capacitatea, cu toată

¹ Spre a nu îngreuna parcurgerea referințelor bibliografice din cuprinsul lucrării de față, am optat pentru notarea, în text, a trimitărilor (cu abrevieri) la volumele (aparținând lui Traian Dorz) din care au fost selectate secvențele lirice, urmate de numărul paginii (paginilor) la care se află fragmentul respectiv și de titlul poeziei.

² Trimiterile la textele biblice din lucrarea de față conțin titlul cărții respective, urmat de numărul capitolului și al versetului la care se face referire.

³ Cf. MDE, s.v. *răspunde*, unde, printre semnificațiile înregistrate ale acestui verb, se numără și ‘a da ascultare unei chemări, a se supune’.

⁴ Vezi Le Breton 2001: 149: „Tăcerea nu este absența sonorității, o lume fără freamăt, nemișcată, în care nimic nu se aude.”

puterea și cu toată căldura ei. Dar acestea toate ne sunt mult prea puține față de mărimea dragostei dumnezeiești. Aceasta renunță cu înțelegere la partea pe care nu i-o putem da noi, dar suferă pentru orice pârțică la care este silită să renunțe. Orice *nerăspuns* pe măsura ei o doare. Și așa este mereu dragostea adevărată: suferință. Și suferința adevărată: dragoste.” (Dorz 2007: 152-153).

De asemenea, am identificat în lirica dorziană două ocurențe ale adjectivului-atribut *nerăspuns*, provenit din participiul negativ al verbului *a răspunde* (< lat. *respondere*), cu sensul ‘lipsit de reacție, de replică prin vorbe, gesturi, atitudini; care nu ripostează la acțiuni, provocări, solicitări etc.’ (cf. DLR, MDA, DEX, DLRLC, DLRM, MDE, NDU, CDER 7098, s.v. *răspunde*); el se află în imediata apropiere a cuvântului de bază, în structuri simetrice conținând și alte formații cu prefixul *ne-*, asociate bazelor lor: „Răspunzi în fața lui Hristos / de orice spin purtat ascuns, / de orice rău din duh ne-scos [sic!], / de orice bine *ne-răspuns* [sic!].” (CNem 110, *Răspunzi în fața lui Hristos*); „Vine-i vremea fiecui / ca să-și ia răsplata lui / pentru fiecăruia cuvânt / și-orice pas de pe pământ, / pentru orice rău făcut, / și știut, și neștiut, / și pe față, și-n ascuns, / și *răspuns*, și *nerăspuns*, / și cu faptă, și cu gând, / și spunând, și nespunând” (CUit 108, *Vine-i vremea fiecui*)¹. În această situație, membrii perechilor antonimice se întâlnesc în opoziție directă, în vecinătăți contextuale; formațiile sunt integrate în formule cu sintagme binare, în care derivatele negative se alătură bazei, formând o unitate antonimică expresivă împreună cu termenul pozitiv (vezi Băcilă 2011a: 83).

*

În strânsă legătură cu ceea ce arătam mai sus, un alt derivat de acest tip, ocurent (tot o singură dată) în poezia lui Traian Dorz, însă absent din lucrările lexicografice, este *a necuprinde*: „Dar bucuria-mpărtășirii / în harul nemaicunoscut / – doar ochii strălucind în lacrimi / mi-o *necuprind* înalt și mut!” (CDr 131, *M-am bucurat...*). Termenul este format, cu prefixul negativ *ne-*, de la *a cuprinde* (< lat. *comprehendere* = *comprehendere*), glosat în dicționare (ca verb tranzitiv) astfel: ‘a prinde, a apuca ceva de jur împrejur cu mâinile sau cu brațele’; ‘a îmbrățișa’; ‘(fig.) a îmbrățișa cu privirea; a vedea; a înțelege, a pricepe, a cunoaște’; ‘(fig.) a acoperi din toate părțile; a învălui, a copleși’; ‘a pune stăpânire (pe ceva sau pe cineva); a apuca, a cuceri, a domina, a prinde, a stăpâni (și fig., când subiectul este reprezentat de diferite stări fizice, psihice sau sufletești)’ (vezi DA, MDA, DEX, DLRLC, DLRM, CADE, MDE, NDU, s.v.; Șăineanu, DU, s.v. *cuprinde*; CDER 2689, s.v. *cuprinde*; pentru etimologia verbului *a cuprinde*, vezi și CDDE 1447, s.v. *prinde*; PEW 451, s.v. *cuprind*; REW 2106, s.v. *comprehendere*). În context, acestui derivat i se alătură o formă neaccentuată (conjunctă) de dativ a pronumelui personal (*mi-*), cu semnificație posesivă, „actualizată prin intermediul unei anafore asociative de tip posesiv între cliticul de dativ și un nominal din structură” (GALR I 2005: 206), în cazul de față, substantivul-subiect *ochii*, cu trăsătura semantică [+ Obiect posedat inalienabil].

Este foarte probabil că punctul de plecare pentru formarea verbului *a necuprinde* l-a constituit participiul negativ al lui *a cuprinde*, *necuprins* (folosit și cu valoare adjectivală: cf. *fericit* – *nefericit*, *mulțumit* – *nemulțumit* etc.). „Deoarece «adjectivele» fără *ne-* au, în familia lor, verbele corespunzătoare, ele continuă a fi percepute ca participii trecute ale acestora, chiar atunci când funcțiunea lor e pur adjectivală. În consecință, compusele negative, deocamdată numai adjective, pot fi interpretate, în anumite condiții, ca forme participiale. Atâta ajunge, pentru ca verbul, încă neexistent, dar simțit ca temă a adjectivului-participiu, să ia naștere.” (Iordan 1943: 201). Argumente în plus în favoarea afirmației anterioare sunt existența unei forme negative de supin a acestui verb, reperabilă în poezia dorziană: „Doamne, ești *de necuprins*” (CDin 149, *Doamne, Dumnezeu nostru*); „poveri *de necuprins*” (Cînd 83, *Din întuneric*); „Mărire veșnică Răbdării / *de ne-nțeleș* și *necuprins*” (CNem 47, *Mărire veșnică Răbdării*), întrebuițată inclusiv cu comportament adverbial (în construcții inversate) și cu rolul de a reda ideea de superlativ absolut, sugerând că intensitatea maximă este o consecință a rarității (vezi

¹ Mihăilă 1984: 337 precizează că „substantivele cu prefixul *ne-* au, în marea lor majoritate, un corelat adjectival sau verbal (adică, de la aceeași temă, există un adjectiv sau un verb). Cel mai adesea corelatul este format pe terenul limbii române.”

Băcilă 2011b: 74-75): „poți fi *necuprins de mare*” (CDin 148, *Doamne, Dumnezeuul nostru*); „Doamne, Tu ești mare, *necuprins de Sfânt*” (CP 192, *Psalmul 104*), precum și utilizarea infinitivului lung substantivizat (cu formă de plural): „ce *necuprinderi* / mai sunt încă de muncit.” (CNem 88, *Luptă-te, dar niciodată*).

Așadar, în versurile de mai sus, derivatul *a necuprinde*, caracterizat printr-un grad sporit de expresivitate în comparație cu structura *nu* + baza *a cuprinde*, sintetizează, cu o forță de sugestie neobișnuită (într-o propoziție afirmativă, care exprimă însă un înțeles parțial negativ: ‘nu (mi-o) cuprind integral, nu pot să (mi-o) cuprindă în adevăratul sens al cuvântului’), ideea că bucuria trăită în chip unic de cei credincioși prin intermediul întâlnirii cu darul nemeritat al lui Dumnezeu – accesibil numai celor ce-și deschid inimile spre rugăciune și meditație – e indescritibilă în cuvinte (deși, în parte, se răsfrânge în plânsul tainic al sufletului aflat în dialog cu Cerul), prin urmare, imposibil de perceput cu ochiul unei firi netransfigurate de lumina divină, extrem de greu de înțeles sau de cunoscut în totalitate chiar și în rarele clipe de înălțare spirituală; misterul bucuriei din starea de grație învăluie ființa, copleșește gândurile și alungă tenebrele, pune stăpânire asupra trăirilor inimii, într-o conjunctură net superioară aceleia de mulțumire, atunci când credinciosul Îl slăvește pe Dumnezeu pentru răspunsurile primite la rugăciuni, pentru împlinirea bunelor dorințe și biruința în impasurile existenței, pentru cântecul și dragostea aducătoare de împliniri autentice, pentru elanul tinereții și frumusețea legăturilor lui cu semenii.

În structura strofei citate nu putem să nu remarcăm prezența conectorului transfrastic *dar*, cu rolul de a coordona adversativ două enunțuri, de a anunța, la început de paragraf, „o nouă perspectivă de abordare a temei în discuție” (GALR II 2005: 730), mai mult, o nouă temă de discurs liric, punând în antiteză mesajul primei părți a poeziei și cel al ultimelor versuri, altfel spus, „semnalând o contrazicere [sau o obiecție – n.n. F.-M.B.] a așteptărilor sugerate de enunțul sau enunțurile precedente” (GALR II 2005: 730); în definitiv, adevărata fericire a ființei umane (la un nivel superior al înțelegerii ei) se află – deși poate părea paradoxal – în singurătate, în „liniștea lăuntrică a inimii curățite de orice gând și de orice imagine” (Ware 2003: 114; cf. și *Romani* 7: 22; *II Corinteni* 4: 16; *Efesenii* 3: 16), nu în zgomotul lumii din afară, al vieții cotidiene (necesar a fi redus până la neauzire) ori în înșiruirea inutilă de cuvinte fără rost, ci în reculegere și meditație, în disponibilitatea (prioritară) față de conversația interioară și în deschiderea inimii față de momentele de har ale ascultării mesajului divin¹: „Într-o perioadă de inflație verbală, care nu face decât să agraveze urâta singurătate, numai omul păcii rugătoare poate să mai vorbească celorlalți, să arate cuvântul devenit chip, privirea devenită prezență. Tăcerea sa va vorbi acolo unde predica nu mai acționează, misterul său îl va face atent la o revelație devenită apropiată, accesibilă.” (Evdokimov 1996: 28). Să nu uităm că, în tradiția creștină, rugăciunile adresate lui Dumnezeu sau sfinților constau, cel mai adesea, în perioade de tăcere neîntrerupte, fiind exprimate în forul interior al credinciosului; comunicarea „tăcută” a acestuia cu Divinitatea, „rugăciunea vie, trăită, a liniștii creatoare” (Ware 2003: 22)² își au obârșia, așadar, în tradiția mistică a creștinismului, „preocupată să găsească unitatea cu Dumnezeu și conștientă de neputința cuvintelor de a numi o experiență complet străină percepției umane.” (Le Breton 2001: 55), iar tăcerea veghetoare (care transfigurează sufletul) devine, în acest fel, „un preludiu al deschiderii spre revelație” (Chevalier, Gheerbrant 1995: 343, s.v.

¹ Vezi Le Breton 2001: 185: „Prietenul tăcerii ajunge apropiatul lui Dumnezeu.”; Chevalier, Gheerbrant 1995: 343, s.v. *tăcere*: „Dumnezeu ajunge în sufletul în care domnește tăcerea.”; cf. și Le Breton 2001: 186: „Tăcerea este limbajul lui Dumnezeu deoarece conține în sine toate cuvintele; ea este o rezervă inepuizabilă de sens.”; Ware 2003: 82: tăcerea „nu este un vid negativ, o pauză între două cuvinte, un scurt repaus înainte de a relua vorbirea, ci cu totul pozitivă; o atitudine vie de atenție, de vigilență și, înainte de toate, de ascultare.” (aceeași idee în Ware 2003: 17); Ware 2003: 19: „Adevărata rugăciune interioară este atunci când încetezi să mai vorbești și ascuți vocea fără cuvinte a lui Dumnezeu în adâncul inimii tale”.

² Cf. și Ware 2003: 99: „Rugăciunea în tăcerea lăuntrică nu neagă, ci pune lumea în valoare.”.

tăcere)¹, un veritabil privilegiu de accedea spre înălțimile și abisurile ființei, dar, mai ales, o permanență a comuniunii depline cu Dumnezeu (cf. *I Tesaloniceni* 5: 17).

Mai frecvent întrebuințate – și, de aceea, mult mai cunoscute – sunt adjectivul *necuprins* (< prefixul *ne-* + *cuprins*), cu sensurile (menționate în dicționarele românești) ‘care nu este sau nu poate fi cuprins între anumite limite (în spațiu, în timp, în intensitate); nelimitat, nemărginit, nesfârșit, infinit, imens’; ‘care nu poate fi cuprins de mintea omenească, fiind mai presus de ea; neînțeles, nepătruns, (înv.) neajuns, necunoscut’ (vezi DLR, MDA, DEX, DLRLC, DLRM, MDE, NDU, s.v.), și substantivul neutru cu aceeași formă, considerat a fi poetic (vezi DLRLC, s.v.), cu înțelesurile ‘spațiu, întindere nelimitată; nemărginire, imensitate; infinit’ (vezi DLR, MDA, DEX, MDE, NDU, s.v.; CDER 2689, s.v. *cuprinde*) – termeni înrudiți semantic, care prezintă numeroase ocurențe în lirica lui Traian Dorz, după cum urmează: 1) adjectivul *necuprins* (cu accepțiile amintite), având funcție sintactică de atribut adjectival sau de nume predicativ: „și-n urmă, pe veci *necuprinse*, / lumini străluci-vor” (CÎnd 97, *Mai țiineți*); „bucurie *necuprinsă*” (CL 53, *Mai departe*); „mărimea-I *necuprinsă*” (CP 282, *Psalmul* 145); „*Necuprinsa*, Veșnica Viață” (CA 157, *Cred Într-Unul Dumnezeu*); „largu-i *necuprins*” (CDr 9, *O, iată vine seara!*); „cât de *necuprinsă* e partea Ta de har” (CDr 111, *Eu pot lupta*); „Ce de ceruri *necuprinse*” (CCm 19, *Fericita mea Nădejde*); „*necuprinse* firi” (CCm 59, *La nunta noastră*); „*Necuprinsa* Ta iubire” (CCm 106, *Cât ai Tu mai mult ca alții*); „hotarul încă *necuprins*” (CCm 118, *Suspiniurile Tale*); „*Necuprinsă* Zare” (CCm 196, *Ce-am cuprins din tine?*); „un Nume *Necuprins*” (CNem 6, *Cântări Nemuritoare*); „într-un *necuprins* HRISTOS [subl. aut.]” (CNem 88, *Nesfârșită slavă, Doamne!*); „veșnic *necuprinse-ntinderi*” (CNem 94, *O, cerule-nstelat!*); „marginile-s *necuprinse*” (CNem 148, *Oricât să ascult*); „Hristos, Biruitorul *Necuprins*” (CUrm 133, *Cei ce-au muncit*); „ceruri *necuprinse*” (CVeșn 58, *Mereu mai sus*); „bucuria e-atât de *necuprinsă*” (CS 9, *Sunt stări*); „Sfântu-I Nume *Necuprins*” (CS 61, *Celor ce răzlesc nainte*); „Pe-ntinderi *necuprinse*” (CS 100, *Iisuse, niciodată*); „Iisus *necuprins*” (CNoi 47, *Și vântul șoptește*); „un număr *necuprins*” (CE 142, *Suntem mult mai mulți*); „Cântec *necuprins*” (EP 51, *Izvoarele Luminii*); 2) adverbul *necuprins*, format, prin conversiune, de la adjectivul respectiv: „frontul celor care moartea i-a învins / alții o să-l umple larg și *necuprins*.” (CA 115, *Viitoare valuri*); 3) substantivul *necuprins*, cu sensurile menționate, ce trimit, aproape fără excepție, la perspectiva veșniciei, a spațiului și timpului infinit, relevantă, în lirica dorziană, și prin alte formații cu prefixul *ne-* (vezi Băcilă 2011a: 79-94): „Tu umpli-ntregul *necuprins*” (CÎnd 71, *Iisuse,-adânc Ocean*); „*Necuprinsurile* toate” (CL 147, *Lăudăm pe Domnul nostru*); „pe *necuprinsul* / bolții cerului senin” (CCm 118, *Prima ploaie*); „nepătruns rămas-a / *Necuprinsul* tot!” (CCm 196, *Ce-am cuprins din tine?*); „*necuprinsul* / nemărginirilor cerești” (CNem 113, *Cenalt e, Doamne*); „Tu-mi umpli *necuprinsul*” (CÎnv 86, *Statornică-i blândețea*); „*Necuprinsul* prietenos” (CVeșn 147, *Aprinsa Domnului iubire*); „în tot *necuprinsul* Firii” (CUit 13, *În pacea serii*); „în tot *necuprinsul* Firii” (CUit 27, *Doamne, eu mereu tot cuget...*); „*Necuprinsul* Nou” (CViit 193, *Iată vremea să se-arate*).

*

După cum se poate observa din cele de mai sus, formațiile cu prefixul *ne-* cunosc o frecvență notabilă în lirica lui Traian Dorz, antrenând (în ocurențele pe care le-am identificat) mai ales accepții figurate; însă nu atât în numărul aparițiilor lor în context stă capacitatea creatoare a poetului, cât în poziția pe care el le-o asigură față de alte elemente, în anumite combinații lexicale surprinzătoare. Acest lucru dovedește, încă o dată, că studiul lexicului unui poet constituie una dintre modalitățile cele mai adecvate pentru a-i înțelege crezul artistic, orientările și filozofia de viață, intensitatea cu care percepe lumea, experiențele neașteptate de tot felul, precum și modul lui specific de a le transpune în imagini poetice.

Pe lângă faptul că termeni precum substantivul neutru *nerăspuns* sau verbul *a necuprinde* nu sunt înregistrați în lucrările lexicografice (deși, practic, e posibil să existe ca atare), analiza

¹ Vezi Ware 2003: 9: „rugăciunea înseamnă vorbire tainică în har [...], vorbire a sufletului cu Dumnezeu, a lui Dumnezeu cu sufletul nostru și înălțare către Dumnezeu, împărtășire în lumina și iubirea divină.”, iar „a te ruga înseamnă a tăcea.” (Ware 2003: 19).

fragmentelor în care aceștia apar relevă faptul că ei se înscriu în rândul formațiilor cu *ne-* ce exprimă, în realitate, o idee afirmativă¹, de cele mai multe ori însoțită de efecte stilistice – în cazul de față, semnificațiile tăcerii în direcție semantic pozitivă, ca formă specială de dialog, în absența căreia comunicarea este de neconceput²: „Tăcerea și vorbirea nu sunt anonime, ambele sunt active și însemnate, iar discursul nu poate să existe fără legătura lor reciprocă. [...] orice enunț ia naștere din tăcerea interioară a individului mereu în dialog cu el însuși.” (Le Breton 2001: 20). Iar lirica dorziană, în ansamblul ei, reflectă ideea că rugăciunea autentică este o împletire a trăirilor sacre cu linișt(ir)ea sufletului și a cugetului, ca năzuință a contopirii cu plenitudinea prezenței lui Dumnezeu: „Toată poezia lui Traian Dorz e ca o rugăciune cu iz liturgic, rostită cu timiditatea penitentului umil, în căutarea obârșiilor sale divine; e ca o revărsare de cer, ca o litanie biblică, ca o prescură de lumină oferită sufletelor dornice de slavă și de comuniune mistică.” (Grossu 2005: 88).

Referințe bibliografice:

- BĂCILĂ, Florina-Maria 2011a: *Substantivul nehotar în lirica lui Traian Dorz*, in Gheorghe Chivu, Alexandru Gafton, Adina Chirilă (coord.), *Filologie și bibliologie. Studii*, Timișoara, Editura Universității de Vest, p. 79-94.
- BĂCILĂ, Florina-Maria 2011b: *Superlativul adjectivelor în volumul Locurile noastre sfinte, de Traian Dorz*, in „Analele Universității de Vest din Timișoara”, XLIX, p. 69-81.
- CADE = CANDREA, I.-A., ADAMESCU, Gh. [1926-1931]: *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, de I.-A. Candrea. Partea a II-a: *Dicționarul istoric și geografic universal*, de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească.
- CDDE = CANDREA, I.-A., DENSUSIANU, Ovid 1914: *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea)*, București, Editura Socec.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain 1995: *Dicționar de simboluri*, volumul 3, P – Z, București, Editura Artemis.
- CDER = CIORĂNESCU, Alexandru 2011: *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu-Marin, București, Editura Saeculum I.O.
- COTEANU, Ion 1956: *Creația lexicală în poezia noastră nouă*, in „Limbă și literatură”, II, p. 89-108.
- *** 2002: *Cuvânt despre liniște. Scrieri zidoare despre lucrarea mântuitoare*. Traducerea textelor: Pr. Gheorghe Tilea, Pr. Grigorie Teodorescu, Ilie Iliescu, Pr. Mihai Vladimirescu, Gherontie Cruceada, Radu Duma. Ediție îngrijită, note și comentarii: Radu Duma, București, Editura Herald.
- DIACONESCU, Paula 1974: *Concepte moderne în analiza limbii. Implicațiile lor în analiza stilistică a textului literar*, in „Limbă și literatură”, vol. IV, p. 639-648.
- DEX = *** 1996: *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic.
- DA = *** 1940: *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II (C), București, Tipografia Ziarului „Universul”.
- DLR = *** 1971-1975: *Dicționarul limbii române*, serie nouă, tomul VII, partea 1, litera N; tomul IX, litera R, București, Editura Academiei.
- DLRLC = *** 1955-1957: *Dicționarul limbii române literare contemporane*, volumul I (A – C); volumul al III-lea (M – R), București, Editura Academiei.
- DLRM = *** 1958: *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei.
- DOMINTE, Constantin 2003: *Negația în limba română*, București, Editura Fundației România de Măine.
- DORZ, Traian 1993: *Hristos, mărturia mea*, Simeria, Editura „Traian Dorz”.
- DORZ, Traian 2007: *Istoria unei jertfe*, vol. III. *Rugul*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- EVDOKIMOV, Paul 1996: *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*. Prefață de Olivier Clément. Traducere: Carmen Bolocan, Iași, Editura Polirom.
- GALR I = *** 2005: *Gramatica limbii române. I. Cuvântul*, București, Editura Academiei Române.
- GALR II = *** 2005: *Gramatica limbii române. II. Enunțul*, București, Editura Academiei Române.
- FCLR II = GRAUR, Al., AVRAM, Mioara (redactori responsabili) 1978: *Formarea cuvintelor în limba română*, volumul al II-lea. *Prefixele*, București, Editura Academiei.
- GROSSU, Sergiu 2005: *Un vânt de primăvară religioasă. Rânduiala luptei spirituale în mișcarea ortodoxă „Oastea Domnului”*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.

¹ Ni se pare oportună, în acest sens, următoarea afirmație: „E ceva curios în negația românească: uneori *nu desființează, ci înființează* [subl. n. – F.-M.B.]” (Noica 1996: 170).

² Vezi Le Breton 2001: 27: „Tăcerea este un modulator al comunicării, un dispozitiv de echilibrare”; Le Breton 2001: 56: „Tăcerea este o formă de comunicare”.

- IORDAN, Iorgu 1943: *Limba română actuală – o gramatică a „greșelilor”*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Alexandru A. Țerek, Mîrzescu”.
- LE BRETON, David 2001: *Despre tăcere*. Traducere de Constantin Zaharia, București, Editura ALL.
- REW = MEYER-LÜBKE, W. 1935: *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3. vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung.
- MDE = * * * 1986: *Mic dicționar enciclopedic*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- MDA = * * * 2001-2003: *Micul dicționar academic*, volumul I, literele A – C; volumul IV, literele Pr – Z, București, Editura Univers Enciclopedic.
- MIHĂILĂ, Ecaterina 1984: *Formațiile negative cu prefixul ne- din cadrul grupului nominal în poezia română actuală*, in „Studii și cercetări lingvistice”, XXXV, nr. 4, p. 333-344.
- NOICA, Constantin 1996: *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, București, Editura Humanitas.
- NDU = OPREA, Ioan, PAMFIL, Carmen-Gabriela, RADU, Rodica, ZĂSTROIU, Victoria 2007: *Noul dicționar universal al limbii române*, ediția a II-a, București – Chișinău, Editura Litera Internațional.
- PEW = PUȘCARIU, Sextil 1975: *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- Șăineanu, DU = ȘĂINEANU, Lazăr [1925]: *Dicționar universal al limbei române*, ediția a V-a, revăzută și adăugită, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- WARE, Kallistos 2003: *Rugăciune și tăcere în spiritualitatea ortodoxă. Puterea Numelui sau despre Rugăciunea lui Iisus. Isihia și tăcerea în rugăciune*. Cu un cuvânt înainte de Pr. Prof. Dr. Constantin Galeriu și cu o postfață de Maxime Egger, București, Editura Christiana.

Au fost citate versuri din următoarele volume:

- CA = DORZ, Traian 2006: *Cântarea Anilor*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CCm = DORZ, Traian 2007: *Cântarea Cântărilor mele*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CDin = DORZ, Traian 2004: *Cântările Dintâi*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CDr = DORZ, Traian 2006: *Cântări de Drum*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CE = DORZ, Traian 2008: *Cântările Eterne*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CÎnd = DORZ, Traian 2004: *Cântări Îndepărtate*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CÎnv = DORZ, Traian 2007: *Cântarea Învierii*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CL = DORZ, Traian 2005: *Cântări Luptătoare*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CNem = DORZ, Traian 2007: *Cântări Nemuritoare*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CNoi = DORZ, Traian 2008: *Cântări Noi*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CP = DORZ, Traian 2005: *Cântările Psalmilor*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CS = DORZ, Traian 2008: *Cântări de Sus*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CUit = DORZ, Traian 2008: *Cântări Uitate*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CUrm = DORZ, Traian 2007: *Cântările din Urmă*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CVeșn = DORZ, Traian 2007: *Cântarea Veșniciei*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- CViit = DORZ, Traian 2008: *Cântarea Viitoare*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.
- EP = DORZ, Traian 2010: *Eternele poeme*, Sibiu, Editura „Oastea Domnului”.

ADJECTIVE CROMATICE ÎN *ENEIDA* VERGILIANĂ

Maria SUBI
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Chromatic Adjectives in Virgil's *Aeneid*

A thorough reading of the *Aeneid* reveals the presence of a very large number of adjectival derivatives obtained by attaching the suffix *-eus* to nouns designating objects which are distinctly coloured. Specifically, such adjectives as *aureus* "golden" and *purpureus* "made of purple, purple", *argenteus* "silvery" and *marmoreus* "marble", *aereus* "coppery" and *ferreus* "iron" plastically reflect the colours incorporated in their corresponding precious materials or metals. Numerous are also the adjectives evoking various nuances of red: flame-red and fire-red, purple red, rose's red or blood-red. Poetic epithets to take into account too are *niveus*, suggestively related to the whiteness of the snow, and *lacteus*, hinting at the milk's white. Other epithets to be considered are *croceus* and *luteus*, denoting the yellow of flowers, as well as *caeruleus*, symbolising the color of the sky or sea. By shifting from the sphere of precious metals and materials to the vegetal, celestial, marine, or human realms, Virgil's palette of colors becomes enriched with a variety of tones and shades destined to entice and charm.

Keywords: *aereus* "coppery"; *aureus* "golden"; *caeruleus* "azure, indigo, cerulean, sapphire, dark, black"; *ferreus* "iron"; *marmoreus* "marble"; *niveus* "snow-white"; *purpureus* "made of purple, purple"; *roseus* "rosy, rose-tinted, rose-colored, pink, pinkish"; *sanguineus* "bloody, blood-stained, blood-red".

La o lectură atentă a *Eneidei*, se observă prezența unui număr foarte mare de derivate adjectivale cu sufixul *-eus*¹ de la substantive desemnând obiecte ce atrag atenția prin pregnanța culorii caracteristice lor². Adjectivele realizate astfel sunt cât se poate de „expresive”, întrucât implică frecvent „un transfer metaforic” (Tohăneanu 1979: 240), deșteptând, în mintea noastră, bogata „corolă de minuni a lumii”: *aereus*(3) „de aramă”; *argenteus*(3) „de argint, argintiu”; *aureus*(3) „de aur, auriu”; *caeruleus*(3) „azuriu, verzui, întunecat”; *cereus*(3) „de ceară”; *croceus*(3) „galben ca șofranul, șofrăniu”; *ferreus*(3) „de fier”; *ferrugineus*(3) „de culoare ruginie, ruginiu”; *flammeus*(3) „de foc, de culoarea focului”; *fumeus*(3) „fumegând”; *igneus*(3) „de foc, strălucitor, roșu ca focul”; *lacteus*(3) „de culoarea laptelui, alb ca laptele”; *luteus*(3) „galben ca drobița”; *marmoreus*(3) „de marmură, ca marmura (de alb, de neted, de strălucitor)”; *niveus*(3) „alb ca zăpada”; *piceus*(3) „negru ca smoala”; *pulvereus*(3) „colburii”; *purpureus*(3) „roșu ca purpura, purpuriu”; *roseus*(3) „de culoarea trandafirului, trandafiriu”; *sanguineus*(3) „de sânge, însângerat, roșu ca sângele, sângieriu”; *vitreus*(3) „de cleștar” etc.

O privire de ansamblu asupra acestor derivate dezvăluie frecvența adjectivelor *aureus*(3) „de aur”³ și *purpureus*(3) „de purpură”, care evocă plastic cromatica încorporată în „scumpătățile”⁴ la care fac referire, dar care dezvoltă, contextual, și alte valori, legate de ideea de

¹ J. André (1957: 332) vorbește despre formarea unui vocabular cromatic latin cu ajutorul unor asemenea derivate, care, pornind de la obiecte comune, se îmbogățesc mereu cu formații noi, procedeul acesta îngăduind creații nelimitate. De menționat și faptul că adjectivele enumerate sunt împrumutate în română sub forma derivatelor în *-eu*, utilizate în limbajul poetic al secolului al XIX-lea: *argénteu*, *áureu*, *marmóreu*, *purpúreu* (Eminescu); *aúreu*, *carpateu*, *samuréu* (I.H. Rădulescu) – vezi G.I. Tohăneanu 1995: 195 și idem 1976: 141-151; cap. *Sinonimia unor epitete cromatice în poezia lui Eminescu*).

² Vezi în acest sens observațiile lui G.I. Tohăneanu cu privire la echivalentele românești ale acestor adjective, echivalente obținute cu sufixul *-iu*: *arămiu*, *argintiu*, *auriu*, *castaniu*, *cărămiziu*, *fumuriu*, *măsliniu*, *pământiu*, *rubiniu*, *trandafiriu*, *vișiniu* etc. (1979: 240).

³ În ce privește imagistica aurului, cf. și Constantinovici 2004: 79-80.

⁴ Vezi detalii la Subi 2004: 215-222, cap. „Scumpătăți”.

strălucire, fast, grandoare¹. Semnificativă din acest punct de vedere este revenirea constantă a acestor epitețe, cărora li se adaugă – în același sector al „lucrurilor de preț” – epitețele *argenteus*(3) și *marmoreus*(3). Toate aceste elemente se reunesc și suprasaturează textul vergilian, într-o revărsare de „lucori” și materii prețioase: *aulaeis jam se regina superbis/ Aurea composuit sponda mediamque locavit*² (Aen., I, 697-698) „și regina/ Tihnit s-așază pe-un divan de aur./ Se-ntinde pe mândrețe de covoare./ La loc de cinste-n mijloc”³ (p. 70); *dependent lychni laquearibus aureis/ Incensi* (Aen., I, 726-727) „Și din tavanul pardosit cu aur/ Atârnă candelabrele aprinse” (p. 72); *ferit aurea sidera clamor* (Aen., II, 488) „Și stelele de aur sunt izbite/ De strigăte” (p. 107); *Suscipiunt famulae collapsasque membra/ Marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt* (Aen., IV, 391-392) „O sprijin roabele și-i duc spre patul/ Nuntirii, cel durat din marmur, trupul/ Răpus de chin și-n așternut l-așază” (p. 196); *Jam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta* (Aen., VI, 13) „intr-acuma/ Sub bolta codrului zeiței Trivia:/ Au și ajuns la dauritul templu” (p. 271); *Latet arbore opaca/ Aureus et foliis et lento vimine ramus* (Aen., VI, 136-137) „Pitit pe-un arbure cu umbra deasă/ Stă ramul cel cu frunzele de aur./ Cu, tot de aur, gingașa-i tulpină” (p. 278); *Primo avulso, non deficit alter/ Aureus* (Aen., VI, 143-144) „Și dacă rupi lăstarul./ Se și ivește, fără zăbavă, altul/ De aur” (p. 279); *Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus/ Ostendat nemore in tanto!* (Aen., VI, 187-188) „O, dacă-n codrul ăsta pururelnic./ Pe-un arbure, ni s-ar ivi mlădița/ De aur!” (p. 281); *Lucent genialibus altis/ Aurea fulcra toris epulaeque ante ora paratae/ Regifico luxu* (Aen., VI, 603-605) „Strălucesc în față./ Pe paturile nalte de petreceri./ Spătarele de aur. Prânzu-i gata./ Regească e pohfala” (p. 303); *Et quae marmoreo⁴ fert monstra sub aequare pontus* (Aen., VI, 729) „Jigăniile din adânc, pe care marea/ Sub mărmuriu-i coperiș le-ascunde” (p. 309); *Aurea nunc solio stellantis regia caeli/ Accipit* (Aen., VII, 210-211) „primit el fost-a/ În stelnicul palat regesc, Olimpul” (p. 340); *Aurea quae perhibent, illo sub rege fuere/ Saecula⁵* (Aen., VIII, 324-325) „A fost atunci, cum povestește lumea./ Un veac de aur sub slăvitul rege” (p. 397); *Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit/ Aurea nunc* (Aen., VIII, 347-348) „Îl duce-apoi să vadă și Tarpeia./ Și Capitoliul: astăzi e de aur” (p. 398); *Vulcanum alloquitur thalamoque haec conjugis aureo* (Aen., VIII, 372) „Pe soțul ei Vulcan, din cuibu-i de-aur./ Îl agrăiește-n chipu-acest” (p. 400); *Atque hic auratis volitans argenteus anser/ Porticibus* (Aen., VIII, 655-656) „Și iată gâsca de argint, ce zboară/ Prin pörtice de aur” (p. 414); *Haec inter tumidi late maris ibat imago/ Aurea* (Aen., VIII, 671-672) „La mijloc se-ntindea până departe/ Al mării furioase chip în aur” (p. 415); *Solio tum Juppiter aureo/ Surgit* (Aen., X, 116-117) „Din jilțu-i/ De aur Jupiter se aridică” (p. 479); *Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor/ Sidera* (Aen., XI, 832-833) „Atunci un strigăt uriaș se nalță/ Și stelele de aur le izbește” (p. 569).

Utilizate în vederea creării unei atmosfere de lux și rafinament, aceste vocabule se regăsesc nu doar în imaginea interioarelor sau a decorurilor naturale, care „degajă aceeași splendoare” (Subi 2004: 221) daurită, ci și în imaginea veșmintelor, podoabelor, echipamentului

¹ J. André atrage atenția asupra faptului că purpura își datora valoarea nu doar culorii, ci și strălucirii sale, care este apanajul celei mai bune calități a acestui colorant, fapt ce explică strânsa legătură dintre termenii „purpurii” și termenii „strălucirii”, precum și alunecarea de sens a adjectivului *purpureus*(3), devenit echivalent pentru *nitidus*(3), *pulcher*(3): „La pourpre devait sa valeur non seulement à sa couleur propre, mais aussi à son éclat, qui est, selon Plinie, IX, 435, l’apanage de la meilleure qualité de ce colorant. Les termes marquant l’éclat sont en rapport étroit avec *purpura*, *ostrum*, *murex* [...]. Ce fait pourrait expliquer le glissement de sens de l’adjectif avec perte de la couleur au profit de l’éclat à quoi semblent se référer Porphyryon, *Ad Hor.*, *Od.* IV, 1, 10 et Servius, *Ad Aen.*, I, 591, en interprétant *purpureus* par *nitidus* et *pulcher*” (1949: 97-98). Vezi în același sens comentariul lui G.I. Tohăneanu cu privire la epitetul *de aur* în poezia eminesciană (1976: 146).

² Citatele din textul latin sunt date după ediția Virgile 1929: *Oeuvres. L’Énéide*, avec une introduction biographique et littéraire, des notes critiques et explicatives, des gravures, des cartes et un index par Paul Lejay, Paris, Librairie Hachette.

³ Pentru traduceri în limba română, s-a utilizat Publius Vergilius Maro 1994: *Eneida*, prefată și traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu, note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib.

⁴ Cu privire la *marmoreo* [...] *sub aequare*, vezi Radu 2011: 110-111.

⁵ În legătură cu *Aurea* [...] *Saecula*, mitul vârstei de aur, vezi Ceia 2009: 44.

de luptă etc.¹: *Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram/ **Purpureoque** alte suras vincire cothurno* (Aen., I, 336-337) „o cucură să poarte/ Fecioarelor din Tir li-i obiceiu/ Și pulpele să-și lege cu coturnul/ Cel purpuriu” (p. 51); *Aurea subnectens exsertae cingula mammae/ Bellatrix [...] virgo* (Aen., I, 492-493) „Sub sâni goi, de aur cingătoare/ Și-a petrecut războinica fecioară” (p. 59); *Purpureo velare comas adoptatus amictu* (Aen., III, 405) „Înveșmântat în strai de purpur, capul/ Acopere-ți” (p.150); *Aurea purpuream subnectit fibula vestem* (Aen., IV, 139) „Iar jos, tighelul straiului de purpur/ Se cerceie-ntr-o copcă tot din aur” (p. 182); *et primum pedibus talaria nectit/ Aurea* (Aen., IV, 239-240) „mai întâi, înnoadă/ Sandalele de aur la picioare” (p. 188); *Sic fatus, tergum Gaetuli immane leonis/ Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis* (Aen., V, 351-352) „Zicând aceste./ Uriașa blan-a unui leu getulic/ Cu mițe și cu unghii daurite/I-o dă lui Salius” (p. 237); *Purpureasque super vestes, velamina nota,/ Conjiciunt* (Aen., VI, 221-222) „Deasupra, straiu/ De purpură aruncă,-mbrăcăminte/ Obișnuită lui” (p. 282-283); *Aurea pectoribus demissa monilia pendent* (Aen., VII, 278-279) „Le-atârână/ Lănțuguri aurite peste piepturi” (p.343-344); *Frenaque bina meus quae nunc habet aurea Pallas* (Aen., VIII, 168) „Și frâie, tot de aur, o păreche./ Pe care-acum le stăpânește Palas” (p. 389); *fulva leonis/ Pellis obit totum praefulgens unguibus aureis* (Aen., VIII, 552-553) „De leu roșcată pielea înveșmântă./ Pe-ntregul trup, din cap până-n picioare./ Străfulgerând din unghiile de-aur” (p. 409); *Aurea caesaries ollis atque aurea vestis;/ Virgatis lucent sagulis* (Aen., VIII, 659-660) „Cu barba și cu pletele de aur./ Cu straiu de aur lucitoare” (p. 414); *cristaque tegit galea aurea rubra* (Aen., IX, 50) „Iar coiful, care capul îi ferește./ E tot din aur, cu penelul roșu” (p. 429); *ast illos centeni quemque sequuntur/ Purpurei cristis juvenes auroque corusci* (Aen., IX, 162-163) „câci pe fiecare/ Din ei îi însoțește câte-o sută/ De tineri încoifați, cu creste-n purpur/ Și cu veșminte strălucind în aur” (p. 435); *Vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis/ Aureus* (Aen., IX, 269-270) „Văzuși tu calu-ncălecat de Turnus/ Și armele-i în aur ferecate” (p. 440); *Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis/ Cingula* (Aen., IX, 359-360) „Lui Ramnes, doar colanu-i ia Eurial/ Și cingătorea ferecată-n ținte/ De aur” (p. 445); *et vastos umbo vomit aureus ignes* (Aen., X, 271) „Iar scutul cel de aur varsă pară” (p. 487); *Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,/ Purpureum pennis et pactae conjugis ostro* (Aen., X, 721-722) „Din depărtare îl zări Mezentiu/ Cum tulbură oștirile latine/ Împodobit pe coiful său cu pene/ Și veșmântat în straiu de purpur/ De soața viitoare dăruite” (p. 511); *sed sustinet aureus umbo* (Aen., X, 884) „Toate se sfărmară/ De scutul cel de aur” (p. 519); *Fulgebatque alta decurrens aureus arce* (Aen., XI, 487-490) „Coborând din vârful/ Cetății, Turnus strălucește-n aur” (p. 552); *Aureus ex umero sonat arcus et arma Dianae* (Aen., XI, 651) „arc de aur./ A Dianei armă, sună pe-al său umăr” (p. 560); *Aureus ex umeris erat arcus et aurea vati/ Cassida* (Aen., XI, 774-775) „De aur este cucura-i pe-un umăr./ De aur coiful” (p. 566); *Purpureos moritura manu discindit amictus* (Aen., XII, 602) „hainele de purpur/ Cu propriile mâini și le sfășie/ Gândind să piară” (p. 612).

Alte derivate adjectivale, recurente și ele în paginile *Eneidei*, amintesc în schimb roșcata aramă strălucitoare (micat *aereus ensis*) sau fierul gri-vinețiu (André 1949: 183): *Aerea² cui gradibus surgebant limina nexaeque/ Aere trabes foribus cardo stridebat ahenis* (Aen., I, 448-449) „Tinda/ Se înălța pe trepte de aramă./ Cu-aramă sunt și bârnele unite./ Iar porțile scrâșnesc tot în arama/ Ușorilor” (p. 57); *hic confixum ferrea textit/ Telorum seges et jaculis increvit acutis* (Aen., III, 45-46) „M-a ținuit aicea/ O holdă de săgeți de fier, din care/ Crescură astrucându-mă deasupra/ Tulpini ca niște sulii ascuțite” (p. 130-131); *vastis tremit ictibus aerea puppis* (Aen., V, 198) „De izbiriile vâjnoase/ Cutremură-se pupa de aramă” (p. 229); *Qualis saepe viae deprensus in aggere serpens/ Aerea quem obliquum rota transiit* (Aen., V, 273-274) „Zăpsit pe-un șleau înalt, așa-i și-un șarpe/ Pe care-o roată de aramă-l calcă./ Trecând de-a curmezișul peste trupu-i” (p.233); *dejectamque aerea sortem/ Accepit galea* (Aen., V, 490-491) „S-aruncă

¹ Vezi Edgar Papu, în prefață la Vergiliu (1967: 30): „În veșminte, podoabe, harnașamente, statui, detalii de mobilier și de decorație interioară, aurul se ivește peste tot”, autorul considerând abundența aurului ca „material de lux” la Vergiliu drept „o impresie venită de la bogăția și rafinamentul Romei din timpul său”.

² Acumularea – într-un spațiu îngust – a termenilor referitori la aramă (*aerea, aere, ahenis*) este menită să exprime belșugul de metal utilizat la templul Iunonei.

sortii întrun coif de-aramă” (p. 244); *ferreique Eumenidum thalami et Discordia demens* (Aen., VI, 280) „ș-ale Furiilor laviți/ De fier, și Vraja cea descreierată” (p. 286); *stat ferrea turris ad auras* (Aen., VI, 554) „Un turn semeț de fier se suie-n nourii” (p. 300); *Centum aerei claudunt vectes aeternaque ferri/ Robora* (Aen., VII, 609-610) „O sută de zăvoare de aramă/ Și drugi din nevremelnice fier – o sută/ Intrarea-i ferecă” (p. 361); *Aereaque assensu conspirant cornua rauco* (Aen., VII, 615) „trâmbițele de aramă/ Răsună răgușite laolaltă” (p. 361); *Aerataeque¹ micant peltae, micat aereus ensis* (Aen., VII, 743) „Au lucitoare scuturi de aramă/ Și, tot de-aramă, săbii lucitoare” (p. 367-368); *huic gladio perque aerea suta./ Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum* (Aen., X, 313-314) „Cu sabia troianul îl răzbește/ Prin zalele de-aramă, prin tunica/ Cu aur învrâstată, cășunându-i/ Vătămătură-adânc deschisă-n coastă” (p. 490); *Procul aerea ramis/ Dependet galea et prato gravia arma quiescunt* (Aen., X, 835-836) „Coiful de aramă/ Atârână-alături pe un ram; și grele/ Prin iarbă se-odihnesc a’ sale arme” (p. 517); *tum late ferreus hastis/ Horret ager campique armis sublimibus ardent* (Aen., XI, 601-602) „Zburliț se vede-ogoru pân’departe:/ Un lan de lănci de fier care străluce,/ De arme ce-n văzduh semeț senalță” (p. 558); *it toto turbida caelo/ Tempestas telorum ac ferreus ingruit imber* (Aen., XII, 283-284) „tot cerul/ Îl umple un nebun potop de sulii/ Ș-a fierului furtună îl cotroape” (p. 595); *dedit obvia ferro/ Pectora nec misero clipei mora profuit aerei* (Aen., XII, 540-541) „iar scutul de aramă/ N-a fost decât zădarnică zăbavă/ În calea fierului ce-n piept pătrunse” (p. 608).

Dincolo însă de asemenea derivate, menite a evoca lumea materiilor prețioase și a metalelor de tot soiul, numeroase sunt în textul vergilian adjectivele folosite pentru a exprima variate tonuri de roșu: „Cromatizarea în roșu – scrie Georgeta Mihele – presupune o gamă subtilă de nuanțe: rozul, rubiniul, purpura, amalgamul coloristic al focului sau fluxul echilibrat al sângelui” (Mihele 2010: 170). Gama bogată la care face aluzie comentatoarea se regăsește și la poetul mantuan, puternic atras de această „față” vie, puternică, strălucitoare², care, după cum remarcă J. André, ocupă un loc de frunte în vocabularul latin prin numărul său mare de termeni, roșul reprezentând singura culoare căreia îi sunt înregistrate toate nuanțele: „le rouge a, dans le vocabulaire latin, une place prépondérante, au moins quant au nombre des termes. C’est la seule couleur où toutes les nuances soient notées” (André 1957: 328)³. Iată mai întâi roșul flăcării și roșul focului – *flammeus*(3) și *igneus*(3) – cu tonalitatea lor aprinsă, incandescentă, explozivă: *subitus tremor occupat artus./ Deriguere oculi: tot Erinys sibilat hydrys/ Tantaque se facies aperit! Tum, flammea torquens/ Lumina, [...] geminos erexit crinibus angues* (Aen., VII, 446-450) „Cutremur iute trupul îi cuprinde/ Iar ochii i se-nhoalbă. Iată, Furia/ Începe-a șuiera din șerpi atâția/ Și-atâta gadină se desfășoară!/ Apoi, rotinduși ochii numai flăcări,/ [...] din păru-i/ Desprinde două vipere” (p. 352); *Sol medium caeli conscenderat igneus orbem* (Aen., VIII, 97) „Soarele văpănic/ Urcase-n crucea bolții” (p. 386); *Non secus atque olim tonitru cum rupta corusco/ Ignea⁴ rima micans percurrit lumine nimbos* (Aen., VIII, 391-392) „așa-i și dâra/ De foc, dezlănțuindu-se cu huiet,/ A fulgerului, când străpunge norii/ Cu scăpărările lucorii sale” (p. 400-401); *Haec fatur virgo et pernicibus ignea plantis/ Transit equum cursu* (Aen., XI, 718-719) „Așa grăi fecioara-nvăpăiată./ Ca fulgerul gonind, îi depășește/ Trăpașul” (p. 564).

Frecvent menționat este și roșul purpurii, *purpureus*(3), care nu mai trimite de astă dată către domeniul „scumpătăților”, ci este întrebuințat cu referire la coloritul floral sau la coloritul tenului unei persoane și simbolizează, într-un asemenea context, strălucirea de purpură a tinereții și a primăverii, „l’éclat de pourpre de jeunesse, du printemps”⁵: *namque ipsa decoram/*

¹ *Aerātus*(3) „de aramă” derivă și el din *aes*, *aeris* „aramă”, dar nu folosește sufixul *-eus*, ci sufixul *-ātus*.

² Cu privire la simbolistica roșului, vezi Gheerbrant 1995: 171-174.

³ În legătură cu varietățile de roșu, precum și în legătură cu uzanța de a împrumuta denumirea culorii de la obiectul care posedă respectiva culoare (*flammeus*, *igneus*, *sanguineus* etc.), vezi Gellius 1965: 85-86.

⁴ Pentru cromatica evocată de *igneus*(3) aici, vezi și traducerea lui Coșbuc: „Scăpără-ntocmai din nor, când rupt se desparte cu tunet,/ Fulgerul roșu-n văpăi, spintecând întunerecul bolții” (Vergilius 1980: 286).

⁵ Vorbind despre această strălucire, Sophie Schulbaum pune semnul egalității între primăvară și tinerețe, căci primăvara este tinerețea în viața naturii, când totul se trezește la viață plină, fecundă, sângele fierbe în vine și o dorință frenetică de acțiune pune stăpânire pe natură și oameni, care strălucesc și înfloresc, se bucură de forța și frumusețea lor, îmbătați de entuziasmul vieții, beți de vinul dulce al tinereții: „le printemps est la jeunesse dans la

Caesariem nato genetrix lumenque juventae/ Purpureum et laetos oculis afflarat honores (Aen., I, 589-591) „Căci Venera, ea însăși./ Suflase peste-al ei fecior podoaba/ Ş-a pletelor ş-a tinereţii-n floare./ Lumină bujorie şi o slavă/ De-ademenire plină” (p. 64-65); *Purpureosque jacet flores, ac talia fatur* (Aen., V, 79) „Şi flori ca purpura-aruncând, vorbeşte” (p. 223); *Largior hic campos aether et lumine vestit/ Purpureo* (Aen., VI, 640-641) „Un cer mai larg câmpiile le-mbracă/ Într-o lumină dulce purpurie” (p. 304); *Purpureos spargam flores animamque nepotis/ His saltem accumulem donis* (Aen., VI, 884-885) „Flori de purpur/ Îi voi aşterne, sufletu-astrucându-i/ Nepotului, măcar cu aste daruri” (p. 318); *Purpuream vomit ille animam et cum sanguine mixta/ Vina refert moriens* (Aen., IX, 349-350) „Murind, un roşu val din sine scuipă/ Cu vin amestecat” (p. 444-445); *Volvitur Euryalus Leto pulchrosque per artus/ It cruor inque umeros cervix collapsa recumbit:/ Purpureus veluti cum flos succisus aratro/ Languescit moriens* (Aen., IX, 433-436) „Se prăbuşe în moarte Euriălus.../ Frumosul trup de sânge-i plin; iar capul,/ Pe umeri, moale lunecând, îi cade./ Astfel şi roşul crin, când plugu-l taie./ Murind, se ofileşte-aşa” (p. 449); *Labitur exsanguis, labuntur frigida leto/ Lumina; purpureus quondam color ora reliquit* (Aen., XI, 818-819) „Se prăbuşeşte neînsufleţită./ Răciţii ochi îi lunecă în moarte./ Iar rumenirea-obrajilor de-alt’dată/ Acum s-a ofilit” (p. 568); *Dictamnium genetrix Cretaea carpit ab Ida/ Puberibus caulem foliis et flore comantem/ Purpureo* (Aen., XII, 412-414) „Culege maica-n muntele Dictaeus/ Din lanţul Cretei, Ida, buruiana/ De leac, cu frunze tinere, cu coamă/ De flori ca sângele” (p. 602).

Un tip aparte de roşu este apoi roşul proaspăt şi gingaş al trandafirului: *roseus*(3), folosit în alcătuirea unor delicate imagini sau schiţe portretistice: *Dixit, et avertens rosea cervice refulsit* (Aen., I, 402) „Grăit-a şi,-ntorcându-se,-i străluce/ Trandafiriu, grumazul în lumină” (p. 54); *dextraque prehensum/ Continuit roseoque haec insuper addidit ore* (Aen., II, 592-593) „Prinzându-mă de mână, mă opreşte/ Pe loc şi mai adaugă-aste vorbe./ Rostite de trandafiria-i gură” (p. 113); *roseis Aurora quadrigis/ Jam medium aetherio cursu trajecerat axem* (Aen., VI, 535-536) „în căruceanu-i/ Trandafiriu, trecuse Aurora/ De jumătate-n drumul ei pe boltă” (p. 299); *et aethere ab alto/ Aurora in roseis fulgebat lutea bigis* (Aen., VII, 25-26) „dinspre/ Tării, aurie, Aurora luce-n/ Trandafiriu-i car” (p. 330); *Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est* (Aen., IX, 5) „Iar lui, din gura ei ca trandafirul./ Aşa-i grăieşte a lui Thaumantias fiică” (p. 427); *Continuoque ineant pugnas et proelia temptent/ Ni roseus¹ fessos jam gurgite Phoebus Hiberno/ Tingat equos noctemque die labente reducat* (Aen., XI, 912-914) „Pe dată s-ar fi încleştat în luptă/ Cercându-şi soarta-n arme, dar Apollo/ Trudiţii cai la scaldă şi-i coboară/ În ale mării apusene valuri./ Iar ziua lunecând, se-ntoarnă noaptea” (p. 573); *Filia prima manu flores Lavinia crines/ Et roseas laniata genas* (Aen., XII, 605-606) „Cositele frumoase şi le smulge/ Lavinia copila, crâmpoţindu-şi/ Obrajii rumeiori ca trandafirii./ Ea, cea dintâi” (p. 612).

Pentru a întregi repertoriul roşului vergilian, trebuie amintit de asemenea roşul sângelui: *sanguineus*(3), pe care îl întâlnim îndeobşte ca o expresie „a cruzimii, a violenţei şi a carnajului” (Camelian Demetrescu, apud Mihele 2010: 170): *Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta/ (Horresco referens) immensis orbibus angues/ Incumbunt pelago pariterque ad litora tendunt;/ Pectora quorum inter fluctus arrecta jubaeque/ Sanguineae superant undas* (Aen., II, 203-207) „Când dinspre insula Tenedos./ Pe-ale talazurilor line-ntinderi./ Cu largi încolăcirii s-aştern pe mare/ Doi şerpi (mă-nspaimă însăşi povestirea)/ Şi, deopotrivă, către ţărm se.ndreaptă./ Cu piepturi înălţate peste ape./ Cu creştete ca sângele, semeţe./ Ei biruie talazurile mării” (p. 92-93); *Sanguineam volvens aciem maculisque tremantes/ Interfusa genas et pallida morte futura/ Interiora domus irrumpit limina* (Aen., IV, 643-645) „Rostogolind priviri însângerate./ Cu-obrajii tremurânzi stropiţi de pete./ Şi sarbădă de priveliştea morţii./ Năvală dă-n ietacul ei Didona” (p. 209); *Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum/ Sustinet, ac natae Turnique canit hymenaeos/ Sanguineam torquens aciem, torvumque repente/ Clamat: „io”* (Aen., VII, 397-

vie de la nature. Tous les deux, l’homme et la nature, se réveillent à la vie pleine, féconde. Le sang dans les veines bout d’une lave brûlante. Une passion fiévreuse de l’action, une force créatrice caractérisent l’homme et la nature. Ils brillent, ils fleurissent, se réjouissent de leur force et de leur beauté, enivrés d’enthousiasme de vie, ivres du vin doux de jeunesse” (1930-1931: 130-131).

¹ Epitetul *roseus*, atribuit lui Phoebus, nu apare în traducerea acestor versuri.

400) „În mijloc, toată-n clocot, e regina,/ O fachie de pin ducând, aprinsă./ Fecioarei și lui Turnus ea le cântă/ Un imn de nuntă; roșii ochi rotindu-și/ Ea scoate fiorosul strigăt: „Io!” (p. 350); *interque manus et brachia versat/ Terribilem cristis galeam flammisque vomentem/ Fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem,/ **Sanguineam**, ingentem* (Aen., VIII, 619-622) „Cumplitul coif cu ale lui canafuri,/ Ce flăcări varsă, îl tot răsuțește/ În mâini, și paloșul – ucigătorul,/ Și platoșa cea tare, de aramă,/ Uriașă, cu lucire sângerie” (p. 412); *Saevit medio in certamine Mavors/ Caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae;/ Et scissa gaudens vadit Discordia palla/ Quam cum **sanguineo** sequitur Bellona flagello* (Aen., VIII, 700-703) „În toiul bătăliei, zeul Mavors,/ Cioplit în fier, turbează; Furiile,/ Așijderi, din văzduh aducătoare/ De jale; iară Vrajba,-mbucurată,/ Aleargă într-o haină ferfeniță./ Belona o urmează-îndeaproape/ Cu biciul ei cruntat” (p. 416-417); *et arma/ Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae/ **Sanguineae** clipeoque micantia fulgura mittit* (Aen., IX, 731-733) „zângăniră/ Fiornic armele-i, pe coif penetul/ Cel sângieriu se înfioară; scutul/ Trimite fulgerări pâlpătoare” (p. 464); *et vastos umbo vomit aureus ignes:/ Non secus ac liquida si quando nocte cometae/ **Sanguinei** lugubre rubent* (Aen., X, 271-273) „Iar scutul cel de aur varsă pară/ Pân’hăt departe, cum, în nopți senine,/ Împrăstie lumina lor lugubră/ Comete roșii” (p. 487-488); *cui plurimus ignem/ Subjecit rubor et calefacta per ora cucurrit./ Indum **sanguineo** veluti violaverit ostro/ Si quis ebur, aut mixta rubent ibi lilia multa/ Alba rosa: tales virgo dabat ore colores* (Aen., XII, 65-69) „Sfiala îi împurpură făptura/ Și-nfierbântând-o,-i curge-n mădule./ Așa se-ntâmplă dacă fildeș indic/ Cu purpur cineva îl umezește;/ Sau când, pe câmpul plin cu crini ca neaua,/ S-amestecă belșug de roșii roze:/ La fel de roșu e și chipul fetei”¹ (p. 584); *Qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri/ **Sanguineus** Mavors clipeo increpat* (Aen., XII, 331-332) „Parcă-i Mavors/ Când, lângă Hebrul cu ghețoase valuri,/ Stârnit, izbește-n scutu-i, sângerosul” (p. 598); *spargit rapida ungula rores/ **Sanguineos** mixtaque cruor calcatur harena* (Aen., XII, 339-340) „Iar ale cailor copite repezi/ Împroașcă picături însângerate,/ Cutreierând arina cea cruntată” (p. 598).

În opoziție cu intensitatea dramatică a roșului, își face simțită prezența în universul vergilian albul pur, înfățișat sugestiv prin raportare la realități concrete, perceptibile senzorial, așa cum sunt albul zăpezii: *niveus*(3)² sau albul laptelui: *lacteus*(3), ce îi slujesc poetului ca termeni de referință pentru a reda „cândoarea” cromatică³ în toată frumusețea și splendoarea ei virginală: *Nec procul hinc Rhesi **niveis** tentoria velis/ Agnoscit lacrimans* (Aen., I, 469-470) „Tot tânguind, alături recunoaște/ Dup-a lor pânze albe, corturile/ Lui Resus” (p. 58); ***niveamque** Paron sparsasque per aequor/ Cycladas et crebris legimus freta concita terris* (Aen., III, 126-127) „Rând pe rând, trecurăm/ [...] pe lângă Paros,/ Cea strălucind de-a marmorei cândoare⁴;/ Pe lângă risipitele Ciclade/ Pe luciul mării” (p. 135); *de marmore templum [...]/ Velleribus **niveis** et festa fronde revinctum* (Aen., IV, 457, 459) „Un paraclis de marmură [...]/ Împodobit cu pânglice de lână⁵/ Și cu sărbătorești cununi de frunze” (p. 199); *Omnibus his **nivea** cinguntur tempora vitta* (Aen., VI, 665) „Panglici la fel de albe cum e neaua/ Pe toți aceștia-i încing pe tample” (p. 306); *Ceu quondam **nivei** liquida inter nubila cycni,/ Cum sese e pastu referunt et longa canoros/ Dant per colla modos* (Aen., VII, 699-701) „Cum, câteodată, lebede ca neaua –/ Prin norii străvezii, de la pășune/ Când se întorc – pe lungile lor gâturi/ Dulci sunete revarsă” (p. 365); *Dixerat, et **niveis** hinc atque hinc diva lacertis/ Cunctantem amplexu molli fovet* (Aen., VIII, 387-388) „Așa vorbit-a Venera brațulba/ Și-n gingașe strânsori, de ici, de colo/

¹ Cf. traducerea lui Coșbuc: „și văpaia rușinii/ Zboară cu rumene flori pe-obrajii-nfloriți de căldură./ Astfel pe fildeșul alb o roșeață de purpură pune/ Maistrul zugrav ori, întocmai, pe câmpul de crini ca zăpada./ Roșii lucesc trandafiri; așa e și chipul fecioarei” (p. 407-408). Cu privire la „Palpitul vieții și al iubirii”, „exprimat de tumultul sângelui”, cf. și Ceia [2002]: 82.

² Pentru *niveus*(3), vezi G.I. Tohăneanu 1995: 195. Echivalentul românesc al acestui adjectiv este *zăpeziu* și el poate fi întâlnit într-un text fragmentar al lui Mateiu Caragiale: „nemeți de flori *zăpezii*” (1994: 168).

³ Sintagma – interesantă, pentru că recuperează sensul dintâi, propriu, al substantivului *candor*: „albeață strălucitoare” – apare la G.I. Tohăneanu 1995: 195.

⁴ Încadrată în context, *candore* nu înseamnă aici „puritate, nevinovăție”, ci „albeață”.

⁵ Epitetul cromatic lipsește în traducerea lui G.I. Tohăneanu, dar este prezent în traducerea lui Coșbuc: „Templu de marmură [...]/ Alb ca zăpada de piei” (Vergilius 1980: 140).

Pregetătorul soț și-l acuprinde” (p. 400); *Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla/ Auro innectuntur* (Aen., VIII, 660-661) „Cu straietele tărcate lucitoare,/ Pe albele lor gâturi galii poartă/ Podoabe tot de aur” (p. 414); *Ipse, sedens niveo candentis limine Phoebi* (Aen., VIII, 720) „Pe pragul alb ca neaua de la templul/ Strălucitor al lui Apollo, iată-l/ Pe însuși Cezar” (p. 417); *fusus cervix cui lactea crines/ Accipit et molli subnectit circulus auro* (Aen., X, 137-138) „Ca laptele de alb îi e grumazul/ Pe care pletele i se respiră/ În subțirel inel de aur prinse” (p. 480); *Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora/ Ut vidit levique patens in pectore vulnus/ Cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis* (Aen., XI, 39-41) „Când, răzimat de perini, vede capul/ Lui Palas strălucind de tinerețe,/ Frumosu-i chip și când zărește rana/ Adânc deschisă de-a lui Turnus lance/ În pieptul lui cel fraged, izbucnește/ În plâns Enea și-astfel glăsuiește”¹ (p. 529).

O altă nuanță – galbenul – apare exprimată la rândul ei cu ajutorul unor adjective în -eus, derivate de astă dată de la nume de vegetale. Este vorba de *croceus*(3) și *luteus*(3), care, în calitatea lor de epitete cromatice cu valoare metaforică, aduc în sfera culorii prospețimea suavă a floralului pe care îl evocă: *Ferre jubet [...]/ Et circumtextum croceo velamen acantho* (Aen., I, 648-649) „Mai poruncește să i se aducă [...]/ Și un veșmânt țesut cu-acant în juru-i,/ Cu-acant gălbui, la față ca șofranul” (p. 67-68); *mirantur Iulum,/ Flagrantesque dei vultus simulataque verba,/ Pallamque et pictum croceo velamen acantho* (Aen., I, 709-711) „Se minună de-Ascaniu ei, de ochii/ Strălucitori ai zeului, de vorba-i/ Învăluită, de hlamida mândră,/ De vâlul scris cu-acant bătând în galben” (p. 71); *Et jam prima novo spargebat lumine terras/ Tithoni croceum linquens Aurora cubile* (Aen., IV, 584-585) „Părăsind atunci culcușul/ Lui Titon, ca șofranul, Aurora/ Pe-ntreg pământul frageda-i lumină/ O risipea” (p. 206); *Ergo Iris croceis per caelum roscida pennis,/ Mille trahens varios adverso sole colores,/ Devolat* (Aen., IV, 700-702) „În fine, Iris,/ Cu galbenele pene-nrourate,/ Coboară-n zbor din slavă și, în soare,/ În razele-i potrivnice, răsfrânge/ Puzderie de culori” (p. 212); *Quale solet silvis brumali frigore viscum/ Fronde virere nova, quod non sua seminat arbor,/ Et croceo fetu teretes circumdare truncos* (Aen., VI, 205-207) „În toiul iernii, astfel înverzește,/ Cu frunză nouă, vâscul. Nu copacul/ Pe care s-aciuează,-l odrăslește,/ Dar el, cu mlade șofrânii, cuprinde/ Ale copacului rotunde ramuri” (p. 282); *Jamque rubescebat radiis mare et aethere ab alto/ Aurora in roseis fulgebat lutea bigis* (Aen., VII, 25-26) „Se rumenea de raze marea; dinspre/ Tării, aurie, Aurora luce-n/ Trandafiriu-i car” (p. 330); *Et jam prima novo spargebat lumine terras/ Tithoni croceum linquens Aurora cubile* (Aen., IX, 459-460) „Și iată, părăsind acum culcușul/ De aur al lui Titon, Aurora/ Strălumina cu proaspeți zori pământul”(p. 450); *tum croceam chlamydemque sinusque crepantes/ Carbaceos fulvo in nodum collegerat auro* (Aen., XI, 775-776) „într-un nod de aur/ Se-adună șofrânia lui hlamidă/ Cu faldurile sale foșnitoare,/ Din în țesută” (p. 566).

Recurent în textul epopeii este și *caeruleus*(3)², epitet al limbii poetice, ce desemnează culoarea cerului sau a mării, dar poate fi valorificat și negativ, întrucât trimite și la ideea de jale, de negru sumbru, întunecat³: *stant Manibus arae/ Caeruleis maestae vittis* (Aen., III, 63-64) „Nălțăm altare/ În cinstea Manilor, împodobite/ Cu jalnice cordele” (p. 131); *Tum mihi caeruleus supra caput adstitit imber/ Noctem hiememque ferens* (Aen., III, 194-195) „Atunci, deasupra mea un nour negru/ Opritu-s-a, aducător de beznă/ Și de furtună” (p. 139); *semel informem vasto vidisse sub antro/ Scyllam et caeruleis canibus resonantia saxa* (Aen., III, 431-432) „fie și-o dată,/ Să dai cu ochii de scâlâmba Scila/ De peștera stâncoasă unde urlă/ Dulăii ei verzui ca fața mării” (p. 151-152); *Olli caeruleus supra caput adstitit imber/ Noctem hiememque ferens* (Aen., V, 10-11) „Un vânat nor se neclintă deasupra,/ Cu sine aducând și-ntunecime,/ Și vijelie” (p. 219); *Caeruleae cui terga notae, maculosus et auro/ Squamam incendebat fulgor* (Aen., V, 87-88) „Pe spate pete vinete se-arată/ Și, învrâstați pe-alocurea cu

¹ Cf. traducerea lui Coșbuc: „Prințul, la capu-i pe perne-așezat și la față-i cea suptă,/ Ca de zăpadă, cătând, și la rana cea largă din pieptu-i/ (Rană de-oțel auson), năpădit el vorbește cu lacrimi” (*ibidem*: 373).

² Corespondentul său românesc, epitetul *cerúleu*, se regăsește în poezia lui I.H. Rădulescu: „ochii cerúlei” (vezi Tohăneanu 1976: 150).

³ Vezi *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii Aeneidos libros I-III commentarii*, recensuit Georgius Thilo, Lipsiae in aedibus G. Teubneri, MDCCCLXVIII, p. 348; A. Ernout, A. Meillet (1959: 84).

aur,/ Străfulger solzii” (p. 223); *Sergestusque [...] Centauro invehitur magna; Scyllaque Cloanthus/ Caerulea* (Aen., V, 121-123) „Sergestus [...] se întrece/ Pe marele Centaur. Iar Cloantus,/ Pe Scila cea verzuie” (p.225); *Caeruleo per summa levis volat aequora curru* (Aen., V, 819) „Zburând ușor în carul cel albastru,/ El trece peste frunțile de valuri” (p. 262); *Caeruleam advertit puppim ripaeque propinquit* (Aen., VI, 410) „Deci, luntrea cătrănie o urnește/ Apropiindu-sede țarm” (p. 292); *Huic dea caeruleis unum de crinibus anguem/ Conjicit inque sinum praecordia ad intima subdit* (Aen., VII, 346-347) „Din șerpini care-i foșgăie în păru-i/ Verzui, Alecto-aruncă unul singur/ Spre sânul-Amatei, furișându-l până-n/ Al inimii căuș” (p. 347); *Ego sum, pleno quem flumine cernis/ Stringentem ripas et pingua culta secantem/ Caeruleus Thybris, caelo gratissimus amnis* (Aen., VIII, 62-64) „Căci eu sunt zeul fluviului acestui,/ Sunt azuriul Tibru,-acela care/ Cu valul lui bogat unește țarmuri,/ Tăindu-și drum prin holdele mănoase” (p. 384); *Contra autem magno maerentem corpore Nilum/ Pandentemque sinus et tota veste vocantem/ Caeruleum in gremium latebrosaue flumina victos* (Aen., VIII, 711-713) „În fața-i, uriaș, jelește Nilul./ Dezvăluindu-și sânul, ca să cheme/ În poala-i de azur, în ape-ascunse,/ Pe fiii săi învinși” (p. 417); *Fontesque Fluviosque voco quaeque aetheris alti/ Religio et quae caeruleo sunt Numina ponto* (Aen., XII, 181-182) „Pe voi vă chem, izvoare, fluvii, râuri;/ Pe zeii toți ai mării cei albastre/ Și tot ce în Tării de slavă-i vrednic” (p. 590).

Trecând astfel de la domeniul metalelor și al materiilor prețioase la domeniul vegetal, acvatic, celest sau uman, paleta vergiliană desfășoară înaintea ochilor noștri o puzderie de culori și nuanțe, hărăzite – cum ar spune Mateiu Caragiale – a ne învălui în mreje puternice, uimi, răpi, fermeca.

Referințe bibliografice:

- ANDRÉ, J. 1949: *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*, Paris, Librairie C. Klincksieck.
- IDEM 1957: *Sources et évolution du vocabulaire des couleurs en latin*, in *Problèmes de la couleur*, exposés et discussions du Colloque du Centre de Recherches de Psychologie comparative, tenu à Paris les 18, 19, 20 mai 1954, réunis et présentés par Ignace Meyerson, Paris, S.E.V.P.E.N., p. 327-338.
- CARAGIALE, Mateiu 1994: *Opere*, ediție, studiu introductiv și note de Barbu Cioculescu, Editura Fundației Culturale Române.
- CEIA, Valy 2009: *Literatură și credință. Structuri tematice contrastante și paradoxale*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- IDEM [2002]: *Narativ și descriptiv în Țiganiada* lui I. Budai Deleanu, [Timișoara], Editura Universității de Vest.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain 1995: *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, volumul 3, P–Z, București, Editura Artemis.
- CONSTANTINOVICI, Simona 2004: *Dicționar de termeni arhezieni*, volumul I (A–F), Timișoara, Editura Universității de Vest.
- ERNOUT, A., MEILLET, A. 1959: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, quatrième édition, Paris.
- GELLIUS, Aulus 1965: *Noptile atice*, traducere: David Popescu, introducere și note: I. Fischer, București, Editura Academiei.
- RADU, Gabriela 2011: *Eneida – repertoriu lexical. Traducerea G.I. Tohăneanu*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- MIHELE, Georgeta 2010: *Stilistică și irizare poetică în registrul cromatic labian*, Editura Universității din Oradea.
- SERVII Grammatici qui feruntur in Vergilii Aeneidos libros I-III Commentarii, recensuit Georgius Thilo, Lipsiae in aedibus G. Teubneri, MDCCCLXVIII.
- SCHULBAUM, Sophie 1930-1931: *Camelian Demetrescu*, apud Georgeta Mihele 2010: 170. SUBI, Maria 2004: *Mateine*, Timișoara, Editura Universității de Vest.
- TOHĂNEANU, G.I. 1979: *Arta evocării la Sadoveanu*, Timișoara, Editura Facla.
- IDEM 1995: *Dicționar de imagini pierdute*, Timișoara, Editura „Amarcord”.
- IDEM 1976: *Dincolo de cuvânt. Studii de stilistică și versificație*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- VERGILIUS Maro, Publius 1994: *Eneida*, prefață și traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu, note și comentarii, glosar: Ioan Leric, Timișoara, Editura Antib.
- IDEM 1978: *Eneida*, în românește de Eugen Lovinescu, antologie, tabel cronologic, prefață, note și bibliografie: Gabriela Creția, Editura Albatros.
- IDEM 1980: *Eneida*, ediție critică, traducere de George Coșbuc, ediție îngrijită, note și prefață de Stella Petecel, București, Editura Univers.
- IDEM 1929: *Oeuvres. L'Énéide*, avec une introduction biographique et littéraire, des notes critiques et explicatives, des gravures, des cartes et un index par Paul Lejay, Paris, Librairie Hachette.

STUDII LITERARE ȘI CULTURALE

LITERA T, PE FRUNTEA POETULUI: OCTAVIAN DOCLIN

Valy CEIA
(Universitatea de Vest din Timișoara)

On the Poet's Forehead, the Letter T: Octavian Doclin

By surpassing Manichaeism, vindictive and triumphalist attitudes, the Doclinian creation both gives shape to and eternally longs for the harmonious unity of a world animated by the sacred. In my view there are two central ideas in Doclin's writings: sacrality (under its various shapes: love, belief, humanism) and unity (achieved through the minimal poem, the dot, the kernel of being; it is the One to which philosophical thinking has always aspired). Based on such defining structures, the works of Octavian Doclin find within conscience a true mechanism of self-revelation. The strength of the poet resides in surmounting – through understanding and the linguistic expression of fractures – the paradoxical, contradictory, meta/translogical dimensions of reality, sublimated in a text that is ardent due to its various examples of the world's sacrality. In its interplay of hope and despair, certainty and uncertainty, love is relentlessly engaged in building the world's being and securing its flight. The manifestations of love, in their multitude, are bound in an unbreakable link and together they make possible the understanding of the human being.

Keywords: *Octavian Doclin, poem, unity, sacrality, love*

Cutreierat de obsesii și hărțuit de luciditate, ca orice poet demn de acest nume, Octavian Doclin unifică în opera sa ceea ce definește cu asupra de măsură viața noastră, iubirea și cunoașterea. Depășind atitudinile maniheiste, vindicative, triumfaliste ale variatelor ideologii literare, transgresând, prin aglutinare, orice dogmă, creația docliniană conturează și, deopotrivă, tânjește neîncetat după unitatea armonică a lumii, însuflețită de sacralitate. E una dintre noimele fundamentale ale operei sale, recognoscibilă constant, în tușe variate, în întreg universul artistic. În diz-armonie aproape descumpănitoare cu o literatură, postmodernă, a dezarticulărilor, a rupturilor, a fragmentărilor, a ipostazierii zgurei vieții ca instanță poetică, Octavian Doclin învinge printr-o detașare suverană această latură, reală, dar superficială a ființei. Perceperea elementelor de profunzime, a detaliilor semnificative și a noimelor fundamentale ale vieții și evidențierea lor poetică se săvârșesc – „poetule of poetule/ biet” (*Poruncile*) – prin drama agonice, dar solară (pentru noi), a căutătorului: „Mai degrabă însingurat/ indecis și temător/ căuta să își apropie suferințele/ ca pe o sărbătoare” (*Poem minim*). Veritabila operă literară este, precum spuneam undeva, o jertfă cristică: „Ne referim doar în aparență/ la o ființă în carne și oase./ El există neexistând (explicit lucru).// Din carnea lui hrănește precum/ pelicanul./ Oasele lui le dăruiește/ făină/ pentru sărbători.” (*Când vorbim despre poet*). Doclin se așază alături de aceia care izbutesc să ne reveleze un cosmos exemplar, viața noastră, în dimensiunile ei altitudinale. Nu lutul lumii, ci lamura ei se înalță învăluitoare din universul său poetic:

„Poetul – pârga cuvintelor/ început de rod o nouă naștere ultima –/ coroana de slavă a poemei altoiul/ trunchiului de pământ al poemului în putrezire// naștere din naștere/ putrezirea înviată de neputrezire/ lemn din ceruri înflorit din lemn de pământ –/ pe fruntea poetului săpată forma literei T/ mereu adâncindu-se/ în palma mâinii lui drepte ivită rana/ încet deschizându-se/ întâiul rod – deodată cu pârga” (*Pârga*).

Poezia, „joc secund, mai pur”, e viață trăită plenitudinar, unde înălțarea se măsoară cu treptele coborâte în subterană.

Două sunt, în viziunea mea, liniile de forță ale operei docliniene: sacralitatea (sub variatele sale ipostaze: iubire, credință, umanism) și unitatea (întruchipată de poemul minim, poemă,

punct, sâmburele firii; e Unu¹, înspre care dintotdeauna a năzuit gândirea filosofică). Fundată pe atare structuri definitorii, creația lui Octavian Doclin instituie în conștiințe un veritabil mecanism al revelării de sine.

În tentativa dramatică a descoperirii adevărului întreg și simplu, pe frontul invizibil al ființei se desfășoară războaiele cele mai acerbe, lupte necurmăte, coextensive oricărei vieți vrednice de noblețea ei: „Dar câte-ntrebări mai ai de pus vieții/ și la câte nedumeriri mai vrei să-ți răspundă moartea/ ca într-un lagăr ești în interiorul propriului poem/ loc săpând la rădăcina cuvântului prin care să evadezi” (*Câinii cuvintelor*); „*Ca pe un templu îngust/* pe locul din care ai scos piatră cu piatră/ cu îndurare mânie și împăcare/ așa ai construit poemul/ cel minim cândva/ un capriciu din moment ce ostenit/ îți spui acum căutând izbânda/ desfătarea de sine/ gem (muget) deci exist” [*Gem (muget) deci exist*]. Geamătul, recurent, destăinuie acest mod plener de percepere a lumii. Mijloc și nu scop, poemul este calea poetului în dezvăluirea rosturilor noastre:

„Aleargă dar nu știe-ncotro/ de sus în jos de la stânga spre dreapta/ căutând locul unde să țese în pânza poemului/ ochiul ochiul acela atât de dorit/ a fi invizibil prin care să vadă/ fără să fie văzut cuvintele întâile/ care vor să cucerească/ prin năvală cortul poemei/ născute însă anume pentru a fi condamnate/ ca victime sigure primele” (*Agonia*).

Izbânda unei atare lupte aparține întotdeauna imperiului clipei: „dinspre marginea vieții lui/ suspect de liniștit poetul privește/ clipa agonizând între leșurile cuvintelor/ (despre care se face scriere mai sus/ pomenite astfel)/ ce urmau să fie-ncinerate târziu/ mult prea târziu și ciudat de aproape/ de locul unde porni să clipească deja/ invizibilul ochi” (*Agonia II*).

Dar o astfel de trăire agonică nu e altceva decât dimensiunea verticală a ființei, cea prin care trecutul și viitorul ne conturează laolaltă drumul:

„Mergea în fruntea lor/ ținând toiagul în dreapta/ iar în mâna stângă mâna dreaptă/ a celui mai mic dintre cei mici/ [...] ridică toiagul și râul porni să curgă îndărăt/ Halleluiah a strigat și începu să cânte/ în cor cu toți cei mici dintre cei mici/ apoi și-au continuat drumul prin vale/ ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat/ *maibinele este dușmanul binelui*/ își aminti el adevărul pe care i-l spusese/ tatăl său pe când era de vârsta celor/ care acum îl urmau mult mai tăcuți spre/ Cetatea rostirii” (*Râul*).

Conștiința suverană a verigii dintr-o umanitate în desfășurare, în care omul poate crea doar păstrând intacte dimensiunile fundamentale ale ființei, ar trebui să ne guverneze, nefragmentat, viața. De aceea, părinții și copiii sunt repere existențiale majore, fără de care totul ar fi nimic:

„urcă în podul casei precum/ fiul cel mic în basmul acela/ caută și vezi de găsește tăblița/ pe care învăța să scrie bunicul/ și șterge-o de praf/ ea este de-o importanță vitală/ cu siguranță ea este viitorul câmp de luptă/ pe care vei putea odihni/ apoi ia-ți copiii de mână/ pășește prin poarta grădinii/ și în spatele casei/ oprește-te lângă cuptorul de lut/ arată-le cum se scoate cenușa uitată/ cu palmele tale/ cum se frământă cu tălpile crăpate lutul reavăn” (*Și totuși ceva*).

Ritmul larg, cu sonorități mitice, al copilăriei învăluie cuceritor; sunt aici concentrate, deopotrivă, înțelepciunea *in statu nascendi* și iubirea ce e pe cale să dea în pârg. Pretutindeni în plămada poemelor, oricare ar fi dimensiunile afecțiunii, emblema dragostei o constituie puritatea, tandrețea tulburătoare. „Numai o *iubire purificată* are *descoperiri* afectuoase. Ea este *individualizantă* (s.a.)” (Bachelard 1989: 97). Ne aflăm în însuși centrul lumii creștine, iubirea – sub diversele-i chipuri – fiind un veritabil motor ființial.

Dorința de a dobândi și de a păstra harul dumnezeirii revendică un efort fără astâmpăr, identitatea remodelându-se constant prin alteritate. Căldură și revoltă, împăcare și zbatere,

¹ *Foamea de Unu* poartă titlul și un volum de poeme al lui Ștefan Aug. Doinaș (1987: București, Editura Eminescu).

încredere și disperare – iată, între altele, ce conferă dinamism incantațiilor poetice docliniene. Versetul biblic „Cred, Doamne, ajută necredinței mele!” răzbate, ca un ecou, în intensități variate, din fiecare volum. Zi de zi, credința reclamă, intemperantă, agonia. „Credința cea cu adevărat vie, cea care trăiește din îndoieli și nu le „depășește”, credința [...] – scrie Unamuno – este voința de a ști care se preschimbă în voința de a iubi, este voința de a înțelege care devine înțelegerea voinței, și nu o dorință de a crede care sfârșește în neant. Însă toate acestea se petrec agonizând, luptând.” (1993: 64). Propensiunea către purificare și desăvârșire reconfigurează astfel din temelii rosturile ontologice ale omului:

„E noapte/ mă pregătesc să cobor în subterană/ în ușă mă întâmpină îngerul/ deloc surprins întreabă unde plec la această oră/ îi spun adevărul aproape gol/ știe și simte că nu-l mint întrutotul/ fiindcă mi-a adus și mă ajută să-mi pun/ în picioare ghete noi de plumb/ pentru a mă întoarce mult mai ușor acasă/ zice el” (*Îngerul zice*).

Liniștea și pacea eternă se clădesc și se dobândesc, paradoxal, prin trudă de zi și de noapte, prin luptă necurmată.

Leit-motiv, valea încapsulează această percepție complexă a lumii și a vieții. Cu cât mai mult te cobori cu atât mai mult te vei înălța, ne spune, de la un capăt la altul al operei sale, Octavian Doclin, pe urmele textului evanghelic. Înfășurat ca într-o armură cu emblemele Tradiției, omul izbutește să-și dureze înălțarea atâta vreme cât coboară, ne revelează și Dionisie Areopagitul:

„înaltul cel mai înalt al înălțării va fi totuna cu adâncul cel mai adânc al smeririi. Cu cât mai afund și mai jos e adâncul, cu atât mai sus și mai nețărnută va fi înălțarea, la fel cum fântâna cu cât e mai adâncă, cu atât e mai înaltă – înălțimea e totuna cu adâncimea. De aceea, cu cât mai mult se smerește omul, cu atât se va înălța el.” (1993: 166).

Ne rămâne să găsim, sisifi ai vieților noastre, potecile coborâșurilor care să ne ducă în înălțimi:

„Ca purpura-m crezut, tânăr fiind,/ că este viața, și neliniștită,/ cu viața mea cobor, mereu suind,/ la cer înalt, pentru a-mi fi citită./ Și bat și bat și nu știu unde bat,/ ori poate bat în punctele de aer,/ că nu am vrut, dar nici nu am aflat/ din câte-nvolburări se-ncheagă-un caer” (*Poemul ce se stinge*).

Nu suficiența lui *știu*, ci îndoiala, *punctum movens* existențial, lăsând cale slobodă înălțării noastre, o descoperim, pas cu pas, în operă.

Aflat în locul fără loc al înțelesului de dincolo de înțeles, poetul ne vorbește prin „[...] poemul acesta/ despre dorul de dinaintea dorului” (*Întâlnire nocturnă cu Gassenheimer, arhivarul șef, memoria lumii*). Învălușiți de sentimentul transcendenței, pășim în sfera poematiei răvășitoare:

„am auzit băți scurte în ușa camerei de bibliotecă:/ – Cine este? Am întrebat cu o voce îngândurată./ – Gassenheimer mi-a răspuns o voce șoptită./ – Bine dar tu nu ești moartea tu nu ești moartea/ nu pot să-ți deschid i-am răspuns./ O carte căzuse din bibliotecă și în timp ce mâna mea așternea/ pe hârtie ultimul cuvânt al acestui poem/ am auzit băți scurte în ușa camerei de bibliotecă:/ – Cine este? am întrebat cu o voce îngândurată./ – Arhivarul șef mi-a răspuns o voce șoptită./ – Bine dar tu nu ești moartea tu nu ești moartea nu pot/ să-ți deschid – i-am răspuns./ O carte căzuse din bibliotecă și în timp ce mâna mea/ pune punct după ultimul cuvânt al acestui poem/ am auzit băți scurte în ușa camerei de bibliotecă:/ – Cine este? am întrebat cu o voce îngândurată./ – Eu sunt memoria lumii eu sunt moartea de dinaintea morții/ mi-a răspuns vocea și în același timp am simțit cum o mână/ sigură de reușita ei începu să transcrie cu cerneală gri/ direct pe umărul meu drept acest poem” (*ibidem*).

Străbat, tulburătoare, accente tragice, însă „O lume fără dinamica puterii și fără tragismul vieții și al istoriei nu este împărăția lui Dumnezeu și nici împlinirea omului și a lumii sale. Împlinirea este legată de veșnicie și nici o fantezie nu poate măsura veșnicia; dar putem presimți, totuși, ceva” (Tillich 1990: 99). În mijlocul umanității care își exhibă triumfalist jocurile răcelii, ale detașării și puterii, Octavian Doclin a ajuns la limanul de pe care știe că mai crâncenă decât suferința este lipsa suferinței, că mai crâncenă decât iubirea este lipsa iubirii.

Speranță și deznădejde, siguranță și nesiguranță continuă, iubirea clădește neîncetat ființa lumii și îi asigură zborul. Într-o coeziune de nezdruclinat, manifestările iubirii, în multitudinea lor, fac posibilă înțelegerea omului și a omenescului. Prietenii, familia, dumnezeirea sunt stâlpii noștri în lume, gândește poetul; în afara lor viața nu-și găsește temeiuri. Corolar al acesteia, prietenia e menită să deschidă în ființa noastră înseși cărările durabile ale umanității: „[...] cu cât cineva are mai multă încredere în sine și e mai întărit prin virtute și înțelepciune, încât să nu aibă nevoie de nimeni și să considere că toate ale sale depind numai de el, cu atât mai mult se distinge râvnind și cultivând prietenii (trad. m.).” (Cicero 1902: IX, 30).¹ În acest orizont, reflexe luminoase din Blaga, Nichita Stănescu, Eminescu nu fac decât să prelungească stăruitor senzația unei comuniuni de dincolo de timp, încheată potrivit valorilor ontognoseologice și nu condiționată de elementele materiale ale existenței.

Împletirea tradiției cu modernitatea, a dimensiunii verticale cu cea orizontală, a concretului cu abstractul duce la o armonie ineluctabilă, înlăuntrul căreia *unitatea*, nu segmentarea, *noi*, nu eu, *totdeauna*, nu acum sunt coordonate fundamentale ale viziunii asupra Lumii: „Iubito,/ odată pătruns în Cetatea Poemului/ voi lega emoția/ cu funia unei fulgerătoare/ amintiri./ Numai astfel vom putea asculta/ muzica ochilor,/ numai așa se naște poemul scurt.” (*Poemul scurt*); „Spațiul meu pe hârtie/ are dimensiunea memoriei.” (*Recurs*). Între subiect și obiect, între poet și poemul său se așază natura transcendentă a sensului. Forța poetului rezidă în depășirea prin înțelegere și articulare lingvistică a fracturilor, a dimensiunilor paradoxale, contradictorii, meta/translogice ale realității și sublimarea lor într-un text ardent prin ipostazele, variate, ale sacralității lumii²: „Apele se adună doar în fața unei piedici/ frunza sunătoare a lemnului/ le acoperă/ tu îți ascunzi fața în mâini/ moartea ochii-ți descoperă/ nisipul se naște în cariera de nisip/ vântul îl împrăștie-n dună/ tu îți ascunzi poema după cuvânt –/ mâinile moartea-ți adună” (*Poem de seară*).

Întrepătrunderea celor două planuri ori, altfel spus, lipsa unei rupturi ferme între existența planului mundan al realului tangibil și material și acela înalt, al realității metafizice constituie un *modus vivendi sine qua non*; ochiul-vederea-vedenia-viziunea, mâna-scrisul-cuvântul-sensul, iată doar două dintre acestea. „Pământul se întoarce în pământ/ țărâna se întoarce în țărână/ cuvântul se întoarce în cuvânt/ văpaia mâinii se întoarce-n mână.” (*Umbra*); „...așezat în scaunul gândului/ simțind cum colții cuvântului/ cuceresc mâna” (*Sfârșit de poem*). Lumina și incandescența ochilor sunt reflexele înțelegerii ultime: „De lumină am nevoie/ fiindcă ochi deși am/ sunt orb/ cuvintele-n pârgă nu le văd/ le aud doar” (*Lamentația*). Oglindind luciditatea disperantă, clarviziunea spirituală, cunoașterea absolută, ochiul este o prezență obsedantă: „Numai poetul/ cel ce și-a păstrat din tinerețile sale/ ager ochiul al treilea și nevătămat/ de poftele nerușinate ale cuvintelor” (*Conul de umbră*). Principiul transcendent al revelației spre care jinduiește este întruchipat de al treilea ochi (al lui Shiva). El, terț inclus, unificator, e singurul capabil să ne învedereze, așa cum cu ardoare crede poetul, chintesența lumii.

Însăși febrila, obsedanta căutare spre a încapsula evanescentele dimensiuni ale poeticității (nenumărate poezii poartă titlul *Poetul*, *Poemul minim*, *Sfârșit de poem* sau, chiar, *Titlu*) are

¹ În original, textul este acesta: „Ut enim quisque sibi plurimum confidit et ut quisque maxime virtute et sapientia sic munitus est, ut nullo eget suaque omnia in se ipso posita iudicet, ita in amicitii expetendis colendisque maxime excellit.”

² „La quête poétique, a pour but d'échapper à la bipolarité du monde exprimé, d'échapper à la dichotomie sacré/ profane ou profane/ sacré que la pensée logique induit dans notre pensée, et d'atteindre par l'extase poétique le tiers secrètement inclus qui est Être, Vie, Existence, Sacré. Sans cette extase transcendente par nature, la poésie n'est pas possible.” (Bădescu 2000: 182).

rădăcini comune. Intemperant, fervent, nemulțumit – ca în orice autentică viață –, trudnic cercetător al esenței artei, poetul intuiește că Frumusețea, Binele, Adevărul nu pot fi însă exprimate până la capăt: „cuvântul trebuie să se nască în afara poemului/ dar să crească și să rămână în el// fiindcă atât de mult a iubit poetul poemul/ încât a dat pe singurul său cuvânt afară din el/ născându-i poema” (*Apărarea poemului*).

Alunecarea către o plină de înțelesuri și de cuvinte tăcere e conștiința la care se ajunge, edificată la nivel verbal de lexeme-motiv ce explodează în semnificații multiple și complexe. *Poem-poemă*, concentrând chiar viziunea sa asupra artei, întrețese ideea vie a incompletitudinii limbajului, a limitelor sale – „cuvintele putrede trădătoare fățarnice” (*Vreodată cândva*). Dar se știe,

„Poezia folosește cuvintele din disperare. Nu se poate vorbi despre poezie ca despre o artă a cuvântului [...]. În poezie putem vorbi despre necuvinte; cuvântul are funcția unei roți, simplu vehicul care nu transportă deasupra semantica sa proprie, ci, sintactic vorbind, provoacă o semantică identificabilă numai la modul sintactic” (Stănescu 1982: 173).

În căutarea Adevărului prin poezie, poetul sesizează că dincolo de poezie, în lumea tăcerii se află acesta:

„Întotdeauna am rămas mut de admirație/ în fața poezilor care știu să povestească/ lungi poeme// (însă copil fiind nu muzica fierbinte a albinelor mă/ ademenea/ cât gândul neauzit și rapid al păianjenului/ în peisajul său rece)// acum mâna mea/ încremenită stă deasupra hârtiei/ așteptând clipa cea mai prielnică/ să vâneze/ punctul” (*În apărarea poemului scurt*).

Dionisie Areopagitul descrie acea stare de grație:

„cu cât ne suim mai sus, cu atât cuvintele se îpuținează datorită contemplării lucrurilor inteligibile. Tot astfel, când vom intra în întunericul cel mai presus de minte, vom găsi nu o vorbire concisă, ci tăcerea absolută și încetarea gândirii. Tot astfel, credinciosul, când va isprăvi de suit va tăcea cu totul și se va uni în întregime cu acela care nu poate fi exprimat.” (1993: 151–152).

Deznădejdea poetului, a cărui lume de sensuri se izbește de materialitatea insuficientă a cuvântului, este învinsă tocmai de forța dinamică a revelației creatorului:

„Dar numai cine stăpânește/ de la naștere arta caligrafiei/ poate să treacă podul înălțat deasupra/ drumului/ care duce la cortul însângerat/ cândva al poemei veghind acum/ din Urna Cerului arderea de tot/ a cuvintelor mute și totuși din cenușa lor/ vor rodi semințele leneșe/ cuvintele ucigașe ale poemului” (*Podul*).¹

Urma², umbra, cenușa, praful sunt lexeme ce caută să concentreze această dimensiune inefabilă a vieții: „am ținut ascunsă/ imaginea reală lucrată în filigran,/ a morții,/ pe care voi n-ați ajuns s-o cunoașteți” (*Praf și pulbere*). Trăind cu intensitate în „casa reflecției asupra lui însuși” (Jung

¹ Nicidecum întâmplător, în *Argumentul autorului* la volumul ce reunește cele trei cicluri din *Pârğa* citim: „[...] autorul n-a ambiționat să creeze, explicit, o «trilogie poetică». Dar prin reunirea lor într-o singură carte, năzuiește, acum, să-i faciliteze eventualului cititor cunoașterea relațiilor dintre *poet-poem-poemă-cuvânt* și *Scrib*, care l-au obsedat aproape patru decenii de căutare poetică.” (Doclin 2007: 5).

² În dinamica sensului, *urma* reprezintă un element-cheie al realității prinse în arcele limbajului poetic. Ipostazierile sale semantice sunt surprinse, pornind de la perspectivele ferm conturate de către Derrida, într-un eseu al lui Radu Țurcanu: „Din orizontul scriptural (al limbajelor) lumea apare (*doar aici*; s.a.) în dublă ipostază: existență, ca origine în închidere de sine, ca supliment la o absență «primordială», urmă plină («lume»); și deschidere «non-primordială», re-prezentare ca existență în reducere (de sine) – urmă a lipsei de origine, supliment pentru absența «ne-originară.» (1992: 42–44).

1997: 86), experiența devenirii poetului dobândește certe (și obligatorii) valențe arhetipale, de vreme ce „viața individuală este în același timp și viața eternității speciei” (*ibidem*: 92). Mai mult, „fiecare om se are în centru pe sine, iar lumea întreagă se centrează numai în jurul lui, deoarece cunoașterea de sine este cunoaștere divină.” (Kierkegaard 1994: 27). Prin urmare, poetul-mărturisitor ne deslușește, în fond, esența devoțională a viații, conștient că „orice e strâmb în lume, e strâmb în el însuși, și dacă acum învață să se descurce cu umbra lui, atunci a făcut ceva efectiv pentru lume.” (Jung 1997: 86). Numai că drumul înțelegerii la care s-a înălțat un individ - același, dar în alt fel - trebuie străbătut de fiecare dintre noi. Singură această soluție ne asigură apropierea de ființa lumii și de divinitate. În pofida imanentei sale labilități, condiție a omului în lume, mecanismele soteriologice ale cunoașterii astfel jalonate sunt evidente, ne încredințează stăruitor poetul.

Într-un studiu despre relația complexă dintre filosofie și poezie, Tudor Vianu constată pierderea sentimentului înruderii profunde dintre religie, filosofie și artă. Or, câștigul e dat numai de înțelegerea solidarității dintre cele trei forme de manifestare a spiritului, de „reactivarea conștiinței că rădăcinile lor se împlântă în același teren și că aceeași sevă le hrănește” (Vianu 1971: 17). Dacă literatura are o immanentă funcție gnoseologică, fundamentală, poezia e, în pofida unei false și păguboase înțelegeri, nu în primul rând afect, cât gândire. Poezia e afectul gândirii: „Fericită zi în care/ Ochiul minții tale va orbi” (*Autorul Către cel mai mic ajuns tânăr stăpân în Cetate*). Astfel, poezia izbuteste ceea ce proza, dar și filosofia ori diversele științe, dintotdeauna aspiră: exprimarea începutului, dar și a sfârșitului. Afirmă discret această idee Ștefan Augustin Doinaș: „Din marea Carte a Universului lipsesc – acesta este destinul nostru întru temporalitate – geneza și apocalipsa. Poezia ca *erratum* la proza lumii încearcă să le suplinească pe amândouă.” (1992: 10). Însă toate acestea iau forma unui echilibru suveran, ce se regăsește în locul unde începutul și sfârșitul se întâlnesc: „Și văd peste umbră/ – umbra divină –/ din departe-n aproape/ din aproape-n departe/ (sfârșit și început deodată)/ cum un copil în primul său vis” (*Poem minim*). Trăită uneori dincoace de sacru, alteori, în universul sacrului, viața dobândește sens plenitudinar numai dincolo de sacru, experiență integrală a ființării, adevăr relevat cu mare acuitate de creația docliniană. Poezia, meditație asupra vieții și, deopotrivă, cale spre cunoașterea de dincolo de cunoaștere reprezintă locul unde cărările întrețesute ale umanului își găsesc izvorul comun. În încântătorul său eseu asupra poeziei, Roberto Juarroz decelează, cutremurător, energia, de la un punct indicibilă, a poemului: „Art de l'impossible, la poésie est donc une recherche constante de l'autre côté des choses, du caché, de l'envers, du non-apparent, de ce qui semblait ne pas être.” ([1987]: 36). Această calitate fundamentală a poeziei o descoperim, răscolitoare, în opera lui Octavian Doclin.

Referințe bibliografice:

- AREOPAGITUL, Dionisie 1993: *Despre numele divine*. Traducere de Cicerone Iordăchescu și Theofil Simensky. Prefață de Ștefan Afloroaei, Iași, Institutul European.
- BACHELARD, Gaston 1989: *Psihanaliza focului*. În românește de Lucia Ruxandra Munteanu. Prefață: Romul Munteanu, București, Editura Univers.
- BĂDESCU, Horia [2000]: *La mémoire de l'être. La poésie et le sacré*. Préface de Michel Camus. Version française de Horia Badescu et Gérard Bayo, [Monaco], Éditions du Rocher.
- CICERO, Marcus Tullius 1902: *Laelius sive De amicitia*. Texte latin publié avec une notice, un argument analytique et des notes en français par E. Charles, Paris, Librairie Hachette.
- DOINAS, Ștefan Augustin 1992: *Măștile adevărului poetic*, [București], Cartea Românească.
- JUARROZ, Roberto [1987]: *Poésie et Réalité*. Traduit de l'espagnol par Jean-Claude Masson, Les Editions Lettres Vives, Collection Terre de Poésie.
- JUNG, C. G. [1997]: *Imaginea omului și imaginea lui Dumnezeu*. Traducere de Maria-Magdalena Angheliescu, [București], Teora, Colecția Archetypus.
- KIERKEGAARD, Søren 1994: *Fărăme filosofice*. Traducere de Adrian Arsinevici, Iași, Editura Synposion.
- STANESCU, Nichita 1982: *Respirări*, București, Editura Sport-Turism.
- TILLICH, Paul (1980): *O ontologie a iubirii*, in „Viața Românească”, anul LXXXV (1990), nr. 11.

ȚURCANU, Radu 1992: *Logica poeziei. Eseu despre re-prezentarea poetică*, Editura Eminescu.

UNAMUNO, Miguel de 1993: *Agonia creștinismului*. Traducere și prefață de Radu I. Petrescu, Iași, Institutul European.

VIANU, Tudor 1971: *Filosofie și poezie*. Studiu introductiv de Mircea Martin, București, Editura Enciclopedică Română.

Surse:

DOCLIN, Octavian 1996: *Agresiunea literei pe hârtie*, Timișoara, Editura Hestia.

DOCLIN, Octavian 2009: *Aquarius. Poeme*. Cu o prezentare de Zenovie Cărlugea, Timișoara, Marineasa.

DOCLIN, Octavian 2003: *Carte din iarna mea*. Cu o interpretare critică de Olimpia Berca, Timișoara, Marineasa.

DOCLIN, Octavian 1995: *Climă temperat continentală. Poeme*. Antologie și versiune în limba engleză de Ada D. Cruceanu. Cu o postfață de Lucian Alexiu, Timișoara, Editura Hestia.

DOCLIN, Octavian 1989: *Cu gândul la metaforă. Poeme*, București, Editura Eminescu.

DOCLIN, Octavian 1997: *Esau: 33 de poeme*. Cu o postfață de Adrian Dinu Rachieru, Reșița, Editura Timpul.

DOCLIN, Octavian 1993: *În apărarea poemului scurt*, Timișoara, Hestia.

DOCLIN, Octavian 1999: *Metafore gândite-n stil pentru când voi fi copil*. Ediția a doua, adăugită. Traducerea poeziilor în limba engleză de Ada D. Cruceanu. Cu o Prezentare de Gheorghe Jurma și o Postfață de Ion Marin Almăjan, Reșița, Editura Timpul.

DOCLIN, Octavian 1998: *47 poeme despre viață, dragoste și moarte*, Reșița, Editura Timpul.

DOCLIN, Octavian 2007: *Pârğa (I, II, III). Poeme (cu un Argument al autorului)*, [Reșița], Modus P. H.

DOCLIN, Octavian 2001: *Urma pașilor în vale (1999–2001): poeme*, [Timișoara], Hestia.

DOCLIN, Octavian 2008: *Urna cerului. Poeme*, [Timișoara], Editura Anthropos.

NAȚIUNEA ȘI LITERATURA NAȚIONALĂ

Pavel Gheo RADU
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Nation and National Literature

Even though “national literature” is a commonly accepted and largely used label, any concrete attempt to define the Romanian national literature – and, indeed, the very concept of “national literature” – proves to be debatable; it stirs many controversies and reveals a lot of inaccuracies. On the one hand, during the formation of the nation-states, the nation, the national literature and the national language are, all three of them, concepts that have been strongly connected by the ideology supporting the national concept, and they have also supported and validated each other. On the other hand, the mapping of any national literature entails permanent inclusions and exclusions in/from the cultural borders of a nation throughout its history, and the specificity of this inclusion-exclusion process is determined by the national ideology in use at a certain historical moment.

Under these circumstances, the mapping of the Romanian literature is likewise a controversial process. The controversy arises from the different criteria used in this both cultural and ideological approach, and from the lack of a generally accepted perspective. There are four main criteria that have been selected and analysed here: linguistic, ethnic, territorial, and cultural. Under a closer scrutiny, they appear to be insufficient, partial or ineffective tools when used individually, and excessively restrictive when combined. The very concept of “national literature” is a strongly ideological one, as it depends on the general definition of the nation. As a result, all the four criteria listed above fail to offer a coherent vision. Used restrictively, each of them proves ineffective; they either omit or expel each time different authors or literary creations from a strictly delimited area.

Keywords: *nation, literature, linguistic, ethnic, territorial, cultural*

Definirea și delimitarea teritoriului unei literaturi naționale, cu istoria, autorii și granițele ei, ce includ și exclud scriitori, opere și mișcări literare, ce integrează și elimină – sau cel puțin lasă în suspensie –, au constituit (și de fapt constituie și astăzi, însă dintr-o altă perspectivă) o întreprindere problematică și controversată din punct de vedere literar și, într-un cadru mai larg, din punct de vedere cultural, dar, înainte de toate, dintr-o perspectivă identitară.

Conceptul de literatură națională este asociat inextricabil celui de identitate națională, iar acest lucru este valabil în cazul literaturii într-o măsură copleșitor de mare în comparație cu orice altă artă. Există, desigur, o componentă identitară și în cazul celorlalte forme de manifestare artistică. Vorbim, de exemplu, de o muzică tradițională românească, grecească ori rusească, de o artă grafică japoneză tradițională, cu specificitatea și istoria ei, iar artiștii și temele ori motivele folosite de aceștia sunt atribuite unei anumite culturi locale (chiar dacă nu întotdeauna naționale) ori sunt asimilate unei anumite tradiții etno-naționale. Însă conceptul de literatură națională și corpusul cultural asociat lui (opere, autori, cadre lingvistice sau culturale) au o forță suplimentară, căci se nasc concomitent cu ideea de națiune, ca formă de manifestare concretă a unei identități ce caută să se definească.

Explicațiile sunt numeroase, așa că, din motive practice, o să ne limităm la câteva idei esențiale, expuse într-o formă simplificată.

Definirea unei națiuni și a unei identități naționale specifice implică o dominatoare componentă culturală și mai ales literară, în sensul cel mai larg al cuvântului. În primul rând, ca să-l parafrazăm pe Homi Bhabha, nu există națiune fără narațiune, fie ea una istorică, ficțională sau ideologică – deși mai degrabă toate la un loc. În acel sens larg pomenit mai sus, toate narațiunile enumerate mai sus constituie o literatură. Națiunea este constituită prin istoriile ei fondatoare, prin literatură, fiind considerată ea însăși – la limită –, o narațiune, așadar, literatură.

Națiunile, asemenea narațiunilor, au origini ce se pierd în miturile timpului și își găsesc deplina împlinire a orizonturilor doar în imaginație. S-ar putea ca o astfel de imagine a națiunii – sau a narațiunii – să pară inacceptabil de romantică și excesiv de metaforică, însă din aceste tradiții ale gândirii politice și ale limbajului literar a apărut în Occident națiunea în chip de concept istoric influent¹ (Bhabha 1990: 1).

În sens restrâns, o literatură națională conferă specificitate și unicitate unei națiuni, prin mituri, eroi și istorii ficționale sau ficționalizate. Iar într-un sens strict, care trimite la creația artistică a unor autori, fie ea epică, lirică ori dramatică, literatura națională reprezintă ansamblul creațiilor literare ce aparțin unei națiuni și îi conturează, alături de celelalte forme de manifestare artistică, identitatea culturală și spirituală colectivă. Chiar la începutul secolului al XIX-lea, în efervescenta epocă de naștere a națiunilor europene, Heinrich Heine remarcă în 1823, vorbind despre intelectualii polonezi, care se temeau de distrugerea completă a națiunii lor: „Observând cât de eficient contribuie o literatură națională la perpetuarea naționalității (asta ar putea suna ridicol, dar e totuși adevărat și mulți polonezi mi-au confirmat-o cu toată seriozitatea), ei încearcă să creeze la Varșovia o literatură națională“ (Judt 2000: 188)².

Lucrăm cu ideologeme – nu există literatură națională fără conștiința existenței unei națiuni și a unei literaturi ce o individualizează și o legitimează.

Cultura, artele în general, prin caracterul lor peren prezumat, conferă individualitate și valoare unei națiuni. Iar literatura, în sensul strict al termenului (cel la care ne vom raporta de acum înainte în cazul în care nu vom specifica altceva), este *cea mai națională* dintre toate artele, căci ea asigură cea mai trainică și mai evidentă marcă identitară. Pictura, sculptura, baletul muzica au un caracter universal mai accentuat, ele putând fi transferate cu mai multă ușurință oricărui public de pe glob – în grade diferite, depinzând de diferențe culturale de altă anvergură și la o altă scară decât cea națională, dar fără problematicile procese de transformare lingvistică obligatorii în cazul literaturii și pe care le numim „traducere“. Traducerile reprezintă un salt evident peste o graniță identitară, poate cea mai evidentă: cea a limbii. A traduce înseamnă *a ieși* (parțial însă) *dintr-o cultură*, pentru a călători în alta, prin intermediul unei alte limbi. (Și totuși o operă literară tradusă rămâne în continuare în proprietatea culturii ce a produs-o.)

Am ajuns astfel la acea legătură inextricabilă a literaturii cu națiunea: spre deosebire de celelalte arte, ea se folosește de *limbă* ca vehicul, ca mediu de transmitere a mesajului. Limba este adesea – deși nu întotdeauna – și marca identitară de bază a unei națiuni, iar în foarte multe cazuri națiunea însăși (asimilată uneori cu etnia, fapt ce a provocat confuzii și conflicte nu doar în plan teoretic) este definită lingvistic, ca o comunitate de limbă. E o categorisire reflexă și inevitabilă: cei ce împărtășesc o limbă și se înțeleg între ei cu ajutorul acelei limbi constituie automat o comunitate. Una dintre cele mai vechi consemnări ale acestei percepții apare încă din secolul al V-lea î.Hr. la Herodot, în Cartea a VIII-a a *Istoriilor*, în răspunsul dat de atenieni solilor spartani, care se temeau că cei dintâi ar putea cădea la înțelegere cu perșii: „Iată ce răspuns au dat lui Alexandros, iată și ce răspuns au dat solilor spartani:... «Apoi, bine ar sta atenienilor să trădeze întreaga lume elenică, de același sânge și un grai și care are aceleași lăcașuri de închinăciune și aceleași jertfe și obiceiuri?»“ (Herodot 1964: 349).

Limbă – literatură – națiune: elementele acestei triade s-au potențat reciproc și au conturat identitățile și individualitățile numite astăzi limbă națională, literatură națională și

¹ „Nations, like narratives, lose their origins in the myths of time and only fully realize their horizons in the mind's eye. Such an image of the nation – or narration – might seem impossibly romantic and excessively metaphorical, but it is from those traditions of political thought and literary language that the nation emerges as a powerful historical idea in the west“.

² Citatul este preluat în nota 23 a volumului citat din eseul lui Heinrich Heine *Über Polen* din ianuarie 1823. Iată aici și citatul integral, în limba germană: „Die Polen fürchten den gänzlichen Untergang ihrer Nationalität; sie merken jetzt, wieviel zur Erhaltung derselben durch eine Nationalliteratur bewirkt wird, und (wie drollig es auch klingt, so ist es doch wahr, was mir viele Polen ernsthaft sagten) in Warschau wird an einer – polnischen Literatur gearbeitet“ (preluat de pe biblioteca online www.zeno.org, <http://www.zeno.org/Literatur/M/Heine,+Heinrich/Reisebilder+und+Reisebriefe/%C3%9Cber+Polen/2>).

națiune. Felul în care definim și delimităm o literatură națională – în cazul nostru literatura română – are astfel o relevanță crucială pentru definirea identității naționale. Literatura a contribuit decisiv la crearea acestor identități (în secolele XVIII-XIX) și la fixarea lor (în prima jumătate a secolului al XX-lea).

Nu trebuie uitat însă că vorbim de niște constructe ideologice, definite în moduri diferite și utilizate ideologic, pentru a crea identități tari, necesare constituirii statelor-națiune. Aceasta a fost tendința generală în Europa secolului al XIX-lea și ea s-a extins ulterior, cu mai mult sau mai puțin succes, în întreaga lume. Modalitatea de constituire a identităților naționale a fost determinată de circumstanțele politice, istorice, sociale, filosofico-ideologice ori culturale ale epocii, astfel că ele nu au fost definite unitar în toate statele. Am putea spune chiar că fiecare stat-națiune a urmat un traseu specific de coagulare identitară, adaptat realității locului, care în procesul istoric era ea însăși una volatilă – în special în Europa Centrală și de Est, un teritoriu extrem de divers din punct de vedere etnic și foarte instabil în plan politic. Astfel, conturarea identităților naționale – și, implicit, constituirea unei literaturi naționale – a reprezentat un proces anevoios, iar în foarte multe cazuri granițele ce delimitează acest spațiu al literaturii naționale au rămas și ele fluctuante. Nici nu ne puteam aștepta la altceva, de vreme ce – de exemplu – un constituent identitar mult mai concret, cum este granița politico-administrativă a României, s-a modificat într-un secol și jumătate de existență a țării de cel puțin cinci-șase ori. Iar România nu este un caz special în această parte a Europei.

Definirea națiunii în cazul concret al României determină și modul în care sunt definite cultura națională și literatura națională. Așadar, fără a ne propune o analiză extinsă în această direcție, vom aduce în discuție câteva dintre problemele pe care le ridică în plan epistemologic conceptul de națiune, pentru că ele se răsfrâng asupra celui de literatură națională. O critică aplicată a conceptului o oferă istoricul britanic Eric J. Hobsbawm, el însuși un produs al mai multor culturi (născut la Alexandria, în Egipt, crescut în Viena și Berlin și refugiat la Londra în 1933, odată cu venirea la putere a lui Hitler). În lucrarea sa *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality* (1990), atunci când se referă la lucrările științifice dedicate definirii națiunii și la grupul autorilor ce au abordat subiectul, el spune:

În ciuda pretențiilor membrilor săi de a considera națiunea fundamentală în existența socială și chiar în existența individului, nu putem găsi nici un criteriu mulțumitor conform căruia am putea decide care dintre multele colectivități umane ar putea fi numită astfel...

S-a încercat în repetate rânduri să se stabilească criterii obiective pentru naționalitate sau să se explice de ce anumite grupuri au devenit națiuni și altele nu. Criteriile care au stat la bază au fost fie singulare – ca limba sau apartenența etnică, fie criterii combinate – limbă, teritoriu comun, istorie comună, tradiții culturale sau orice altceva... Orice încercare de definire obiectivă a eșuat, din simplul motiv că, odată ce numai anumiți membri ai unei clase de entități, ce se potrivesc definiției, pot fi descriși oricând drept „națiuni”, excepțiile pot apărea oricând (Hobsbawm 1997: 7-8).

Hobsbawm va adăuga ulterior, pentru a-și întări ideea: „Nu este deci posibil nicicum să reducem «naționalitatea» la o dimensiune unică – fie ea politică, culturală sau de altă natură, decât dacă suntem, desigur, forțați de către anumite state să o facem” (Hobsbawm 1997: 10). Însă, dincolo de aceste aprecieri, istoricul britanic remarcă faptul că la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, „ca o consecință a creșterii numărului de națiuni potențial «neistorice», etnicitatea și limba au devenit criteriile de bază, decisive, ale națiunilor potențiale” (Hobsbawm 1997: 102), criterii care – fapt interesant – apar și la Herodot, în fragmentul citat mai sus, cu peste două milenii înainte de apariția conceptului de stat-națiune. Astfel se stabilesc automat și două dintre criteriile cele mai relevante de delimitare a granițelor literaturii unei națiuni, ale literaturii naționale: cel *lingvistic* și cel *etnic*: literatura națională este scrisă în limba națională și de autori ce aparțin etnic acelei națiuni. Un al treilea criteriu utilizat de istoriile literaturii și derivat din realitatea politică a statului-națiune este cel *teritorial*: literatura națională este literatura creată în interiorul statului național. În fine, un al patrulea criteriu, care este mai

vag și mai eterogen (dar, poate tocmai grație eterogenității sale, e și mai cuprinzător), ar fi cel care implică un alt cuvânt magic pentru ideologia națională: cultura. L-am putea numi *criteriul cultural*: literatura națională face parte din cultura unei națiuni, care include tot ceea ce este – sau se consideră a fi – specific acelei culturi și, pe cât posibil, numai ei, diferențiind-o de restul culturilor (naționale) și mai ales de cele din vecinătate, cu care altfel riscă să fie confundată.

Primele două criterii, cel lingvistic și cel etnic, își au sorginea în modelul herderian al statului-națiune, fundamentat de *jus sanguinis*, în vreme ce următoarele două, cel teritorial și cel cultural, derivă mai degrabă din modelul francez sau rousseauist al statului civic, bazat pe *jus solis* și pe loialitatea cetățenilor față de stat ca formă de organizare politico-socială, nu pe originea etnică sau apartenența lingvistică. Prin urmare, în funcție de interpretarea dată termenului de națiune și de criteriile utilizate în vederea delimitării unei literaturi naționale, „literatura română” ar putea însemna următoarele: „literatura scrisă în limba română”, „literatura etnicilor români”, „literatura din România” sau „literatura cu specific românesc”. De obicei prima și a treia accepțiune se suprapun parțial, fără a fi însă comutative, căci literatura în limba română nu este scrisă neapărat și exclusiv de etnici români și nici etnicii români n-au scris neapărat și exclusiv în limba română.

Marea problemă a termenului „literatură națională”, vizibilă foarte clar în cazul literaturii române, este aceea că lucrăm cu un concept ideologic restrictiv, care – cum spuneam – delimitează, include și exclude, în vreme ce literatura în sine, ca orice formă de artă, este refractară încadrărilor stricte, fiind proteică, ba chiar anarhică, prin definiție. În plus, granițele între literaturi au fost mereu fluctuante și aceasta este de fapt una din trăsăturile definitorii ale oricărei arte cu pretenții de universalitate – să depășească barierele de orice fel, fie ele culturale, ideologice, spațiale, temporale ori lingvistice. Dar a accepta aceste idei nu înseamnă a respinge existența unei literaturi naționale, a unei arte a cuvântului reprezentative pentru un stat-națiune cultural(ă). Va trebui să presupunem totuși existența unui grad relativ de flexibilitate și variabilitate ale granițelor acesteia, precum și o probabilă suprapunere non-conflictuală cu alte literaturi și culturi, determinată de circumstanțele istorice și socio-culturale specifice. Cu alte cuvinte, va trebui să acceptăm ideea că orice literatură națională – mai ales când vorbim de literaturile europene – are zone de tangență și de intersecție cu alte literaturi naționale, că există influențe reciproce vizibile, precum și opere, fenomene literare și autori comuni pentru două sau mai multe culturi.

Revenind la criteriile de definire a unei literaturi naționale amintite mai sus, afirmația că ele, deși relevante, sunt totuși insuficiente e ușor de dovedit. Să luăm, de pildă, *criteriul lingvistic*, cel mai evident și mai semnificativ, căci atunci când vorbim de o literatură, vorbim și de o limbă, cea în care este scrisă acea literatură, iar acolo unde limba este considerată un „indicator autentic al naționalității”¹ (Hobsbawm 1997: 99), prin ea este definită indirect și literatura națională, cea scrisă în limba națională. Doar că în cazul unei literaturi anume limba singură nu este suficientă. În istoria literaturii române există autori (etnici) români, născuți și educați în România, nume de rezonanță universală, care au scris și în alte limbi decât româna. Un exemplu faimos este cel al lui Emil Cioran, eseist și filosof prestigios, care a debutat în limba română – în literatura română – în 1934, cu volumul *Pe culmile disperării*, iar ulterior, din pricina vicisitudinilor istorice, s-a stabilit la Paris, unde a devenit unul dintre autorii importanți de limbă franceză ai secolului al XX-lea. Mai aproape de perioada actuală, poetul, dramaturgul și prozatorul Matei Vișniec, și el emigrat în Franța, are o operă atât în limba română, cât și în limba franceză. A le rupe acestor autori ansamblul creației în două părți distincte, una românească și alta franceză, și a fragmenta astfel unicitatea unei traseu creator individual și coerent ar fi cu totul absurd. Pe de altă parte există națiuni ce utilizează același idiom ca limbă națională (eventual, cu deosebiri mărunte, cu caracter pur local, dialectal), cum ar fi germana în Austria, Elveția și, desigur, Germania sau engleza în Statele Unite, Canada, Australia, Marea Britanie etc.

¹ Hobsbawm preia sintagma din Richard Böckh, *Die statistische Bedeutung der Volkssprache als Kennzeichen der Nationalität*, apărut în „Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft”, nr. 4, 1866.

În astfel de cazuri criteriul lingvistic, luat separat, devine inoperant, căci nu definește exclusiv o anumită literatură națională.

Criteriul etnic este chiar și mai irelevant, de vreme ce aproape toate statele-națiune au în componența lor grupuri etnice minoritare, care folosesc, pe lângă limba națională sau oficială, și limba maternă, dar din rândul cărora apar autori ce hotărăsc să scrie literatură în limba oficială. De exemplu, în România (ca și în alte țări) majoritatea scriitorilor de etnie evreiască au folosit limba națională (oficială) pentru creația lor literară, iar literatura română include în istoriile ei canonice destui autori de prima mână din această categorie, autori de altă etnie decât cea română și care nu pot fi ignorați în parcursul istoric al literaturii naționale. Numeroși autori din India contemporană, un stat federativ cu mai multe limbi naționale locale, preferă să scrie în limba engleză, limba colonizatorilor și opresorilor de odinioară, căci ea le asigură o circulație mai rapidă și mai sigură a operei la nivel global, iar această opțiune nu îi transformă în scriitori englezi. În Germania ultimelor decenii numeroși scriitori de origine turcă sau rusă, fii ai unor imigranți sau pur și simplu cetățeni naturalizați, scriu și publică în limba germană. O situație aparte a reprezentat-o Uniunea Sovietică, unde scriitori din numeroasele republici sovietice, aparținând unor națiuni și culturi foarte diverse, unele chiar neeuropene, au cunoscut succesul scriind în limba oficială a statului, în limba rusă. Așadar, originea etnică nu poate să fie – ea singură – un criteriu relevant pentru încadrarea unui autor. Și totuși, oricât de absurd ar părea astăzi, în literatura română s-au făcut astfel de delimitări și excluderi, ca o consecință a condițiilor sociale și a mentalităților din anumite epoci istorice.

La o primă privire, *criteriul teritorial* pare a fi unicul care poate funcționa singur în procesul de delimitare a unei literaturi naționale: literatura română este literatura scrisă în România, între granițele recunoscute și acceptate ale țării. Este un criteriu obiectiv și cuantificabil fără mari probleme. Doar că aplicarea sa strictă ar însemna excluderea a două categorii de autori. Prima este cea a scriitorilor români emigrați sau exilați în perioada comunistă și care au continuat să scrie și să publice în limba română, trăind în țările lor de adopție. O a doua categorie conține autori care, conform celor două criterii anterioare, ar trebui incluși în mod obligatoriu în orice istorie a literaturii române. Aici intervin din nou factorul politic și cel istoric – o dovadă în plus că, deși este un concept funcțional și util în cercetarea literară, „literatura națională” este în același timp și un construct cu puternice valențe ideologice. Așa cum România, ca stat, include grupuri masive de minorități etnice, stabilite de secole pe teritoriul actual al țării și cu o vechime mai mare chiar decât cea a statului-națiune românesc, și în afara granițelor actuale ale României există comunități românești de diferite dimensiuni, care sunt, la rândul lor, minorități etnice ale altor state. Criteriul teritorial ar exclude, de exemplu, de pe lista scriitorilor români un poet prestigios precum Ioan Flora, originar din Vojvodina, din Serbia, iar situația autorilor de limbă română din Republica Moldova ar fi cel puțin ambiguă: cei care au scris între anii 1919-1945 ar urma să fie asimilați literaturii române, iar cei care au scris după 1945, din postura de cetățeni ai R.S.S. Moldovenești și apoi ai Republicii Moldova, ar fi plasați în exteriorul acestei literaturi. La graniță, e drept, dar în exterior. Anticipând, o să spunem că o astfel de diferențiere s-a și făcut în unele istorii sau dicționare ale literaturii române.

În fine, *criteriul cultural* pornește de la un concept polisemantic, ce acoperă zone extinse ale activității umane. Însă a defini literatura națională pornind de la cultura națională înseamnă a intra într-un cerc vicios, fiindcă impasul în care ne-am pomeni ar fi aceleași: cum delimităm o cultură națională? Totuși, în ciuda acestui fapt, posibilitățile pe care le oferă acest criteriu, mai flexibil decât cele anterioare, nu trebuie neglijate și ne vom folosi de ele ulterior, pe parcursul cercetării de față.

Să analizăm și o ultimă variantă, cea mai restrictivă, adică utilizarea unei combinații, a unui amestec aproximativ al criteriilor enumerate mai sus: un autor sau o operă aparțin literaturii române dacă respectă două sau mai multe dintre criteriile deja menționate. Nu e greu de observat că o astfel de abordare ar da rezultate și mai irelevante, ba chiar ar restrânge literatura română la o mână de autori, eliminând nume de rezonanță și opere fundamentale – cum ar fi *Țiganiada* lui Ion Budai-Deleanu, autor de etnie română, dar cu cetățenie austro-ungară, ce a trăit în afara

granițelor unei Românii ce nici nu exista încă. Același lucru este de fapt valabil în cazul tuturor literaturilor de pe glob; diferă doar condițiile istorice și circumstanțele politice sau realitățile lingvistice. Confuzia pornește de la modul de definire și constituire ale statului-națiune și e bine sintetizată, printre alții, de istoricul Lucian Boia:

Două serii de argumente au fost invocate în procesul de restructurare național-teritorială a ultimelor două secole: pe de o parte un criteriu etnic – dreptul „natural” sau „al ginților”, după cum se spunea cândva, pe de altă parte un criteriu politic corespunzător configurațiilor statale considerate originare – dreptul istoric. Acestea li s-au adăugat și considerente de ordin geopolitic. Principiile în discuție se pot îmbina, după cum pot fi și perfect contradictorii. Națiuni vecine apelează la argumente distincte, având fiecare dreptate, în felul său, în fața celorlalte (Boia 1997: 214-215).

Aceeași ambiguitate s-a perpetuat și în cazul literaturii naționale, în toate încercările de a defini indefinibilul și de a clasifica inclasificabilul. Literatura însăși, ca orice artă, rămâne fluidă și proteică. Autorii migrează, granițele statale se modifică, criteriile se schimbă, iar unica soluție funcțională – deși nu infailibilă – pare a fi adaptarea la realitățile culturale, istorice, sociale și politice *locale*. Pentru că, în ciuda tuturor acestor dificultăți, istoria literară operează în interiorul unei realități culturale date, cea la care trebuie să se raporteze – iar realitatea contemporană este cea a statelor-națiune, pe care, din considerente metodologice, este nevoită să se muleze. Mai mult, statul-națiune este el însuși definit în moduri diferite în spații culturale diferite, ceea ce complică și mai mult demersul taxonomic al istoricului literar onest, nevoit să se adapteze la oscilațiile ideologice și la modificările de paradigmă culturală ce intervin în decursul istoriei la nivel local sau global.

Referințe bibliografice:

- BHABHA, Homi K. (coord.) 1990: *Nation and Narration*, Londra și New York, Routledge.
BOIA, Lucian 1997: *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas.
HERODOT 1964: *Istории*, traducere din limba elină de Felicia Vanț-Ștef și Adelina Piatkowski, vol. al II-lea, București, Editura Științifică.
HOBSBAWM, E.J. 1997: *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent*, traducere din limba engleză de Diana Stanciu, Chișinău, Editura ARC.
JUDT, Tony 2000: *Europa iluziilor*, coord. Daciana Branea și Ioana Copil-Popovici, Iași, Editura Polirom.

O PERSPECTIVĂ COGNITIVĂ ASUPRA STUDIILOR LITERARE (I). O ANALIZĂ A STUDIILOR PRIVIND RECEPTAREA LITERATURII ÎN SECOLUL AL XX-LEA

Gabriela TUCAN
(Universitatea de Vest din Timișoara)

A Cognitive Approach to Literary Studies (I). An Analysis of the Reception Theories in the 20th Century

This paper is written to propose a new line of research that aims to reconsider the relationship author-text-reader. The grounding support of my claims is based on the newly emergent cognitive sciences, in particular cognitive poetics, with the focus on the reader and the underlying cognitive process that take place in the course of reading. In order to explain this shift of focus, I begin an inquiry into the recent history of critical studies that have placed the reader at the centre of their fundamental preoccupations.

Keywords: *literary studies, reader-response theory, aesthetics of reception, cognitive poetics*

Preliminarii: științele cognitive și studiile literare

Premiza de la care pleacă această lucrare este aceea potrivit căreia studiile literare actuale ar trebui să releve mai fidel modurile de gândire și experiențele de cunoaștere ale lumii în care trăim. Mai exact, lucrarea de față susține faptul că studiile literare și noile perspectivele ale acestora își au punctul de plecare în experiențe cognitive generale, identificabile înafara textului literar, dar reluate aproape fidel în modul de funcționare a textului. În ultimele decenii studiile literare au căutat să înțeleagă detaliile transferului de informație dintre cele două lumi, lumea textului și cea a realității, și au făcut acest lucru aplicând literaturii perspectivele științelor cognitive. Prin apelul făcut la lingvistica și psihologia cognitivă sau filosofia limbajului și teoriile minții (*theories of mind*), interpretarea literară caută să se departajeze de latura ei relativistă, în ideea în care o colaborare interdisciplinară îi va oferi un spațiu mai solid care va putea crea, în cele din urmă, o paradigmă științifică care va putea contribui la înțelegerea modului de funcționare a minții umane. În esență, această întreprindere a științelor cognitive aplicate literaturii ar putea fi puntea de legătură dintre științele umaniste și cele sociale.

Având în vedere colaborarea mai multor domenii de interes în științele cognitive, noțiunea de **poetică cognitivă** trebuie să înțeleagă demersul teoretic al unor arii aparent diferite, cum ar fi psihologia socială și cognitivă, lingvistica cognitivă, psiho-lingvistica, psihologia discursului, dar care au, în fond, un scop comun: înțelegerea legăturii dintre experiență, cogniție și limbaj. Există totuși cel puțin două modalități diferențiate de raportare la poetica cognitivă: o perspectivă mai generală asupra poeziei cognitive, aceea din lingvistica cognitivă practică, spre exemplu, de Peter Stockwell (2002) sau de poeticianul Reuven Tsur (1983, 1992) sau, pentru a lua un exemplu din psihologia cognitivă, înțelegerea pe care o dă Raymond W. Gibbs (1994) literaturii, o formă aparte de comunicare sau de cunoaștere. Pe de altă parte, alți teoreticieni privesc științele cognitive mai îndeaproape, având preocupări mai punctuale, cum ar fi aplicarea în literatură a teoriei metaforei conceptuale, preluată din lingvistica cognitivă (Lakoff 1987; Lakoff & Turner 2003). Având în vedere interesul tot mai crescut pentru psihologia cognitivă, dar mai ales pentru lingvistica cognitivă, studiile literare se redefinesc astfel. Poetica cognitivă, plecând de la cele două domenii ale științelor cognitive, lingvistica și psihologia cognitivă, face tranziția spre critica literară pentru a da o nouă interpretare triadei *autor-text-cititor*. De-a lungul istoriei studiilor literare accentul va fi fost pus exclusiv pe unul dintre aceste

elemente în încercarea de a da o interpretare validă textului. În schimb, poetica cognitivă practică un demers mai puțin restrictiv, în sensul în care problema interpretării literare poate fie privită fie din punctul de vedere al autorului și al modului său de a înțelege lumea, fie din perspectiva cititorului. Ambele interpretări, parcurgând o dimensiune lingvistică și una psihologică, își caută argumentele în textualitate.

Ipoteza propusă se va preocupa cu precădere de acea parte a poeticii cognitive apropiată stilisticii, și care este cunoscută sub denumirea de stilistică cognitivă. Această ramură a științelor cognitive propune o combinație a studiului naratologic cu teorii cognitive, un demers al cărui principal scop este acela de a identifica efectele de cogniție pe care structura narativă a textului le produce în mintea cititorului. Altfel spus, interesul stilisticii cognitive va fi acela de a înțelege modul în care sunt procesate textele la nivel mental. Procesele cognitive care se desfășoară în timpul actului de lectură sunt o condiție de bază pentru ca cititorii să poată construi reprezentări mentale ale narațiunii.

Pentru a înțelege și mai exact demersul poeticii cognitive, voi face referire în următoarea parte a lucrării la antologia coordonată de Joanna Gavins și Gerard Steen, *Cognitive Poetics in Practice* (2003), care explorează perspectivele multiple prin care științele cognitive devin aplicabile literaturii și studiului acesteia. În introducerea pe care o fac cei doi autori se încearcă o contextualizare a poeticii cognitive prin care literatura este înțeleasă ca o formă indisolubil legată de experiența umană cotidiană. Adoptând o perspectivă istorică asupra dezvoltării literaturii, autorii studiului explică interesul recent pentru științele cognitive aplicate literaturii, interes care se datorează, spun aceștia, re poziționării actuale a literaturii și, mai ales, studiului academic al textului literar, care a suferit multiple schimbări în ultimii ani. În termeni foarte pragmatici, literatura trebuie să țină cont de noile modificări în profilul cititorului de literatură a cărui experiență s-a ajustat potrivit unor forme recente de artă, propulsate cu ajutorul noii media. Din acest punct de vedere, nu trebuie neglijate diferențele sau similitudinile dintre celelalte forme de artă recente, pe de o parte, și textul literar, pe de altă parte, diferențe și similitudini care vizează crearea unor efecte psihologice sau sociale în mintea cititorului. Dincolo de responsabilitatea pe care o are literatura de a se poziționa în raport direct cu cerințele unei noi societăți, Gavins și Steen remarcă aportul semnificativ pe care îl au științele cognitive în general, a căror creștere recentă a sporit interesul pentru o nouă evaluare a literaturii. Această reevaluare a literaturii a fost impulsionată de descoperirile din antropologia cognitivă, psihologie, lingvistică sau inteligența artificială. Conceptele, noțiunile și teoriile vehiculate în aceste noi domenii au fost preluate și în studiul textului literar, mai ales de către literați care sunt din ce în ce mai interesați să(-și) explice efectele pe care textul le produce asupra cititorilor.

Sensul pe care poetica cognitivă îl dă literaturii pornește de la înțelegerea textului literar ca depozitar al unor capacități cognitive generale, aceleași capacități de care se face uz pentru a da sens lumii și experiențelor prin care trecem la un moment dat. Așadar, procesul de lectură și, în esență, înțelegerea textului, pot fi explicate făcându-se uz de principii și forme de cogniție general umane. În concluzie, literatura nu numai că devine o formă de cunoaștere și de comunicare, rol pe care l-a îndeplinit de-a lungul istoriei, ci, mai interesant, literatura va fi poziționată în cele mai generale sau universale procese de cogniție și de experiență umană.

Scopul pe care îl are poetica cognitivă, în accepțiunea lui Gerard Steen și a Joannei Gavins, dar și a altor teoreticieni, este acela de a explora fenomene cognitive pure prin definiție, cum ar fi procesarea cuvintelor sau activarea din memorie a schemelor de cunoaștere, dar și de a studia modalitatea în care sunt activate diverse asocieri sau imagini la nivel mental. Mai mult decât atât, poetica cognitivă urmărește și modul în care textul manipulează emoțiile, sentimentele sau atitudinile sociale ale cititorului.

Poetica cognitivă propune ca prim stadiu al lecturii textului literar explicarea modului în care se creează sensul în text, ceea ce Jonnathan Culler (1975) numește *condițiile de sens* (*conditions of meaning*). Așadar, poetica cognitivă are drept scop lămurirea și explicitarea sensului, și abia mai apoi textul poate fi supus interpretării. Această aplecare asupra producerii de sens vine ca o mutare esențială a interesului înspre procesul de lectură, și implicit, înspre

cititor. Textul rămâne punctul de plecare pentru explicarea sensului sau baza în care se manipulează „condițiile de sens”, care vor produce efectele scontate în mintea cititorului.

Desigur trebuie notat că acest interes pentru lectură și producerea de sens apare încă înainte de apariția poeziei cognitive, mai exact începând cu studiile structuraliste, mai apoi în teoriile receptării și în teoria efectului lecturii asupra cititorului (*reader-response criticism*).

Moartea autorului și renașterea cititorului: de la Roman Ingarden la Umberto Eco

Punctul de turnură îl reprezintă începutul anilor '70 ai secolului trecut, perioadă în care teoriile receptării încep să prezinte un tot mai mare interes. Moartea autorului, declarată anterior (Barthes 1967) va muta accentul asupra cititorului, instanța care actualizează textul literar prin interpretare. În esență, literatura și citirea textului literar devin pronunțat auto-reflexive în teoriile receptării, în opoziție cu tendințele din prima jumătate a secolului al-XX-lea care postulează ideea că doar textul poate orienta lectura prin aplecarea cititorului asupra particularităților formale ale acestuia. Trecerea se face, deci, spre un act de lectură care devine sinonim cu actul de reflecție asupra interpretării date textului, iar cheia de interpretare cea mai importantă va sta în relația cititor-text. Mecanica textuală va rămâne importantă atâta timp cât este receptată de cititor.

În *Limitele interpretării* U. Eco (1966) face o analiză pertinentă a momentului în care s-au născut teoriile receptării și a cauzelor care au impulsionat popularizarea acestora în studiile literare, și anume:

„teoriile receptării s-au născut ca reacție (i) la rigiditățile anumitor metodologii structuraliste care se iluzionau a putea investiga opera de artă sau textul în obiectivitatea lui de obiect lingvistic; (ii) la rigiditatea naturală a anumitor semantici formale anglo-saxone ce se iluzionau că pot lăsa deoparte orice situație, circumstanță de uz sau context în care semnele sau enunțurile erau emise - era disputa dintre semantica de dicționar și semantica de enciclopedie; (iii) la empirismul unor abordări sociologice.” (Eco 1996: 22)

Așadar, textul nu se mai constituie ca obiect independent, iar sensul acestuia nu mai devine transparent doar prin investigarea formală, pentru care nu circumstanțialitatea lecturii nu pare să aibă mare importanță. Diferența dintre „semantica de dicționar” și cea „de enciclopedie” produce cele două tipuri de abordări: prima, în care sensul se produce ca rezultat al unor mecanisme combinatorii acceptate de logica dicționarului, și o a doua abordare se deschide spre sensuri multiple, legitimate de circumstanță și uz.

Pentru a avea o vedere de ansamblu asupra acestui interes pentru actul lecturii și pentru modalitatea producerii de sens, voi face un scurt excurs în perioada care anticipează teoriile receptării. Precursor al teoriilor receptării, R. Ingarden (1978), schițează primele preocupări în ceea ce privește actul lecturii, înțeles acum ca act conștient realizat de cele două instanțe valide, cititorul și scriitorul. Textul, conform structurii acestuia, își creează un cititor ideal care are menirea de a umple „punctele de indeterminare” ale textului, create în mod conștient de autor. Se poate afirma că această intenționalitate a scriiturii creează premisele unei lecturi al cărei cititor ideal apare încă de la originea scriiturii.

Un pas și mai clar spre o estetică a receptării declarată ca atare este făcut de reprezentanții Școlii de la Konstanz în ale cărei începuturi H.R. Jauss dă citire unui text esențial pentru ce va avea să urmeze, și anume este vorba de *Istoria literară ca provocare a științei literaturii* (1967), text prin care percepția și înțelesul dat istoriei literare se schimbă dramatic. Istoria literară nu se mai suprapune studiului unor texte literare, în apariția lor cronologică, ci va fi un ansamblu de studii interesate de producerea și receptarea literaturii. Publicarea ca atare a unei opere literare este înțeleasă acum ca un simplu „fapt”, transformat într-un „eveniment” prin impactul pe care acesta îl are asupra publicului cititor.

Estetica producției și a reprezentării, care a stat la baza înțelegerii literaturii în accepțiunea ei de până acum, este acum înlocuită cu o estetică a receptării și a efectului produs.

Practic, această mutație a conceptelor se înscrie în logica unei opoziții față de experiența anterioară a școlii formaliste, care „n-are nevoie de cititor decât în calitate de subiect al percepției, care, urmând indicațiile textului, trebuie să discearnă forma sau să descopere procedeul tehnic” (Jauss 1967: 156). Propunerea pe care o face Jauss în textul menționat mai sus intenționează să redea cititorului rolul său genuin, și anume calitatea sa de destinatar, a cărei capacitate reflexivă asupra literaturii va schimba raportul dintre autor, operă și public cititor. Dinamizarea funcției publicului îl va scoate pe cititor din pasivitatea caracteristică rolului acordat de formalisti și, implicit, al modului în care aceștia înțeleg literatura:

„În triada formată de autor, operă și public, acesta din urmă nu este doar un element pasiv, ce nu face decât să reacționeze în lanț, ci dezvoltă el însuși o energie capabilă să <<facă istorie>>. Existența istorică a operei literare nu este de conceput fără participarea activă a celor cărora le este destinată, deoarece abia prin mijlocirea lor intră opera în continuitatea unei experiențe literare în mișcare, în care se desfășoară trecerea permanentă de la simpla lectură la comprehensiunea critică, de la receptarea pasivă la cea activă, de la normele estetice recunoscute la producția literară ce la înlocuiește.” (Jauss 1967: 156)

Aflat în centrul preocupărilor esteticii receptării, cititorul redefinește raportul dintre cercetarea istorico-literară și cea sociologică, cu mențiunea făcută de Jauss (1967) că funcția socială a literaturii depășește granițele esteticii tradiționale a reprezentării. Noua înțelegere a acestui raport va avea acum ca punct de reper „orizontul de așteptare” construit de către cititor odată cu apariția unei anume opere literare. În analogie cu viața socială a individului și cu acceptarea acestuia a unei părți insolite a realității, literatura poate progresa prin „contrarierea așteptărilor”, prin denunțarea presupuzițiilor făcute ca fiind false, obținându-se astfel o nouă experiență a realității și, prin analogie, a lecturii. Există, totuși, o diferență între experiența câștigată în plan pur social și experiența lecturii, diferență dată de competențele pe care le deprinde cititorul în lungul său contact cu textul literar; e vorba de acele competențe dobândite care îl ajută pe cititor să evalueze situații deja consumate, dar și de capacitatea de a anticipa experiențe încă nerealizate, lărgindu-și astfel propriul orizont de așteptare:

„Experiența lecturii este capabilă să-l elibereze de deprinderi, de prejudecăți și de servituțile vieții sale practice, constrângându-l la o nouă percepție a realităților. Orizontul de așteptare al literaturii se distinge, în raport cu cel al practicii istorice, prin aceea că nu conservă doar experiența consumată, ci și anticipează posibilități încă nerealizate și lărgeste limitele comportamentului social către noi aspirații, exigențe și dorințe, deschizând astfel drumurile experiențelor viitoare.” (Jauss 1967: 173)

În acest punct teoriile receptării se delimitează de formalismul rus care încadrează caracterul estetic al unei opere exclusiv în capacitatea acesteia de a sparge șabloanele de percepție și automatisme de înțelegere. E adevărat faptul că H.R. Jauss admite că valoarea estetică stă și în această detașare de vechi, în opoziția față de valorile consumate, dar nu în obstinația de a înlătura cu orice preț orice corelație între cele două puncte istorice de reper, căci: „noua operă literară este receptată și judecată nu doar în opoziție cu fundalul compus de alte forme artistice, ci și în raport cu experiența vieții cotidiene” (Jauss 1967: 174). Se naște astfel caracterul dialectic al unei opere literare prin care aceasta din urmă intră într-un dialog benefic cu alte texte pentru o mai bună înțelegere a momentului de apariție a respectivului text. Dintr-o pură succesiune de fapte literare, istoria literară devine un proces dinamic de receptare, deci de actualizare, a textelor prin prisma unor diferiți lectori, fie că e vorba de cititorul obișnuit, criticul literar sau scriitorul.

Orizontul de așteptare, în special cel al „consumatorului” de literatură, trebuie înțeles, în opinia lui Jauss, dincolo de un banal psihologism, și practic acesta, orizontul, se va înscrie într-un „sistem de referință obiectivabil al așteptărilor” (Jauss 1967: 158). Acest sistem funcționează pe trei dimensiuni: orizontul de așteptare se va contura în funcție de normele de gen în care se înscrie respectivul text, în funcție de relația tematică pe care textul o are cu alte texte din experiența literară a cititorului, iar a treia dimensiune se referă la opoziția dintre limbajului

poetic și cel practic. Având în vedere aceste dimensiuni clare ale orizontului de așteptare, Jauss trage concluzia pertinentă că receptarea nu se reduce doar la o sumă de percepții subiective, ci la un set de „percepții orientate” care apar în urma unor „indicații bine determinate”, așa încât problema subiectivității interpretării va fi ulterioară reconstrucției „orizontului experienței estetice transsubiective, care condiționează efectul produs de un anumit text” (Jauss 1967: 160).

Valoarea estetică a unei opere literare este dată de modalitatea în care se evaluează orizonturile de așteptare ale cititorilor, cu ajutorul cărora se pot diagnostica corect schimbările apărute în interiorul paradigmelor literare. Existența unui orizont de așteptare presupune și o „distanțare estetică” față de acesta, mai exact această distanțare arată modul în care o operă se apropie sau se depărtează de orizontul de așteptare al cititorului sau al unei comunități de cititori. Cu cât gradul de distanțare este mai mare, cu atât opera este mai inovatoare, în timp ce o apropiere între orizontul de așteptare și operă ar însemna, automat, înscrierea operei în ceea ce se numește ‘literatură de consum’. Distanțarea estetică impune deci judecata valorii estetice a unei opere, judecată care este făcută acum prin prisma procesului de receptare:

„distanța dintre orizontul de așteptare și operă, dintre ceea ce experiența estetică de până atunci oferă ca fiind familiar, pe de o parte, și <schimbarea orizontului> produsă odată cu receptarea noii opere, pe de altă parte, determină din punctul de vedere al esteticii receptării caracterul artistic al unei opere literare.” (Jauss 1967: 161)

W. Iser continuă cercetarea cu privire la efectul estetic și actul de lectură. Sunt două lucrările mai importante în acest sens, *Der Implizite Leser* (1972) și *Actul lecturii* (1976; trad. 2006). Acestea investighează modul în care textul orientează lectura pentru a produce efectul estetic. Iser reia conceptul de „indeterminare textuală” al lui Ingarden care declanșează interacțiunea dintre cititor și text. Sarcina cititorului este să umple „golurile informative” ale textului pe parcursul actului de lectură, folosind totuși o serie de indicii de lectură oferite de text, care condiționează sensul textului, într-un proces de pre-structurare a lecturii. În urma acestui parcurs se creionează imaginea unui „cititor implicat” (concept vehiculat în *Actul lecturii*) în care se suspendă orice determinări empirice ale cititorului individual. Discursul ficțional, diferit de discursul pragmatic, va fi deci unul decontextualizat; textul literar trece printr-un proces de „depragmatizare”, urmând apoi să fie „re-pragmatizat” printr-un proces de lectură specific cititorului și mediului cultural și social din care acesta face parte.

Textul literar, în accepțiunea lui Iser, se produce printr-o combinatorie dintre „repertoriul operei” (convenții comune între cititor și autor, elemente intertextuale, norme sociale și istorice, context socio-cultural) și „strategiile specifice operei” (orientări operaționale), sistem combinatoriu care anticipează realizarea acestor combinații de către cititorul implicat.

Urmărind să definească actul lecturii și, implicit, preocupările lectorului, U. Eco propune un alt model de cititor, „cititorul ideal” în *Opera deschisă* (1962; trad. 1969), care supune opera unui lanț nesfârșit de interogări. Cititorul este văzut ca o instanță activă care acționează „mașinăria leneșă sau economică” (Eco 1991:83) - textul - și care îi cere un efort de cooperare pentru a umple spațiile albe. Asta pare să confere textului valoarea estetică, și anume, această lipsă voită de explicitare, evitarea intenționată a redundanței și a specificității. Funcția textului, în genere, nu este una didactică, ci, în esență estetică, lăsându-i cititorului „inițiativa interpretativă”, pentru a pune în funcțiune „mașinăria leneșă”: „Un text vrea ca cineva să-l ajute să funcționeze” (Eco 1991: 83). În această din urmă aserțiune stă principiul de bază de proiectare a textului – un text care își creează propriul destinatar care să actualizeze „potențialitățile de semnificare”, dar această proiecție nu se referă la un cititor-actualizator concret sau empiric.

„Cititorului model” îi este conferită sarcina de a actualiza textul într-un proiect ideal de receptare, prevăzut de autor și înscris astfel în text: „Un text e un artificiu ce tinde să-și producă propriul său cititor-model” (Eco 1996: 37). Citirea unui text presupune alcătuirea unui context care face apel la memoria colectivă constituită din elemente culturale. Interpretării i se impun însă limite, limite impuse de instrucțiunile din text pentru producerea unui semnificat. Lectura va fi astfel un act de cooperare interpretativă, de colaborare cu receptorul în momentul lecturii. Mențiunea pe care o face Eco se referă la modul în care cititorul interpretează textul, interpretare

care trebuie să facă apel la „intenția operei/ *intentio operis*”, ceea ce nu exclude existența mai multor interpretări, dar care vor trebui să fie toate confirmate de „coerența textului”, care „nu va putea decât să dezaprobe anumite conjecturi hazardate” (1996: 37). Practic, existența acestei „*intentio operis*” devine un criteriu de evaluare a intențiilor cititorului („*intentio lectoris*”), „însă a uza liber de ele nu are nimic de a face cu interpretarea lor, întrucât, atât interpretarea cât și uzul, presupun totdeauna o raportare la textul-sursă, dacă nu de altceva, măcar ca pretext” (1996: 41).

În concluzie, textul există în măsura în care este actualizat de către un receptor/ destinatar, a cărui sarcină constă în a aduce la suprafață lanțul de „stratageme expresive” (1991: 80), așa cum le numește U. Eco în *Lector in fabula*, actualizare fără de care textul rămâne incomplet, și care îi conferă cititorului statutul de „operator”. Acest destinatar-operator trebuie să aibă acces la codul dat textului; spre exemplu, acesta trebuie să recunoască regulile sintactice din text și să facă uz de acestea. Desigur, așa cum enunță și Eco, un text, spre deosebire de enunțurile izolate, presupune o mai mare complexitate și conține astfel o mai mare cantitate de „non-spūs”, practic ceea ce nu apare în mod evident la suprafața textului, caz în care textul „mai mult decât orice alt mesaj, necesită acte de cooperare active și conștiente din partea cititorului” (1991: 81).

Totuși, un alt aspect al cooperării dintre cititor/ destinatar și autor/ emitent problematizează gradul de competență de lectură al acestora. Atunci când există diferențe esențiale între competențele acestora, accesul la semnificațiile textuale se face pe căi diferite. Exemplul pe care îl dă U. Eco în *Lector in fabula* este acela al unui mesaj verbal pe care îl putem decodifica folosind alte competențe, înafara celei lingvistice. E vorba, spre exemplu, de capacitatea de a face presupoziii, de a judeca o situație de comunicare în funcție de împrejurări, de a elimina idiosincraziile etc., fapt ce duce la afirmația tranșantă potrivit căreia: „nu există niciodată pură comunicare lingvistică, ci activitate semiotică în sens larg, în care mai multe sisteme de semne se completează reciproc” (Eco 1991: 84). Situația pare să se complice mai mult în cazul textului scris, care nu mai beneficiază de instanțele clarificatoare ale mesajului verbal. Odată încredințat publicului cititor, textul trebuie să mizeze exclusiv pe propriul „mecanism generativ” (84) creat de emitent prin aplicarea unei strategii în care sunt incluse „presupozițiile mișcărilor celui alt” (86), adică ale destinatarului.

Înscrise în modul de „formatare” a textului, strategiile textuale descriu un set de competențe necesare pentru a actualiza exprimările folosite în text. În acest stadiu de proiectare a textului autorul presupune existența unui cititor cu aceleași competențe pe care el însuși le are și cu ajutorul cărora a gândit textul. Crearea acestui cititor poate fi făcută prin mai multe mijloace generative, cum ar fi: selectarea limbii în care se scrie textul, alegerea unei anumite enciclopedii (gradul de complexitate a enciclopediei va restrânge și numărul cititorilor cu acces la text), emiterea anumitor semnale de gen sau stilistice (cu același rol de selectare a audienței) sau restrângerea domeniului geografic. Prin folosirea intenționată a unui număr de mijloace generative autorul nu lasă la voia întâmplării conturarea cititorului model, ci, din contră, îl construiește printr-o atentă orientare a textului: „a prevedea propriul Cititor Model nu înseamnă doar «a spera» că există, înseamnă a orienta textul, astfel încât să-l construiască. Un text nu doar se bazează pe o competență, el contribuie la producerea ei” (Eco 1991: 88). În *Finnegans Wake* al lui J. Joyce, cel mai deschis text cu putință, în opinia lui Eco, se construiește imaginea cititorului model printr-un set de stratageme generative. Dificultatea lingvistică, referințele multiple, trimerile enciclopedice orientează textul spre un cititor model capabil să descifreze acest hățiș lingvistic, un cititor răbdător care să-și facă drum prin bogăția referințelor și care poate să facă conexiunile necesare între acestea. Paradoxal, spune Eco, acest text eminamente deschis, în înțelesul unei aventuri interpretative libere, își proiectează propriul cititor cu ajutorul unor stratageme textuale precise. Concluzia la care ajunge U. Eco stabilește limitele interpretative care sunt puse, pe de o parte, de strategia autorului și, pe de altă parte, de răspunsul cititorului model: „un text nu este altceva decât strategia care constituie universul interpretărilor sale – dacă nu «legitime», legitimabile” (Eco 1991: 92).

O viziune americană asupra receptării: „Reader Response Theory”

În sens cronologic, teoriile receptării sunt urmate de *teoria efectului lecturii asupra cititorului* (*reader response theory/ reader-oriented criticism*) în care cititorul este singurul responsabil de sensul textului, și astfel sensul nu rezidă în text, înțeles ca obiect independent.

David Bleich, preocupat de receptarea literaturii în societate, renunță la înțelegerea textului literar ca artefact și îl înlocuiește cu noțiunea de stimul psihologic asupra cititorului, prin care acesta din urmă își proiectează preocupările și pasiunile, anxietățile și entuziasmul, lectura devenind astfel un act eminent subiectiv. Bleich pleacă de la această premiză în introducerea pe care o face „criticii subiective” în *Readings and Feelings: An Introduction to Subjective Criticism*, text care redefineste statutul literaturii ca re-creare subiectivă a cititorului: „literatura există pe baza unei re-creări subiective a cititorului” (Bleich 1975: 96).

Critica subiectivă garantează cititorului o mai bună înțelegere a vieții sale emoționale, atâta timp cât literatura și conținutul acesteia, originea ei sau efectul pe care îl are asupra cititorilor conduc spre o aprofundare atentă a emoțiilor și sentimentelor. Din această perspectivă, critica literară nu mai înseamnă doar o acumulare de cunoștințe despre text, ci, dimpotrivă, aceasta va încerca să explice ce se întâmplă în momentul lecturii, sau chiar al scriiturii, din ce motiv se dă un anumit răspuns textului, și nu un altul, sau în ce mod cititorul reacționează la lectură. Rolul lectorului va deveni indispensabil în aducerea operei în existență, așa încât independența obiectivă a operei și funcționarea acesteia independent de autor sau cititor sunt false impresii: „Opera însăși nu ar exista deloc dacă nu ar fi citită” (Bleich 1975: 3). Spre exemplu, opera lui Kafka practic nu ar exista dacă nu ar fi fost citită și publicată de Max Brod, chiar dacă acesta ar fi păstrat-o pentru o perioadă indefinită. Cu toate acestea, dincolo de interesul publicului cititor, opera pur și simplu nu ar fi existat (Bleich 1975: 3).

Opera va fi re-creată printr-o construcție subiectivă, proces care parcurge trei faze: percepția, răspunsul afectiv și răspunsul asociativ. Percepția unei opere este faza de început a lecturii, stadiul în care cititorul redă, prin propria-i subiectivitate, ce „spune” textul, o reprezentare a operei care va suferi automat o modificare subiectivă. Cel de-al doilea stadiu, răspunsul afectiv, ia în calcul nu numai ce vrea să „spună” textul, ci și emoțiile pe care le stârnește lectura în cititor. A treia fază a lecturii, răspunsul asociativ, este și cea mai complexă etapă, în sensul în care înglobează percepția, afectele, asocierile, și, în final, proiectează o prezentare a acestora într-un model definitoriu pentru un anumit cititor: „răspunsul asociativ arată cel mai clar faptul că fiecare individ rescrie o poezie în funcție de necesitățile personalității sale în timpul lecturii” (Bleich 1975: 48).

La rândul său, N. Holland (1968) privește actul lecturii ca fiind modelat psihologic prin particularitățile individuale ale cititorilor, prin stilul propriu de a citi. În *Five Readers Reading* (1975), lectura implică patru factori: artefactul, opera ca obiect, codurile invariabile ale textului (literele și semnificațiile generale ale cuvintelor), canoanele variabile de raportare la text (un exemplu ar fi comunitățile interpretative) și, în final, stilul individual de lectură.

Stanley Fish dezvoltă și mai departe *teoria efectului lecturii asupra cititorului*, propunând o „stilistică afectivă”, moment în care se detașează clar de începuturile carierei sale academice, aflate sub semnul Noii Critici (New Criticism). Demersul său contestă faptul că valoarea literară a unui text ar sta în aspectele formale, așa cum susțin reprezentanții Noii Critici. Valoarea literară, spune S. Fish, rezidă în intenția auctorială, precum și în răspunsul pe care cititorul îl dă textului. În textul *Interpreting the Variourum*, care a apărut inițial în colecția *Is there a Text in This Class?*, S. Fish face o analiză a sonetelor lui Milton, iar premiza de la care pleacă este aceea că sensul nu stă niciodată în textul ca obiect. Dacă s-ar întâmpla astfel, textul și sensul acestuia ar merge în tot atâtea direcții câte interpretări ar exista: „și asta nu ar dovedi ceva anume, ar dovedi orice” (Fish 1980: 290)¹.

¹ “that is not only will it prove something, it will prove anything”.

Aspectul formal sau substanța textului nu mai oferă acum o bază sigură de referință pentru producerea de sens, ci sunt doar elemente neconcludente, menite să stârnească controversă. Teza pe care o propune aici S. Fish dezbate tocmai această controversă sau ambiguitate, o ambiguitate pe care cititorii au experimentat-o dintotdeauna și care devine punctul lor de referință în actul lecturii. Cititorii parcurg un drum nou al lecturii, nu mai caută acum descifrarea combinațiilor și posibilităților din text în dicționare, în manuale de gramatică sau în diverse istorii ale limbii. În opinia lui Fish, acest demers ar însemna că sensul există independent de actul lecturii (Fish 1980: 291), ceea ce este fals din moment ce sensurile sunt „create” prin *structura experienței cititorului*, „și nu prin altă structură disponibilă în pagină care ar face doar obiectul descrierii” (Fish 1980: 291-292)¹.

Actul lecturii, așa cum este el perceput de către S. Fish, presupune descifrarea intenției auctoriale din text, și care necesită, într-un lanț logic, a înțelege *structura experienței cititorului* (*the structure of the reader's experience*). Practic, experiența cititorului se concentrează în efortul de a înțelege textul, iar efortul său de înțelegere îl va duce în final la descifrarea intenției autorului. În actul lecturii, din această perspectivă, cititorul „produce” intenția auctorială cu ajutorul unor *strategii interpretative* (*interpretive strategies*) pe care cititorul le aduce în text, și astfel intenția autorului, precum și aspectele formale ale textului, nu au un statut obiectiv care să poată supraviețui înafara experienței de lectură: „[strategiile interpretative] sunt forma lecturii, și deoarece sunt forma lecturii, acestea dau formă textelor, le produc mai degrabă decât apar din acestea, așa cum se presupune în general” (Fish 302)². Cititorul utilizează în lectura textului un set de strategii interpretative pentru a realiza anumite acte interpretative, și tocmai această predispoziție a cititorului de a pune în practică anumite strategii de interpretare *va produce* structurile formale ale textului. Actul lecturii este văzut acum în revers: necesitatea anumitor strategii interpretative nu mai este anunțată de structurile formale, ci, exact invers, strategiile interpretative definesc structurile textului:

„Dacă citesc *Lycidas* sau *The Waste Land* în mod diferit (lucru pe care nu îl fac), nu este pentru că structura formală a celor două poezii (chiar numindu-le astfel este tot o decizie interpretativă) ar cere strategii interpretative diferite, ci pentru că predispoziția mea de a utiliza diferite strategii interpretative *va produce* structuri formale diferite. Asta înseamnă că cele două poezii sunt diferite deoarece eu am hotărât asta.” (Fish 1980: 303)

Strategiile interpretative utilizate de un cititor anume conduc spre ceea ce S. Fish numește „varietatea interpretărilor” (*the variety of interpretation*). Pe de altă parte, se poate vorbi, prin opoziție, și de o „stabilitate a interpretării” (*stability of interpretation*) printre cititori. În ambele cazuri, fie că discutăm despre o varietate sau o stabilitate a interpretărilor, se poate presupune „existența a ceva independent de actul interpretativ și anterior acestuia, ceva ce îl produce” (Fish 1980: 302)³. Spre exemplu, stabilitatea interpretării apare în cadrul unor „comunități interpretative” (*interpretive communities*), mai exact în cadrul unor comunități care împărtășesc aceleași strategii interpretative. În mod surprinzător, S. Fish notează că aceste strategii nu sunt ale lecturii, ci sunt utilizate în actul scriiturii pentru a înscrie în text trăsăturile acestuia sau intenția auctorială. În concluzie, acel „ceva” bănuat a fi anterior actului interpretativ al lecturii apare sub forma acestor strategii care „determină forma a ceea ce va fi citit” (Fish 1980: 304)⁴. În ciuda unei varietăți indiscutabile a textelor care se produc în fiecare comunitate interpretativă, există totuși o stabilitate a interpretării, fie și numai pentru simplu fapt că membrii comunității vor alcătui un repertoriu de strategii utilizate în scrierea textelor.

¹ “rather than any structure available on the page that should be the object of description”.

² “they are the shape of reading, and because they are the shape of reading, they give texts their shape, making them rather than, as it is generally assumed, arising from them.”

³ “the existence of something independent of and prior to interpretive acts, something which produces them.”

⁴ “determine the shape of what is read.”

Concluzii: renașterea cititorului

Teoriile receptării și cele ale *efectului lecturii asupra cititorului* redefinesc statutul operei de artă, precum și termenii de bază, părțile componente din ecuația completă a operei, ecuație denumită de M.H. Abrams „situație totală” (*total situation*), în centrul căreia este plasată opera de artă. Se conturează astfel, plecând de la operă, posibilitatea unor termeni adiacenți acesteia: universul reflectat de operă, artistul, cel care produce opera, și publicul căruia îi este adresată opera. În diferite momentele ale istoriei studiilor literare, unul dintre aceste elemente definitorii a fost pus în evidență, eclipsând automat ceilalți termeni. Atunci când opera însăși s-a constituit ca obiect de interes, critica a parcurs un demers caracterizat prin obiectivitate. Dacă, în schimb, artistul s-a bucurat de mai multă atenție, demersul critic a fost unul expresiv. Pe de altă parte, orientarea mimetică încearcă să explice arta ca imitare a diferitelor aspecte ale universului, iar raportarea la public va reorienta opera spre o abordare pragmatică (Abrams 1958: 3 - 29).

În studiul pe care M.H. Abrams îl dedică romantismului, acesta explică modul în care unul dintre elementele triumphiului devine mai important și cum se modifică raporturile dintre aceste elemente. Au existat, totuși, obiecții față de interpretarea pe care Abrams o dă acestui raport. Spre exemplu, E. Freund (1987) recunoaște validitatea triumphiului lui Abrams, dar face mențiunea că orice schimbare în raportul de forțe dintre elemente va mina poziția centrală a triumphiului, adică poziția fixă a operei de artă: „fiecare termen în această ‘situație totală’ este radical instabil și indeterminat” (Freund 1987: 2)¹. Orice reorientare, arată Freund, spre unul dintre termenii constelației va disloca opera de artă din poziția centrală pe care a ocupat-o în mod tradițional. Critica efectului lecturii asupra cititorului, în orientarea acesteia pragmatică, nu numai că pune sub semnul întrebării poziția de autoritate a operei de artă, dar o și dislocă din centru, pentru a o substitui cu cititorul.

Plasarea cititorului în centrul de interes al studiilor literare redefinesc relația noastră cu realitatea, acum de natură hermeneutică, plecând de la premiza potrivit căreia fiecare act de percepție este, din capul locului, un act de interpretare. Mai mult decât atât, noțiunea de text sieși suficient, cu existență obiectivă și independentă, se va dovedi a fi falsă, iar raportul dintre obiect și subiect va fi esențial în actul interpretativ. Toate aceste teorii care plasează lectorul în centru (sub diferite denumiri: „cititor implicat” la Iser, „cititor model” la Eco, „cititor ideal” la Culler sau cititorul dintr-o comunitate interpretativă la Fish) încearcă să răspundă, sub diferite forme, unor întrebări, doar în aparență simple, legate de actul lecturii. O primă întrebare solicită un răspuns referitor la motivațiile care stau la baza lecturii sau o alta caută să înțeleagă ce se întâmplă, conștient sau inconștient, în cursul lecturii. Un alt subiect de interes îl constituie producerea sensului în text, mai exact, *unde și cum* se produc sensurile, și *din ce motiv* cititorii pot cădea de acord sau, din contră, sunt în dezacord cu privire interpretările date textului.

Referințe bibliografice:

- Abrams, M.H. 1958. *The Mirror and the Lamp. Romantic Theory and the Critical Tradition*, W.W. Norton & Company.
- Barthes, Roland. 1967. “The Death of the Author”, in *Aspen*, no. 5-6.
- Bleich, David. 1975. *Readings and Feelings: An Introduction to Subjective Criticism*, National Council of Teachers of English, Urbana: Illinois.
- Culler, Jonathan. 1975. *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*. London: Routledge. Revised edition: Routledge Classics, 2002.
- Eco, Umberto. 1969. *Opera deschisă*. Editura pentru literatură universală: București.
- Eco, Umberto. 1991. *Lector in fibula*. Editura Univers: București.
- Eco, Umberto. 1996. *Limitele interpretării*, Editura Pontica: Constanța.
- Fauconnier, Gilles, George Lakoff, & Eve Sweetser. 1994. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹ “each term in the total situation is radically unstable and indeterminate”.

- Fish, Stanley. 1980. *Interpreting the Variorum* in Lodge, David & Nigel Wood (eds.) (2000): *Modern Criticism and Theory: A Reader*. Harlow, UK: Pearson Education, pp. 287-306.
- Freund, Elizabeth. 1987. *The Return of the Reader. Reader-Response Criticism*. London: Methuen.
- Gavins, Joanna, & Gerard Steen. 2003: *Cognitive Poetics in Practice*. London & NY: Routledge.
- Gibbs, Raymond W. (Jr.) 1994. *The Poetics of Mind. Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ingarden, Roman. 1978. *Studii de estetică*. Editura Univers: București.
- Herman, David. 2002: *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative (Frontiers of Narrative)*. Lincoln & London: University of Nebraska Press.
- Holland, Norman 1968. *The Dynamics of Literary Response*, Oxford: Oxford University Press.
- Holland, Norman 1975. *Five Readers Reading*. New Haven: Yale University Press.
- Iser, Wolfgang. 2006. *Actul lecturii. O teorie a efectului estetic*. Paralela 45: Pitești.
- Kövecses, Zoltán. 2006. *Language, Mind, and Culture. A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Jauss, H.R. 1967. *Istoria literară ca provocare a științei literaturii* (trad. de Andrei Corbea) în „Viața Românească” 10, „Caiete critice” 4, octombrie 1980, pp. 155-176.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press. Inițial publicată în 1980 (The University of Chicago Press).
- Lakoff, George, & Mark Johnson. 2003. *Metaphors We Live By*. Oxford: Oxford University Press.
- Stockwell, Peter. 2002. *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge.
- Tsur, Reuven. 1992. *Toward a Theory of Cognitive Poetics*. Amsterdam: Elsevier.
- Tsur, Reuven. 1983. *What is Cognitive Poetics?* Katz Research Institute for Hebrew Literature: Tel Aviv University.

DISOLUȚIA SOCIALULUI ÎN ROMANELE FRACTURISTE

Ana-Maria PUȘCAȘU
(Universitatea de Vest din Timișoara)

The Deconstruction of Social Structures in “Fracturist” Novels

The changes recorded in politics but also in the socio-cultural area post-1989 have influenced both Romanian and Moldavian literature. The year 2000 marked the makings of a new literary generation in Romanian literature and, within it, the birth of a new literary group called “fracturism”, created by the writers Dumitru Crudu and Marius Ianuș. Bringing together, on the one side, the Romanian young writers, and, on the other, young writers from the Moldavian Republic, this literary group has forged a new type of novel, based upon an anarchist attitude and rebellion against every social structure that constrains the individual’s voice. While the writers from the previous generations (the eighties or the nineties) used their work to rebel against an oppressive political regime, the new writers now use theirs to stand against the commercial vision of life and against the demise of individuality in today’s society. The deconstruction of social structures is achieved in their novels by using violent imagery and language, by exploring the ugliness and coldness of the everyday life with all its hidden and dark sides: from poverty to historical drama, from the destruction of the private space and intimacy to the surrender of this intimacy to a strict surveillance enacted in the social dimension.

Keywords: *postmodernism, “fracturism”, Romanian contemporary literature, Moldavian contemporary literature, social structures*

Modificările survenite după 1989 în plan politic și socio-cultural au determinat glisarea prozei dinspre ludic, ironic și intertextual – instrumentar specific generației optzeciste – spre racordarea la real, cu toate deschiderile în zona socialului, uneori chiar în „direcția trivialității mizerabiliste și a abjecției” (Soviany 2011: 7).

Anularea necesității de conturare într-o „supapă antitotalitară” permite prozei tinerilor scriitori din jurul anilor 2000 să abordeze un discurs radicalizat prin care se va realiza sondarea marginalității și a sordidului.

În acest sens, dacă majoritatea direcțiilor literare prefigurate în cadrul noii generații douămiiste se detașează într-o oarecare măsură de concret mizând fie pe comunicare cu toate funcțiile ei – așa cum o face deprimismul sau utilitarismul –, fie pe o „punere în scenă” a textelor poetice și pe apropierea lor de public, prin performantismul lansat de Claudiu Komartin, fracturismul, completat de manifestele KLU ale lui Alexandru Vakulovski, se centrează pe sondarea socialului și a mecanismelor lui.

Inițiat de Marius Ianuș și de Dumitru Crudu, fracturismul s-a conturat ca o grupare distinctă în cadrul generației douămiiste, reunind atât tineri scriitori din România, cât și din Republica Moldova. Aceștia din urmă mizează pe autenticitatea scriiturii, pe veridicitate și asumare existențială, dar și pe un spirit de frondă transformat uneori într-o adevărată „strategie a scandalului”.

Una dintre cele mai bine coagulate grupări literare douămiiste, fracturismul a cunoscut atât atestări, cât și contestări vehemente. Totuși, prin realizarea unei coeziuni între literatura din România și literatura de limbă română din Republica Moldova, noua grupare literară a avut meritul de a valoriza voci și experiențe distincte, puternice și bine conturate, ale unor tineri scriitori precum Dumitru Crudu, Alexandru Vakulovski, Iulian Frunțașu, Mihai Vakulovski. „Senzația de închidere progresivă”, marginalizarea și izolarea pe care Mihai Cimpoi le identifica drept trăsături fundamentale ale literaturii de limbă română din Republica Moldova sunt astfel atenuate prin scrierile basarabenilor debutați începând cu 1994 și până în prezent.

Disoluția structurilor sociale

Perspectiva fracturistă asupra lumii determină aducerea în prim-plan și configurarea unei proze „programatic și consecvent *comportamentistă*, rece, tăioasă, neconcesivă” (Martin 2004: 7). Abordarea unei astfel de scriituri imprimă prozei tinerilor autori fracturiști tentația jonglării cu secvențele liminale, controlate și exploatare, după caz.

În acest sens, cele mai multe dintre romanele tinerilor autori fracturiști sunt structurate pe ecuația ce îmbină eșecul, plictisul, oboseala de a trăi, dezgustul ca sentimente care vor și genera și susține, pe parcursul desfășurării narative, acea numită „revoltă fracturistă”. Eșecul datorat absenței oricărei forme de mobilizare, dar și supraviețuirea într-o lume resimțită drept străină și ostilă activează, implicit, mecanismul înstrăinării și rupturile din conștiința personajelor ce populează lumile romanelor fracturiste.

Se conturează, astfel, și o dorință de răzbunare pentru singurătatea și grotescul din cotidian, dar și pentru acele umilințe banale care sunt, totuși, resimțite acut la nivelul prozei și transcrise printr-un imaginar ce atinge cotele maxime ale dezinvolturii, duse chiar până la detașarea de sine sau până la nebunie (ca formulă de pierdere a sinelui), așa cum se întâmplă cu unul dintre cele trei personaje ale lui Ionuț Chiva la sfârșitul experiențelor-limită de pe parcursul romanului.

Dacă raportarea la real se face, în romanele fracturiste, prin revolta contra tuturor normelor și convențiilor sociale, privite ca mecanisme ale diminuării sau anulării libertății individuale, angrenajul principal al acestor romane va deveni tocmai subminarea structurilor sociale, fie prin plasarea într-un spațiu al undergroundului, fie prin violență, sexualitate exacerbată, absurd sau dezabuzare, blazare.

Astfel, racordarea la realul imediat și palpabil, perceput ca o formulă a intruziunii agresive în individualitate, a determinat situarea în spațiul undergroundului, cu toate temele sale conexe de pe axa sexualitate – viciu – supraviețuire. Acestea din urmă vor suscita, prin directetea abordării, prin dezinhibarea limbajului, dar și prin violența imaginilor, controversate, vor provoca șocul sau respingerea din partea publicului larg.

Supus unui amplu proces de dezideologizare și dezabuzare, romanul contemporan și, în interiorul său, romanul de tip fracturist, sondează toate tipurile de situare în marginalitate, de la sexualitatea deviantă pe care o redă Ionuț Chiva în 69, la homosexualitatea naratorului lui Adrian Schiop din *pe bune/pe invers* sau chiar punctând poziția studentului basarabean într-un spațiu georgian în care fiecare zi aduce experiențele limită ale apropierei de moarte în *Măcel în Georgia* de Dumitru Crudu.

Revolta și sexualitatea se îmbină în proza fracturistă, devenind modele de subminare a structurilor sociale. Este și cazul prozei lui Ionuț Chiva, în care întreaga atitudine „anti”, sufocată de confortabilul blazării, va fi deturnată într-o sexualitate dezlănțuită și deviantă, percepută de către Mircea Martin drept o „de-motivare încrâncenată și o pornire autodistructivă”. În acest context, gândul sinuciderii devine, gradual, unul obsesiv, învingerea realității exterioare ajungând sinonimă cu inevitabila anihilare a propriei interiorități.

Între moarte și parada deconstrucției intimității sunt surprinse fugitiv fragmente ale realității contemporane, de la dramele istorice, la diferite probleme sociale (exprimarea identității gay, drepturile animalelor, sărăcia) sau chiar până la reprezentările-reper ale societății de consum, comercializate și comercializante, în cadrul căreia se mizează pe doza de ambiguitate (inclusiv cea dintre sexe, dintre masculinitate și feminitate, aici, prin apel la vestimentar).

Clivajul față de realitate conduce, în 69, și la deturnarea scrisului în spațiul deja atât de bine conturat al dezabuzării, al blazării: „Am vrut să fiu un scriitor român de succes. Să vorbesc despre dramele și mâniile și debusolarea generației mele, generația prezervativ, «generația de sacrificiu», despre revoluție și mineriade & stuff... Numai că toate astea îmi sînt la fel de străine ca oboseala unui lucrător chinez după ce a mai pus enșpe șine de tren în America secolului...”(Chiva 2004: 18).

Inițierea se transformă, astfel, într-o experiență a violenței grotești, căreia personajele nu i se pot sustrage: „Lazy mă ținea la perete cu un cot în gât și țipa la Vladimir fără să-l privească și peste vocile noastre pițigăiate se impunea tânguiala nebunei, monotona ca alarma unei mașini.” (Chiva 2004: 79) Ionuț Chiva își va conduce personajele până în finalul romanului său direct în moarte sau nebunie, această inițiere deviantă în întregime trădând, de fapt, mecanismele unui roman despre fuga de singurătate.

În romanul de debut al lui Dumitru Crudu, *Măcel în Georgia*, subminarea structurilor sociale se produce încă de la începutul romanului, în scena pseudoexecuției studenților greviști adunați la proteste. În acest caz, mecanismul narativ este unul al deturnării tragismului, a dramei și a registrului grav într-unul al absurdului, al unui comic de situație ce se apropie de nonsensul grotesc. Astfel, Angelo (personajul central al romanului lui Dumitru Crudu), Enrico și alți tineri dintr-un grup de protestatari sunt amenințați de soldați sovietici înarmați și se confruntă cu groaza generată de proximitatea și imanența morții.

Nu este de evitat totuși puternicul resort autobiografic prezent aici, Dumitru Crudu fiind, el însuși, student la Tbilisi, experiență despre care vorbește în interviul acordat lui Mihai Vakulovski în 2001: „Orașul care m-a marcat a fost Tbilisi, de care îmi aduc aminte și acum cu multă părere de rău. Plecasem dintr-un Chișinău ultranaționalist la acea oră, dominat de figurile lui Grigorie Vieru și Leonida Lari și am nimerit într-o altă lume. Prima experiență pe care am avut-o m-a lecuit de naționalism. Eram și eu tratat ca un străin. Eram agresat și amenințat pe stradă. Iar o dată am fost chiar închis de militarii georgieni. Atunci am înțeles că naționalismul e un lucru sinistru, la care nu trebuie să aderî nicidecum” (Vakulovski 2011:13).

O altfel de revoltă

Dacă proza optzeciștilor se contura drept o formă de rezistență față de un regim politic opresiv, fracturismul se construiește pe modelul revoltei față de ceea ce Nicolae Bârna numea „starea lumii actuale”, față de consumism și comercial, față de incapacitatea de decizie și de luare de poziție a indivizilor din societate, față de uniformizare și distrugerea reperelor și lista poate continua. Revolta socială este și revolta împotriva unor formule narative pe care fracturiștii le consideră deja uzate, perimate, oricum, incapabile să mai facă față la ritmul vieții cotidiene, ultratehnologizate și aflate într-o continuă cursă a informării

Tot așa cum revolta și atitudinea „anti” de tip anarhic, fracturist, atinge puncte separate din zone diferite ale socialului, asta se va transcrie, la nivelul romanelor, printr-o construcție fragmentară, ce nu mai urmărește un fir narativ propriu-zis (așa cum se întâmpla în paradigma tradițională), ci încearcă mai degrabă să redea confesiuni sau reprezentări subiective ale realității degradate, așa cum se conturează ea în conștiința tinerilor prozatori fracturiști. Este și motivul pentru care, de cele mai multe ori, romanele lor sunt pline de inserturi biografice sau de judecăți de valoare personale, prinzând coerență treptat ca niște puzzle-uri, dar și mizând pe jocul cu autobiograficul care să atragă cititorul.

Un caz aparte îl constituie, în acest sens, debutul în roman al lui Dumitru Crudu (care era deja cunoscut ca poet și dramaturg, inițiator al curentului fracturist alături de Marius Ianuș). Ceea ce reușește Dumitru Crudu în *Măcel în Georgia* se constituie drept un roman polifonic în care structura narativă ia formă treptat, sondându-se interiorități și perspective diferite.

La fel ca *Pizdețul*, *Letopizdețul* și *Bongul*, cele trei romane care alcătuiesc trilogia lui Alexandru Vakulovski, sunt construite fragmentar, împărțite pe capitole care diferă uneori ca voce narativă și între care nu există, aparent, o coerență logică, tensiunea narativă obținându-se nu prin urmărirea unui crescendo al conflictului, ci prin acumulare sau, uneori, prin tehnica repetiției.

Această coerență este cu atât mai mult anulată în ultimul roman din trilogie, în cadrul căruia, între capitole sunt inserate acele fragmente de „Inbox” ce transmit mesaje fragmentate și creează iluzia comunicării într-o lume lipsită de semnificate. Folosirea savurosului limbaj rusobasarabean, cu termeni specifici (explicați în *Bong* într-un dicționar de la finalul romanului,

făcând uz, în acest caz, de paratextualitatea postmodernă), precum și inserturile de cântece sau sintagme rusești fac trecerea între mai multe lumi sau mai multe culturi și spații de expresie.

De asemenea, disoluția și fragmentarea la nivel structural, în cadrul ultimului roman al lui Alexandru Vakulovski nu este doar o simplă opțiune tehnică aleatorie, ci reprezintă modalitatea propice de redare a fragmentărilor interioare care se petrec în conștiința naratorului pe întreg parcursul romanului și care deturneză, de cele mai multe ori, narativul în zonele poeticului, ca în fragmente precum: „Omuleții negri se vor înmulți, vor fuma trabucuri, vor juca table și șah. Vor arunca furculițe, veioze, liliaci în sufletul meu de cârpă. El va trosni încet, încă un milimetru. Voi încerca să-i înec în fum, să-i inund cu cafea. Degeaba.” (Vakulovski 2007: 6)

Încercările de a anula sau atenua disoluția interioară prin tutun (sau droguri) ori cafea eșuează însă pentru naratorul lui Vakulovski, iar tehnica repetiției generează acumularea senzației de imposibilitate a acțiunii. Tot astfel, degradarea, decăderea și dezabuzarea personajelor din 69 sau călătoria spre nebunie imaginată de Dumitru Crudu se transformă în evenimente imposibil de evitat.

Depășirea paradigmei fracturiste de la începuturile grupării se va petrece în mod diferit pentru tinerii prozatori. Câțiva dintre aceștia vor aborda trecerea la narațiuni mult mai coagulate, în care se atenuază urmărirea efectului de șoc, fără a se pierde totuși specificul scriiturii, cum se întâmplă cu *Emigranții* Ioanei Baetica-Morpurgo sau cu *157 de trepte spre Iad sau Salvați-mă la Roșia Montană* de Alexandru Vakulovski. Există însă și autori fracturiști care preferă să se îndrepte spre alte genuri literare, după cum este cazul lui Ionuț Chiva, care publică în 2012 volumul de versuri *Instituția moartă a poștei*. Oricum, fracturismul a reușit să-și dovedească autenticitatea în cadrul fenomenului literar douămiist, miza rămânând, în prezent, pe vocile și parcursurile literare distincte.

Referințe bibliografice:

CHIVA, Ionuț 2004: 69, Colecția EGOProză, Iași, Editura Polirom.

CIMPOI, Mihai 1997: *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Chișinău, Editura Arc.

MARTIN, Mircea 2004: „Micul Burroughs”, prefață la 69 de Ionuț Chiva, colecția EGOProză, Iași, Editura Polirom.

SOVIANY, Octavian 2011: *Cinci decenii de experimentalism. Compendiu de poezie românească actuală*, volumul al II-lea, Lirica epocii postcomuniste, București, Editura Casa de pariuri literare.

VAKULOVSKI, Alexandru 2007: *Bong*, Iași, Editura Polirom.

VAKULOVSKI, Mihai 2011: *Zece basarabeni pentru cultura română, Interviu cu tinerii dintre milenii*, cu ilustrații de Dan Perjovschi, București, Editura Casa de Pariuri Literare.

DE LA EVENIMENT LA DISCURSUL LITERAR. ROLUL MEMORIEI

Maria Mirela MURĂRESCU
(Universitatea de Vest din Timișoara)

From Event To Literary Discourse: The Role of Memory

Representing the Holocaust is always problematic. When the Holocaust is a literary subject, the controversy is even greater. The article seeks to illuminate how the Holocaust is developed into a theme in literary discourse. To understand how an event becomes literature, an awareness of memory traps is needed. Depending on the role of memory, we identify: memorial narratives, in which the event is the substance of the narrative and compositional procedures are listed in the background; the allegorical narrative, in which the writer's fantasy moves the events back and forth between the real and the unreal, but the range of themes remains serious; and another category (the last one here, but not least, because of its present relevance), which is a sort of fragmented novel, where the event is imagined by the reader, a text in which the boundary between the comic and the tragic is erased, but the historical frame is preselected.

Keywords: *Holocaust, memory, identity, literature, ideology*

Discursul despre genocidul evreilor din Europa secolului al XX-lea ridică din capul locului problema confruntării cu abordarea reprezentării evenimentelor. Noțiunea de eveniment limită se impune ca trăsătură definitorie a ceea ce se numește Holocaust, Shoah, Churban, iudeocid. George Steiner spune că „lumea Auschwitzului se află în afara discursului, la fel cum se află în afara rațiunii”, dar scoțând problema evreiască din sfera discursului, prezentul depune sedimentele problemelor actuale, nu fără miză tragică, peste trecut, fără posibilitatea de a înțelege ce a făcut posibilă o astfel de acțiune distructivă și fără posibilitatea de a ne mai raporta la categoriile tari ale gândirii.

De locul trecutului în istoria cotidiană a individului depinde identitatea particulară și socială. Construirea contextelor, de orice natură ar fi ele, se află în strictă relație cu identitatea individului. Identitatea culturală este un nucleu care înglobează credințe, norme, valori, reprezentări, obiceiuri, obiecte sau expresii artistice comune unui grup, la toate acestea aș mai adăugă și memoria. Acolo unde grupul, comunitatea au trăit o experiență limită, memoria se înscrie în identitatea culturală și individuală a grupului datorită conștiinței colective.

Astăzi, pentru Tony Judt biletul de intrare în Europa este recunoașterea Holocaustului.

În contextul actual, când se încearcă ștergerea granițelor, înlăturarea discriminărilor de orice natură și mai ales pacea mondială, nu avem dreptul să uităm Holocaustul. Într-o lucrare de dată foarte recentă – *Reflecții asupra unui secol XX uitat: reevaluări*, Tony Judt constată că are loc un proces paradoxal: se încearcă uitarea trecutului recent, dar nu ca formă de imagine, întrucât comemorarea a devenit apanajul trecutului în prezent, uitându-se că acesta ne va mai influența și de acum încolo. Metaforic vorbind, am îngropat trecutul în forme exterioare de comemorare. Se impune, ca imperativ pentru trecut, înțelegerea mecanismelor care au dus la formarea „răului de secol XX”, definit sub formă de negarea absolută a individului, și a scoate apoi, din mecanismele astfel dezamorsate, principiile de acțiune pentru prezent. Ba mai mult, literatura centrată pe acest subiect stabilește că avem de-a face cu o nouă formă de umanism după Auschwitz. Mesagerul acestui tip de umanism este în perspectiva lui Robert Eaglestone – Emmanuel Levinas: „Primul lucru pe care îl sugerez e întemeierea unor noi forme de speranță și umanism, un umanism dincolo de umanism, bazat pe un simț comun al existenței fragile și pe conștientizarea memoriei, precum și a unei alterități debarasate de limitările de sistem, gândire și limbaj, dar care se dovedește limpede în sine.” (Eaglestone 2004: 3)

În aceeași linie, gânditorii de după cel de al Doilea Război Mondial mărturisesc că într-un punct al istoriei a avut loc o ruptură de fundamentele clasice ale existenței. Aici se poate cădea în capcana de a privi un întreg proces de prefacere a secolului XX prin prisma unui singur eveniment care restrânge cu mult sfera de înțelegere a evenimentelor secolului trecut. Nu trebuie făcut din Holocaust punctul de maximă tensiune al intervalului 1900-2000, dar e necesar să se vadă în spațiul public cum se schimbă sau nu modurile de raportare la ființă; cred că mărturiile și literatura Holocaustului pot oferi un răspuns la această întrebare. Printre rândurile de mai sus se poate întrezări frica de a nu face din Holocaust un lucru bun la toate, profund și provocator; nu puțini sunt cei care ne spun că acest lucru se petrece cu mare ușurință: „Dar Shoah este bun la toate, să justifice permanent, să legitimizeze cel mai mic incident de frontieră ca reluare a masacrului, să-i asimileze SS-iștilor pe palestinieni, față de care israelienii au comis, totuși, greșeli care nu pot fi negate.” (Naquet 2003: 143)

Auschwitz, folosit aici ca metonimie pentru Holocaust, suscită două tipuri de reacții. Prima îi privește pe gânditori precum Levinas, Adorno, Habermas, Todorov și reprezintă un blocaj ce nu mai permite accesul în același mod la categoriile filozofice ale tradiției. Cea de-a doua include un public eterogen care, datorită unor cauze multiple, a ajuns la un nivel de saturație, încât refuză forme de implicare a traumei (mărturii, literatură, filme). Ca să putem înțelege atitudinile de mai sus trebuie să știm că iudaismul modern a cunoscut trei prefaceri care au schimbat în Europa atât gândirea iudaică, cât și pe cea creștină. Reînvierea iudaismului care a dus la exterminarea evreilor europeni de către național-socialism. Aspirațiile sioniste care au avut drept consecință crearea statului Israel. Apariția și centrarea interesului asupra maselor subdezvoltate afro-asiatice. Emmanuel Levinas explică prefacerile iudaismului în cartea sa *Dificila libertate, Eseuri despre iudaism* și consideră că antisemitismul secolului al XX-lea a culminat cu exterminarea evreilor, fapt asimilat de către evrei drept criza unei lumi pe care creștinismul a modelat-o timp de douăzeci de secole. Distrugerea modelului creștin, un *pattern* mai mult sau mai puțin asimilat, a fost resimțită precum o dislocare odată cu promulgarea primelor legi împotriva evreilor. Cei neimplicați în această traumă au constatat ruperea de modelul creat, și existent până în preajma celui de al Doilea Război Mondial, abia după venirea în avanscenă a martorilor. De aici încolo se pune problema ce se face cu această conștientizare, dacă ea folosește evenimentelor ulterioare. Nu urmăresc evoluția istorică sau politică la această criză, ci modul în care se raportează cei care au fost exteriori evenimentului limită la mărturiile și literatura Holocaustului.

Europa a trebuit să-și recreeze identitatea, acest efort se vede în încercarea de a analiza cum se raportează situarea în istoriile naționale a Holocaustului și implicarea fiecărui stat, pe această linie „memoria recuperată a evreilor morți a devenit însăși definiția și garanția umanității regăsite a continentului” (Judt 2008: 732). Întoarcerea în trecut, cu ajutorul discursului, istoric sau literar, se face prin apelul la memorie. Memoria este jocul alegerii, dintr-o sumă de întâmplări ale trecutului subiectul alege un „trecut recunoscut”, pe care încet-încet îl impune ca „trecut perceput”. Distanțarea de evenimentul prim este inevitabilă. Imaginea va stăpâni amintirea, iar configurarea rememorarea.

Pentru a ilustra toate trăsăturile conceptului de memorie îl vom urmări pe Paul Ricoeur în demersul întreprins în consacrata lucrare *Memoria, istoria, uitarea*. La rândul său, filozoful caută să stabilească corpusul memoriei plecând de la modul în care Aristotel, în tratatul *De memoria et reminiscientia*, definește și stabilește antinomii pentru a da o formă inteligibilă percepției asupra memoriei. Astfel, memoria va fi caracterizată „drept afect (pathos), ceea ce o deosebește de rapel” (Ricoeur 2001: 31). Tot pe traseul deschis de Aristotel, sunt puși în opoziție termenii *mnēmē* și *anamnēsis*. *Mnēmē* este o manifestare interioară, declanșată la nivel psihic și inconștient și „survine în felul unei afecțiuni”, pe când *anamnēsis* înglobează un proces de căutare, sub formă exterioară și conștientă. Pe scheletul acestei diferențieri se bazează distincția dintre amintire, definită ca evocare, afecțiune și rememorarea care este reamintire și căutare.

Textele despre Holocaust au la bază ca proces rememorarea și trebuie din capul locului să stabilim că: „În cazul rememorării, accentul este pus pe reîntoarcerea, în conștiința trează, a unui

eveniment recunoscut a fi avut loc înaintea momentului când acesta declară a-l fi resimțit, perceput, învățat. Marca temporală a ceea ce a avut loc înainte constituie astfel trăsătura distinctivă a rememorării, sub dubla formă a evocării simple și a recunoașterii ce încheie procesul rapelului” (Ricoeur 2001: 77). Procesul de survenire a rememorării în conștiința colectivă cunoaște mai multe etape și, analizând formele de manifestare în spațiul public (mărturii, procese, mărturisiri, filme, literatură, locuri ale memoriei), observăm că impunerea se face în mod gradat până într-un punct critic al uitării și al banalizării, inclusiv acești termeni au fost supuși procesului de clișeizare și nu mai au în conștiința individului însemnătatea capabilă de a suscita acțiune. Henry Rousso arată, în scrierile despre trecutul ce nu se lasă dus al regimului de la Vichy, că există patru etape de instalare în conștiința colectivă a unui eveniment limită. Prima, a unui doliu neterminat (categorie pe care Ricoeur o înscrie în cadrul abuzurilor memoriei, la nivelul patologico-terapeutic), temporal determinată de anii 1944-1955. Faza de refulare și consolidare a unui mit, urmată, după cum bine ne putem da seama, de distrugerea mitului. Ultima fază descrisă de Rousso este cea a obsesiei și care are directă legătură cu cei care depun mărturie. Martorii vin și își cer dreptul la cuvânt. La aceste patru etape aş mai adăuga o a cincea – cea a reprezentării excesive și vicioase.

Memoria formează sistem alături de identitate, iar „identitatea unei persoane se întinde cât de departe poate conștiința să atingă retrospectiv orice acțiune sau gândire trecută” (Ricoeur 2001: 129). Puntea dintre identitate și memorie este trecutul, întrucât acesta este obiectul memoriei. Din păcate, nu toate etapele devenirii umane sunt favorabile dezvoltării identității individului. Regimurile totalitare au întreprins un proces, nemaiîntâlnit până în acest punct al instalării unei ideologii, cel al ștergerii memoriei. Sub orice formă de manifestare, totalitarismele încearcă abolirea identității dobândite prin contopirea particularităților sinelui cu memoria culturală și socială de care aparține individul. Ideea de identitate culturală proprie unui grup este negată. Intuind sensibilitățile, teama față de un terț prin „Exaltarea sacrificiului pentru sacrificiu, a credinței pentru credință, a energiei pentru energie, a fidelității pentru fidelitate, înflăcărarea pentru căldura pe care o furnizează, apelul la actul gratuit, adică eroic: iată originea permanentă a hitlerismului” (Levinas 1999: 198), ideologia se substituie conștiinței identitare personale și include identitatea individuală într-o formă de conștiință colectivă, unde, în momente de criză și instabilitate politică, economică, individul se simte protejat.

În utilizarea memoriei în cadrul diferitelor tipuri de discurs, subiectul analizator poate fi atras în diverse tipuri de capcane ce duc la așa-numitele abuzuri ale memoriei.

Paul Ricoeur susține că „imaginația și memoria au drept trăsătură comună prezența absentului și ca trăsătură diferențială, suspendarea oricărei afirmări a realității și viziunea unui ireal pe de-o parte, afirmarea unui real anterior pe de alta” (Ricoeur 2001: 328). Mai simplu spus, memoria trimite la o referențialitate existentă ca dat istoric, pe când imaginația trimite la o referențialitate construită ce are la bază elemente ale memoriei colective, ale evenimentelor particularizate de un individ și, în special, capacitatea de inventare a lumilor ficționale.

Confruntarea cu trecutul este dificilă, în acest punct al discuției, din cauza capcanei de a înlocui memoria cu un imaginar construit. Jean Paul Sartre vedea actul de a imagina precum o „incantație menită să facă să apară obiectul la care ne gândim, lucrul pe care îl dorim” (Sartre 1997: 9). Când avem de-a face cu darea de seamă asupra unor evenimente limită ale trecutului, în primă instanță, această instaurare a obiectului, prin puterea minții, trebuie necesar înlăturată. Prima metodă de a realiza înlăturarea actului imaginativ este construirea unei memorii critice. Tzvetan Todorov operează cu două concepte: memoria literară și memoria exemplară. Memoria literară are, în concepția autorului, drept caracteristici: singularitatea, unicitatea și ruperea oricăror punți cu prezentul. Nu are puterea de a trece dincolo de sine, lucru ce declanșează, în prezentul rememorării, crize identitare, întrucât „supune prezentul trecutului”. Memoria exemplară nu se opune celei literare, ci este o continuare a primei, care are însă în vedere utilitatea ei în momentul prezent și viitor. Face din evenimentul limită un *exemplum* și propune învățăminte, eliberează conștiința de frustrări și de furie, dar cel mai important: nu lasă prezentul să cadă în aceleași capcane ale trecutului.

Capcane îi poate întinde memoriei și ideologia și acest lucru datorită faptului că una dintre ajutoarele de nădejde ale memoriei este povestirea, configurarea narativă. Noi nu avem acces la memorie și la amintire, decât prin povestire, prin discurs confesiv, iar ideologia este pentru cei mai mulți dintre noi o poveste de legitimare. O legitimare a ce, ne va spune Jean-François Revel, care o definește precum „o construcție apriori, elaborată în amonte de fapte și de reguli, și în disprețul lor, este deopotrivă opusul științei și al filosofiei, al religiei și al moralei. Ideologia nu este nici știința drept care a vrut să treacă; nici morala a cărei cheie a crezut că o deține și al cărei monopol a crezut că și-l poate aroga, înverșunându-se totodată să-i distrugă izvorul și condiția: liberul arbitru individual; nici religia cu care a fost adesea și pe nedrept comparată. Religia își extrage semnificația din credința în transcendență, în vreme ce ideologia pretinde să desăvârșească lumea aceasta. Știința acceptă, așa spune chiar că provoacă, verdictele experienței, în vreme ce ideologia le-a refuzat întotdeauna. Morala se întemeiază pe respectul persoanei umane, în vreme ce ideologia n-a domnit niciodată decât pentru a o strivi. Această invenție a laturii întunecate a spiritului nostru, care a fost atât de scump plătită de către omenire, dă naștere în plus, în rândul adeptilor săi, ciudatei distorsiuni ce constă în a atribui altuia propria formă de organizare mentală” (Revel 2007: 229). Trebuie adăugat că ideologia strivește diferitul și out-grupurile. Capcana ideologică este foarte periculoasă, întrucât ajută la justificarea unor fapte prin manipularea memoriei. Ideologia, potrivit lui Ricoeur, „se intercalează între revendicarea identității și respectiv, expresiile publice ale memoriei” (Ricoeur 2001: 104), iar în spațiul astfel lăsat liber se instalează „distorsiunea realității”, „legitimarea sistemului puterii” cu scop în integrarea lumii „comune”, înțelegând prin „comune” nediferențiere de gândire. După cum am văzut mai sus memoria noastră devine o povestire coerentă asupra trecutului, pentru că noi o investim cu o schemă logică și cu foarte mare ușurință discursul ideologic se poate strecura în actul de configurare narativă, întrucât el vrea să arate cum sunt lucrurile și nu obosește să facă asta. Detractorii Holocaustului exploatează fragilitatea povestirii. Totodată, ideologizarea memoriei mai devine posibilă și din cauza manipulării ei în funcție de contextul social al dezvoltării, iar munca de configurare narativă se pune în slujba ideii ce se dorește impusă, ducând la grave abuzuri și falsificări ale memoriei, un exemplu fiind revizionismul.

Lista capcanelor memoriei continuă cu instaurarea în sânul extremelor: „sacralizarea sau izolarea radicală a amintirii și banalizarea sau asimilarea abuzivă a prezentului în trecut” (Todorov 2002: 160). Astfel, la o primă limită superioară se află unicizarea evenimentului limită și ancorarea lui într-un trecut nebenefic pentru prezent, care nu ajută la înțelegerea cauzelor capabile de a fi generat un astfel de fapt, înțelegere ce ar fi putut sau poate duce la evitarea unui dezastru asemănător. Limita superioară și opusă este desemnată de banalizarea excepționalului negativ printr-un mecanism de înscriere. Extremele sunt cele mai periculoase, pentru că devin acte de justificare.

Obsesia memoriei se concretizează în multitudinea de monumente de comemorare, care devin locuri, obiecte desprinse de conținutul lor. Comemorarea este forma exterioară de a afirma că nu am uitat, dar, în ce privește Holocaustul, azi există o formă redundantă de marcarea a locurilor de memorie, ba mai mult, în ultimii ani, aceste locuri au devenit obiective turistice și scopul lor – acela de a suscita întrebări esențiale în legătură cu trecutul – este valabil pentru un număr extrem de mic de oameni, iar pentru cei mai mulți rămân doar locuri în care poți „să te iei” în fotografie. Banalizarea răului a devenit posibilă din cauza acestui cumul de capcane: conjunctură ideologică, regizare media, uitarea patologică și uitarea voită, transformarea în strategie de marketing.

Literatura nu este o formă de comemorare exterioară atunci când ea nu e realizată într-o formă minoră. Responsabilitatea devine un instrument de verificare a poziționării juste în cadrul discursului. Emanuel Levinas pune pe o axă temporală, în lucrarea *Altfel decât a fi sau dincolo de ființă*, dialogul dintre eveniment și responsabilitate. Primul punct, căruia i-aș asocia și un tip de memorie este prezentul reprezentării: istoria trecutului reprezentat azi, în prisma faptelor actuale. Corespunde unei memorii recuperatorii și mereu resemantizată. Cel de-al doilea punct de referință este trecutul responsabilității, și anume modul cum se stabilește responsabilitatea: fie

prin raportare la evenimentul în sine, fie prin prezentul reprezentării. Dacă ne oprim la responsabilitate prin judecarea evenimentului în sine – avem memoria legii. Când aducem, prin rememorare, trecutul în prezent avem posibilitatea de a-l păstra în contextul epocii în care s-a petrecut sau a cădea, după cum am văzut mai sus, în unul dintre abuzurile memoriei, a-l judeca din prisma istoriei proxime. Oricât de mult ne-am dori să existe o reprezentare zero a unui eveniment trecut, lucrul acesta nu este posibil. Holocaustul poate fi cunoscut de către publicul de azi în mod obiectiv prin numărul morților, prin locurile de memorie, prin decretele și legile date, prin vestigiile rămase de la supraviețuitori – toate îi dau informații clare, exacte, palpabile, însă lipsite de „viață”, de acel element omenesc care apropie evenimentul și-l transpune viu în mintea și sufletul receptorului. Azi, putem vizita locurile de memorie ale Holocaustului, dar ele ne vor spune mult mai puțin decât *Mai este oare acesta un om?*, *Am purtat steaua galbenă* etc. Și oricât de mult am încerca să nu cădem în capcana resemantizării Holocaustului o facem. Responsabilitatea noastră este de a disocia, de a extrage, precum ne invită Todorov, din trecut lecțiile necesare pentru viitor. Manifestăm această responsabilitate? Dacă citim cu atenție eseurile lui Primo Levi, vom constata că nu și că mărturiile Holocaustului sunt încercări eșuate de conștientizare.

Discursul centrat asupra evenimentelor limită cunoaște o triplă stratificare: prima cuprinde nivelul documentar, al adunării și arhivării probelor. Fără de acest nivel nu ar putea exista următorul, al explicației și al interpretării critice. Nu este suficientă doar consemnarea evenimentelor limită; prezentul trebuie să găsească posibilitatea de a crea un viitor în care sursa generatoare de eveniment limită să poată fi eradicată. Menținerea vie a memoriei trebuie făcută cu scopul de a fi în gardă asupra unor situații noi și similare. Primo Levi va fi cel care atrage atenția asupra acestei necesități, subliniind că nu trebuie să ne grăbim a crede că memoria își are locul numai pentru a oferi victimelor statutul cuvenit. Cu atât mai mult cu cât o identitate națională și individuală sănătoasă nu se conturează fără un discurs critic asupra trecutului.

Capcanele memoriei își fac în continuare simțită prezența: analiza trecutului este de multe ori contaminată de perspectiva prezentă asupra evenimentului limită, judecata se face în funcție de contextul prezent și nu de cel trecut, iar atunci interpretările sunt eronate și jignitoare. După ce aceste niveluri sunt instaurate într-o cultură, ele trec în imaginarul colectiv, de unde sunt preluate, în special, de literatură, cinematografie, însă și de discursul din mass-media. Istoricul și comentatorul țin de sfera obiectivului, martorul de cea a subiectivului, iar artistul de lumea probabilităților figurative.

Istoricul Michel de Boüard, fost deportat, își încheie un studiu, apărut în „Revue d'histoire de la Deuxième Guerre Mondiale”, cu afirmația „Când vor fi dispărut supraviețuitorii deportării, arhivarii viitorului vor ține poate în mână câteva hârtii astăzi ascunse: dar principala sursă le va lipsi; vreau să spun memoria vie a martorilor”. Necesitatea depozițiilor este incontestabilă, ascultând detaliile martorilor abstracțiile cărților de istorie devin palpabile și avem sentimentul că ne permit să ajungem la o reală și incontestabilă percepție a răului înfăptuit. În continuarea muncii de înregistrare obiectivă a memoriei în discurs trebuie să vină depozițiile supraviețuitorilor: „Atunci când evenimentele trăite de individ sau de grup sunt de natură excepțională sau tragică, acest drept devine o datorie: aceea de a-ți aminti, aceea de a depune mărturie” (Todorov 1999: 16). Dacă vrem să estimăm valoarea pozițiilor istorice, să lăsăm documentele să vorbească pentru consecințele lor practice, raporturile dintre vorbe și fapte, e de preferat să ne adresăm istoricilor; dacă încercăm „să pătrundem în trăirea actorilor, povestirea martorului este de neînlocuit”, martorul ne apropie evenimentul și ne implică emoțional, limita dintre istorie ca probă obiectivă și mărturie stă în implicarea martorului în subiectul trăit, a cărui povestire despre trecut se află pusă în contact cu discursul memoriei colective din momentul în care încearcă o nouă configurare discursivă.

Cărțile ce depun mărturie le redau celor dispăruți demnitatea umană. Răul făcut lor este că au fost transformați în obiect al umilinței, astfel „Viața a pierdut înaintea morții, dar memoria câștigă în lupta sa împotriva neantului” (Todorov 1999: 16) sau cel puțin se speră acest lucru. După ce lupta cu neantul este câștigată de către cei îndreptățiți, vine rândul nostru să utilizăm

memoria, să vedem cum ne ajută la înțelegerea prezentului. Soluțiile sunt variate și de multe ori nu sunt alese cele mai bune.

Că Istoria a devenit monstrul secolului al XX-lea este o certitudine confirmată de îngrozitoarele, și parcă fără posibilitatea de clasificare în funcție de natura răului, crime împotriva umanității. Declinul valorilor umane nu e un prerogativ al filozofiei și literaturii, este începând cu secolul al XX-lea o formă de existență a unui individ cu o identitate problematică. Primele ilustrări ale unei identități scindate se înșiruie în romanele Europei Centrale, supusă unei „Istorii rele” aducătoare de experiențe limită, care pentru individ sunt singulare și intense și cărora le supraviețuiește precum un arlechin supus numărului său. Andreeas Huyssen susține că, în funcție de geopolitică, Holocaustul deține o altă semnificație.

Memoria este legătura dintre trecut și prezent; atunci când memoria este integrată creativității artistice, ea devine mai puternică. Creația artistică îi conferă o putere în rândul publicului cu un impact mult mai mare decât i-ar putea conferi alte forme de stocare a ei precum arhivele, cărțile de istorie, chiar și locurile de comemorare. „În romanele lui Kafka, Hasek, Musil, Broch, monstrul vine din afară și poartă numele de Istorie; ea nu mai seamănă cu trenul aventurierilor; este impersonală, inguvernabilă, incalculabilă, de neînțeles și nimeni nu-i poate scăpa. Este momentul (imediat după războiul din 1914) când pleiada marilor romancieri din centrul Europei a intuit, a tatonat, a perceput *paradoxurile terminale* ale epocii moderne.” (Kundera 2008: 21) Totodată, perioada interbelică este cea care îi va fura pe artiști, creându-le pentru o scurtă perioadă de timp falsa impresie că lucrurile se află într-o matcă a firescului, iar că timpul științei și artei este unul propice. Milan Kundera, vorbind despre înțelegerea lumii romanești și a personajului ca spațiu de afirmare și împlinire a posibilităților, face, printre altele, referire la lumea romanelor lui Kafka, care „nu seamănă cu nicio realitate cunoscută, ea este posibilitatea extremă și nerealizată a lumii umane. E adevărat că această posibilitate transpare în spatele lumii noastre reale și pare să ne prefigureze viitorul. De aceea se vorbește despre dimensiunea profetică a lui Kafka” (Kundera 2008: 57) Texte precum: *Mai este oare acesta un om?*, *Pentru toate păcatele mele*, *Noaptea*, *Badeheim 1939*, *Domnul Theodor Mundstock* arată posibilitatea extremă și realizată a lumii umane. E concretizarea categoriei apocalipsului, potrivit lui Andrei Simuț, e sentimentul acut al martorilor secolului XX, și anume că apocalipsa a avut loc.

Romancierul exploatează în primul rând existența individului în fața realului, iar în acest sens Primo Levi, Aharon Appelfeld, Ladislav Fucks, Danilo Kiš și foarte mulți alții sunt cu adevărat mari romancieri. Identitatea lor este legată de evenimentele limită ale secolului al XX-lea, iar reprezentarea cărților scrise de ei nu se poate desprinde de ele, au datoria de a-i da cititorului șansa să perceapă un eveniment limită, altfel decât la modul strict științific, care trimite la existența umană ca însumarea de cifre și pierderi.

Tot Milan Kundera se întreabă de ce la Praga romanele lui Kafka se confundă cu viața, pe când la Paris aceleași romane sunt „percepute ca fiind expresia hermetică a lumii exclusiv subiective a autorului? Înseamnă oare că această virtualitate a omului și a lumii lui, pe care o numim kafkiană, se transformă mai ușor în destine concrete la Praga decât la Paris?” (Kundera 2008: 131)

O posibilă explicație se află în tipul de sensibilitate național și etnic. Cehiei i se răpește ceva, iar atunci devine mai sensibilă, lucru care nu se întâmplă la Paris. Praga trăiește răpirea libertății și umilința, vede cum se poate instala fragmentarismul, gândirea instrumentală și cum se produce depersonalizarea, iar pe aceste coordonate lumea ficțională imaginată de Kafka nu mai e de neînțeles, ea devine inteligibilă raportată la imediata existență reală. Există sensibilități ale națiunilor, mai ales în partea centrală și est europeană. Cărțile autorilor mai sus menționați nu riscă doar a nu fi înțelese, ci mai degrabă riscă să fie interpretate numai sub formă de *memorii*, *autobiografie*, *istorie personală*, pierzându-se dimensiunea de explorare a existenței (ca mod de înțelegere a trăirii evenimentului dincolo de faptul particular).

Întrebarea ce se impune, și care a fost de-a lungul timpului frecvent pusă de către specialiști, este cea a delimitării dintre istorie și ficțiune, cum pot fi ele deosebite dacă ambele

povestesc: „A pune această întrebare înseamnă a te întreba prin ce anume rămâne sau mai degrabă devine istoria o reprezentare a trecutului, ceea ce ficțiunea nu este, cel puțin în intenție, ori este, dar oarecum în plus” (Ricoeur 2001: 230) După cum s-a configurat, pe de-o parte, va exista refuzarea confuziei între faptul istoric și evenimentul real rememorat, chiar dacă rememorarea înseamnă „înteprindere de căutare”, iar, pe de altă parte, dizolvarea faptului istoric în narațiune și a acestuia în compoziție literară.

Istoria se deosebește de ficțiune prin pretenția sa de adevăr; nimic problematic până aici, numai că ficțiunea stabilește o legătură mult mai puternică cu prezentul și atunci, în mod firesc se pune întrebarea: trebuie să considerăm literatura Shoahului inferioară discursului istoric despre Shoah? Și istoria reprezintă discurs articulat în funcție de alegerile unui ins, de luările de poziție ale epocii, diferența ar fi că istoria încearcă să ofere explicație și concluzie (pretenție de a fi înțeleș), pe când opera de artă lasă spațiul deschis interpretărilor.

Nu fără de acuze va rămâne contaminarea istoriei de morbul imaginarului, Roland Barthes se revoltă împotriva contaminării semnificatului, iar pentru el narațiunea istorică moare, deoarece semnul istoriei devine mai puțin real și mai mult inteligibil. Pentru ca istoria să rămână numai pe teritoriul adevărului: „spiritul trebuie totuși să rămână în domeniul istoriei și să nu alunece în acela al ficțiunii, imaginarul trebuie să se supună unei discipline specifice, și anume unui decupaj potrivit obiectelor sale de referință” (Ricoeur 2001: 225).

Shoah presupune reflecție, în același timp, atât la singularitatea unui fenomen aflat la limita experienței și a discursului, cât și la exemplaritatea unei situații unde ar fi dezvăluite nu doar limitele reprezentării în formele sale narative și retorice, ci întreaga întreprindere de scriere a istoriei. Odată istoria scrisă se ridică o altă problemă: transformarea evenimentului limită în element component al imaginarului. În acest punct al discuției nu se poate evita încă o întrebare, dacă nu cumva arta ajunge să integreze în diferite forme de manifestare acest eveniment limită pentru a cerși atenția.

Lagărele de exterminare nazistă există în memoria individuală și în cea colectivă de dinainte ca ele să fie instaurate de către discurs, de orice natură ar fi el. Paul Ricoeur sugerează că este imposibil de obținut o imagine unidimensională asupra soluției finale, însă trebuie respectată ordinea celor care au dreptul să reconstruiască reprezentarea răului. Astfel, „încercarea de a scrie istoria «soluției finale» nu constituie un demers disperat, dacă ținem seama de originea limitelor de principiu care-l afectează. Este mai degrabă un prilej de a reaminti traseul pe care trebuie să-l parcurgă critica, urcând de la reprezentare la explicație/comprehensiune și de la aceasta la travaliul documentar, până la ultimele mărturii despre a căror culegere se știe că e împărțită între vocea călăilor, cea a victimelor, cea a supraviețuitorilor, cea a spectatorilor implicați în mod diferit” (Ricoeur 2001: 319).

Literatura Shoahului încearcă să resuscite memoria exemplară, iar artistul devine direct responsabil de selecțiile făcute. Orice operă artistică care include evenimente limită în reprezentarea ei are pretenția de a dezvălui adevărul. Același eveniment văzut din unghiuri diferite, chiar dacă sunt evenimente limită, poate duce la imagini diferite. Cei care nu au fost eroi poate vor să se știe că au fost sau doresc să devină prin asumarea unui discurs menit a-i pune în interiorul luminii favorabile.

Unii autori își permit libertatea de a se distanța de fapte sau de a folosi în discursul lor ironia, fapt nu fără urmări critice, întrucât este inadmisibil a uita că „opera de artă este și o afirmare de valori, o mărturie a unei angajări morale și politice, iar alegerea acestor valori nu poate fi imputată decât artistului, faptele în sine nu dețin lecții, nefiind transparente în raport cu semnificația lor, interpretarea pe care le-o dă artistul este răspunzătoare de judecățile conținute în operă” (Todorov 1996: 259).

În procesul de analiză a literaturii memorialistice se impune cartea Ruxandrei Cesereanu – *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste*. Autoarea propune drept criteriu de clasificare a scrierilor-depoziții „gradul de transfigurare pe care opera literară îl impune realității” (Cesereanu 2005: 9). După acest criteriu de clasificare literatura legată unei experiențe limită se împarte în trei categorii: scriitura non-

ficțională: monografiile ale detenției, amintiri și jurnale, romane document; scriitură realistă având ca principiu verosimilitatea (romane pornind de la experiența concentraționară); scriitura parabolică-alegorică. La baza clasificării realizate în această lucrare va sta gradul de transfigurare pe care opera literară îl transpune realității, cât și criteriul tematic-tipologic.

Pe linia distanțării de eveniment, se vor distinge narațiunile memorialistice în care evenimentul trăit se impune ca substanță narativă, iar procedurile de compoziție sunt trecute într-un plan secund; narațiunea alegorică, în care, sub puterea fanteziei scriitorului, evenimentele glisează între real și ireal, însă tematica rămâne gravă; o altă categorie (nu pot zice ultima, deoarece tematica este încă de actualitate) este cea a romanului fragmentat, universul evenimentului limită este configurat de către cititor, ironia împotriva anumitor luări de poziție ale istoriei este substanța implicită a cărților, iar demarcația dintre tragic și comic se pierde, cu toate acestea, rămân narațiuni cu temă istorică. Datorită verosimilității, povestirea de ficțiune „este abilitată să detecteze, la modul variațiunilor imaginative, potențialitățile neefectuate ale trecutului istoric. De cealaltă parte se produce un efect de ficționalizare a istoriei ce poate fi atribuit interferenței imaginarului” (Ricoeur 2001: 322).

Principala acuză adusă narațiunii literare cu temă istorică este că neutralizează trăsăturile realiste prin introducerea entităților fictive. Dar foarte puțini acuzatori au în vedere că ficțiunea poate explora aspecte ale temporalității trăite neatinse de povestirea realistă.

Referințe bibliografice:

- CESEREANU, Ruxandra 2005: *Gulagul în conștiința românească. Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste*, Iași, Editura Polirom.
- EAGLESTONE, Robert 2004: *The Holocaust and the Postmodern*, New York, Editura Oxford University Press Inc.
- JUDT, Tony 2008: *Europa postbelică*, traducere de Giorgiana Perlea, postfață de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Humanitas.
- JUDT, Tony 2011: *Reflecții asupra unui secol XX uitat: reevaluări*, trad. de Lucia Dos și Doris Mironescu, Iași, Editura Polirom.
- KUNDERA, Milan 2008: *Arta romanului*, traducere din franceză de Simona Cioculescu, București, Editura Humanitas.
- LEVINAS, Emmanuel 1999: *Dificila libertate. Eseuri despre iudaism*, traducere, note și prefață de Țicu Goldstein, București, Editura Hasefer.
- NAQUET, Pierr-Vidal 2003, *Asasinii memoriei*, traducere din franceză de Mariana Arnold, București, Editura EST.
- REVEL, Jean-François 2007: *Cunoașterea inutilă*, ediția a doua, traducere de Dan C. Mihăilescu, București, Editura Humanitas.
- RICOEUR, Paul 2001: *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Margareta și Ilie Gyurcsik, Timișoara, Editura Amarcord.
- SARTRE, Jean Paul 1997: *Imaginația*, Oradea, Editura Aion.
- TODOROV, Tzvetan 1996: *Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX*, traducere de Traian Nica, București, Editura Humanitas.
- TODOROV, Tzvetan 1999: *Abuzurile memoriei*, traducere de Doina Lică, Timișoara, Editura Amarcord.
- TODOROV, Tzvetan 2002: *Memoria răului, ispita binelui*, traducere de Magdalena și Adrian Boiangiu, București, Editura Curtea Veche.

FEMEI ÎNTRE ZIDURI

Maria TERTECI
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Women between Walls

The article reveals the ways in which “the wall” with its many faces curtailed the freedoms of women prisoners during the communist period. Special emphasis is laid on the wall as a symbol of totalitarianism that restricted the prisoners’ freedom while confining them to a deeply anguishing, traumatic space. Several types of wall are considered: the prison wall, the fence camp, and the ideological walls of the Soviet regime. The article, however, focuses on the effects of imprisonment on the women prisoners’ bodies: the poor hygiene and nutrition, and the tattered uniforms contributed to their dehumanisation by humiliation. These aspects are examined in the testimonies of several victims of the Romanian and Soviet Gulag: Lena Constante, Annie Samuelli, Adriana Georgescu, Evguenia Guinzburg, and Anița Nandriș-Cudla. The discursive features of the testimonies range from a colloquial style to a mixture of registers, and from detachment and objectivity to subjective involvement. The article draws attention to major issues in the national and European history, which disclose the true face of a past still unknown.

Keywords: *women, prison, camp, corporality, communism*

Privarea femeilor de libertate printr-o detenție severă, fie ea prin intermediul celulei sau al lagărului, are efecte grave asupra psihicului și fizicului acestora. Sistemul carceral comunist, căci doar la acesta mă voi referi, nu are doar ca rezultat dezumanizarea individului, așa cum se întâmplă în cazul deținuților bărbați, ci și pierderea feminității și includerea femeilor într-un nou gen, genul neutru. Modalitățile la care se apela pentru a le sustrage deținuțelor, pas cu pas, fiecare dovadă de feminitate erau numeroase, unele fiind, de multe ori, efectul torturii la care erau supuse sau al alimentației deficitare calitativ și cantitativ. Maternitatea sustrasă, prin fiii de lângă care au fost îndepărtate sau prin imposibilitatea de a-și îngriji adecvat corpul, bătaile și umilințele sunt doar câteva exemple. Mărturiile Lenei Constante, deținută politic din lotul Pătrășcanu, închisă 8 ani într-o celulă de izolare și alți 4 ani în celule comune, cele ale evreicei Annie Samuelli, acuzată de spionaj pentru că lucrează la legațiile anglo-americane de la București și condamnată pentru 20 de ani, din care va face 12 ani, acuzată fiind de spionaj și, nu în ultimul rând, amintirile tinerei Adriana Georgescu sunt exemple sugestive pentru formele de tortură suferite de către deținute. La acestea se adaugă și mărturiile Evgueniei Guinzburg, deținută din Rusia, acuzată de trădare și complot, care va experimenta atât celula, cât și lagărul de muncă, dar și cele ale Aniței Nandriș-Cudla, în care aceasta relevă, într-un stil colocvial, experiențele exilului în Siberia.

Zidul/zona, cu numeroasele sale efecte dezumanizante asupra individului uman, ce vine să limiteze libertatea deținuțelor și, în același timp, le plasează într-un spațiu profund angoasant care produce traume, are efecte nimicitoare asupra acestor deținute. Mă refer aici la multiplele valențe ale zidului: zidul închisorii, zidul sau gardul lagărelor, precum și zidurile ideologice ale regimului prin care s-au îngădit libertățile locuitorilor statelor sovietice.

Literatura confesivă feminină despre experiențele carcerale dezvăluie o perspectivă cenușie asupra vieții deținuțelor, spulberând ideea de pușcăriași îmbrăcați în uniforme în dungi, care duc o viață larvară; mărturiile victimelor instaurează o nouă uniformă a deținuțului, cea zdrențuită și peticită, din haine învechite recondiționate.

Zdrențele

La degradarea corporală a deținuților contribuie și lipsa igienei, apa insuficientă, condițiile nefaste și hainele zdrențuite; acestea le transformă în sinistre imagini inumane, cu părul vâlvoi, nespălat și nepieptănat, ce emană un miros greu, în ciuda faptului că cele mai multe se tot spală cu acea apă stătută și murdară și cu săpunul cu miros de pește, care nici măcar nu face spumă. Importanța hainelor devine capitală, le plasează la limita unei societăți normale, le clasează în categoria celor nedoriți, celor care resping prin propriul aspect, prin propriul miros, îndepărtându-i pe cei din jur. Astfel, când călătoresc cu trenul de la o închisoare la alta, aspectul lor grotesc atrage nu doar mila, ci și disprețul celor din jur.

Aflată opt ani într-o celulă de izolare, Lena Constante se descrie:

„[...] port aceeași cămașă și ziua și noaptea. Când se murdărește, o spăl dimineața, dacă nu se usucă, dorm cu zeghea pe piele. Dar mă zgârie și adorm greu (...) simt rugozitatea pânzei. Chiar acum îmi îmbrac cămașa. Trag pe mine pantalonii caraghioși și fusta. Fusta mea nu are o croială reglementară. În loc de a fi dreaptă, este ușor evazată la poale. Pentru că eu am primit două fuste ale lotului. Atât de strâmte, încât au fost nevoiți să mi le dea pe amândouă și o pereche de foarfeci și un ac și ață de cusut.” (Constante 1996: 11)

Învăluite astfel în zdrențe multicolore, în straturi ce par a se decoji neuniform ca foile unei cepe putrezite, arată toate deținuții, de ani mulți în închisoare, neprimind haine, sunt nevoite să își cârpească rămășițele acelea învechite și uzate care le amintesc însă de afară, de libertate. Deși nu au oglindă pentru a se privi, își conștientizează degradarea, însă lupta cu goliciunea trupurilor și în special cu frigul iernii și cu zidurile reci le determină să renunțe la orice fărâma de demnitate, de multe ori ajungând să facă haz de necaz:

„În sfârșit mi-am pus ciorapii. Iarna trecută nu am avut ciorapi... Dintr-o pereche de postav vechi dată de magazinier, îmi încropisem o pereche de ciorapi... după confiscarea ciorapilor, la o percheziție, am primit o pereche de ciorapi lungi de bumbac. Nu aveam jartiere... ciorapii alunecau. Tot ridicându-i, degetele mele îi găureau. Erau, deci, acoperiți, aproape dublați, de cârpituri de toate culorile.” (Constante 1996: 12)

Și Annie Samuelli are parte de același tratament vestimentar, deoarece și ea stă închisă mai mult de zece ani între zidurile reci ale închisorilor și nu întotdeauna deținuții se bucură de beneficiul de a primi haine uzate pe care să le recondiționeze. Annie Samuelli arată însă grotesc cu pantalonii ei căzuți de sub fustă, pantaloni a căror ridicare, oricât ar părea de absurd, ar fi putut-o costa viața. În volumul *Zidul despărțitor*, ea relatează cu umor cum într-o zi de vară foarte călduroasă, fiind mutată de la Jilava cu trenul, într-un compartiment asemenea unei cuști neîncăpătoare, a fost crunt umilită din cauza zdrențelor folosite pe post de haine. Nemaiavând furouri, ele își centrează atenția pe croirea de pantaloni din petice, căci de acasă nu aveau voie să primească pachet:

„Aceștia [pantalonii] devin cel mai important obiect de îmbrăcăminte. Datorită nevoii de căldură, raritatea lor a fost suplinită prin prelungiri din materiale groase care depășeau genunchii, iar rupturile și sfâșierile pricinuite de trecerea timpului erau acoperite cu nenumărate petice de toate culorile și calitățile.” (Samuelli 1993: 120)

Se constată asemănarea izbitoare de suprapunere de petice multicolore între ciorapii Lenei Constante și pantalonii purtați de Annie Samuelli. Însă această ultimă imagine devine și mai grotescă din cauza interdicției de a folosi elastic. Deținuții ajung să își susțină pantalonii cu fâșii de prosoape sau chiar cu o curea croită din fire destrămate din pături sau haine și răsucite între ele, dar acestea fiind vechi și uzate se puteau rupe oricând, plasând-o pe posesoarea lor într-o situație cât se poate de jenantă. Annie Samuelli este protagonista unei astfel de întâmplări, doar că, în cazul ei, situația nu este doar comică, ci ar fi putut fi transformată într-una tragică. Aflată între civili pe peronul unei gări, i se rupe sfoara care îi susține pantalonii purtați pe sub fustă. Căzând, aceștia o încurcă și merge într-un ritm mai lent decât colegile sale, comandantul crezând că vrea să încerce să evadeze o amenință că dacă se va opri va trage în ea; dezgustată de propria viață și de cum a ajuns de umilă, aceasta îi răspunde sfidător: „— Atunci, trageți, dar

oricum mă opresc pentru că îmi cad pantalonii” (Samuelli 1993: 123). E acuzată de autoritățile scrupuloase că a ridicat ceva de jos și, când arată pantalonii, este ironizată că și i-a dat jos de față cu toată lumea, ca și cum în universul lor trist valorile umane ar mai putea fi valabile. De asemenea, cazurile de mumificare prin înfășurarea în zdrențe sunt mult mai numeroase, Lena Constante amintește cum una dintre colegele de celulă își împletise ciorapi din părul ce le pica excesiv. Deși rezultatul era unul respingător vizual, posesoarea lor se bucura de a nu sta cu picioarele goale în celula semiînghețată. În schimb, în relatările Evgueniei Guinzburg, deținutele sunt îmbrăcate toate la fel după momentul procesului și pot primi pachete cu haine și alimente de acasă.

Anița Nandriș-Cudla, aflată în Siberia timp de 20 de ani, nu primește nicio haină și pentru a se apăra de frig va împleti pentru ea și pentru copiii ei haine din părul câinilor crescuți de ei sau din bucățele de sfoară legate între ele, astfel încât pe partea interioară erau zeci de noduri unul lângă altul.

În astfel de situații extreme, majoritatea femeilor, oricât de cochete ar fi în mod normal, își anulează feminitatea pentru a-și centra întreaga atenție spre păstrarea umanității, chiar dacă asta ar însemna anularea diferențelor de gen. Din cauza insuficienței alimentației și a condițiilor precare, cele mai multe slăbesc excesiv, iar din această cauză nu le mai vine ciclul. Acest aspect este considerat un beneficiu, dat fiind faptul că majoritatea deținutelor erau femei tinere, dar fără niciun obiect igienic disponibil pentru a-și opri sângerarea firească, vată sau fașă medicală. De asemenea, oprirea naturală sau artificială a menstruației, prin apelul la diverse medicamente, înseamnă un beneficiu și prin anularea maternității, din moment ce multe deținute sunt abuzate sexual, astfel sunt private de a avea un copil nedorit, un copil care să fie mărturia vie a tuturor ororilor la care au fost supuse. Nu este însă și cazul colegei de celulă a Adriannei Georgescu, care rămâne însărcinată în urma abuzurilor din timpul nopții ale paznicilor beți. Așadar, a fi privită ca femeie devine totuși o neșansă.

Evguenia S. Guinzburg vorbește despre pierderea feminității deținutelor, majoritatea femeilor devenind din cauza tratamentului la care sunt supuse „niște ființe asexuate... niște făpturi stranii, niște spectre” (Guinzbourg 1980: 444) care erau cândva femei, acum nici ele nu mai știu unde se încadrează. Această secătuire a ființei de orice seninătate fizică le transformă în niște stafii, mâinile lor par scheletice; Adriana Georgescu este ea însăși o umbră, fiind atât de slabă încât și gardienii se miră de mâinile sale *numai piele și os*. Aceste sinistre transformări ale corpului se datorează diverselor forme de tortură pe care le-au îndurat deținutele. Evguenia Guinzburg amintește despre deținutele de la Souzdal, care erau rase în cap și care suferă din cauza sustragerii acestui însemn al feminității. O altă dovadă că sistemul dorea umilirea și dezumanizarea deținutelor prin scăderea stimei de sine este faptul că li se confiscă sutienele, lucru ce le afectează pe deținutele închisorilor rusești pentru că ele consideră acest obiect vestimentar tot un însemn al feminității.

Piederii feminității i se adaugă pierderea tinereții, multe deținute vorbind adesea despre îmbătrânirea prematură a celor torturați. Annie Samuelli o descrie pe una dintre colegele de celulă:

„[...] avea 35 de ani, dar părea de peste 60 de ani. Avea o față stafidită, cu buze subțiri, palide, un păr încărunțit împletit în două cozi subțiri, un gât slab și sub bluza din bumbac îi atârnavu sâni ca și cum fuseseră secătuiți de prea mulți copii. Nu vădea nicio urmă de tinerețe, nici măcar în ochii ei căprui, vii, cu gene mici”. (Samuelli 1993: 126)

Alimentația

O altă formă de tortură este și alimentația insuficientă și precară; o formă sigură, fiind aplicată zilnic deținutelor și având efectele așteptate. Hrana nu este doar insuficientă cantitativ, dar este și detestabilă din punct de vedere calitativ, cu toate acestea, din lipsă de altceva, toate stau în așteptarea: „a două degete de lichid maroniu pe fundul unei gamele. A unei foarte subțiri felii de pâine neagră. Va intra în celulă și o gamelă joasă conținând marmeladă” (Constante 1996: 32). Foamea le apasă zilnic, deoarece acele alimente insuficiente caloric și fără gust nu le

pot oferi necesarul zilnic de calorii, iar corpul își cere drepturile; singurele plăceri gustative și le oferă în timpul somnului, când visează mâncare din belșug.

Forma extremă de înfometare avea loc în perioada de șapte zile de carceră, când deținutele nici măcar nu erau hrănite zilnic. Aceste zile de carceră erau temute nu neapărat pentru că erau pedepsite să stea permanent în picioare sau pentru că dormeau pe o saltea de paie fără pătură, ci pentru că nu primeau mâncare decât în două zile din șapte, iar corpurile lor și așa slăbite nu rezistau unui astfel de chin: „În primele două, pedepsita primea doar o gamelă cu apă, sărată, la prânz. A treia zi, regim normal. A patra și a cincea zi, gamela cu apă. A șasea zi, regim normal. A șaptea – apă” (Constante 1996: 22). Evguenia Guinzburg are însă forța de a refuza mâncarea ce i se dă în aceste zile de carceră pentru a se revolta împotriva conducerii închisorii.

Efectele lipsurilor alimentare sunt majore; din cauza subnutriției, cele mai multe sunt slăbite, anemice, le cade în mod excesiv părul, își pierd dinții, pe care îi țin cu sfințenie în buzunar, sperând pueril că printr-o minune a stomatologiei vor putea să și-i pună la loc. Alimentația este una dintre problemele care apar cel mai frecvent în mărturiile deținuților politici, cu toții sunt marcați definitiv de mămăliga din mălai mucegăit, de arpacașul cu miros de DDT, de cașcavalul nedigerabil și cauciucos, de ciorba de varză acră sau de murături. Efectele subnutriției nu le afectează doar fizic, ci și mental, multe dintre ele fac crize nervoase de foame; astfel, Annie Samuelli povestește despre o colegă de celulă care își usca bucățele de pâine pe care le suga pentru a uita de foame și a-și potoli agitația. Lena Constante amintește, de asemenea, despre cele două bătrâne, mamă și fiică, închise pentru că și-au apărat nepotul, respectiv fiul; fiica își cedează mâncarea mamei nevrotice care cere încontinuu mâncare. Într-un spațiu unde zilnic par a posti, căci măruntaiele de oaie ce țin loc de carne sunt și acestea un lux, deținutele se confruntă cu un regim malefic, care încearcă să le distrugă fizic, dar și psihic, să le inducă ideea de continuă teamă, de neputința de a evada, chiar și mental, într-o lume fără restricții.

Aflăm din mărturiile Evgueniei Guinzburg că deținutele din închisorile rusești s-au bucurat o perioadă de posibilitatea de a citi cărți, de a scrie, dar și de a primi pachete cu mâncare de acasă sau cu bani pentru a-și putea cumpăra singure alimente de la magazia închisorii, totuși și ele primeau terci de cereale și ciorbă cu oase de pește.

În universul carceral totul are altă valoare, un fir de ceapă verde valorează mai mult decât orice floare, iar măruntaiele de oaie risipite prin terciul de orz sunt un lux rar, niciun alt om liber, neputând îngurgita ceea ce ele mănâncă de multe ori cu mare plăcere. În acest sens este grăitor episodul din trenul eliberării, când Lena Constante își dă pachetul de alimente *de sărbătoare* pe ziua întreagă unui cerșetor invalid, iar acesta îl aruncă la coșul de gunoi dezgustat, deținutele, în schimb, s-ar fi bucurat ca de un dar nesperat (slănină și pâine).

Lena Constante resimte profund, la fel ca toate celelalte deținute, apăsătorul și insistentul fenomen de foame, căci „foamea era un dictator implacabil și nouă de ani de zile ne era foame” (Constante 1992: 220). Deliciile alimentare pe care și le acordă se rezumă la bucăți de mămăligă prăjite pe sobă sau la infimele cubulețe de marmeladă, singurele alimente dulci pe care le primesc. Și Anița Nandriș-Cudla amintește despre prezența foamei, despre apariția avitaminozei și a anemiei, despre iagăde, fructele pe care le adunau pentru a compensa lipsa vitaminelor.

Igiena

Imposibilitatea de a fi curate le afundă într-un stadiu inuman, cana de apă primită zilnic de fiecare deținută trebuie să le ajungă și pentru a se hidrata, dar și pentru a se spăla; fără niciun fel de hârtie sau alte materiale igienice, deținutele trăiesc drama de a mai fi încă femei.

Mirosul hărdăului mereu plin, al transpirației specifice fiecăreia, senzația de claustrofobie pe care și-o provoacă o celulă suprasaturată, în care mai bine de șaiszeci de deținute conviețuiesc, deși nu sunt decât douăzeci și cinci de paturi, toate aceste corpuri aranjate atât de neuniform, dormind unele cu picioarele la capul celorlalte, totul, dar absolut totul te duce cu gândul la haos absolut, la mizerie apăsătoare, la un corp pedepsit de zece mii de ori mai crud decât și-ar fi putut închipui oricine din zilele noastre. Să-și facă nevoile fără a beneficia măcar de o bucată de ziar, să fii femeie și să nu ai resursele necesare pentru a-ți opri sângele ce curge pătrunzând prin

salteaua subțire de paie, picurând ușor peste deținuta din patul de la parter, să vezi cum părul îți este atât de năclăit de transpirație, încât ți se lipește în şuvițe mizerabile de cap, să trăiești în astfel de condiții și totuși să îți impui ca principal scop al vieții tale larvare să te speli zilnic, oricât de frig ar fi și oricâte perechi de ochi curioși ți-ar urmări trupul slăbit și îmbătrânit înainte de vreme! Întrebarea ce se impune este: se poate vorbi de igienă în asemenea condiții?

Pentru proaspetele deținute, șocul pe care îl trăiesc în momentul în care sunt pur și simplu ridicate de pe stradă și aruncate între patru ziduri reci și umede fără nicio sursă decentă de supraviețuire le anihilează orice putere de revoltă. Cerințele sistemului, ale paznicilor în mod direct, sunt pur și simplu inumane. Uneori deținuților li se interzice să își facă nevoile o zi întreagă. Exemplificator este episodul narat de Annie Samuelli, când alături de alte unsprezece deținute, este transportată la o nouă închisoare, părăsind Jilava. Călătoria se face cu trenul, într-un vagon aglomerat, iar din cauză că nimeni nu vine să le ridice de la noua închisoare sunt lăsate cu vagonul în soare o zi întreagă, interzicându-li-se să-și facă nevoile. Legile umane sunt total abolite, societățile totalitare funcționând după cu totul alte principii decât cele unanim acceptate de societățile civilizate. Închise într-o cutie neaerisită și supraîncălzită de soarele verii, cele unsprezece corpuri se unesc într-o masă densă, compactă, la fel de murdare și obosite, transpirația lor se unește, oftatul lor este unul comun, sunt un singur corp supus acelorași chinuri. „Soarele în plină amiază își trimitea razele fierbinți pe vagonul acoperit cu plăci metalice. Prin șipicile late și grătarul din sârmă strâns legată pătrundea o slabă urmă de aer. Numai razele soarelui încărcate de fire de praf cădeau din plin, fără îndurare. O căldură umedă se infiltra printre pereții subțiri de care erau lipite bluzele noastre ude. Șiroaie de transpirație se prelingeau pe fețele și trupurile noastre. Setea ne usca gâtleurile și buzele” (Samuelli 1993: 117). Închise astfel, într-un vagon asemeni celor pentru vite, ele sunt lăsate în soare și desființate ca umanitate, ca și cum ar fi niște vite ce vor fi duse la tăiere și pentru care nu merită să se risipească nici măcar o cană de apă.

Trăind în asemenea condiții, multe dintre ele învață să își anihileze dezgustul, să suporte frigul în haine inadecvate, să îndure durerea extremă zăbindu-le colegelor speriate de soarta lor, standardele umane sunt mult coborâte pentru a se putea supraviețui. Astfel, Lena Constante ajunge să își introducă până la cot mâna în hârdău. În momentul în care în celulă se introduc două recipiente diferite, unul pentru resturile fiziologice lichide, altul pentru cele solide, una dintre deținute „face greșeala de a-i scăpa” un produs solid în hârdăul pentru resturi lichide. Ea este pusă să scoată acest corp delict care i-ar fi adus sărmaneii vinovate o pedeapsă grea. Cu un simț ironic dezvoltat și cu o puternică stăpânire de sine, aceasta ia în mână respectiva dovadă și mestecă cu ardoare în hârdău susținând că nu a găsit nimic și împrăștiind un miros amețitor care o îndepărtează pe paznică.

Igiena precară devine astfel o formă de tortură prin care se atentează la demnitatea umană, la anihilarea respectului pentru propriul corp. Sunt însă și deținute pentru care aerul curat sau apa sunt considerate dăunătoare sănătății, ele se tem să nu răcească din cauza apei prea reci și a ferestrei deschise și atunci le supun și pe celelalte mirosului apăsător care le definește. În acest sens, exemplificator este episodul în care Annie Samuelli este „vrăjită” de Rhea, o cunoscătoare de farmece din satul Vrăjitoareni; cele două intră în conflict din cauza ferestrei din celulă. O problemă majoră o constituie igiena corporală. Private fiind nu doar de libertate, ci și de orice materiale igienice, se confundă cu toate într-o masă larvară veșnic transpirată, veșnic în lipsă de apă. Închise între zidurile umede, de multe ori fără spații de aerisire suficiente și într-un număr mult mai mare decât ar fi normal, ele mănâncă, dorm, se spală și, mai ales, își fac nevoile aici. Trecând peste problema spațiului personal, această situație implică o gravă abatere de la normele igienei. În hârdăul din celulă își fac nevoile peste douăzeci de femei, niciun fel de hârtie. Aceasta fiind înlocuită cu *logica* fiecăreia. Lena Constante povestește făcând haz de necaz despre această logică, pe care deținutele o aveau și o foloseau zilnic și care trebuia să fie spălată după fiecare utilizare, pentru a păstra curățenia, dar lipsa apei îngreuna acest lucru. Logica era o batistă, în cele mai bune cazuri, sau o bucată de material, pe care deținutele o foloseau în locul hârtiei igienice, obiect interzis, și pe care cele mai multe o spălau după fiecare utilizare.

Apa este tot timpul porționată și insuficientă, pentru a te spăla cât de cât ar trebui să renunți să o consumi. Câte deținute făceau acest lucru dat fiind faptul că erau oricum deshidratate din cauza hranei mizere?! La sala de dușuri mergeau doar pentru douăzeci de minute pe săptămână, din douăzeci de dușuri funcționau doar cinci-șase și astfel deținutele se înghesuiau două-trei la același duș, de multe ori nereușind să se limpezească. În aceste spații clausturate, corpurile nu mai au același statut, fiecare învață să-l privească pe celălalt ca pe un accesoriu al celulei, asta doar dacă celălalt nu este altfel. Altfel stau lucrurile cu Fanny, tânăra din *Zidul despărțitor*, al cărei corp diferă de al celorlalte printr-o diformitate și care este tratată discriminant de colegile de celulă. Chiar și în aceste spații restrânse, unde corpurile sunt unite la unison într-o masă de carne ce este zdrobită de zidurile închisorii puțin câte puțin, diferențele atrag diferite stereotipuri, precum și clasificarea celuilalt, diferitul, într-o categorie marginală, el neputând fi acceptat. Din cauza reacției colegelor, Fanny refuză să se spele în prezența colegelor, sărind de multe ori peste acest procedeu tocmai pentru a scăpa de privirile lor insistente.

În detenție se coboară până la acel stadiu în care obiectele de uz personal devin ale tuturor, nimeni nu are propriul prosop sau periută de dinți, ci doar propria „logică”. De asemenea, deținutele nu au haine de schimb, nu au condiții pentru a le spăla și a le usca și astfel corpurile lor sunt veșnic murdare, oricât și-ar dori să își păstreze curățenia, întotdeauna se găsește vreo deținută care, temându-se de frig mai rău decât de mizerie, refuză să se spele și astfel întreaga celulă se vede obligată să îi suporte mirosul apăsător. Deși murdare ele însele, dormind de asemenea pe așternuturi murdare și mâncând în gamele spălate în apă urât mirositoare, deținutele se bucură totuși de faptul de a nu avea păduchi sau pureci, ceea ce le-ar fi îngreunat și mai mult viața mizeră. Acest lux trebuie să îl plătească însă cu suportarea mirosului greu de DTT. Anița Nandriș-Cudla nu se bucură de acest privilegiu, căci în barăcile îndepărtate DTT-ul nu ajunge, iar păduchii, de dimensiunea furnicilor, se plimbă în voie.

Bătaia

Bătaia reprezintă forma extremă de tortură aplicată deținuților, fie ei bărbați sau femei. Ea nu se aplică oricum, ci urmând un plan malefic bine gândit. Așadar, pedepsele corporale diferă de la o etapă la alta a perioadei de detenție, în celulele de izolare deținuții sunt crunt loviți pentru că nu există martori, însă, în celulele comune, pedepsele, deși foarte dureroase, sunt altfel aplicate.

În perioada de anchetă, imediat după ce au fost arestate, deținutele sunt pedepsite fizic pentru a recunoaște ceea ce li se impune și pentru a li se induce sentimentul de teamă și de acceptare a dominatorului.

Paznicii nu se feresc a aplica pedepse crunte corporale nici măcar femeilor, fie ele tinere sau foarte bătrâne; lovite fără milă, corpurile lor resimt supremația celui ce le pedepsește. Pedepsele fizice sunt aplicate îndeosebi deținuților în perioada de anchetă, pentru a le convinge să semneze și ceea ce nu au făcut, doar pentru a scăpa de cumplitele dureri la care sunt supuse. Evguenia Guinzburg amintește de o tânără din lotul deținuților străine care avea toate unghiile de la mâini smulse.

În perioada de detenție solitară deținutele sunt mai vulnerabile, căci nu este nimeni care să le ude trupurile brăzdate de răni, să le dea să mănânce când le sunt mâinile umflate și negre de la atâtea chinuri sau să fie martor la aceste încălcări ale legilor. Din cauza bătailor îndurate, Adriana Georgescu rămâne cu un tremurat ce o urmărește toată viața, fiind nevoită să se interneze în repetate rânduri pentru a depăși traumele provocate de torturile fizice la care a fost supusă. Nu e doar bătută cu o mână din cânepă umplută cu nisip peste tot corpul și drogată cu ceea ce i se pune în mâncare pentru a semna scenariile false ale celor de la Interne, ci și violată în timpul nopții de paznicii beți.

Violul este o altă formă de tortură fizică la care sunt supuse femeile deținute. Prea afectată de toate cele îndurate, Adriana Georgescu nu poate detalia, așa cum face Lena Constante, suferințele la care a fost supusă. Relatarea este un chin, bătaile și violul fiind mai mult sugerate decât povestite, iar

scrierea un proces greoi și distrugător, fraza fiind de multe ori sacadată, întreruptă și reluată în repetate rânduri din cauza efectului pe care îl are răscolirea amintirii :

„Unul dintre ei mi-a imobilizat brațele. Altul, picioarele. Un al treilea scoate dintr-un sertar un soi de mânăcă prinsă la ambele capete și umplută (...) Se apleacă, îmi pune o batistă groasă pe gură și biciuie aerul cu mânăca. (...) Prima lovitură mă atinge la coapsă. A doua, în plin obraz. Totul şuieră, se învâрте. Mă zvârcolesc. Toți tipă. Și eu? Mușc, mușc batista din gură. Coapsa, încă o dată coapsa. Cercurile. Galbenul se rotește, se rotește, se apropie. Nu mai știu nimic.” (Georgescu 1999: 88)

Lena Constante este deținuta care îndură atât pedepsele solitare, cât și pe cele comune. În *Evadare tăcută. 3000 de zile singură în închisorile din România* ea vorbește despre loviturile peste tălpi ce îi erau aplicate cu o curelușă la capătul căreia se afla o cataramă mare de metal pentru că este văzută stând așezată sau pentru că pur și simplu stă și nu merge, ea fiind pedepsită timp de câteva zile să meargă încontinuu în cele 17 ore din 24:

„Unul dintre paznici mă biciuiește. Tălpile picioarelor. Cu toată puterea. Cu centironul de piele. Din piele groasă. Cu cataramă mare de metal. Cu centironul său de metal îmi biciuie tălpile picioarelor. Șocuri de durere. Valuri de durere. Corpul îmi zvâcnește. Ceilalți doi paznici îmi apucă umerii. Unul la dreapta. Altul, la stânga. Mă mențin cu toată puterea lor. Asta este tot.” (Constante 1992)

Cruzimile la care este supusă Lena Constante sunt din ce în ce mai crunte: șuvițe din păr îi sunt smulse una câte una, încât simte că pielea capului îi ia foc de durere și își privește cu regret și durere chinuitoare părul aruncat la gunoi, șuviță cu șuviță. Aici nu doar faptele dor, ci și cuvintele, căci protestele îi aduc noi maltratări.

Annie Samuelli relatează și ea cazuri de suferință solitară îndurate de una dintre colegile ei și face, de asemenea, referire la faptul că în perioada de doi ani de interogatoriu și ea a fost bătută. Această tânără, care nu apucă să își spună numele pentru că va fi mutată, este abia în a doua zi de la arestare și trupul ei este plin de umflături roșii, care o împiedică să se odihnească. Cele relatate sunt într-adevăr dovada că torționarii erau cu desăvârșire inumani, iar cei chinuți adevărați martiri: după ce i se pun ochelari negri pentru a nu vedea unde este dusă, ea este împinsă cu brutalitate pe scări:

„[...] când am ajuns jos, am căzut și alții care mă așteptau probabil mi-au dat cu piciorul până m-am rostogolit pe podeaua de piatră, total aiurită și îngrozită. Nici nu am apucat să-mi trag bine sufletul, că mi-au legat încheieturile mâinilor de genunchi cu niște curele de piele care-mi tăiau carnea (uite semnele). Pe urmă mi-au trecut o prăjină pe sub coate și genunchi și m-au atârnat cu cele două capete ale prăjinii de un fel de aparat ca o capră pentru sărituri. Capul îmi bălângănea înainte și înapoi în timp ce picioarele atârnav în jos în față. Arătam probabil ca o pasăre pusă la frigare.” (Samuelli 1993: 9)

Cam astfel se derulau numeroase zile de interogatoriu pentru cele mai multe dintre deținute. Torturi neînțelese, inventate de minți bolnave și care le vor distruge pentru totdeauna. Nepermisul devine astfel permis, iar cei asupriți nu au niciun drept la replică și nicio posibilitate de scăpare, zidurile strâng cu putere, nimicind suflete și trupuri, lăsând urme amare în memorie și cicatrici profunde în suflet. Devine dureroasă nu doar durerea fizică resimțită în urma acestei forme de tortură extremă, dar și singurătatea în care ea este primită. În ciuda acestor abuzuri ale puterii, regimul comunist își vedea în continuare liniștit de exercitarea puterii, sfidând legile umanității și ignorând martorii oculari din rândul deținuților. Cu toate acestea, deținătorii puterii nu au curajul de a interveni la fel de agresiv în celulele comune. Din păcate, nici aici nu încetează agresiunile, însă sunt aplicate sub forma unor pedepse pe care deținutele și le merită pentru că au încălcat regulile interne. Astfel, printre cele mai grave pedepse la care sunt supuse deținutele, chiar sub ochii colegelor, se numără aplicarea cătușelor la două deținute simultan, așezate spate în spate și, de asemenea, aplicarea măștii de gaz pentru a le (semi)asfixia.

Pentru o *poștă*, deși negăsită de paznice, este legată cu un lanț gros de fier cu lacăt de una dintre colege pentru douăzeci și patru de ore, cu „umerii aproape de dislocare, încheieturile rănite de inelele lanțului, degetele încă amortind, oboseala picioarelor care abia mai aveau forță să ne susțină” (Constante 1996: 174). Relatarea mărturiilor se face cu greu, căci Lena Constante alege să

exprime și acele suferințe intime și uneori considerate rușinoase. Ea relatează cum, astfel imobilizate, cele două erau duse de colege pentru a-și face necesitățile și ajutate. În astfel de situații de suferință grupul devine și mai compact, iar toate deținutele ca martore ale profunde suferințe aleg să fie de partea victimei, ajutând-o fiecare cum poate. Aceste ore de durere sunt atât de chinuitoare, încât nici măcar nu pot fi transpuse în cuvinte. Durerea devine din ce în ce mai chinuitoare, iar cele două victime din ce în ce mai incapabile de a se descurca singure, astfel apare dependența de celulă. Măinile le sunt umflate și amorțite, încât nici măcar lingura nu o pot ține singure și astfel sunt hrănite de cele ce le privesc cu milă și înțelegere, le sunt alinate durerile prin aplicarea de comprese reci pe fețele lor tumefiate. Își petrec noaptea legate cu cătușe una de alta, inelele le-au lăsat urme violete, iar durerea le secătuiește întreaga ființă. Durere extremă, durere provocată de oameni, durere care distruge nu doar trupul, ci și psihicul și spiritul, căci a te vedea dezumanizat, legat ca o vită sau aruncat ca un cadavru este peste puterile oricui.

Aici totul este defectuos, alimentația, igiena, hainele, condițiile precare, toate vin să muteze aceste biete corpuri pas cu pas, iar bătaia este cea care le îndreaptă spre moarte. Detenția nu afectează doar sufletele, ci și corpurile, aceste părți vizibile ale umanității, aceste extensii ale sufletului fără de care diferența de la individ la individ nu se poate realiza. Toate devin o masă compactă, la fel de murdare, transpirate și subnutrite ele se afundă împreună în această tristă decorporalizare prin pierderea feminității. Între zidurile închisorii își pierd părul, dinții, îmbătrânesc prematur. Din păcate însă, acest înveliș corporal, deficitar îngrijit, le afectează extrem din punct de vedere psihic.

Totuși pentru cei mai mulți dintre paznici ele sunt niște „biete corpuri”, pe care le pot poseda după bunul plac. Cele care și-au mai păstrat o urmă de frumusețe în trup și chip sunt violate la propriu sau le este violată doar intimitatea. Astfel, atunci când se spală, când se schimbă sau când merg la dușuri sunt privite cu ochi lacomi ca niște prăzi ușoare aruncate în cuști. Apare astfel o problemă de percepere a propriei corporalități, să te bucuri că ți-ai pierdut feminitatea pentru a nu mai fi abuzată fizic sau să suferi când îți vezi trupul îmbătrânit și să încerci să ți-l păstrezi.

Desigur, problemele corporalității nu se rezumă doar la pierderea feminității, ci și la o altă mult mai gravă, aceea de sănătate. Lena Constante se va îmbolnăvi de TBC, Adriana Georgescu de anemie, dar și de nevroze. Corpurile umane își cer drepturile, deși ele nu mai sunt dorite a fi în rândul celor mulți și acceptați de societate. Efectele torturilor fizice sunt extrem de puternice asupra fiecăreia dintre ele, pentru că, inventate de minți monstruoase, aceste forme de tortură sunt aplicate deținutelor prin metode extrem de dureroase. Corpul devine pentru puține dintre ele un element ce le ajută să supraviețuiască, pentru cele mai multe constituind de fapt un punct vulnerabil prin care pot fi manipulate. Durerea, frigul, foamea, oboseala, setea, căldura, toate vin pentru a le dărâma corpurile pas cu pas.

Așadar, aceste forme de tortură fizică sunt aplicate în mod direct asupra corpului, însă ele au efecte asupra întregii structuri morale a celui torturat. Conștientizarea propriei degradări corporale atrage după sine depresia, incapacitatea de ancorare în realitate, prin dorința de creare a unei lumi paralele, unde lucrurile stau altfel. Efectele urmărite de sistem sunt atinse, iar deținutele devin obiectele acestei ample torturi. Prin toate aceste forme de tortură se încearcă distrugerea stimei de sine și anihilarea personalității, prin degradarea propriului concept de corporalitate.

Referințe bibliografice:

- CONSTANTE, Lena 1992: *Evadare tăcută. 3000 de zile singură în închisorile din România*, București, Editura Humanitas.
- CONSTANTE, Lena 1996: *Evadare imposibilă. Penitenciarul de femei Miercurea-Ciuc 1957-1961*, București, Editura Florile Dalbe.
- GEORGESCU, Adriana 1999: *La început a fost sfârșitul*, București, Fundația Culturală Memoria.
- GUINZBOURG, S. Evguenia 1980: *Le vertige, Tome 1*, Paris, Editions du Seuil.
- NANDRIȘ-CUDLA, Anița 1991: *20 de ani în Siberia: destin bucovinean*, București, Humanitas.
- SAMUELLI, Annie 1993: *Zidul despărțitor*, Timișoara, Editura de Vest.

STRĂMOȘII VODEVILULUI ȘI PROMOTORII CARUSELULUI ZEN

Andrei MOCUȚA
(Universitatea de Vest din Timișoara)

The Forbears of Vaudeville and Promoters of the Zen Carousel

The present paper explores the geographical, ethnic and social background of one of America's most popular writers: Jerome David Salinger. Despite his popularity, he was not the most prolific American writer. Salinger published one novel and several short stories collections between 1948 and 1965. Because of his insistence on protecting his privacy, there is not much personal information available on him afterwards. This is one of the reasons why critics and editors tend to create false myths and profiteer from Salinger's genuine talent. What is most intriguing about his writings is that some of the readers consider them funny, others – the saddest ever written. Salinger's teasing his readers is, perhaps, the secret of his huge popularity. Because he is, in terms of his style, as unfathomable as the Sphinx and the picture of Mona Lisa, no critic has managed so far to accurately depict the inner message of his stories: is it one of hope or is it one of sorrow? Neither, nor. Above all, Salinger is the biggest liar in the book and the "cock-and-bull" stories that his characters must perform are "the jokes that hide the suffering", the suffering of a young talented writer whose story will be revealed in the following lines.

Keywords: *Salinger family, converging points, Jewish and Irish origins, self-reference, spiritual character, Zen Buddhism and Mystical Catholicism*

Încă de la începuturi, neamul Salingerilor s-a regăsit în diferite puncte de convergență. Mai precis, începând cu anul 1831, satul Sudargas, un shtetl evreiesc de la granița polono-lituaniană, atestă primele mărturii ale existenței familiei Salinger. Hyman Joseph Salinger nu a zăbovit prea mult în Sudargas și, mânat de ambiție, o trăsătură comună a neamului său, a căutat un loc mai prosper, visând să își găsească jumătatea într-o familie avută. A întâlnit-o în orașul lituanian Taurage, unde a și rămas toată viața, stingându-se cu doar nouă ani înaintea nașterii strănepotului, nimeni altul decât Jerome David. J. D., la rândul său, l-a imortalizat în scris, cititorii atenți recunoscându-l pe străbunic în pielea lui Zozo, „faimosul clovn, evreu polonez, care până la sfârșitul vieții avea pasiunea de a se arunca de la mari înălțimi în butoaie cu apă” (Salinger 2002: 137).

Adevărata aventură a familiei Salinger începe abia în 1881, an al foametei, când Simon F. Salinger, fiul lui Hyman Joseph, își părăsește familia și fuge în Statele Unite. Destinele se intersectează și întâlnește o imigrantă lituaniancă, Fannie Copland, pe care o ia de soție și se stabilesc la Ohio. Fannie îi oferă cinci copii, al doilea dintre ei Solomon, nimeni altul decât tatăl lui Jerome David. Spre deosebire de Hyman Joseph, Simon apucă să își cunoască nepotul, căruia îi va transmite longevitatea. Simon se stinge în 1960, la foarte puțin timp după ce împlinește suta de ani, în timp ce J. D. trăiește la rândul lui nouăzeci și unu de ani. Nici Simon nu scapă de lupa satirică a nepotului, cititorii romanului *De veghe în lanul de secară* îl vor recunoaște în bunicul emblematic al lui Holden Caulfield, care citește cu voce tare semnele de circulație când merge cu autobuzul.

Prin clovnul Zozo și bunicul lui Holden, înțelegem de ce Jerome David alege amestecul de origini evreiești și irlandeze atunci când începe să scrie saga familiei Glass. Tradiția implicării acestei familii numeroase în teatrul radiofonic nu e lucru întâmplător. Predecesorii lor, atât cei irlandezi, cât și cei evrei, au fost maeștrii în arta vodevilului, prin reprezentațiile pe care le dădeau în spectacolele de stradă și prin varieteturile de circ. Fără îndoială, talentul actoricesc de care dau dovadă, fără excepție, frații și surorile Glass sunt rezultatul fundalului lor etnic.

De asemenea, predilecția lui Seymour pentru diversele forme de misticism și ezoterism, de la practica meditației transcendente, la vorbitul în parabole și la scrierea de haiku-uri, își

trage seva din sângele lui semitic. Jerome David a dezvoltat o afinitate pentru aceste grupuri etnice nu numai datorită propriilor rădăcini, ci mai degrabă fiindcă evreii și irlandezii sunt văzuți ca principali deținători ai poeziei autentice și profetiei din tradiția iudeo-creștină (Bloom 2011: 10).

Originile evreiești ale familiei Salinger se diluează puțin atunci când Solomon se căsătorește cu Marie Jillich, o americană din Iowa. Mai întâi Doris, apoi la șase ani distanță Jerome David (alintat Sonny), întregesc arborele genealogic al familiei Salinger. Nașterea lui Sonny e una simbolică pentru Marie, ea alegând atunci să îmbrățișeze iudaismul și să schimbe numele în Miriam, după sora lui Moise. La fel, personajele lui Salinger provin din fundaluri asemănătoare, familiile Glass și Tannenbaum de mai târziu sunt recunoscute pentru moștenirea lor jumătate creștină, jumătate evreiască. Tatăl lui Holden Caulfield a fost și el cândva catolic, dar s-a lăsat.

În paragraful introductiv din romanul *De veghe în lanul de secară*, Holden refuză să vorbească despre trecutul părinților, care „ar face două hemoragii de persoană dacă povestesc ceva intim despre ei. Sunt sensibili la așa ceva, mai ales tata. Cumsecade cât cuprinde și alea-alea, nu zic nu, dar și sensibili ca naiba.” (Salinger 2005: 5). Atitudinea evazivă a lui Holden e preluată direct din comportamentul părinților lui Salinger. Solomon și Miriam rareori discutau cu copiii lor despre trecut și această atitudine a generat o atmosferă de secretomanie, transformându-i pe Sonny și Doris în persoane extrem de retrase. Această atitudine îl va marca pe Jerome David pentru tot restul vieții, el trecând prin diverse stadii ale secretomaniei, până la izolarea totală.

Chiar dacă nu s-a înțeles niciodată cu tatăl lui tocmai din lipsa atenției primite, atitudinea austeră și neafectivă a lui Solomon îi este indusă atunci când va avea la rândul lui copii. În schimb, a fost copleșit de iubirea lui Miriam, drept care i-a și dedicat romanul de debut. În ciuda faptului că nu reușea să îi transmită fiului bunele sale intenții, Solomon s-a zbatut să-i asigure un viitor stabil și o educație pe măsură. De-a lungul relației lor zbuciumate, a făcut totuși un gest demn de un tată adevărat. Anii '30 n-au fost deloc favorabili evreilor de pretutindeni, cu precădere în Statele Unite. Mulți americani puneau prăbușirea economică în cărucia bancherilor lacomi, marginalizând evreii la toate nivelurile posibile. Educația nu făcea nici ea excepție.

Atunci când Sonny a avut interviul de admitere la Academia Militară din Valley Forge, Solomon a realizat că o eventuală prezență a lui acolo ar fi periclitat șansele fiului. Chiar dacă ținea de mândria lui și ar fi putut fi condamnat de semenii lui că își neagă religia, a trimis-o pe Miriam să-l însoțească pe tânăr. Astfel, nicio altă dovadă de iubire pentru fiul lui nu a fost mai grăitoare decât *absența* lui din acea zi. Drept recompensă, băiatul a fost admis.

Deoarece mama lui l-a înțeles mereu și a crezut în talentul lui până la capăt, Jerome avea pretenția aceleiași atitudini și din partea străinilor, iar atunci când nu o primea devenea extrem de caustic și nerăbdător. De aceea, mulți cadeti de la Valley Forge nu îi tolerau „atitudinea snoabă de new yorkez”. Singur și fără sprijinul mamei, s-a refugiat în sarcasm și detașare de ceilalți, atitudine care nu l-a făcut prea popular acolo. L-a făcut, în schimb, în scris. Unele voci susțin că Valley Forge a fost mediul care avea să inspire romanul lui publicat aproape douăzeci de ani mai târziu (Slawensky 2010: 12).

Astfel că Academia Militară era echivalentul școlii pregătitoare Pencey, iar colonelul Baker îi ține locul domnului Thurmer, directorul lui Pencey, ambii culegători de fonduri foarte avizi. Lungile după-amiezi la ceai la instructorul de limba engleză l-au inspirat pe profesorul lui Holden, Spencer. Colegul de cameră al lui Holden a fost inițial un cadet în carne și oase, pe nume tot Ackley. La multă vreme după publicarea romanului, cel mai bun prieten al lui Ackley a negat vehement că acesta ar fi avut în vreun fel comportamentul personajului. În ultimul rând, legenda studentului care a sărit pe geam la Pencey a fost coroborată de un eveniment asemănător la Valley Forge, puțin înaintea înrolării lui Salinger.

După doar un an, renunță să mai continue studiile la Universitatea din New York, motivând că l-a plictisit suficient de mult excesul de disciplină de care a avut parte în cei doi ani absolviți la Valley Forge. Aici intervine un prim episod important. Dorește să ia contact cu

ținuturile natale ale familiei sale îndepărtate și, trimis de tatăl său ca translator pentru partenerul său de afaceri și exportator de șuncă, Oskar Robinson, face cunoștință pentru prima dată cu originile poloneze ancestrale. Împătimit de jocurile de noroc din cazinouri, lui Robinson îi cedează inima tocmai când câștigă potul cel mare, astfel că îi revine lui Salinger datoria de a continua afacerea cu șuncă. E obligat să experimenteze munca de jos din abator, măcelărind dimineată de dimineată porci meniți să ajungă în conserve de picnic în supermarketurile americane.

Chiar dacă pentru el a fost o experiență descurajantă (văzută oarecum ca o pedeapsă fiindcă nu a terminat studiile), orașul polonez Bydgozcz e foarte mândru de contactul cu Salinger. Se intenționează onorarea scriitorului printr-un festival anual și plasarea unei statui în locul unde a muncit în 1937, astăzi un mare centru comercial. Conform ziarelor locale, un model inițial al statuii a fost deja ales în 2009, reprezentându-l pe Salinger într-un lan de secară. (Slawensky 2010: 17)

Episcul din Polonia îl motivează pe tânărul Jerome David să se înscrie pentru a doua oară la facultate, de data aceasta la Universitatea din Columbia. Aici urmează un curs de proză scurtă ținut de Whitt Burnett, redactorul revistei *Story*. Relația se va dovedi crucială pentru viitorul lui Salinger. Impresionat de talentul „tânărului din ultimul rând”, Burnett îi publică în premieră în revista *Story* o nuvelă, intitulată *Tinerii* (*The Young Folks*). Totuși, el nu îl răsfăță și-l obligă să muncească pentru atingerea propriului succes. La sugestia lui, Salinger începe să scrie două feluri de proză, una comercială și alta care îndeamnă cititorul la introspecție. Era un compromis obligatoriu dacă dorea să rămână în lumina reflectoarelor și să aibă propria satisfacție în același timp.

Adesea recunoscut pentru atitudinea autoironică, publică în 1941 povestirea *Inima unei povești frânte* (*The Heart of a Broken Story*), care nu este nici mai mult, nici mai puțin decât o tentativă de satirizare a povestirilor scrise la comandă pentru revistele comerciale. O proză înțepătoare care parodiază nu doar poveștile de dragoste, ci și filmele cu gangsteri populare la acea vreme. Nu în ultimul rând, are un mesaj autoreferențial care, dincolo de ironia debordantă, îi amintește autorului dilema serioasă în care se află: să tindă către calitate sau să țină de vandabilitate. Salinger încearcă să rezolve această dilemă și să exprime filosofia lui despre scris în proza care avea să fie dezvoltată peste zece ani în cea mai de succes scriere a sa: *De veghe în lanul de secară*.

Punctul ei de pornire se numește *Mică revoltă pe Madison* (*Slight Rebellion Off Madison*¹) și îl regăsește pe eroul cult, Holden Caulfield, râvnind lucrul pe care îl urăște cel mai mult. Este momentul lui de conștientizare că trăiește într-un sistem închis, într-o lume plină de compromisuri și că el însuși este întemnițat de limitele propriei experiențe. Sally Hayes, care apare și în roman, e descrisă ca fiind superficială și preocupată doar de chestiunile legate de modă. E foarte mulțumită de ea însăși. Pe de altă parte, Holden e mult prea introspect și complicat ca să accepte totul de-a gata. Cele două personaje întrupează cele două atitudini la pol opus ale autorului referitoare la scris și întrupează tristețea metaforică din finalul povestirii: deși urăște autobuzul, simbol al normalității, Holden e dependent de el. Salinger e un scriitor căruia îi place să se confeseze cititorului, drept care povestirea poate fi citită și ca o explicație a frustrării resimțite de el în acel moment.

Mică revoltă pe Madison a fost la un pas să apară în cea mai importantă revistă de atunci, „The New Yorker”. Ghinionul ei a fost că s-a intersectat cu bombardamentul japonez din Pearl Harbor, din 7 decembrie 1941. Reevaluând starea generală după atac, redactorii au hotărât să suspende povestirea pe o perioadă nedeterminată, argumentând că țara nu avea nevoie în acel moment de lamentările frivole ale unui tânăr revoltat. Națiunea era în stare de urgență și începea să înroleze tineri. Salinger nu a făcut excepție.

Canonul vieții militare pare total opus scriitorului, mai degrabă recunoscut prin atitudinea rebelă, singurătatea și individualitatea sa exacerbată. Totuși, Salinger a dezvoltat în armată o

¹ Povestirea a apărut în antologia editată de David Remnick, *Wonderful Town: New York Stories from the New Yorker*, New York, Random House, 2000.

fascinație pentru rânduială, ceea ce l-a determinat să caute înțelesuri în spatele întâmplărilor arbitrare. Mai mult, în ciuda reputației lui tinerești de a cădea în apatie, a devenit un autodidact în disciplina scrisului, care l-a ajutat ulterior să își îndeplinească datoriile de recrut. Armata va avea un efect puternic asupra scrisului său. E pentru prima oară când devine conștient că trebuie să își ajusteze el comportamentul față de ceilalți, nu invers. Fiecare persoană pe care o intersecta contribuia la noua lui viziune asupra oamenilor, care a avut un efect consistent și asupra afinităților sale literare. Și datorită educației serioase primite la Academia Valley Forge era mai împăcat cu rutina militară ca niciodată și a început să lege prietenii cu oameni cu care nu ar fi făcut-o niciodată ca civil.

Armata a contribuit foarte mult la rezolvarea enigmei scriitoricești a lui Salinger. Odată cu renunțarea la egoism, începe să scrie o proză cu un accentuat caracter introspectiv, a cărei substanță se regăsește în cele mai simple fapte. Odată cu anul 1944, se specializează în crearea personajelor înzestrate cu cele mai mici, aparent nesemnificative gesturi. Noblețea regăsită în simplitate nu numai că a devenit o filozofie autoconștientă, ci și o forță a scriiturii lui (Slawensky 2010: 77). E un prim pas către doctrina vedică, pe care, odată ce o îmbrățișează, îi schimbă definitiv atât raportarea la confracți, cât și la propria scriitură.

Niciodată până acum Salinger n-a mai împărtășit nimănui credința că oamenii sunt nobili prin natură. În primele povestiri, majoritatea personajelor lui sunt indivizi vicioși, fără drept de salvare. Rareori le-a dat autorul șansa de a se ridica deasupra condiției lor. Cel puțin în timpul experienței militare, evoluția prozei sale constă în confruntarea dintre protagoniști și propria lor moralitate. Salinger a întâlnit pe parcursul stagiului militar suficiente cazuri de eroism discret cât să învețe din ele. Mesajul transmis cititorului e cât se poate de limpede: un personaj care devine un erou întruchipează o inspirație, în timp ce unul care devine corupt e o lecție.

Prima proză cu problematică spirituală o scrie în timpul asaltului din Normandia și se numește, sugestiv, *Un băiat în Franța* (*A Boy in France*¹). Povestea curge în surdină și surprinde momentul în care un soldat epuizat de luptă se odihnește într-un tranșeu. E pentru prima dată când un personaj al lui Salinger atestă existența lui Dumnezeu și în același timp îl face pe autor conștient de propria căutare. Soldatul e mușcat de o furnică roșie și în tentativa de a-și anihila atacatorul își amintește bătălia în care și-a pierdut unghia de la deget. Își ascunde degetul vătămat sub pătură și recită, ca pe o mantră interioară, o listă cu dorințe, care pe moment opresc războiul și îl transportă acasă, unde unghia îi este vindecată în mod miraculos. Salinger păstrează intenționat identitatea soldatului secretă până la sfârșit, când cititorii realizează că îl cunosc deja dintr-o poveste precedentă: Babe Gladwaller. Deznodământul îl surprinde pe Babe desfăcând și recitind scrisoarea, singurul element care îl leagă fizic de casă, primită de la sora lui mai mică, Mattie. Pentru Salinger, întâmplările de pe front servesc adesea ca obiect de iluminare pentru eroii săi. Totuși, în 1944, percepția lui despre Dumnezeu era încă destul de abstractă. În singurătatea tranșeului, Babe nu are nicio revelație mistică, însă îl percepe pe Dumnezeu prin frumusețea și inocența surioarei lui.

În *Seymour: o prezentare*, una dintre ultimele scrieri ale lui Salinger, e o scenă în care cei doi frați emblematici ai familiei Glass, Seymour și Buddy, joacă un joc cu bile. Seymour stă într-un echilibru perfect, ținând cu finețe o bilă în mână, privindu-și fratele cu dragoste. E pe cale să îl instruiască pe Buddy cum să-și elibereze, odată cu acea bilă, propria voință și sinele fals, în așa fel încât să găsească intervalul perfect de conectare cu energiile subtile ale universului. Dacă la acea vreme, scriitorul avea deja perfectată propria artă prozaică, *Oceanul plin cu mingi de bowling* (*The Ocean Full of Bowling Balls*), rămâne probabil cea mai bună povestire a lui nepublicată în revistă și neantologată în volum². O scenă asemănătoare cu cea din *Seymour: o*

¹ Povestirea a apărut în antologia editată de Ben Hibbs, *Post Stories 1942-45*, New York, Random House, 1946.

² *The Ocean Full of Bowling Balls* trebuia să apară inițial în revista de modă „Harper's Bazar”, dar Salinger a retras-o înainte de publicare. Povestirea este disponibilă doar la biblioteca Universității din Princeton, autorul specificând că ea poate fi publicată doar la 50 de ani după moartea lui. De asemenea, în această povestire, Allie Caulfield este cunoscut drept Kenneth.

prezentare are loc, de data aceasta, între frații familiei Caulfield: Vincent și Allie; cel din urmă, fratele atât de îndrăgit de Holden, mort de leucemie în 1946 și pomenit în *De veghe în lanul de secară*. Holden lipsește, fiind plecat în armată, la fel ca Salinger la acea vreme. Din ecuație nu lipsește adorabila lor surioară, Phoebe, acum bebeluș, și care apare la finalul poveștii.

Oceanul plin cu mingi de bowling e primul studiu aprofundat de personaje și continuă tradiția povestirilor cu caracter spiritual începută odată cu *Un băiat în Franța*. De altfel, cele două au fost scrise la un an distanță. Allie este primul copil iluminat al lui Salinger, urmat ulterior de Seymour și Teddy. De asemenea, povestirea relatează ultima zi din viața lui Allie, narată de un Vincent la vârsta majoratului. El începe prin descrierea fratelui mai mic, de 12 ani, drept un tânăr contemplativ, sensibil și inteligent. La fel ca în romanul narat de Holden, Allie are un păr roșu atât de vibrant încât poate fi zărit de la cea mai mare distanță. Cele două iubiri ale lui au fost dintotdeauna literatura și baseballul și le-a unit scriindu-și versuri pe mănua de baseball, ca să le poată citi în timp ce e pe teren.

Autorul folosește tehnica *mise en abyme* și îl înfățișează pe Vincent Caulfield drept un tânăr scriitor aspirant, care îi citește lui Allie o povestire asemănătoare cu cea scrisă de însuși Salinger, intitulată *Jucătorul de popice* (*The Bowler*). E povestea unui om a cărui soție nu-l lăsa să facă nimic din ce dorea. Nu avea voie să asculte rubrica sportivă la radio, să citească reviste cu cowboy ori să își satisfacă plăcerile. Singurul lucru pe care soția îi permitea să-l facă era să meargă să joace popice, o dată pe săptămână, miercurea. Timp de opt ani, în fiecare miercuri, bărbatul își lua mingea de bowling din dulap și ieșea. Într-o zi, el moare. Soția lui îi vizitează cu fidelitate mormântul în fiecare luni și îi aduce gladiole. O singură dată merge într-o miercuri și găsește un buchet de violete pe mormânt. Întreabă înmormântatul cine a lăsat violetele. El îi răspunde că aceeași femeie care le lasă în fiecare miercuri, probabil nevasta mortului. Furioasă, se întoarce acasă și în aceeași noapte vecinii aud zgomot de sticlă spartă. Dimineața, ei văd pe peluza femeii o minge de bowling, printre cioburi de geam.

Există indicii care sugerează dimensiunea spirituală puternică a acestei proze. Într-una din intervențiile sale finale, Allie îl întreabă pe Vincent: „Când te uiți la Phoebe în leagăn, nu ești nebun după ea? Nu ai impresia că ești chiar ea?” Allie nu vorbește doar de iubirea pentru Phoebe, ci exprimă ideea de unicitate, de identificare cu propria lui soră. Această iluminare îi permite să își accepte propria moarte, știind că va supraviețui prin frații și surorile lui. Este o experiență similară cu cea pe care Babe a avut-o cu Mattie. O epifanie ce reamintește de filozofia Vedelor. Allie e un simbol al echilibrului perfect, același echilibru pe care îl are Seymour când îl învață pe Buddy jocul cu bile. Nu datorită dexterității mânuirii bilei, ci a aprofundării a ceea ce ambele secvențe reprezintă: acceptarea de a elibera în schimbul unei conexiuni care poate transcede și moartea.

Reîntors acasă, la finele războiului, anul 1946 îl surprinde pe Salinger tratându-și sechelele și angoasele suferite acolo cu două elemente care, de acum încolo, îi vor marca viața: budismul zen și catolicismul mistic. El nu a fost modelat de aceste două religii, le studia și aplica fiindcă îi confirmau o credință ce se afla în armonie cu propriul canal de rezonanță sufletească. Îi reafirmau micile stări de iluminare pe care le-a experimentat în cele mai cumplite momente pe câmpul de bătaie. Zen e un curent atractiv datorită importanței pe care o acordă conexiunii umane și echilibrului, teme de referință în proza lui. Studiul acestor credințe a dezvoltat în Salinger sentimentul datoriei de a oferi iluminare prin opera sa. Conform revistei „Time” (2010: 148), începând cu finele lui 1946, Salinger le împărțea liste de lectură cu material zen tuturor femeilor cu care ieșea. Era, probabil, metoda lui de a le măsura nivelul de spiritualitate.

Explorarea budismului zen a devenit din ce în ce mai intensă atunci când era pe cale să finalizeze romanul *De veghe în lanul de secară*. S-a împrietenit în 1950 cu Daisetz T. Suzuki, renumitul autor și maestru zen, a cărui viziune de contopire a misticismului creștin în doctrina zen corespundea cu cea a lui Salinger: „Așa cum îl percep eu, Zen este liantul fundamental dintre filozofie și religie... Așadar Zen nu e doar izvorul gândirii budiste și al vieții; este la fel de viu în creștinism, islamism, taoism, și chiar în confucianismul pozitivist... Zen trezește sentimentul religios și dă viață intelectului.” (Gwynn, Blotner 1959: 43)

Pentru scriitor, convingerea că arta se intersectează cu spiritualitatea a rezultat într-o atitudine, la propriu, meditativă față de scris. Scrisul ca meditație necesită izolare și concentrare totală. Odată ce a îmbrățișat această metodă, a început să înțeleagă că forfota publicității și faima îl împiedică să își desfășoare atât munca, cât și rugăciunea. Meditația cere ca prim pas desprinderea de propriul sine. Pentru el, promovarea agresivă a unei cărți ce a fost scrisă în echilibrul perfect dintre inspirație artistică și meditație transcendențială echivalează cu cererea de drepturi de autor pentru rugăciuni.

Titlul *De veghe în lanul de secară* a fost inspirat din melodia lui Robert Burns, *Comin' Thro' the Rye*, ale cărui versuri nuanțează noua poziție de ermit, adoptată de Salinger, încifrată cu dibăcie în dialogul, din punctul culminant, dintre Holden și Phoebe:

„- Știi cântecul ăla, *Dacă cineva prinde pe cineva venind prin secară*? Mi-ar plăcea...

- E *Dacă cineva se întâlnește cu cineva venind prin secară*! mi-a spus Phoebe. E o poezie. De Robert Burns, să știi.

Avea dreptate. Așa e, *Dacă cineva se întâlnește cu cineva venind prin secară*. Doar că atunci nu știam.

- Credeam că e *Dacă cineva prinde pe cineva venind prin secară*, i-am răspuns. În fine, îmi tot imaginez o mulțime de copii care joacă un joc într-un lan întins de secară. Mii de copilași și nimeni prin preajmă – nimeni mare, vreau să spun – în afară de mine. Și eu stau în picioare pe buza unei stânci scrântite. Ce am de făcut, trebuie să *prind* pe oricine ar trece dincolo de stâncă. Adică, dacă aleargă și nu se uită pe unde merg, trebuie să apar de undeva și să îi *prind*. Asta-i tot ce aş face toată ziua. Aș sta de veghe în lanul de secară. Știu că-i o nebunie, dar e singurul lucru pe care mi-ar plăcea cu adevărat să-l fac. E o nebunie, știu.” (Salinger 2005: 227)

Înlocuind *Dacă cineva se întâlnește cu cineva venind prin secară* cu *Dacă cineva prinde pe cineva venind prin secară*, Holden schimbă semnificația cântecului. Actul de a „prinde” copiii în pericol să cadă în prăpastie (și, eventual, în maturitate) înseamnă să intervină salvându-i și anticipându-le mișcarea. A „întâlni”, versiunea corectă, înseamnă a intersecta, a sprijini și a împărtăși. Valoarea semantică a acestor cuvinte se învâрте în jurul *conexiunii umane* explicitate mai sus cu atâta simplitate de Allie și Seymour. Esența periplului lui Holden prin New York e descoperirea greșelii pe care a făcut-o când l-a citat greșit pe Robert Burns. Căutarea lui ia sfârșit atunci când conștientizează diferența dintre „a prinde” și „a întâlni”. Aceasta este revelația personală a lui Holden. Puterea cuvintelor lui Phoebe îl iluminează pe Holden. Prin conexiunea cu sora lui, el încetează să mai prindă și începe să întâlnească cu inima deschisă.

Singura ființă pentru care Holden acceptă compromisuri e Phoebe. Se compromite din iubire pentru ea. Dar compromisul lui nu trebuie înțeles ca predare sau renunțare, ci echilibru. Același echilibru pe care Seymour îl învață pe Buddy când se joacă cu bilele. Scena finală petrecută în vecinătatea unui carusel, ridică romanul la o valoare simbolică. Măreția ei e mai degrabă receptată de instinctul cititorului, decât transmisă prin textul narativ. Transformarea lui Holden se petrece la un nivel mult prea subtil pentru a putea fi transmisă cu forța în conștiința unui cititor neatent. Salinger nu are nevoie să țină o predică despre zen, echilibru sau iubire. Succesiunea frazelor și a micilor observații curg în aceeași direcție cu mișcarea caruselului, dând scenei greutatea și valoarea necesare:

„M-am dus și m-am așezat pe o bancă și ea s-a dus și s-a suit pe platforma caruselului. A luat-o de jur-împrejur. Adică a dat roată la toată mașinăria aia. Apoi s-a suit pe un cal mare și ponosit, de culoare maro. După aia caruselul a pornit și m-am uitat la ea cum se învâрте, iar și iar. Mai erau vreo cinci-șase copii care se dădeau călare și caruselul cânta *Smoke Gets in Your Eyes*, foarte ritmat și cam aiurea. Toți copiii încercau să prindă inelul de aur, inclusiv Phoebe, și mă temeam c-o să cadă de pe căluț, dar nu am zis și n-am făcut nimic. Treaba cu copiii e că, dacă vor să prindă inelul de aur, trebuie să-i lași în pace și să nu le spui nimic. Dacă e să cadă, cad și gata. E o greșeală să le spui ceva.” (Salinger 2005: 275)

Holden o privește pe Phoebe cum se învârtă cu caruselul. În timp ce face asta, în el apar conexiuni sublime la toate nivelurile. Se conectează cu Phoebe și, făcând asta, se conectează spiritual cu Allie. Găsind-o pe Phoebe, îl eliberează pe fratele mort, Allie. Cel mai important, eliberându-l pe Allie, Holden se conectează cu el însuși.

Referințe bibliografice:

- BLOOM, Harold 2011: *J. D. Salinger's Short Stories*, New York, Infobase Publishing.
- GWYNN, Frederick L., BLOTNER Joseph L. 1959: *The Fiction of J. D. Salinger*, University of Pittsburg Press, Third Printing.
- HIBBS, Ben, *Post Stories 1942-45*, New York, Random House, 1946.
- REMICK, David, *Wonderful Town: New York Stories from the New Yorker*, New York, Random House, 2000.
- SALINGER, J. D. 2005: *De veghe în lanul de secară*, traducere de Cristian Ionescu, Iași, Editura Polirom.
- SALINGER, J. D. 2002: *Seymour: o prezentare*, traducere de Antoaneta Ralian, Iași, Editura Polirom.
- SLAWENSKI, Kenneth 2010: *J. D. Salinger: A Life Raised High*, West Yorkshire, Pomona Books.

MADAME DE STAËL, *REFLEXIONS SUR LE SUICIDE. NOTICE SUR LADY JANE GREY*

Ramona MALIȚA
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Madame de Staël, *Reflections on Suicide. A Note on Lady Jane Grey*

Lady Jane Grey's life story is an essay published in 1813, in Stockholm, at a time of tense relations between the author and Napoleon Bonaparte: shortly before, in 1810, one of the fundamental Staëlian essays, *About Germany*, had been banned from France and all printed copies burned. Attributed to the genre of critical and philosophical essays, *Reflections on Suicide* reveals aspects of the Protestant morality of Madame de Staël, who had been educated in this spirit (her father was a Protestant, a native of the canton of Vaud in Switzerland). The theological position against suicide in this essay is defined differently from that previously expressed in *Lettres sur Jean Jacques Rousseau*, in Madame de Staël's youth. Maturity and life experience had taught this woman writer to struggle against and have the courage to oppose herself and tyranny. To the Madame de Staël of the 1813-1815 diplomatic victories in Europe, suicide is an act of cowardice that goes against all Christian precepts. The translation proposed here is an excerpt from the last part of the essay, *The Story of Lady Jane Grey's Life*, which serves as an illustration of the theological and moral issues presented throughout the three chapters of the essay. It is the first time that this text has been translated into Romanian. I kept the original spelling of the English names, but I corrected an obvious error, overlooked in the text published in 1856, because of its anachronism: Queen Jane Grey of the Tudor Dynasty reigned for nine days in July 1553, not 1653, as it appears in the text chosen for translation.

Keywords: *Madame de Staël, Considerations about suicide, philosophical essay, Queen Jane Grey, Protestant morality*

Jalons d'histoire paralittéraire

L'essai de Madame de Staël *Réflexions sur le suicide* est paru en avril 1813, à Stockholm et il est dédié au Prince Bernadotte de Suède. L'essai a une structure tripartite :

1. un prologue, composé à son tour de *La lettre adressée à Son Altesse Royale le Prince Royal de Suède* (datée décembre 1812, Stockholm) et des considérations explicatives sur l'essai ;
2. trois sections qui donnent le contenu théorique de l'essai : *Quelle est l'action de la souffrance sur l'âme humaine ?*, *Quelles sont les lois que la religion chrétienne nous impose relativement au suicide ?* et *De la dignité morale de l'homme* ;
3. *Notice sur Lady Jane Grey* est la partie finale de cet essai. C'est une section applicative par rapport aux considérations morales, théologiques et philosophiques des trois chapitres mentionnés.

Le problème du suicide hantait Madame de Staël depuis sa jeunesse. Thème littéraire à la mode au XVIIIe siècle, il devient pour elle un problème trop réel, favorisé par ses malheurs. Les lettres à Narbonne¹ et à Ribbing² et surtout le livre *De l'influence des passions*³ en portent la

¹ Louis-Marie-Jacques-Amalric, comte de Narbonne-Lara (1755-1813). L'amant de Madame de Staël a été décrété d'accusation en 1792, il émigrera à Londres avec l'aide de celle-ci. Les deux enfants de la baronne Germaine de Staël, Louis-Auguste de Staël (1790-1827) et Albert de Staël (1792-1813) ont pour père ce comte de Narbonne-Lara.

² Le comte Adolphe Louis Ribbing de Leuven, 1765-1843, un autre amant de jeunesse de Madame de Staël.

³ Essai de jeunesse de Madame de Staël, publié à Lausanne en 1796, dont le titre complet est *De l'influence des passions sur le bonheur des individus et des nations*.

trace, ainsi que ses romans et ses pièces de théâtre. Delphine se tue, Corinne¹ se laisse mourir, Sapho², le personnage du drame homonyme, se tue elle aussi. C'est en ce temps douloureux de la vie de l'écrivaine, le moment où le suicide de Kleist³ produit une grosse impression, qu'elle se met à réfléchir aux problèmes moraux et religieux que pose le suicide. Prise d'un scrupule chrétien et éprouvant le besoin de se fortifier par la méditation, Mme de Staël réfute les arguments en faveur du suicide qu'elle avait adoptés autrefois.

Note sur le texte consulté pour traduction

Cette traduction suit de près le texte de Madame de Staël *Réflexions sur le suicide* du IIIe tome de l'édition de Madame de (Anne-Louise-Germaine), 1766-1817 ; Staël-Holstein, Auguste Louis, baron de, 1790-1827, éd. Necker de Saussure, Albertine-Adrienne, 1766-1841, Paris : Treuttel et Würtz, 1856⁴.

Les notes qui accompagnent le texte français nous appartiennent.

Cette traduction est la première moitié de la *Notice sur Lady Jane Grey*.

Ce morceau est pour la première fois traduit en roumain. Dans notre démarche traductive nous avons gardé l'orthographe originale des noms propres anglais, mais nous avons corrigé une erreur évidente qui apparaît dans le texte publié en 1856, édition consultée par nous pour cette traduction : la reine Jeanne Grey de la dynastie des Tudor a régné pendant neuf jours en juillet 1553, non pas en 1653. Garder la dernière année serait un anachronisme.

Notice sur Lady Jane Grey⁵

Lady Jane Grey était petite-nièce d'Henri VIII par sa grand-mère Marie, sœur de ce roi et veuve de Louis XII ; elle avait épousé Lord Guilford, fils du duc de Northumberland⁶. Ce dernier obtint d'Edouard, fils de Henri VIII, de l'appeler au trône par son testament en 1553, au détriment de Marie et d'Elisabeth⁷ : la première avait pour mère Catherine d'Aragon, et l'intolérance de son catholicisme la faisait redouter des protestants anglais ; la naissance de la fille d'Anne de Boleyn pouvait être attaquée.

Le duc de Northumberland fit valoir ces motifs auprès d'Edouard VI. Lady Jane Grey ne trouvant pas elle-même que ses droits à la couronne fussent assez valides, refusa d'abord

¹ *Delphine* et *Corinne ou l'Italie*, les deux romans les plus connus de Madame de Staël, qui font partie de la première vague du romantisme français.

² Le drame de Madame de Staël, publiée en 1811.

³ Heinrich Wilhelm von Kleist (1777-1811), poète et dramaturge allemand, proche ami de Madame de Staël et membre du cénacle littéraire de Coppet. C'est au bord du petit lac Wannsee (Kleiner Wansee) de Berlin que cet écrivain s'est suicidé d'une balle de pistolet après avoir tué Henriette Vogel (à sa propre demande), en novembre 1811. Ce suicide a moult affecté Mme de Staël.

⁴ Livre des collections de la Bibliothèque Nationale de New York.
Identifier-access: <http://www.archive.org/details/delallemagne09gergoog>. Identifier-archives: ark:/13960/t3ws8vf4r
. <http://books.google.com/books?id=pcMCAAAAYAAJ&oe=UTF-8>.

⁵ Lady Jeanne Grey (née en 1537, à Bradgate Park, près de la ville de Leicester – exécutée le 12 février 1554), règne sur le royaume d'Angleterre pendant à peine plus d'une semaine en juillet 1553, ce qui lui vaut le surnom de « reine de neuf jours ». Elle est la fille aînée d'Henry Grey, IIIe marquis de Dorset, et de son épouse Lady Frances. Par leur mère, Jeanne et ses deux sœurs étaient petites-nièces du roi Henri VIII d'Angleterre et descendantes de la Maison Tudor. Leur père descendait d'Elisabeth Woodville, l'épouse d'Édouard IV.

⁶ Jeanne souhaite se fiancer à Edward Seymour (1539–1621), comte de Hertford, fils aîné du Lord Protecteur et cousin du roi. Mais, dans le même temps, sa mère est en pourparlers avec le duc de Northumberland John Dudley, désireux de marier son propre fils Guilford. Jeanne s'alarme de l'union qui lui est proposée, car elle exècre les Dudley. Lady Frances, sa mère, parvient toutefois à « persuader » sa fille (qu'elle n'hésite pas à frapper pour l'occasion) et le mariage est finalement célébré le 25 mai 1553.

⁷ Jeanne Grey peut monter sur le trône anglais après que le roi Édouard VI, son prédécesseur, a déclaré illégitimes deux filles d'Henri, Marie et Elisabeth, afin d'éviter que le pays soit dirigé par une reine catholique. Édouard a en effet transgressé la loi anglaise en déshéritant Marie, et le roi n'avait pas encore seize ans à l'époque de sa mort (il était né la même année que Jeanne, sa seule parente protestante).

d'accéder au testament d'Edouard ; enfin les prières de son époux qu'elle aimait tendrement, et sur qui Northumberland exerçait un grand empire, arrachèrent à Lady Jane Grey le fatal consentement qu'on lui demandait. Elle régna neuf jours, ou plutôt son beau-père, le duc de Northumberland, se servit de son nom pour gouverner pendant ce temps.

Marie, la fille aînée d'Henri VIII, l'emporta malgré la résistance des partisans de la réformation¹ ; son caractère cruel et vindicatif se signala par la mort du duc de Northumberland, de son fils Guilford et de l'innocente Jane Grey. Elle n'avait que dix-huit ans quand elle périt, et déjà son nom était célèbre par sa profonde connaissance des langues anciennes et modernes² - on a des lettres d'elle en latin et en grec, qui supposent des facultés bien rares à son âge. C'était une personne d'une piété parfaite, et dont toute l'existence était empreinte de douceur et de dignité. Sa mère³ et son père insistèrent beaucoup tous les deux pour obtenir d'elle, malgré sa répugnance, qu'elle montât sur le trône d'Angleterre. La mère elle-même porta le manteau de sa fille le jour de son couronnement⁴ ; et le père, le duc de Suffolk, fit une tentative pour réveiller le parti de Jane Grey, lorsqu'elle était déjà dans les fers et condamnée à mort depuis plusieurs mois : c'est de ce prétexte que l'on se servit pour faire exécuter sa sentence, et le duc de Suffolk périt peu de temps après sa fille.

La lettre que l'on va lire pourrait avoir été écrite dans le mois de février 1554 : ce qu'il y a de certain, c'est qu'à cette époque, qui est celle de la mort de Lady Jane Grey⁵, elle entretenait de sa sa prison une correspondance suivie avec ses amis et ses parents, et jusqu'à son dernier moment son esprit philosophique et sa fermeté religieuse ne se démentirent point.

Lady Jane Grey au docteur Aylmers,

« C'est à vous que je dois, mon digne ami, l'instruction religieuse, cette vie de la foi qui peut seule se prolonger à jamais ; mes dernières pensées s'adressent à vous dans l'épreuve solennelle à laquelle je suis condamnée. Trois mois se sont écoulés depuis la sentence de mort que la reine a fait prononcer contre mon époux et contre moi, en punition de ce malheureux règne de neuf jours, de cette couronne d'épines qui n'a reposé sur ma tête que pour la dévouer à la mort. Je croyais, je vous l'avoue, que l'intention de Marie⁶ était de m'épouvanter par cette

¹ Cependant, Jeanne Grey se fait rapidement évincer par sa cousine Marie, qui la fait enfermer à la tour de Londres tout en semblant vouloir l'épargner. Marie la fait cependant exécuter en raison de la participation supposée de Jeanne à un complot contre la reine et de la révolte menée par son père, le duc de Suffolk.

² Lady Jeanne, en dépit de son jeune âge au moment de sa mort, avait déjà été repérée par ses contemporains comme une dame de bonne réputation. Elle est d'ailleurs décrite par les spécialistes de l'histoire de l'Angleterre comme un des esprits féminins les plus érudits du XVIe siècle. On lui enseigne très tôt les langues anciennes et contemporaines, ainsi que les vertus de la religion protestante.

³ L'enfance de Jeanne Grey est rendue difficile par une mère exigeante et volontiers abusive. Lady Frances tente en effet d'endurcir Jeanne, dont le comportement réservé et la soumission l'irritent, en la maltraitant. Privée d'amour maternel, sa fille se consacre aux livres. Cependant, elle ne se croit pas capable de satisfaire ses parents. En 1546, alors qu'elle n'a pas encore dix ans, ses parents en font une pupille de la reine Catherine Parr, la dernière épouse du roi Henri VIII. L'affection de Catherine aide Jeanne à s'épanouir enfin.

⁴ Quatre jours après le décès d'Édouard VI, le 6 juillet 1553, le duc de Northumberland proclame Jeanne reine d'Angleterre. Elle élit domicile à la tour de Londres, où les monarques anglais séjournaient habituellement de leur accession au pouvoir jusqu'à leur couronnement. Elle refuse toutefois de conférer le titre de « roi » à son époux Guilford Dudley, proposant de le nommer duc de Clarence à la place.

⁵ La rébellion protestante dirigée par Thomas Wyatt en janvier 1554 achève de décider du sort de Jeanne et de son mari, bien qu'ils n'y soient pas impliqués directement. Parmi les protestants exigeant le retour de Jeanne Grey sur le trône figure le propre père de la jeune femme, le duc de Suffolk. Les conseillers de Marie la poussent alors à exécuter la « reine de neuf jours » afin d'étouffer dans l'œuf ce soulèvement politique. Cinq jours après l'arrestation de Thomas Wyatt, la reine Marie signe les ordres d'exécution de Jeanne Grey et de Guilford Dudley.

⁶ Le duc de Northumberland souhaite arrêter la princesse Marie avant qu'elle ne récolte suffisamment d'appuis pour la cause qu'elle défend. Informée des intentions du duc, Marie s'enferme derrière les murs du château de Framlingham dans le Suffolk. En seulement neuf jours, elle réussit à mobiliser assez de membres de la noblesse pour retourner à Londres le 19 juillet, à la tête d'une procession triomphale. Le Parlement est alors contraint de reconnaître Marie en tant que reine légitime. La nouvelle souveraine commence par faire emprisonner Jeanne Grey et son époux dans les geôles de la tour de Londres sous l'inculpation de haute trahison, et elle commande l'exécution du duc de Northumberland, le 21 août 1553.

sentence ; mais je n'imaginai pas qu'elle voulût répandre mon sang qui est aussi le sien. Il me semblait que ma jeunesse suffisait pour m'excuser, quand il ne serait pas prouvé que j'ai résisté longtemps aux funestes honneurs dont j'étais menacée, et que ma déférence pour les désirs du duc de Northumberland, mon beau-père, a pu seule m'entraîner à la faute que j'ai commise. Mais ce n'est pas pour accuser mes ennemis que je vous écris ; ils sont l'instrument de la volonté de Dieu, comme tout autre événement de ce monde, et je ne dois réfléchir que sur mes propres émotions. Enfermée dans cette tour, je vis de ce que je sens, et ma conduite morale et religieuse ne consiste que dans les combats qui se passent en moi-même.

Hier notre ami Asham¹ vint me voir, et sa présence me causa d'abord un vif plaisir ; elle réveilla dans mon esprit le souvenir des heures si douces et si fécondes que j'ai goûtées avec lui dans l'étude des anciens. Je voulais ne lui parler que de ces illustres morts dont les écrits m'ont ouvert une carrière de réflexions sans bornes. Asham, vous le savez, est sérieux et calme ; il s'appuie sur la vieillesse pour supporter les maux de l'existence : en effet, la vieillesse d'un penseur n'est pas débile, l'expérience et la foi le fortifient, et quand l'espace qui reste est si court, un dernier effort suffit pour le parcourir ; ce terme est encore plus rapproché pour moi que pour un vieillard, mais les douleurs rassemblées sur mes derniers jours seront amères.

Asham m'annonça que la reine me permettait de respirer l'air dans le jardin de ma prison, et je ne puis exprimer la joie que j'en ressentis ; elle fut telle que notre pauvre ami n'eut pas d'abord le courage de la troubler. Nous descendîmes ensemble, et il me laissa jouir pendant quelque temps de cette nature dont j'étais privée depuis plusieurs mois. C'était un de ces jours de la fin de l'hiver qui annoncent le printemps : je ne sais si la belle saison elle-même aurait autant frappé mon imagination que ce pressentiment de son retour : les arbres tournaient leurs branches encore dépouillées vers le soleil ; le gazon était déjà vert ; quelques fleurs prématurées semblaient préluder par leurs parfums à la mélodie de la nature quand elle reparait dans toute sa magnificence. L'air était d'une douceur inexprimable ; il me semblait que j'entendais la voix de Dieu dans le souffle invisible et tout-puissant qui me redonnait à chaque instant la vie : la vie ! Quel mot j'ai prononcé ! Je croyais jusqu'à ce jour qu'elle était mon droit, et je recueille maintenant ses derniers bienfaits comme les adieux d'un ami.

Asham et moi nous nous avançâmes sur le bord de la Tamise, et nous nous assîmes dans le bois, encore sans ombrage, que la verdure doit bientôt revêtir : les flots semblaient étinceler par le reflet des rayons du ciel ; mais quoique ce spectacle fût brillant comme une fête, il y a toujours quelque chose de mélancolique dans le cours des ondes, et je défie de les contempler longtemps sans se livrer à ces rêveries dont le charme consiste surtout dans une sorte de détachement de nous-mêmes. Asham s'aperçut de la direction de mes pensées, et tout à coup il prit ma main, et la baignant de ses larmes : "O vous ! me dit-il, qui êtes toujours ma souveraine, faut-il que je sois chargé de vous apprendre le sort qui vous menace ? Votre père a rassemblé vos partisans pour s'opposer à Marie, et cette reine justement détestée s'en prend à vous de tout l'amour que votre nom fait naître." Ses sanglots l'interrompirent. "Continuez, lui dis-je, ô mon ami ! souvenez-vous de ces génies méditatifs qui ont contemplé d'un œil ferme la mort même de ceux qui leur étaient chers : ils savaient d'où nous venons et où nous allons ; c'en est assez." "Eh bien, me dit-il, votre sentence doit être exécutée ; mais je vous apporte le secours qui délivra tant d'hommes illustres de la proscription des tyrans."

Ce vieillard, ami de ma jeunesse, m'offrit en tremblant le poison dont il aurait voulu me sauver au péril de ses jours. Je me rappelai combien de fois nous avions admiré ensemble de certaines morts volontaires parmi les anciens, et je tombai dans des réflexions profondes, comme si les lumières du christianisme s'étaient tout à coup éteintes en moi, et que je fusse livrée à cette indécision dont l'homme, même dans les plus simples occurrences, a tant de peine à se tirer. Asham se mit à genoux devant moi ; sa tête blanchie était inclinée en ma présence, et, couvrant ses yeux d'une de ses mains, il me tendait de l'autre la ressource funeste qu'il m'avait préparée. Je repoussai doucement cette main, et me recueillant par la prière, j'y trouvai la force de répondre

¹ Roger Ascham, le tuteur de la cousine de Jeanne Grey, Élisabeth Tudor. Dans le texte original le nom « Ascham » est orthographié « Asham ». C'est la même orthographe que nous avons gardée dans la traduction.

ainsi : "Asham, lui dis-je, vous savez avec quelles délices je lisais avec vous les philosophes et les poètes de la Grèce et de Rome ; les beautés mâles de leur langage, l'énergie simple de leur âme resteront à jamais incomparables. La société, telle qu'elle est organisée de nos jours, a rempli la plupart des esprits de frivolités et de vanités, et l'on n'a pas honte de vivre sans réfléchir, sans chercher à connaître les merveilles du monde qui sont faites pour instruire l'homme par des symboles éclatants et durables. Les anciens l'emportent de beaucoup sur nous, parce qu'ils se sont faits eux-mêmes : mais ce que la révélation a mis dans l'âme du chrétien est plus grand que l'homme. Depuis l'idéal des arts jusqu'aux règles de la conduite, tout doit se rapporter à la foi religieuse, et la vie n'a pour but que d'enseigner l'immortalité. Si je me dérobaux au malheur éclatant qui m'est destiné, je ne fortifierais point par mon exemple l'espérance de ceux que mon sort doit émouvoir. Les anciens élevaient leur âme par la contemplation de leurs propres forces, les chrétiens ont un témoin, et c'est devant lui qu'il faut vivre et mourir ; les anciens voulaient glorifier la nature humaine, les chrétiens ne se regardent que comme la manifestation de Dieu sur la terre ; les anciens mettaient au premier rang des vertus la mort qui soustrait au pouvoir des oppresseurs, les chrétiens estiment davantage le dévouement qui nous soumet aux volontés de la Providence. L'activité et la patience ont leur temps tour à tour ; il faut faire usage de sa volonté tant que l'on peut ainsi servir les autres, et se perfectionner soi-même ; mais lorsque la destinée est pour ainsi dire face à face avec nous, notre courage consiste à l'attendre, et regarder le sort est plus fier que s'en détourner. L'âme se concentre ainsi dans ses propres mystères, toute action extérieure serait plus terrestre que la résignation." "Je ne chercherai point, me dit Asham, à discuter avec vous des opinions dont l'inébranlable fermeté peut vous être nécessaire ; je ne m'inquiète que de la souffrance à laquelle le sort vous condamne : pourrez-vous la supporter, et cette attente d'un coup mortel, d'une heure fixée, n'est-elle pas au-dessus de vos forces ? Si vous terminiez vous-même votre sort, ne serait-il pas moins cruel ?" "Il faut, lui répondis-je, laisser l'esprit divin se ressaisir de ce qu'il a donné. L'immortalité commence avant le tombeau, quand par notre propre volonté nous rompons avec la vie ; dans cette situation les impressions intérieures de l'âme sont plus douces qu'on ne l'imagine. La source de l'enthousiasme devient tout à fait indépendante des objets qui nous entourent, et Dieu fait seul alors toute notre destinée dans le sanctuaire le plus intime de nous-mêmes." "Mais, reprit Asham, pourquoi donner à vos ennemis, à cette reine cruelle, à ce peuple sans vertus, l'indigne spectacle?..." Il ne put achever.

"Si je me soustrayais, lui dis-je, même par la mort¹, à la fureur de cette reine, j'irriterais son orgueil, et je ne servais pas d'instrument à son repentir. Qui sait à quelle époque l'exemple que je vais donner pourra faire du bien à mes semblables ? Comment juger moi-même la place que mon souvenir doit occuper dans la chaîne des événements de l'histoire ? En me tuant, qu'apprendrai-je aux hommes, si ce n'est la juste horreur qu'inspire un supplice violent et le sentiment d'orgueil qui porte à s'en délivrer ! Mais en supportant ce terrible sort par la fermeté que la religion me prête, j'inspire aux vaisseaux battus, comme moi, par l'orage, plus de confiance dans l'ancre de la foi qui m'a soutenue." »

Povestea vieții Doamnei Jane

Doamna Jane Grey era nepoata de unchi a regelui Henric al VIII-lea din partea bunicii ei, Maria, sora regelui și văduva lui Ludovic al XII-lea². Jane Grey se căsătorise cu lordul Guilford, fiul ducelui de Northumberland. Acesta din urmă a obținut de la Eduard, fiul lui Henric al VIII-

¹ Au matin du 12 février 1554, les autorités mènent Lord Guilford Dudley à l'échafaud afin qu'il soit décapité en public. On renvoie ensuite son corps dans l'enceinte de la tour de Londres, pour qu'il soit visible depuis l'endroit où Jeanne est retenue captive. Sur ordre de la reine, on entraîne ensuite la jeune veuve jusqu'à Tower Green, une petite étendue de gazon dans l'enceinte de la tour, afin qu'elle y soit exécutée à son tour, à l'abri des regards du plus grand nombre (une telle procédure ne s'appliquant en principe qu'aux personnalités de sang royal). Jeanne et son mari reposent dans la chapelle Saint Pierre dans l'enceinte de la tour de Londres.

² Fils de Charles d'Orléans și de Marie de Cleves, sa troisième épouse. Louis XII est né en 1462, mais à l'âge de trois ans il perd son père.

lea, succesiunea la tron a lui Jane ca moștenitoare directă prin testamentul din 1553, în defavoarea Mariei și a Elisabetei. Mama celei dintâi era Caterina de Aragon, iar intoleranța convingerilor sale catolice o făcea să se teamă de protestanții englezi. În ceea ce-o privește pe Elisabeta, legitimitatea fiicei Anei de Boleyn putea fi contestată. Ducele de Northumberland a pus în evidență toate aceste rațiuni de Stat în fața regelui Eduard al VI-lea. Deoarece Doamna Jane Grey nu considera că dreptul ei la tron era legitim, a refuzat inițial să dea curs testamentului făcut de Eduard. Totuși, la insistențele soțului ei pe care îl iubea cu duioșie și asupra căruia ducele de Northumberland avea o mare influență, aceștia împreună au reușit să-i smulgă încuviințarea nefastă ce i se cerea. Jane Grey a domnit nouă zile sau mai degrabă socrul ei, ducele, s-a folosit de numele ei pentru a domni în această vreme.

Maria, fiica cea mare a regelui Henric al VIII-lea, a detronat-o pe Jane Grey, deși partizanii reformei s-au opus domniei Mariei. Caracterul neîndurător și răzbunător al Mariei a ieșit la iveală prin uciderea ducelui de Northumberland, a fiului acestuia, Guilford, și a nevinovatei Jane Grey. Aceasta nu avea decât optsprezece ani când a murit, însă numele-i era deja faimos datorită cunoașterii profunde a limbilor clasice și moderne – sunt păstrate scrisori de-ale ei în latină și în greacă ce arată aptitudini intelectuale rar întâlnite la cineva de vârsta ei.

Era o persoană de o cucernicie desavârșită și care își trăise toată viața cu blândețe și în demnitate. Mama și tatăl său au insistat mult, amândoi deopotrivă, să accepte Coroana Angliei, cu toate că Jane s-a împotrivit mult. În ziua încoronării mama însăși i-a ținut hermina regală. Tatăl ei a încercat să retrezească pentru fiica lui conștiința partizanilor ei, în vremea când ea era în lanțuri și deja condamnată la moarte de mai multe luni. Acesta a fost pretextul de care s-au folosit detractorii lui Jane Grey pentru a grăbi executarea sentinței. Ducele de Suffolk a pierit la scurt timp după fiica lui.

Scrisoarea pe care o s-o citim se poate să fi fost scrisă în februarie 1554. Ce e sigur însă e că în acea vreme, premergătoare morții, Doamna Jane Grey a purtat din închisoare o vie corespondență cu prietenii și părinții; până în ultima clipă a vieții nu și-a dezmințit spiritul filosofic și convingerea religioasă.

Lady Jane Grey către doctorul Aylmers

Dumitale îți datorez, vrednicul meu prieten, învățăturile religioase, această viață întru credință ce va dăinui în veșnicie. Ultimele mele gânduri îți sunt adresate dumitale în această încercare cumplită la care soarta m-a condamnat. Trei luni s-au scurs de când regina a semnat sentința de condamnare la moarte pentru mine și pentru soțul meu, ca pedeapsă de a fi domnit nouă zile, de a fi purtat pe cap această coroană de spini ce m-a dat morții. Îți mărturisesc deschis: m-am gândit că Maria intenționa să mă sperie prin această sentință, dar n-am crezut că voia să-mi verse sângele care e de aceeași sorginte nobilă cu al ei. Socoteam că tinerețea mea era de ajuns să mă dezvinovățească, nemaipunând la socoteală că m-am împotrivit mult timp încoronării nefaste la care am fost constrânsă. Doar profundul respect ce-l purtam socrului meu, ducele de Northumberland, a putut să mă împingă la greșeala pe care am săvârșit-o. Dar nu-ți scriu aceste rânduri ca să-mi învinuiesc vrăjmașii, ei sunt doar instrumentul voinței Domnului, ca orice în această lume; eu trebuie să chibzuiesc doar la trăirile mele. Închisă în acest turn, trăiesc doar din ce simt, iar crezul meu moral și religios e nutrit din luptele care se dau înlăuntrul meu. Ieri prietenul nostru Asham, pe care îl știi și tu, a venit să mă viziteze și, la început, prezența lui mi-a făcut vădită plăcere; el mi-a trezit în suflet amintirea orelor atât de plăcute și rodnice pe care le-am petrecut împreună studiind anticii. Nu voiam să-i vorbesc decât despre acești învățați iluștri, trecuți în neființă, ale căror scrieri au deschis drum nesfârșitelor mele cugetări. Dumneata îl știi pe Asham, e serios și calm. Se biziuește pe înțelepciunea bătrâneții pentru a îndura suferințele vieții. Într-adevăr bătrânețea unui înțelept nu-i firavă și nici necoaptă, întrucât încercările și credința o întăresc; când timpul care-i rămâne e scurt, îi e de ajuns o ultimă efortare pentru a ajunge la capăt. Aceste clipe ale sfârșitului îmi sunt mai aproape mie decât unui bătrân, iar suferințele pe care o să le-ndur în aceste ultime zile vor fi chinuitoare. Asham mi-a dat de

veste că regina a îngăduit să iau o gură de aer curat și să mă plimb în grădina închisorii; nu-ți pot descrie bucuria care m-a cuprins și care a fost așa de mare, că bietul nostru prieten n-a cutezat la început să mi-o tulbure. Am coborât împreună și m-a lăsat pentru câteva momente să mă bucur de acest colț de natură de care n-avusesem parte de câteva luni. Era una din acele zile de sfârșit de iarnă, care vestesc primăvara. Nu știu dacă vremea frumoasă sau presimțirea întoarcerii primăverii mi-a stârnit imaginația: copacii își întindeau spre soare ramurile încă neînfrunzite, dăduse colțul ierbii, câteva flori timpurii păreau că vestesc prin mireasma lor armonia naturii renăscute în toată splendoarea ei. Vântul adia așa blând, că-mi părea că aud glasul lui Dumnezeu în suflarea aceea nevăzută și puternică ce-mi reda viața cu fiecare clipă. Viața! Doamne, ce cuvânt! Până azi vedeam viața ca pe un drept al meu, iar acum îi trăiesc ultimele bucurii ca și când m-aș despărți de un prieten drag.

Împreună cu Asham m-am plimbat pe malul Tamisei și am poposit în pădurea încă dezgolită care urma să dea frunză cât de curând. Sub oglindirea razelor de soare, talazurile apei păreau poleite. Însă cu toată această strălucire ca de sărbătoare, în unduirile apei resimțeam ceva trist și melancolic. Le-am contemplat îndelung și cu greu m-am împotrivit să nu cad pradă visărilor al căror farmec nespus mă desprindea de lumea reală.

Asham mi-a citit gândurile; mi-a luat mâna într-a sa pe neașteptate, mi-a scăldat-o în lacrimi, rostind: „O, draga mea prietenă care pe vecie vei rămâne regina mea! De ce trebuie să fiu eu sortit să-ți dau de veste nenorocirea ce te pândește? Tatăl dumitale i-a strâns pe toți susținătorii cauzei politice pentru a se împotrivi Mariei. Această regină hulită pe bună dreptate de toți este înverșunată împotriva dragostei și a prețurii pe care le stârnesc numele dumitale nobil.” Hohotele de plâns l-au împiedicat să mai vorbească. „O, vrednicul meu prieten, continuă, i-am spus. Amintește-ți de acei înțelepți visători care au privit cu ochi neșovăielnici moartea chiar și a celor dragi lor. Ei știau de unde venim și încotro ne îndreptăm și asta le era de-ajuns.” „Totuși, zise el, sentința dumitale va fi împlinită: vei fi executată. Eu ți-am adus ajutorul care a dezrobit mulți oameni de vază de la proscierea dictată de tirani.”

Acest lord înțelept, drag mie din tinerețe, mi-a întins cu mâna tremurândă otrava cu care ar fi vrut să mă salveze, chiar cu prețul vieții sale, în ciuda primejdiei ce-l păștea. Mi-am amintit atunci de câte ori am admirat împreună pe înțelepții antici care au ales să-și pună capăt zilelor și m-am cufundat adânc în gânduri, ca și când toate învățăturile creștine s-ar fi stins dintr-odată înlăuntrul meu, iar șovăiala a pus stăpânire pe mine ca pe un om slab din fire căruia îi vine greu să se împotrivescă chiar și celei mai simple ispite. Asham îngenunche în fața mea. Avea tâmpilele ninse și plecate; acoperindu-și ochii cu o mână, cu cealaltă mi-a întins licoarea morții, pe care el însuși mi-o preparase. Am îndepărtat cu blândețe această mână și, recăpătându-mi liniștea sufletească prin rugăciune, am găsit puterea să-i răspund astfel: „Asham, știi cu câtă plăcere am citit împreună cu dumneata din filosofii și poezii Greciei și-ai Romei; frumusețile neobișnuite ale viersului lor, vigoarea neprefăcută a sufletelor lor vor rămâne pe veci fără pereche. Societatea, așa cum e ea rânduită în zilele noastre, e înșesată de frivolități și vanități ieftine. În ziua de azi nu-i rușine să trăiești fără să cugeți, fără să cauți să descoperi minunățiile acestei lumi, care au fost create să-l învețe pe om adevăruri evidente și trainice. Cei din vechime aveau o societate mult mai măreață ca a noastră, pentru că și-au clădit-o singuri, dar ceea ce cuvântul revelat a pus în sufletul creștinului e mai presus de om. De la idealul în artă până la regulile de bună purtare, totul trebuie să se raporteze la credință, iar scopul vieții este să ne călăuzim pașii spre viața veșnică. Dacă m-aș lăsa pradă nefericirii evidente care mi-a fost sortită, n-aș întări deloc, prin exemplul meu, speranța celor pe care soarta mea ar trebui să-i înduioșeze. Cei din vechime își înnobilau sufletele prin admirarea propriilor forțe, în vreme ce creștinii au un Martor și în fața Lui trebuie să trăim sau să murim; anticii voiau să preamărească omul, pe când creștinii se văd mărturia lui Dumnezeu pe pământ; cei din vechime socoteau prima între virtuți moartea eliberatoare de sclavie, creștinii pun mai mare preț pe devotamentul față de Providență. Fapta și răbdarea își au, fiecare, vremea ei. Ne folosim de vrerea noastră atâta vreme cât îi slujim pe alții și ne desăvârșim pe noi înșine. Când soarta însă ne provoacă prin felurite încercări, a da dovadă de curaj înseamnă să accepți această provocare, căci a înfrunta destinul e mai demn de

om decât a-l ocoli. Sufletul privește înlăuntru la forțele-i nebănuite; orice gest firesc în afară ar fi mai uman decât resemnarea.”

„Nu voi căuta cu niciun chip, răspunse Asham, să pun la îndoială fermitatea de neclintit a părerilor dumitale. Îmi fac griji doar de suferința la care soarta te condamnă: o vei putea îndura? Și-această așteptare a execuției, a zilei morții, nu-i mai presus de puterile dumitale? Dacă ți-ai pune capăt zilelor, n-ar fi oare mai puțin dureros pentru dumneata?” I-am răspuns: „Trebuie să lăsăm ca suflarea dată de Dumnezeu să părăsească singură trupul în care a locuit cândva. Mântuirea începe dinainte de mormânt, când prin propria voință ne desprindem de mrejele lumii acesteia. În acele clipe de dinaintea sfârșitului trăirile interioare ale sufletului sunt atât de plăcute, că întrec orice închipuire. Izvorul viilor trăiri din noi e liber de orice încătușare a acestei lumi, iar Domnul desăvârșește în noi destinul vieții veșnice.” „Dar, reluă Asham, de ce să dai prilej dușmanilor dumitale, reginei aceleia crude și supușilor ei josnici, să se bucure de spectacolul nedemn...” dar nu putu să-și termine spusa. I-am răspuns: „Dacă m-aș sustrage, fie chiar și prin sinucidere, acestei execuții dictate de furia reginei, i-aș stârni orgoliul și n-aș mai fi un prilej de căință pentru regină. Cine știe în care vreme și căruia dintre semenii mei aș putea fi un exemplu de urmat? Cum să judec eu însămi locul pe care faptele mele trebuie să-l ocupe în istoria țării? Luându-mi viața, ce exemplu aș da eu oamenilor? Doar pe acela că mi-a fost groază de o moarte violentă și că, din orgoliu, am evitat supliciul. Dar îndurând această soartă prin puterea ce mi-o dă credința, aș fi cheazășie corăbiilor înfrânte de furtună, ca mine, dându-le și mai multă încredere în învățătura creștină ce m-a călăuzit.”

Références bibliographiques :

Texte de référence

MADAME DE STAËL, 1856 : *Réflexions sur le suicide* du IIIe tome de l'édition de Madame de (Anne-Louise-Germaine), 1766-1817 ; Staël-Holstein, Auguste Louis, baron de, 1790-1827, éd. Necker de Saussure, Albertine-Adrienne, 1766-1841, Paris : Treuttel et Würtz, site consultat în 2 octombrie 2010.

Critique

ANDLAU, Béatrix de, 1985 : *Madame de Staël*, Coppel.

BALAYE, Simone, 1994 : *Madame de Staël. Écrire, lutter, vivre*, Genève, Droz.

***1998: *Dictionnaire de la Renaissance*, préface de Dominique Fernandez, Paris, Albin Michel, coll. Encyclopaedia Universalis.

PROCEDIMIENTOS PARA CREAR COMICIDAD EN DOS ROMANCES DE GÓNGORA: UNA NUEVA PERSPECTIVA

Raluca CIORTEA
(Universitatea Tibiscus, Timișoara)

Means of Creating the Comic in Two *Romances* by Góngora: A New Perspective

The article performs a comparative analysis of two *romances* written by the Spanish poet Luis de Góngora y Argote. He was considered obscure by his epigones due to the vocabulary used and his treatment of imagery. All this is a result of the disintegration of universalism. The present interpretation aims to reveal the playful and humorous side of the poet, as reflected in his fine rhetorical figures. The analysis will focus on the source of the comic, as well as on the means of producing it.

Keywords: *comic, humor, irony, satire*

Una de las formas de manifestación de la comicidad es la risa. Ésta puede ser una actitud filosófica, así como es considerada en el Renacimiento. La risa es considerada una de las más importantes formas de la verdad, de lo que concierne al universo en su conjunto, la historia y el ser. Así, constituye un punto de vista universal y prismático del mundo, al que percibe de forma escrutinadora a través de la seriedad; por eso, igual que a la seriedad, se le admitió en la gran literatura preocupada por los problemas universales.

En el Renacimiento, la concepción sobre la risa se expresaba a través de creaciones literarias, pero tampoco faltaban las apreciaciones teóricas, que la justificaban como una forma de la filosofía universal. Las teorías renacentistas tenían sus bases en las fuentes antiguas. Los renacentistas trataban la risa desde tres puntos de vista: la medicina, la filosofía natural y la filosofía popular: el cinismo. Por lo que respecta a la medicina, su más gran representante era Hipócrates, que en aquella época era considerado uno de los teóricos con más valor en lo que concierne la risa. Su prestigio no se basaba sólo en las observaciones hechas en sus tratados de medicina, en los que habla del buen humor y de un elevado estado de ánimo tanto del paciente como del médico, sino también en su novela *La novela de Hipócrates*, que contiene la correspondencia, apócrifa, acerca de la locura de Demócrito, que se manifestaba a través de la risa. El tipo de risa hipocrático se caracteriza por un fuerte carácter filosófico, pues la risa era presentada con referencia a la vida del hombre con todos sus temores y desesperaciones, a los dioses y a la vida de después. Se presenta la risa como una concepción integral del mundo, como la posición espiritual del hombre que se despierta y llega a la madurez. La segunda perspectiva es la de la filosofía natural, basada en las ideas de Aristóteles, que la consideraba un privilegio supremo del espíritu del hombre, inaccesible a todos los seres. La tercera llega de la filosofía popular, del cinismo. Es la perspectiva de Luciano y su imagen de Menipo riendo en el imperio de la muerte. Se subraya la conexión de la risa con el infierno (y con la muerte), con la libertad del espíritu y de la palabra.

Otra forma de manifestación de la risa muy utilizada por el poeta es la ironía. La palabra etimológicamente proviene del griego *eirōn* que significa “persona que habla riéndose”, pero también significa “interrogación” (la ironía de Sócrates). No se puede hablar de auto-ironía excepto por abuso: un doble sentido irónico o un hecho serio no puede engañar más que al otro. La diferencia, el contraste irónico se realiza con la defensa de un tercero, prisionero entre el agresor y su cómplice real o virtual. A veces la ironía es considerada alegría de la libertad, de la victoria del espíritu marcado por la superioridad o inferioridad frente al otro, a la moral, al

miedo, a las conveniencias. Ésta es la afirmación destructiva del mundo: alegría de la oposición y de la sublevación.

El humor y la risa también se manifiestan a través del lenguaje, debido al hecho de que se puede poner en directo contacto con las actividades humanas que son fuentes indiscutibles de éstas. El lenguaje tiene la capacidad de provocar la risa y remitir a su sentido, pero también de darle significado a través de antífrasis, de alusiones, de deformaciones o por la experiencia del lenguaje vulgar, ordinario. No hay nada risible si no hay sentido, evidente o escondido, pero igual de absurdo que las actividades humanas. Las palabras de genio o pícaras son otro instrumento del lenguaje para crear la risa, el humor. Este tipo de palabra es considerada una risa tierna, delicada, cristalina y también misteriosa, escasa y genial. Es la novedad que aporta el lenguaje a través del cual se revela o se disfraza la verdad. Su retórica es inventiva y consiste en acercar y separar, en el contrasentido. Ella revela todo lo que el orden social tiene entendido como peligroso, indecente (como por ejemplo: agresividad, sexualidad, absurdo, lúdico, irracionalidad, excentricidad). Es una dicotomía, porque es ingenuidad y candor por un lado y cinismo e infamia por otro. Por lo cual podemos entrever, con la ayuda de la relación que se crea entre palabras, situaciones ignoradas e inconscientes. Inesperada como el inconsciente, es un *acte manqué*, que expresa más de lo que dicen las palabras. Y por consiguiente, así como decía Freud en *Comicul și umorul* (2002), la risa es imprevisible, inexpresable (inefable), genial así como el inconsciente. El médico vienés ve en la aparición de la risa de una palabra pícaro como un deseo cumplido, igual que el sueño. Freud decía que „contrasensul înlocuiește adesea în spirit sarcasmul și critica include în gândul care se ascunde în spatele spiritului, privință în care, de altfel, elaborarea cuvântului de spirit se aseamănă cu elaborarea visului” (Freud, 2002: 97). Según él, la palabra de genio aparece de un placer que nos permite expresar deseos prohibidos, a través de una manera económica, y por eso se utilizan los métodos de desplazamiento y de condensación. El proceso de desplazamiento es “deplasarea (...) procesului gândirii – deplasarea accentului psihic asupra altei teme decât cea inițială” (Freud, 2002: 49). El proceso de condensación expresa un pensamiento escondido, reprimido.

De suso he mencionado que las actividades humanas diarias son fuentes de la risa y del humor y esto porque siempre reímos de las cosas humanas o menos humanas, lo que no nos impide burlarnos de lo que en una persona es inhumano, mecánico, análogo a un objeto. Reímos de lo que no se puede pegar a la vida humana. Lo que es risible se cuenta: reímos de actitudes humanas presas en una serie de eventos, porque el hombre no es risible más que en sus manifestaciones humanas.

Bergson, en su libro *Teoria râsului* (1992), sostiene que reímos como espectadores de una situación de inadaptación: equívocos, torpezas, divertimento, automatismos “*du mécanique plaqué sur le vivant*” (Bergson, 1992: 17). Porque reímos de cosas que se pueden encuadrar en un tipo, que se pueden ordenar en categorías, por lo tanto caracterizar. Por tanto no nos reímos de un hombre, de una persona, sino de un tipo, de un carácter. Reímos de facciones fijas y exageradas, de una idea abstracta, que transforma lo humano en *máquina*. La idea idealizada disminuye y esquematiza, transforma la cara en máscara y sus rasgos fijos, el hombre (vivo) en marioneta (a mitad muerto). Al fin y al cabo, la risa es la confrontación implícita de un ser vivo con la mecánica de la inteligencia y de la incongruencia. Según Bergson, la risa es *metáfora viva*, porque encuentra en su inadecuación una idoneidad más profunda: viva, inteligente y hace que el hombre sea comparado a un juguete. Hay de la máquina y de lo mecánico en el hombre más de lo que nosotros aceptamos con el pensamiento. También dice que no se puede reír sin el sentido de superioridad intelectual, porque ésta se dirige a inteligencias puras, sólo que tiene que estar en permanente contacto con otras inteligencias; y también a la moral, porque una situación cómica aparece como una situación de combate entre el que ríe y el objeto risible.

Adrian Marino habla en el *Dicționar de idei literare* (1973) de los tres tipos de risa (clasificación que también encontramos en Kant, que decía que hay dos tipos de risa: la sarcástica y la condescendiente): la que pertenece al primitivismo de la vida, el psicológico y el social. Marino dice que hay muchas reacciones fisiológicas que pueden provocar

espontáneamente el mecanismo *auto-facial* de la risa: la alegría, el gusto, el buen humor (los monos también ríen), los momentos de euforia. “Esta risa solariega, elemental, confinada al salvaje, feroz, pertenece al estadio primitivo, pre-literario de la humanidad” (Marino, 1973: 427). Él continuaba diciendo que la risa psicológica es mucho más evolucionada, que es una risa que surge del afecto, del amor propio en el momento que se reciben buenas noticias. Y por último la risa social, que es una risa comunicativa, defensiva, púdica, considerada un elemento importante del lenguaje social. Para Marino, este tipo de risa es la expresión del contacto con el otro, de la complicidad. Aducía:

“Când societatea ne acceptă, ne apreciază, ne elogiază, râsul său este de „primire” (accueil), când ne respinge, ne sancționează și ne elimină, râsul său este de „excludere”. Acest râs generează o serie întreagă de glume sociale, «jocuri de societate», total neliterare.”. (Marino, 1973: 424).

Los poemas que analizaremos a continuación, además de tener todas las fases hasta ahora descritas, tienen muchos más elementos que nos hace pensar en que Góngora, aunque escribió en el siglo XVI, tiene rasgos modernistas, o sea de lo que el psicoanálisis o las teorías bergsonianas han significado para el siglo XX.

Otra forma de crear el humor es la versificación, la métrica que está muy ligada a las etapas de los poemas, contribuyendo así a la musicalidad de la risa y lo alegre de la vida, que son las cosas sobre las cuales el poeta atrae la atención del lector.

Los dos romances tratan el mismo tema: la burla a la vieja y también los tópicos *Carpe diem* y *Tempus fugit*.

Como ya se sabe, la burla es otra fuente de crear el humor, de provocar la risa. La burla es el método clásico de irrisión, especialmente preocupado por la forma de su tono. Ella aparece ante individuos, grupos o personas reservadas, tímidas o dandis y los confronta con la mediocridad. Don Quijote es la encarnación del principio de lo burlesco en sí: es el contraste entre el discurso y lo real.

En los dos romances el poeta cultivó la burla como fuente indiscutible del humor. Él no se burla sólo de las viejas, sino de la sociedad que constituía un terrible contraste entre el brillo de las artes, de la suntuosidad de la poesía y la sociedad decadente. En los romances el tema principal es la burla a la vieja, tópico muy utilizado en el período barroco, tanto por Góngora como por Quevedo. Robert Jammes, decía en *Études sur l'œuvre poétique de Don Luis de Góngora y Argote* (1967) que:

“il s’agit de vieilles entremetteuses, c’est-à-dire de personnages à l’égard desquels un poète peut être sévère pour des raisons qui n’ont rien à voir avec la misogynie; ou bien ces vieilles - l’une ridée, l’autre édentée - sont évoquées pour inciter les jeunes filles à prendre du bon temps avant qu’il ne sois trop tard, ici le pittoresque l’emporte sur le ridicule.”. (James, 1967: 64).

El próximo romance se titula *Érase una vieja* y es uno de los poemas donde mejor se manifiesta el humor del poeta. Leemos:

Érase una vieja	
de gloriosa fama,	
amiga de niñas,	
de niñas que labran.	
Para su contento	5
alquiló una casa	
donde sus vecinas	
hagan sus coladas.	
Con la sed de amor	
corren a la balsa	10

cien mil sabandijas de natura varis, a que con sus manos, pues tiene tal gracia como el unicornio,	15
bendiga las aguas. También acudía la viuda honrada, del muerto marido sintiendo la falta,	20
con tal gran extremo, que allí se juntaba a llorar por él lágrimas cansada.	

En el romance “*Érase una vieja*” se pueden distinguir dos planes de lectura. En una primera lectura el lector lo lee como un romance dedicado a una vieja, pero sin entrar en detalles, sin descifrar el contenido irónico, el juego léxico, que tanto se da en una segunda lectura. Entre los dos planes se puede percibir el juego gongorino, de realidad-apariencia, muy frecuente en el Siglo de Oro. En una primera lectura se destaca el relato de la vieja, amiga de niñas que cultivan el campo, que alquiló una casa donde acudían sus vecinas para llorar sus penas. El segundo plano supone más complejidad. Aquí están englobadas las claves que tienen que ser descubiertas para una buena comprensión del mensaje transmitido por el poeta.

El romance empieza con una fórmula introductoria específica de los cuentos orales *érase*, que tiene como meta envolver al lector en un mundo mágico. Además de su función principal, también nos llama la atención el tono que el poeta utiliza, aunque en apariencia quiere ser natural, amistoso, en realidad esconde una cierta nota de ironía, que se mantendrá durante todo el romance. Así como ya dijimos antes, la ironía es una fuente indiscutible del humor, ella se dirige a inteligencias puras. Consiste en decir algo de tal manera que se entienda de forma distinta a la que las palabras primeras parecen indicar (procedimiento igual al juego realidad-apariencia, porque al fin y al cabo la ironía es también una forma de juego): el lector debe efectuar una manipulación semántica que le permite descifrar correctamente el mensaje, ayudado bien por el contexto, bien por una peculiar entonación del discurso.

“*Érase una vieja/ de gloriosa fama*” son versos que encubren una fina ironía. Aquí Góngora hace referencia a un estado prolífico del pasado de la vieja, cuando ésta era conocida por sus acciones de mala fama, en su época de alcahueta. Además de la ironía, estos versos también nos dan las referencias temáticas: la burla a la vieja, tema recurrente en la literatura barroca. Este tema es procedente de la literatura latina, de Horacio sobre todo, y Marcial.

Los dos siguientes versos “*amiga de niñas/ de niñas que labran*” indican el estado virginal de la mujer a través del sustantivo común *niñas* que relacionado con el sustantivo *amiga* del primer verso deriva en una metáfora con el sentido de *maestra de niñas*. En el segundo verso el poeta clarifica el tipo de enseñanza que las niñas reciben de la vieja a través del uso del verbo *labrar*.

En la introducción se habló de la risa creada a base del lenguaje, instrumento que Góngora utiliza mucho. Un ejemplo de esto, es el uso de palabras de doble sentido con el fin de crear una cierta nebulosidad del romance, para originar así el juego apariencia-realidad. El verbo *labrar* entendido dentro de la realidad léxica del barroco significaría *cultivar el campo*, pero así como se mencionó anteriormente el poeta juega con las palabras, dado que Góngora la utiliza con el sentido de *actos sexuales*. O sea que *la vieja de gloriosa fama* introduce a las niñas en el mundo de la promiscuidad.

Para ubicar el poema, Góngora nos da unas pautas: “*alquiló una casa/ donde sus vecinas/ hagan sus coladas*”. En la palabra *colada* se encuentra la simbología del agua, pues *hacer la*

colada en sentido literal significa *lavar la ropa* y en sentido figurado *hacer gestiones amorosas o encontrarse con los amantes*. Se hace una analogía con el siguiente verso “*con la sed de amor corren a la balsa*”. El agua como símbolo antropológico de lo femenino significa la humedad, la corporalidad, el ánima, algo que nunca se puede encontrar en estado puro (Chevalier, Gheerbrant, 1994: 107-116). Se podría decir que Góngora utiliza el sustantivo *colada* precisamente para inocular esta idea del agua como principio femenino.

El verso *Con la sed de amor*, también contiene una cierta referencia al agua, sólo que se habla de un estado inducido por la falta de ésta. “*Sed de amor*” en el lenguaje irónico gongorino significaría *apetito sexual*, que puede tener como referente al *Thymos* que significa el descontrol, la inseguridad. Todos estos valores están vistos en relación con las teorías de Jung que considera el agua como símbolo de lo inconsciente. La suma de estos semas releva una visión de lo femenino como algo inestable, que actúa inconscientemente como si fueran parte de la tríada dionisiaca. El verso “*corren a la balsa*” alude a que las mujeres se precipitan hacia la casa de la alcahueta para apagar “*la sed de amor*” con la ayuda de la “*la balsa*”. La “*balsa*” podría ser el *farmacón* de Romeo y Julieta, pero también un bálsamo curativo o simplemente la casa de la alcahueta, pero tenemos que tener en cuenta que la balsa alude al dinero, haciendo referencia a que las mujeres que van allí van a trabajar.

Para referirse a la gran cantidad de chicas que acuden o entran en esa casa, Góngora utiliza la animalización a través de una metonimia del continente por el contenido: “*cien mil sabandijas/ de natura varia*” significa que hay chicas de diferentes clases sociales pero que decaen en la escala social de la época. La palabra *sabandija*, además de su significado principal de *insectos*, también denota una persona despreciable, que se presta a actos decadentes.

En los versos “*Como el unicornio/ bendiga las aguas*”, el poeta pone en antítesis las simbologías del *unicornio* que denota la inocencia, la pureza, y el *agua* que, como ya hemos señalado, significa lo femenino y al mismo tiempo el *Thymos*. Pero el unicornio no sólo es una antítesis con el *agua*, sino que además hace hincapié sobre el estado nada inocente de las chicas, debido a que el *unicornio* también representa el signo fálico.

Además de las chicas de diferente índole, también acude a la casa de la vieja una “*viuda honrada/ de muerto marido/ sintiendo la falta/ con tan gran extremo/ que allí se juntaba/ a llorar por él/ lágrimas cansadas*”.

Si al principio del romance el poeta ironizaba a la vieja, ahora él intenta también a través de la ironía y del juego sémico de crear el humor, hacer lo mismo con referencia a la *viuda*. Esta vez él ironiza a la viuda, de forma que la llama *honrada* aunque ya sin marido “*siente la falta*” lo que podría ser que no tiene regla, que espera un bebé o que echa de menos a su marido.

En estos últimos versos, además de la patente ironía también se podría decir que hay una aglutinación entre el Eros y el Thanatos (se podría crear un triángulo amoroso entre la mujer, el marido fallecido y el amante de la mujer). Pero la ironía tiene un fuerte carácter moralizador, porque esta figura retórica, con la ayuda del léxico que hacer referencia al plano material-corporal bajo, ridiculiza, ridículo del que inevitablemente sale el humor, la burla.

Otro romance en el cual se puede observar la faz cómica del poeta es *Que se nos va las Pascuas, mozas*. Leemos:

¡Que se nos va la Pascua, mozas,
que se nos va la Pascua!

Mozuelas las de mi barrio,	
loquillas y confiadas,	
mirad no os engañe el tiempo,	5
la edad y la confianza.	
No os dejéis lisonjear	
De la juventud lozana	
Porque de caducas flores	
Teje el tiempo sus guirnaldas.	10

*¡Que se nos va la Pascua, mozas,
que se nos va la Pascua!*

Vuelan los ligeros años,
y con presurosas alas
nos roban, como harpías, 15
nuestras sabrosas viandas.

La flor de la maravilla
esta verdad nos declara,
porque le hurta la tarde
lo que le dio la mañana. 20

*¡Que se nos va la Pascua, mozas,
que se nos va la Pascua!*

Mirad que cuando pensáis
que hacen la señal del alba
las campanas de la vida, 25
es la queda, y os desarma

de vuestro color y lustre,
de vuestro donaire y gracia,
y quedáis todas perdidas
por mayores de la marca. 30

*¡Que se nos va la Pascua, mozas,
que se nos va la Pascua!*

Yo sé de una buena vieja
que fue un tiempo rubia y zarca,
y que al presente le cuesta 35
harto caro ver su cara,

porque su bruñida frente
y sus mejillas se hallan
más que roquete de obispo
encogidas y arrugadas. 40

*¡Que se nos va la Pascua, mozas,
que se nos va la Pascua!*

Y sé de otra buena vieja,
que un diente que le quedaba
se lo dejó este otro día 45
sepultado en unas natas,

y con lágrimas le dice:
«Diente mío de mi alma,
yo sé cuándo fuiste perla
aunque ahora no sois caña.» 50

*¡Que se nos va la Pascua, mozas,
que se nos va la Pascua!*

Por eso, móquelas locas,	
antes que la edad avara	
el rubio cabello de oro	55
convierta en luciente plata,	
quered cuando sois amadas,	
mirad, bobas, que detrás	
se pinta la ocasión calva.	60

¡Que se nos va la Pascua, mozas,
que se nos va la Pascua!

En el segundo romance que se analizará, el poeta trata los mismos temas que en el romance anterior: *Carpe diem, tempus fugit y del collige virgo rosas*. Estos temas dominan todo el romance, sólo que en cambio se dan en la estructura del romance, en el punto de vista que el poeta adopta respecto a estos temas. Se podría decir que el romance está dividido en tres grandes partes. La primera empieza con el verso “*Mozuelas las de mi barrio*” y continúa hasta el verso “*por mayores de la marca*”. La segunda parte empieza con el verso “*Yo sé de una buena vieja*” hasta el verso “*aunque ahora no sois nada*” y después de éste hay una regresión al primer plano que también puede ser considerado como una conclusión sobre el significado del paso del tiempo. El romance empieza su desenlace con un estribillo popular “*Que se nos va la Pascua, mozas/ que se nos va la Pascua...*”, incluyéndole de esta manera en la serie de los romances con estribillo. Otros romances que forman parte de la misma categoría son: *Caída se la ha un clavel, Aprended flores, en mí*. Ésta es una costumbre barroca muy importante, la de elaborar piezas cultas a través de versos populares. Es un tipo de *intertextualidad* que puede tomar diferentes aspectos: glosa, parodia. Este estribillo además del hecho de que está utilizado como título (aunque los títulos han sido puestos por los editores) también tiene otras funciones. Una de ellas es la de reiterar el motivo del *tempus fugit*, por la aparición de éste en diversos momentos del romance. También se quiere hacer hincapié sobre la brevedad de los años juveniles, se hace referencia a estos a través de *se va la pascua* que en uno de sus significados es la edad juvenil. Para crear el humor, el poeta utiliza palabras del campo semántico religioso, haciendo referencia a las acciones profanas. Este uso es muy frecuente en las normas literarias barrocas. La palabra *Pascua* proviene del mundo religioso. En la iglesia católica es la fiesta solemne de la Resurrección del Señor, pero también hace referencia al *risus paschalis*. Leemos:

“În zilele de Paști râsul și glumele erau îngăduite chair în incinta bisericii. În aceste zile, preotul își permite să spună din amvon tot soiul de istorioare amuzante și anecdote, ca să-și incite enoriașii la un râs plin de veselie, la bucuria renașterii după îndelungata perioadă de post și tristețe (...). Aceste glume și povestioare de tip carnavalesc se inspirau mai ales din viața materială și trupească. Permișiunea de a râde coincide în timp cu premisiunea de a consuma carne și de a întreține relații sexuale (oprite în perioada postului).” (Bahtin, 1974: 90-91).

Pero si se hace una analogía entre el significado propio de la palabra y la manera en que la utiliza el poeta, se podría decir que es un impulso que se da a las chicas para que despierten, resuciten y se den cuenta de la volatilización del tiempo.

La primera parte empieza con unos versos irónicos acerca del estado puramente juvenil “*Mozuelas las de mi barrio,/ loquillas y confiadas*”. Los diminutivos, base del humor, además de la ironía poco perceptible, también encubren un cierto tono parentesco, cariñoso, como una advertencia puramente paterna que se desarrolla en los siguientes versos “*mirad no os engañe el tiempo,/ la edad y la confianza*”. La palabra *moza* del estribillo, que en estos versos aparece en diminutivo junto con la palabra *loquillas*, significa *fáciles en el sexo* y constituye una imagen ambivalente: puras en apariencia e impuras en realidad (juego apariencia-realidad, que hace hincapié en la fase lúdica del humor).

A continuación los versos siguen la misma línea: “no os dejéis lisonjear/ de la juventud lozana/ porque de caducas flores/ teje el tiempo sus guirnaldas”. Estos versos son como un aviso de no dejarse engañar por la vida juvenil, cuando todo está encerrado en un cierto círculo de la juventud, sin tener en cuenta el hecho de que el tiempo pasa, de que no espera hasta que la locura adolescentita llegue a su fin. También se tiene que señalar el uso del imperativo, consustancial al tópico *carpe diem*. La repercusión del paso del tiempo está expresada en los siguientes versos: “porque de caducas flores/ teje el tiempo sus guirnaldas”. Las *caducas flores* pueden ser las niñas atrapadas en la ligera vida juvenil. Niñas a las que les pasó el tiempo y que se han quedado como envanecidas. Este verso también se podría relacionar con la flor marchita, como símbolo de la joven envejecida y también con el tópico *collige virgo rosas* o *De rosis nascentibus*. Este poema fue escrito por Ausonio y después trabajado por Virgilio. Este tópico es una variante del *Carpe diem*, que también es una invitación de gozar del día, pero aplicado a la mujer. Con el tópico del *Carpe Diem* se invita a gozar de la juventud, antes de que el tiempo pase y llegue la vejez. En el caso del tópico de *collige virgo rosas*, las rosas simbolizan la juventud y el poeta invita a la mujer que las disfruten mientras está fresca la flor y fresca la juventud.

Para entrelazar los dos versos el poeta hace uso de la simbología de las *guirnaldas*, que además de otros sentidos también encubren el de flor, de la belleza, de algo efímero. Es como si hablara del dualismo vida-muerte, haciendo referencia otra vez a la caducidad de la vida juvenil y al tópico del que se habló anteriormente.

Pero igual podemos afirmar que Góngora, a través del sentido metafórico que tiene el verso, remite a una telaraña, a un laberinto (tópico frecuente en el barroco) en que están atrapadas las *mozuelas*. El laberinto sería la vida, esa ciudad desconocida en que, si no se utiliza un plano, se corre el riesgo de encontrar el caos, de no encontrar la sacralidad, la inmortalidad, como decía Eliade, la misión esencial del ser humano.

Los siguientes versos siguen en la misma línea, con el mismo tono, continuando la divagación sobre el tiempo: “Vuelan los ligeros años/ y con presurosas alas/ nos roban como harpías,/ nuestras sabrosas viandas:/ la flor de la maravilla/ esta verdad nos declara,/ porque le hurta la tarde/ lo que le dio la mañana”. En estos versos también se hace alusión al mito de Fineo, al que las harpías robaron la comida dejándole a cambio excrementos.

Ahora Góngora ya no se esconde detrás de palabras con doble significado para aludir al paso del tiempo. La palabra *viandas* nos lleva al símbolo de la comida, tópico del sexo como comida, y por extensión a la boca que “formează însă trăsătura feței cea mai însemnată pentru grotesc. Ea domină totul. Figura grotescă se reduce, de fapt, la o gură deschisă (...) abis căscat și devorator” (Bahtin, 1974: 59).

Góngora animaliza el tiempo, metamorfoseándolo en *harpía*. Arpía es un ave fabulosa, con rostro de mujer y cuerpo de ave de rapiña. Comparación que nos ayuda a darnos cuenta de la maldad y de la velocidad con que pasan los años, dejando de una manera huellas muy grandes sobre nuestra existencia. Lo que las *harpías* o el tiempo nos roban son “nuestras sabrosas viandas”, o sea los goces de la vida, la alegría. Todas éstas podrían remitir a la bicorporalidad. Leemos:

“în trupul grotesc, dimpotrivă, moartea nu pune capăt unei valori esențiale, deoarece moartea nu privește trupul ancestral pe care, din contră, îl înnoiește în generațiile următoare. Întâmplările trupului grotesc se desfășoară totdeauna la hotarul ce desparte un corp de altul, cum s-ar zice, în punctul lor de intersecție. Un corp dăruiește moartea sa, celălalt nașterea sa, dar ele se contropesc (la limită) într-o singură imagine bicorporală” (Bahtin, 1974: 351).

En el verso “La flor de la maravilla” se menciona otra vez la flor, símbolo de lo efímero. El hecho de que está en combinación con el sustantivo *maravilla* reitera el sentido de lo pasajero. Además de la referencia al paso del tiempo, el autor también se refiere a un tipo de flor que se marchita el mismo día que se abre, haciendo hincapié una vez más sobre la idea del tópico del

Carpe diem. Los versos “*porque le hurta la tarde/ lo que le dio la mañana*” se refieren al tópico *De rosis nascentibus* o *collige virgo rosas*.

Y para cerrar este primer plano el poeta habla de las varias etapas del día, intensificando la idea de la brevedad del tiempo: “*Mirad que cuando pensáis,/ que hace la señal del alba*”. El alba significa la madrugada, los primeros rayos del sol. Estos primeros rayos en vez de significar los primeros años de la adolescencia son las *campanas de la vida*, que son como un último grito hacia el despertar de la *juventud lozana*, de la resurrección a la vida. La idea transmitida en los versos “*vuestro color y lustre,/ de vuestro donaire y gracias/ y quedáis, todas perdidas por mayores de la marca*” es que el paso del tiempo trae el envejecimiento, cada día más visible en el rostro, en la belleza de la mujer. Para obtener una mejor comprensión de los versos gongorinos podemos aludir a los versos de Ovidio, de *Amores* 1.8 que dicen “*La belleza, a no ser que la cultives, se va avejentando si nadie hace uso de ella*” (Ovidio, 1998: 59).

En la segunda parte del romance la atención del poeta se centra en el retrato de la vieja. En la obra de Góngora podemos encontrar varias imágenes de la vieja, así como se mencionó más arriba. Los versos que mejor ilustran lo que Robert Jammes dijo en *Études sur l'ouvre poétique de Don Luis de Góngora y Argote* son: “Yo sé de una buena vieja/ que fue un tiempo rubia y zarca, / y que al presente le cuesta/ harto caro al ver su cara.[...] Y sé de otra buena vieja,/ que un diente que le quedaba...”.

El tópico de la vieja es muy antiguo y frecuentemente utilizado en la literatura de la época. Éste tópico tiene sus raíces en la obra de los poetas latinos Horacio, Marcial y Ovidio, pero la vieja de Ovidio, tal vez, es la más conocida. Ovidio en su obra *Amores* 1.8 habla de la vieja como alcahueta: “Hay cierta vieja, (quienquiera que desee conocer a una alcahueta, que preste atención), pues bien, hay una cierta vieja de nombre Dipsas” (Ovidio, 1998: 56).

Así como mencionamos en las primeras páginas, la sátira a la vieja tiene dos aspectos: la denigración de la vieja desde la perspectiva de la mujer vieja a la que nadie quiere -siendo una sátira hiriente; y la perspectiva de la vieja como bruja, como maga envidiosa. Como ya se vio en la poética de Góngora, se pueden encontrar los dos tipos de vieja. La vieja gongorina es una a la que le faltan los dientes “*que un diente le quedaba/ se lo dejó, estroto día,/ sepultado en unas natas*”. La voz *sepultado* remite a la edad de la vieja y también a la muerte, pero igual a la unión que se establece entre los dos planos: vida-muerte, a la bicorporalidad y, por qué no, a las consecuencias del paso del tiempo.

Esta segunda parte termina con el mismo estribillo que es como un imperativo, que utiliza el poeta para hacerles reflexionar a las niñas sobre el *Carpe diem*. La tercera parte empieza su desarrollo con el miso apelativo *mozuelas locas*, diminutivo que demuestra su cariño, que esta vez traspasa el oficio cristiano, y pasa en el plano familiar.

En los siguientes versos habla de la avaricia del tiempo “*antes que la edad avara*”, que no les deja nada, así como a la vieja no le quedó ni el diente: “*Diente mío de mi alma,/ yo sé cuándo fuiste perla,/ aunque ahora no sois nada*”. Aquí aparece el tópico de los *dientes como perlas*, muy frecuente en la época, y que marca una degradación de la realidad. Góngora hace lo mismo, sólo que con referencia a la belleza de las jóvenes, a su retrato de Laura de Dante: “*el rubio de cabello de oro/ convierta en luciente plata*”. La metáfora *cabello de oro* podría ser la imagen angélica de la mujer, imagen de la pureza, aunque conservada sólo en apariencia. Otra metáfora, *luciente plata*, habla del paso del tiempo, pero la palabra *plata* también significa dinero, y así llegamos otra vez en el área dominada por la alcahueta.

El poeta anima a las chicas a disfrutar de cada momento, a dejarse amadas y a querer: “*quered cuando sois queridas,/ amad cuando sois amadas*”. Aquí se realiza un bonito juego de palabras con las voces *amar* y *querer*. “*Quered cuando sois queridas*”, o sea pedir cuando tengáis un amante, o alegraos cuando sois la novia de alguien; “*amad cuando sois amadas*”, alegraos cuando sois amadas, o cuando tenéis un amante por allí, como en el amor cortés. Una vez más el poeta subraya la idea del paso del tiempo, que también puede ser dual, haciéndose énfasis en la relación esencial de la risa con el tiempo, y también sobre la sucesión temporal “*mirad, bobas, que detrás/ se pinta la ocasión calva*”. En estos versos, además de lo que ya

hemos notado, también se podría dar un juego entre cabello y calvo: “*pintar la ocasión calva*” es un refrán antiguo. Lo que pasa es que los romanos la representaban como una mujer hermosa, desnuda y con alas, como diciendo que las ocasiones, o sea, las oportunidades así son de fugaces. En esa representación, a la ocasión se le podía ver luciendo una abundante cabellera, pero por detrás estaba totalmente pelona al rape. Entonces, si se quería agarrar una ocasión de pelos, se tenía que agarrar de frente porque si se dejaba que avanzara y sólo se alcanzaba de la calva, se iba.

El romance se cierra con el estribillo que una vez más es la señal de alarma y reitera, una vez más, el tópico *tempus fugit*.

Lo que hizo Góngora en estos romances fue crear la caricatura de la vieja. Cuando el estilo y el tipo irrisorio se van paulatinamente hacia lo grotesco, la decisión lleva a tener unos acentos trágicos. La caricatura tendrá el aspecto de lo monstruoso, sugiriendo el juego explosivo de la fortaleza de la natura y de la fantasía de su propia creación. Los románticos destacan por su sensibilidad hacia este tipo de caricatura, que es una mezcla entre deformidad, feo y grotesco, simbolizando el bufón trágico, con su risa helada y atroz. En la literatura la presencia de la caricatura es poco perceptible, y por eso más complicada y menos visible. En todo caso, el método sigue siendo el mismo: la exageración, la enormidad a través de una imagen hipertrofiada, de la hipérbole. Ella contrahace la naturaleza en el sentido de la mueca, modificando las proporciones canónicas, la repetición, la mecanización, la inversión, las asociaciones insólitas, la acumulación, la yuxtaposición y en especial la puja de cualquier contraste posible. Uno de los métodos de la creación del cómico caricatural está sacado a la luz en el análisis moderno (visión mecánica), y otros pertenecen a la observación clásica. Ni los procedimientos de la palabra de genio son totalmente nuevos, dado que empezando con la antigüedad se explicaba por falta de relación con lo antes dicho, por la interrupción de la serie de la risa. En este plano, la caricatura podría ser entendida como una mistificación, por el desplazamiento del efecto de un sentido diametralmente opuesto a la expectativa.

Referencias bibliográficas:

- Bahtin, M., *François Rabelais și cultura populară în Evul mediu și în Renaștere*, București, Editura Univers, 1974.
Bergson, H., *Teoria râsului*, Iași, Institutul European, 1992.
Chevalier, J., Gheerbrandt, A., *Dicționar de simboluri*, București, Editura Artemis, 1994.
Freud, S., *Comicul și umorul*, Iași, Editura Trei, 2002.
Góngora y Argote, L. de, *Romances*, Madrid, Editorial Cátedra, 1995.
Jammes, R., *Études sur l'oeuvre poétique de Don Luis de Góngora y Argote*, Burdeos, 1967.
Jankelevitch, V., *Ironia*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994.
Marino, A., *Dicționar de idei literare*, București, Editura Eminescu, 1973.
Ovidio, *Amores*, Cáceres, UNEX, 1998.

EL HUMOR Y LA IRONÍA EN LA NOVELA TRANSMODERNA

Sorina Dora SIMION
(Colegiul Național „I.C. Brătianu”, Pitești)

Humour and Irony in the Transmodern Novel

In this study we approach the transmodern novel. We analyse and interpret some of its specific features, by using the complex general-rhetorical method conceived by Antonio García Berrio, Tomás Albaladejo and Francisco Chico Rico, but also by considering the classification of tropes proposed by José Antonio Mayoral and Stefano Arduini. To illustrate the characteristics of the transmodern novel we have selected a few works by Enrique Vila-Matas, a contemporary Spanish writer. We have examined in terms of disposition and elocution the inventive strategies responsible for configuring a certain pattern specific to transmodern literature, that of accumulating the fragments and details that seem insignificant and unifying them into an ensemble with its own rules. That is why humor constitutes a starting point, a pretext which marks the thematic and stylistic passage to another level, in which irony, associated with systematic repetition, antithesis and paradoxes, is built as a semantic trope, a significant, symbolic one, with variable extensions, as will be subsequently seen. It is obvious that such associations between the tropes lead to a mixture, to a typically transmodern hybridisation, and that clear cut differences no longer apply. The comic and the tragic, the humorous and the serious tone combine, and opposites coexist; the thematic and discursive connection between the novels reflects this mechanism of confusion and overlap in the transmodern novel.

Keywords: *transmodernity, Enrique Vila-Matas, rhetorical figures, general-rhetorical analysis, humor, irony*

1. Introducción

En la novela transmoderna, ya que la Transmodernidad es el paso ligero, liviano de la Postmodernidad a otra etapa, y es la síntesis entre Modernidad y Postmodernidad, después de aprender de las experiencias de las Vanguardias, no se diferencian las categorías estéticas, las figuras retóricas, las estrategias retóricas y discursivas, sino que se confunden, se mezclan, se hibridan. El humor no se produce de manera intencional, al contrario, así que, de este modo, aparece en este tipo de novela sólo accidentalmente, pero más a menudo se utiliza, de manera deliberada, la ironía. En el nivel global resulta, de este empleo repetido de los recursos basados en antítesis, el tejido cómico de la novela que se despliega en las dos vertientes, la trama y el discurso hilarantes-cómicos. Al mismo tiempo, lo trágico y lo cómico se unen, fusionan, y tanto las tramas como los discursos llegan a ser cómico-serios.

Para identificar y analizar el entramado complejo de la novela transmoderna, hemos empleado el sistema flexible y abarcador del análisis retórico-general presupuestado por Antonio García Berrio, Tomás Albaladejo y Francisco Chico Rico, y también las clasificaciones de las figuras retóricas realizadas por Antonio Mayoral y Stefano Arduini. Hemos sacado los ejemplos de las novelas del escritor barcelonés Enrique Vila-Matas, representativo para la Transmodernidad.

2. Tramas y discursos

2.1.El humor

A primera vista, el humor parece ser una herramienta, un medio que sirve para conseguirse algunas metas. El humor parece la solución idónea para que el conferenciante domine el miedo al hablar delante del público, después de haber tomado calmantes y antes de asumirse la verdad que lo aterroriza, aquella de no haber interlocutor y perderse, de este modo, el sentido de la comunicación. Si no lo escucha nadie, su conferencia no tendrá lugar, y se apodera

de él un desasosiego sin remedio. El miedo máximo del conferenciante o del escritor sería el de no haber público o receptores, generalmente, puesto que no le gusta primeramente conferenciar, y para poder hablar en público utiliza calmantes, el humor y la tercera solución sería “una terrorífica y muy posible verdad: la de que en realidad nadie está para escucharnos.” (Vila-Matas 2008: 55). Le inquieta, sobre todo, el miedo a no poder comunicar porque el escritor escribe para que lo lean, y en la ausencia de sus lectores, el humor ya no le puede servir como remedio. Todo se derrumba y la sombra de un terror extremo se puede vislumbrar, ya que el silencio absoluto significa la desaparición de la vida. El humor, en este caso, sí puede salvar.

El humor sirve, también, para dinamitar el discurso monótono y anticuado, el discurso de los padres, el discurso de una literatura conformista, realista y desprovista de originalidad. El humor, en este caso, es el germen que puede causar el cambio, puesto que, a continuación, la rebeldía cuenta con todos los recursos de la ironía y de la antítesis para crear el discurso vanguardista no conformista. El humor y la ironía son armas temibles en la lucha a vida o muerte en contra de las pautas o del engranaje discursivo anquilosado y pesado de la novela realista.

Lo que llama la atención, en cuanto a los recursos empleados en las novelas para generar el humor, consiste en la espontaneidad y dimensión lúdica de la creatividad y del juego de palabras. Parece todo reducido a un nivel insignificante sin relevancia en cuanto a la construcción del sentido global de la novela. El humor se respalda en los detalles o en los elementos elocutivos del juego que puede proyectar derrumbamientos en el nivel discursivo. Las palabras inventadas, pruebas de la apetencia para la invención lingüística, en general, parecen componentes elocutivos que sólo se integran en el plano discursivo: *Se draculizó [...] con cuatro whisky; perfecto zafiofelón analfabeto*. En realidad, no son efectos aislados de palabras exóticas, que provocan sonrisas, sino que representan nudos de significación que se disparan en redes semánticas. Asimismo, los juegos de palabras no tienen sólo su gracia eufónica, y su gota de humor, sino su simbolismo. Riba, el protagonista de *Dublinesca*, no tiene fe en la gente que tiene fe (Vila-Matas 2010: 180), y la conversión al budismo de Celia le provocará al editor la inmersión en una situación extraña e hilarante. *Bloomsday* y *Doomsday* no se asocian únicamente para crear la resonancia, sino que el día de Bloom llega a ser el día del juicio final, del funeral, del réquiem, de la muerte, del fin de todo. Por tanto, la novela *Dublinesca*, a partir de esta asociación, se construye como la alegoría o la metáfora del funeral de todo: épocas, arte y gente. Es la novela de *Bloomsday* y de *Doomsday*. O bien, puede intervenir la ironía y realizarse un paralelismo (se refiere a Brendan Behan, a su novela y a su vida): *escritor con problemas de alcohol – alcoholico con problemas de escritura* (Vila-Matas 2010: 105). Ya se pasa al problema irresuelto del protagonista que vuelve al alcohol, arruinándose la vida y el matrimonio. La suma de los componentes, hallados en esta disposición reticular hecha de añicos, por entre los cuales se encuentran los elementos elocutivos, el humor, los paralelismos, conforma el tema central.

Los juegos no son gratuitos, no se trata sólo de la superficie, sino del espesor también, y el jugar del vocablo no se limita al nivel elocutivo, sino lo sobrepasa. El humor está en el umbral y abre camino hacia constructos más complicados y amplios. Es el punto de partida, lo que provoca el movimiento, el nudo, y desde aquí en adelante el tapiz del discurso se dispara en muchas direcciones. Casi el humor puede pasar por desapercibido, pero en un momento determinado, se notan las consecuencias, y se pone de manifiesto al mismo tiempo el punto de partida.

2.2. La ironía

Stefano Arduini sitúa la ironía en el área de la antítesis, que abarca otras figuras también: la negación, la inversión, el oxímoron, la paradoja. Esta área, también, desempeña un papel importante en el modo de representar el mundo, es decir, en la realización e identificación de los Regímenes del imaginario. La paradoja, que es una forma de antítesis, representa un reto, porque determina a través de la expresión del absurdo un esfuerzo de parte del hombre, que puede observar sus contradicciones constitutivas y reflexionar sobre éstas. Además, la antítesis, como procedimiento fundamental de la expresividad, revela las contradicciones que una mirada común

oculta y da una imagen del ser humano mismo visto en su condición determinada por límites insuperables, límites a los que siempre intenta superar al darse cuenta de ellos. Unas de estas figuran atañen la máxima de la cantidad y otras, como la ironía, la litotes y la hipérbole explotan la máxima de la cualidad. La ironía es una figura semántica extendida, en la figurática de Antonio Mayoral, y por cierto se respalda en contrastes fundamentales que ponen de relieve la inadecuación y la diferencia cualitativa.

La Transmodernidad continúa la Modernidad, pero al mismo tiempo, la supera, la trasciende, se distancia de aquélla por un tipo de ironía y de espejismo. Hay que destacar este tipo de ironía como una característica individualizadora de la Transmodernidad, puesto que, a pesar de este regreso a la Modernidad, al prolongar sus ideas más universales, significa el reflejo de una cara débil, atenuada, ligera, liviana. Es el reflejo de la ironía, y por tanto ésta se construye disimuladamente a la sombra de otras figuras, se disfraza, o se hibrida, y se integra en síntesis raras, en cadenas semánticas que reúnen los contrarios.

La ironía y la paradoja rellenan el campo de las equivalencias semánticas, y no se trata sólo de figuras puntuales, en el ámbito restringido de la oración, sino que se trata de figuras extendidas a lo largo de toda la novela, como en *Dublinesca*, y no sólo en esta novela, sino casi en todas las demás. Hay una síntesis entre la ironía, el humor, la parodia y el dramatismo trágico, el vivir intenso de la sumersión, de la caída, del salto al vacío, una mezcla rara que conduce al fondo oculto y profundo de los símbolos y metáforas fundamentales de las novelas. La vida puede ser enfocada de manera irónica, ya que es una colección de existencias nimias, inútiles, pero es, al mismo tiempo, el único modo de existencia artística. La vida se transforma en arte, y la obra de arte es la vida misma. Los personajes, condenados a la muerte y al olvido, son limitados, inútiles, grises, nimios, trágicos, enfermos, extraviados, perdidos, supuestos a la degradación, pero en realidad son inmortales sombras, sombras eternas que tienen su grandeza y triunfan. La Literatura, “puta enterrada” y arte que va más allá de su propio entierro simbólico (véase el poema *Dublinesque* de Philip Larkin, cuyo título Vila-Matas lo tomó prestado para su novela), sigue existiendo, no deja de vivir, y aunque débil o muerta, tiene la fuerza de afirmar su poder. La condición humana misma es la fragilidad que representa la fuerza del creador y no su talón de Aquiles. Las enfermedades son extrañas, raras (peste, damnación que regocija, el signo mismo de la nobleza espiritual, de una salud reafirmada). El destino es condena que rescata. Hasta Dios que, paradójicamente, no existe (*Historia abreviada de la Literatura portátil*), o es mujer (*Hijos sin hijos*), o es primado y está enjaulado o al lado de una jaula (*Dublinesca*), da, al mismo tiempo, sentido, ordena, es la transcendencia. Presentar la vida de una manera realista es, también, objeto de la continua ironía. Es un juego en los espejos paralelos de una sutil ironía que envuelve todo. Está manejando esta ironía envolvente, que se asocia a un juego continuo entre fuerza y debilidad, inutilidad y efectividad, entre la permanente afirmación y la negación de todo lo afirmado. Todo se disuelve en la paradoja, en la coexistencia misma de los términos opuestos, en el juego de la afirmación por su propia negación.

En cuanto a su construcción y dimensión, en los ejemplos que siguen se nota, igualmente, que la ironía es una figura semántica extendida. Asimismo, ella se nutre del juego de palabras, teniendo sus raíces lúdicas. Enrique, el menor de los hermanos Tenorio de la novela *Lejos de Veracruz*, “huía como de la peste de la tradición artística de la familia, pues lo que veía y lo veía muy claro, era que nuestro padre había perdido miserablemente el tiempo en Veracruz escribiendo con su pipa apagada versos infumables.” (Vila-Matas 1995: 36). En realidad, Enrique pertenecía a la estirpe de don Quijote no sólo por llegar a ser manco, sino por haber tomado la decisión de seguir escribiendo la novela de su hermano mayor Antonio que se ha suicidado. Esta novela no es más que un homenaje irónico al que nunca viajó y siempre mintió, engañó. En los diálogos, en las réplicas de los personajes, la ironía es evidente, y el ritmo alerte le confiere el brillo de la espontaneidad de la comunicación oral. Antonio, el escritor de libros de viaje y el hermano mayor, después de haber escrito su tercer libro, se creía Dios, era dueño de sus universos, pero Enrique le contesta irónicamente, realizando una traslación de un nivel a otro: “Para ser Dios te encuentro muy gordo.” (Vila-Matas 1995: 51). Rosa pregunta,

irónicamente, a su esposo, el crítico literario y el padre de Montano, enfermo de Literatura: “¿Ya cenó el señor su Literatura de cada día, su dichosa sopa de letras?” “¿Ya tomó el señor, aunque sea frío, su mal de Montano del día?” (Vila-Matas, 2002: 69).

La ironía ocupa un lugar privilegiado como licencia semántica, y no se trata de párrafos restringidos o de alusiones como: *Antes, las marquesas salían a las cinco de la tarde y ahora se hacen budistas* (Vila-Matas, 2010: 149) —observación de Riba, que se refiere a la conversión al budismo de su esposa, Celia—, sino de un tratamiento paródico e irónico extenso y continuo a lo largo de toda la novela, de los temas, de las actitudes de los personajes, de las situaciones, hasta de las transducciones. Este tratamiento se diluye y se extiende a través de las páginas del libro, y por consiguiente, resulta muy difícil de fragmentar, y por tanto, ejemplificar: es una ironía casi imperceptible pero siempre muy presente, ya que es la manera misma de enfocar los asuntos.

No siempre la ironía es amable, risueña. En ciertas ocasiones, a la ironía se añade la crítica de la realidad contemporánea, de la política editorial contemporánea, también extensa y además muy dura y tajante, incisiva:

“Pronto cumpliré sesenta años. Desde hace dos, me persigue la realidad de la muerte al tiempo que me dedico observar lo mal que va el mundo. Como dice un amigo, todo se acabó, o se está acabando. No queda otra cosa que una masa analfabeta creada deliberadamente por el Poder, una especie de muchedumbre amorfa que nos ha hundido a todos en una mediocridad general. Hay un inmenso malentendido. Y un trágico embrollo de historias góticas y editores puercos, culpables de un monumental desaguizado. La edición literaria a la que di mi vida tiene ya su funeral preparado en Dublín.” (Vila-Matas 2010: 178-179).

Otras veces, la ironía vitupera la separación entre lo real y lo imaginario y sanciona drásticamente la actitud vetusta ante la ficción que debe respetar exactamente la realidad y conformarse a estos moldes, sin tener identidad propia y sin poder convivir con aquélla: “¡Todo lo falsificaba!” (El monje se refiere a Stendhal y a la cartuja de Parma, al hecho de que en la novela todo estaba deformado o inexistente.) —dice “ese monje que aún está en la etapa dinosauria de la historia de la ficción.” (Vila-Matas 2008: 167).

La construcción del discurso novelesco tiene su punto de partida polémico. El estilo llegó a ser original al confrontarse directamente con el discurso que seguía reglas establecidas. La lucha en contra del estilo previsible y monótono se puede llevar con las armas del humor y de la ironía. Éstas son las únicas armas que pueden garantizar la victoria, y con las que se puede combatir el conformismo, el tedio y la monotonía niveladora aplastante:

“Para contrarrestar la constante aparición de los tópicos en el discurso paterno yo debía —y así lo hacía— concentrar todas mis fuerzas en fugaces frases de guerrilla caseras, pequeñas y vanguardistas escaramuzas con las que fui construyéndome un estilo literario inconformista y excéntrico: un estilo vanguardista al principio y que con el tiempo se ha ido serenando. Un estilo contra el tedio familiar, el de la casa de mis padres, pero también contra el tedio aplastante del país en el que me había tocado nacer. Un estilo a la contra y un intento siempre de decir cosas distintas, con humor a ser posible, para romper con la falta de ironía del monólogo anticuado y único del patriarca. Un estilo sin demasiados personajes literarios de carne y hueso. Un estilo en rebeldía contra todo, sobre todo contra el soporífero realismo español, un estilo siempre irónico con las marquesas y proletarias, amantes y prostitutas, que entran y salen a las cinco de la tarde en las novelas españolas de ahora.” (Vila-Matas 2002: 154-155).

Así como Enrique Tenorio, el personaje de la novela *Lejos de Veracruz*, afirmaba, *aunque uno puede ser original*. La originalidad reside no sólo en la atención concedida

primeramente al estilo y después a lo narrativo, o en decir de otra manera no establecida cosas distintas, sino en la fusión, en variables dosis, entre lo simbólico, el humor, la ironía y la paradoja, en los ritmos cambiantes y desconcertantes de las repeticiones, y en una gradación estudiada siempre. Esto es, construir tramas hilarantes, divertidas, profundas y cómico-serias y discursos que abarcan los fragmentos y trazan las líneas del tejido textual natural y adecuado a los elementos inventivos. Por lo visto, la síntesis de los contrarios es la marca definitoria de la novela transmoderna.

3. Conclusiones

En conclusión, el humor puede representar el pretexto, el punto de partida, un modo de abrir paso, o una herramienta utilizada con propósitos que son o no son obvios desde el principio. Puede ser la solución idónea para el conferenciante que tiene miedo a hablar delante del público, o un medio eficaz de dinamitar el discurso conformista y de transformarlo en un discurso original. Pero es sólo el primer paso, y para adelantar hace falta seguir con la ironía, y pasar de lo accidental, restringido, puntual, a lo sistemático, desarrollado, extenso. Lo característico para la novela transmoderna es el modo de asociar lo cómico y lo serio, lo trágico y lo hilarante, de hacer coexistir a los contrarios, de construir en el espejo del discurso, el rostro de la ironía. Es decir, de acordar los elementos inventivos, los elementos dispositivos y elocutivos de un modo reticular y disperso pero al mismo tiempo congruente. Esto supone hacer combinaciones diversas entre las figuras, mezclar, hibridar, y sobre todo construir estrategias dispositivas que reúnan tanto los componentes similares y recurrentes como los elementos dispares. La ironía es una figura semántica extensa, que pertenece a la clase de la antítesis, y tiene que ver con la construcción misma del complejo significado textual (simbólico) y con la construcción del discurso, pero para ello la ironía siempre se vincula a otras figuras, que pertenecen sea a su área, sea a otros campos.

Referencias bibliográficas

- Vila-Matas, Enrique 1985: *Historia abreviada de la Literatura portátil*, Barcelona, Anagrama.
- Vila-Matas, Enrique 1993: *Hijos sin hijos*, Barcelona, Anagrama.
- Vila-Matas, Enrique 1995: *Lejos de Veracruz*, Barcelona, Anagrama.
- Vila-Matas, Enrique 2002: *El mal de Montano*, Barcelona, Anagrama.
- Vila-Matas, Enrique 2008: *El viento ligero en Parma*, Madrid/México, Sextopiso.
- Vila-Matas, Enrique 2010: *Dublinesca*, Barcelona, Anagrama.
- Vila-Matas, Enrique 2010: *Perder teorías*, Barcelona, Seix Barral.
- Albaladejo Mayordomo, Tomás 1986: *Teoría de los mundos posibles y macroestructura narrativa. Análisis de las novelas cortas de Clarín*, Alicante, Universidad de Alicante.
- Albaladejo Mayordomo, Tomás 1991: *Retórica*, Madrid, Síntesis.
- Albaladejo, Tomás 2005: *Transducciones en la obra de Enrique Vila-Matas*, in María Dolores de Asís Garrote, Ana Calvo Revilla (coord.), *La novela contemporánea española*, Madrid, Instituto de Humanidades Ángel Ayala de la Universidad San Pablo CEU, 2005, p. 11-31.
- Arduini, Stefano 2000: *Prolegómenos a una teoría general de las figuras*, Murcia, Universidad de Murcia.
- Chico Rico, Francisco 1988: *Pragmática y construcción literaria. Discurso retórico y discurso narrativo*, Alicante, Universidad de Alicante.
- Durand, Gilbert 1982: *Las estructuras antropológicas de lo imaginario*, Madrid, Taurus.
- García Berrio, Antonio 1984: *Retórica como ciencia de la expresividad (Presupuesto para una retórica general)*, in “Estudios de lingüística”, no. 2, Alicante, p. 7-59.
- Mayoral, José Antonio 1994: *Figuras retóricas*, Madrid, Síntesis.
- Pozuelo Yvancos, José María 2010: *Dublinesca*, in “Suplemento ABCD de las Artes y las Letras”, 1 de abril 2010, No. 943 – <http://www.enriquevilamatas.com/escritores/escrpozuelo2.html> /6.06.2011.
- Rodríguez Magda, Rosa María 2004: *Transmodernidad*, Barcelona, Anthropos.
- Vila-Matas portátil. *Un escritor ante la crítica*, Margarita Heredia (coord.) 2007: Barcelona, Candaya.
- Cuadernos de narrativa. Enrique Vila-Mata. Grand Séminaire de Neuchâtel. Coloquio Internacional Enrique Vila-Matas. 2-3 de diciembre de 2002* 2007, Andrés-Suárez y Casas, Ana (coord.), Madrid, Arco.

Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, Ediție critică de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, [Iași], Polirom, 2011, 672 p.

Istoria limbii române a fost un domeniu de cercetare predilect al lingviștilor români vreme de aproape un secol. Complexitatea și dificultățile, uneori insurmontabile, pe care le ridică cercetarea acestui subiect au generat numeroase discuții și polemici între filologii grupați în trei școli lingvistice distincte, conduse de A. Philippide, la Iași, Ovid Densusianu, la București, și Sextil Pușcariu, la Cluj.

Până în urmă cu aproximativ trei decenii, concepțiile Școlii lingvistice ieșene privitoare la unele probleme fundamentale ale istoriei limbii române au fost criticate sau, mai grav, au fost ignorate de reprezentanții celorlalte școli lingvistice românești. Odată cu apariția cărții lui G. Ivănescu, *Istoria limbii române* (Iași, Editura Junimea, 1980)¹, și cu reeditarea unora dintre lucrările lui A. Philippide: *Principii de istoria limbii, Introducere în știința limbii, Fiziologia sunetelor, Baza de articulație și baza psihologică*² iar, de curând, *Istoria limbii române* (Ediție îngrijită de G. Ivănescu, Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, Iași, Polirom, 2011), viziunea și ideile Școlii lingvistice ieșene în privința cercetării diacronice a limbii române au dobândit o poziție dominantă. Desigur, un merit special îi revine profesorului G. Ivănescu, care nu numai că a dezvoltat o seamă de idei ale lui A. Philippide, dar a și corectat ori a explicat convingător părerile eronate, neclare sau insuficient argumentate ale magistrului său. Între acestea se numără teoriile lui A. Philippide privitoare la geneza poporului român și a limbii române, la perioada în care s-au despărțit dialectele românești, la cronologia unor fenomene fonetice, la etimologia unor cuvinte etc.³. Preluând și analizând critic ideile și afirmațiile lui A. Philippide, dar și pe ale celorlalți istorici ai limbii române, G. Ivănescu a încercat și, în multe privințe a reușit, să realizeze „o sinteză a pozițiilor diverse, de până astăzi, din lingvistica românească, ca o încercare de a uni într-un singur curent cele trei școli lingvistice principale din țara noastră”⁴.

Prin apariția, în anul 2011, a *Istoriei limbii române* a lui Alexandru Philippide, editoarele Carmen-Gabriela Pamfil și Luminița Botoșineanu, care au dus până la capăt dificila muncă începută împreună cu profesorul G. Ivănescu⁵, aduc un omagiu nu numai celui care este considerat „fondatorul școlii lingvistice ieșene”, ci și elevului său, ultimului mare istoric al limbii române, provenit din aceeași școală filologică. Ca fost student al lui A. Philippide, G. Ivănescu a inițiat încă din anul 1976 publicarea unui volum care să cuprindă prelegerile profesorului său, restituite pe baza însemnărilor proprii, dar și a notițelor de curs luate de unii dintre discipoli, între care, printre cei mai cunoscuți, se numără: Iorgu Iordan, Haralambie Mihăescu și Mihai Costăchescu.

Volumul beneficiază de un studiu introductiv relevant pentru viața, modul de muncă al autorului, relațiile sale cu personalitățile epocii și, în general, pentru cum s-a constituit opera lui A. Philippide. Acest studiu, care cuprinde și fragmente din monografia *Alexandru Philippide*, publicată de Carmen-Gabriela Pamfil, nu este unul doar descriptiv. Autoarele au inspirația de a pune în oglindă, ca într-un dialog la două capete opuse ale timpului, teoriile din prima istorie a limbii române, aparținând lui A. Philippide, cu cele din ultima perspectivă diacronică amplă și

¹ Vezi și G. Ivănescu 2000: *Istoria limbii române*, ediția a II-a, Îngrijirea ediției, indice de autori și indice de cuvinte; Mihaela Paraschiv, Iași, Editura Junimea.

² Vezi A. Philippide 1984: *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil. Cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu, București, Editura Academiei.

³ Cf. Carmen-Gabriela Pamfil 2008: *Alexandru Philippide*, București – Chișinău, Litera Internațional, p. 178-182.

⁴ G. Ivănescu 1980: *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, p. VIII.

⁵ Cu privire la contribuția lui G. Ivănescu la editarea acestui volum, vezi Carmen-Gabriela Pamfil 2008 : 141, nota 347.

completă asupra românei, cea a lui Gheorghe Ivănescu. Se întâlnesc astfel, în paralel, teoriile profesorului și corecturile aduse acestora de cel mai fidel dintre discipolii săi. Ne referim în primul rând la controversatele teorii privitoare la epoca și locul de formare a românei (în sudul sau în nordul Dunării), la caracteristicile limbii latine care a stat la baza românei, la separarea și evoluția dialectelor, la periodizarea istoriei limbii române etc.

Tratatul editat de curând nu dispune, desigur, de imensa cantitate de informație istorică și lingvistică pe care o găsim în opera fundamentală a savantului ieșean: *Originea românilor* (I. *Ce spun izvoarele istorice*, 1925; II. *Ce spun limbile română și albaneză*, 1927). Tocmai acest fapt îl transformă într-un instrument mai ușor de consultat, fără a se pierde ceva din informația esențială. Uneori sunt cuprinse în volum pasaje scurte, necesare, reproduse după *Originea românilor* (v. cap. [A. *Ce spun izvoarele istorice și epigrafice*], p. 75-77), lucru semnalat cu acribie de editoare. Până la o necesară reeditare completă a *Originii românilor*, publicul și specialiștii de azi au șansa de a avea la îndemână încă o carte de referință în domeniu.

Apariția acestui volum la circa o sută de ani după ce informația științifică pe care o cuprinde a fost predată studenților dovedește valabilitatea materialului documentar pe care autorul își întemeiază părerile și a metodei de lucru, bazată pe o acumulare savantă de izvoare istorice, pe o viziune critică asupra unei bibliografii exhaustive în epocă și pe curajul propriilor opinii. A. Philippide este un cercetător care merge la document, la sursă, fără a prelua teorii gata făcute. Lingvistul ieșean caută explicații și nu acceptă simpla constatare a faptelor, așa cum observă că fac unii dintre marii lingviști ai vremii, ca Miklosich și Tiktin (p. 273).

Informația științifică, profundă și densă, a fost structurată, pe parcursul celor 575 de pagini, în patru mari părți: I. *Originea poporului român și a limbii române*, II. *Latina populară*, III. *Istoria sunetelor*, IV. *Istoria formelor*. După cum avertizează editoarele (p. XXXI), „Philippide nu a ținut și un curs de sintaxă istorică a limbii române”, deși o serie de fapte sunt discutate în *Originea românilor*.

Textul propriu-zis este întregit cu o *Bibliografie* (p. 4-28) și cu peste 1050 de note, unele aparținând lui A. Philippide însuși, iar altele, lui G. Ivănescu și editoarelor, care aduc informații necesare, de ordin filologic și lingvistic, uneori polemizând cu autorul (v. nota 124, p. 102), pentru a corela textul cu cercetările ulterioare și chiar contemporane în domeniu. La sfârșit, sunt atașate *Anexe* cu lista operelor lui Al. Philippide (p. 575-578) și cu facsimile după hărți și manuscrise (579-587). Ceea ce dă acestei ediții caracterul de instrument de lucru ușor de consultat și extrem de util pentru specialiști sunt *Indicele de nume* (p. 589-597) și *Indicele de cuvinte, forme gramaticale, variante fonetice și elemente derivative* (p. 599-653).

Aproape toate problemele esențiale ale apariției și evoluției limbii române sunt tratate în cadrul celor patru mari secțiuni. În prima parte, *Originea poporului român și a limbii române*, se discută despre numele sub care sunt cunoscuți românii (p. 33), despre aria vastă în care trăiesc ei (p. 38-53), despre unitatea dialectelor limbii române (p. 53-64). Problema capitală a spațiului istoric al românilor și a teritoriului lor de formare este abordată atât din perspectiva izvoarelor istorice, cât și a evoluțiilor din limba română (p. 64-103). Prima parte se încheie cu atestări ale românilor (p. 103-140), cu mărturii despre limba română (p. 141-161) și cu atestări scrise ale limbii noastre după secolul al XVI-lea (p. 166-171).

Latina populară, ca „limbă comună [...], care ea, nu dialectul, a înlocuit limbile autohtone ale diferitelor popoare cucerite și a dat naștere diferitelor limbi romanice” (p. 182), este descrisă în partea a doua din perspectiva apariției și a momentului în care a încetat să mai fie o limbă vorbită (p. 182-200), din punctul de vedere al izvoarelor ei ca aspect vorbit al limbii, păstrat, însă, numai în formă scrisă (p. 209-250), și din perspectiva raportului ei cu latina clasică, față de care este profund diferită, dar fără a putea fi considerată o altă limbă (p. 251-264).

Partea a treia este dedicată istoriei sunetelor în evoluția lor de la latină la limba română, cu referire la situația din dialecte. Fiecare sunet este tratat în parte, începând cu vocalele (p. 267-399) și continuând cu consoanele (p. 340-381). Autorul își confruntă opiniile cu ale altor lingviști, în special cu cele ale lui G. Weigand, al cărui mod de explicare a dialectului bănățean, de exemplu, îl consideră „metaforic și fără înțeles” (p. 270), iar exprimarea pe alocuri „foarte

falsă” (nota 11, p. 270) și cu ale lui H. Tiktin, care face uneori afirmații bazate pe „o nedreaptă percepere a sunetului” (p. 308), fără a uita să precizeze, atunci când e cazul, că le împărtășește punctul de vedere.

Ultima secțiune a cursului cuprinde morfologia istorică a românei. Părțile de vorbire sunt tratate separat în capitole inegale: declinarea substantivului (p. 407-431), adjectivul (p. 435-438), declinarea pronominală (p. 438-448), articolul (p. 448-452), numeralul (p. 452-460), conjugarea verbelor, cu variațiunile dialectale, (p. 471-557), adverbele (p. 557-559), prepozițiile (p. 559), conjuncțiile (p. 560-561), sufixele (p. 561-573), prepozițiile (p. 573-574).

Mulțimea problemelor și a controverselor referitoare la concepția și părerile lui A. Philippide în legătură cu fiecare dintre temele enumerate mai sus, precum și faptul că acestea au fost prezentate și analizate, pe larg, de G. Ivănescu, Iorgu Iordan și Carmen-Gabriela Pamfil ne-au determinat să nu stăruim asupra lor în spațiul foarte restrâns al acestei recenzii.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, ceea ce intuiseră sau aflaseră cronicarii despre unitatea românilor și despre descendența lor din romani, ceea ce afirmaseră corifeii Școlii Ardelene despre originea latină a românei, în lucrări cu caracter mai mult descriptiv și informativ, deveneau, la trecerea înspre secolul XX, teorii fundamentate științific, având la bază documente culese metodic și interpretate obiectiv, grație în special lui A. Philippide și lui Ovid Densusianu. Înainte chiar ca Ovid Densusianu să pună bazele școlii lingvistice bucureștene, după ce mai întâi studiasse trecerea de la latina târzie la limbile romanice cu Gaston Paris la Ecole des Hautes Etudes, Alexandru Philippide prelua, în 1893, Catedra de filologie română de la Universitatea din Iași, într-un moment în care „niciuna dintre universitățile românești nu avea o catedră consacrată limbii naționale” (Iorgu Iordan, *Alexandru I. Philippide*, București, Editura Științifică, 1969, p. 17). Studiile pe pământ german, la Halle, din 1888, cu nume mari ale lingvisticii din acea perioadă (ex. Heinrich Kiel) pot fi o explicație pentru modul diferit de tratare a materialului documentar și lingvistic față de colegul său de la București, chiar dacă problemele fundamentale ale istoriei limbii române erau aceleași. Izvoarele istorice și inventarul de forme discutate sau folosite ca exemple dovedesc faptul că, prin complexitatea lor, cercetările de istorie a limbii sunt cu adevărat interdisciplinare dintr-o epocă în care cuvântul *interdisciplinar* nu exista încă. Bogăția argumentelor lingvistice, istorice, sociologice, geografice, culturale etc. ne îndreptătesc să afirmăm că o lucrare de istorie a limbii nu poate fi decât opera unui savant care are capacitatea de a sintetiza o informație care se vrea exhaustivă într-o teorie unitară.

Volumul de față cuprinde toate elementele necesare pentru a înțelege prima mare viziune științifică panoramică asupra evoluției limbii române. Considerăm că gestul de recuperare pe care îl fac editoarele Carmen Pamfil și Luminița Botoșineanu, la inițiativa regretatului savant G. Ivănescu, nu este un semn că lingvistica românească refuză să privească în viitor, ci că, dimpotrivă, refuză să-și uite trecutul, revalorizându-l într-un context nou.

George Bogdan ȚĂRA

Vasile Frățilă (coord.), Gabriel Bărdășan, ***Dialectul istroromân. Straturi etimologice***, Partea I, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2010, 418 p.

- *Se plârde limba, se plârde tot. Ie așa cum spur?*

- *Așă-i.* (Denis Șneler)

Istroromânii și istroromâna – subiect pentru dezbateri aprinse, luări de poziție mai mult sau mai puțin ferme, pentru cercetări și studii de mai mică sau mai mare întindere, toate cu un numitor comun și cu o miză covârșitoare: încercarea de reperare, recuperare și păstrare a unui idiom românesc pe cale de a se stinge. Căci – nu-i așa? – *Se plârde limba, se plârde tot.*

Lucrarea semnată de lingviștii timișoreni Vasile Frățilă și Gabriel Bărdășan, *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*, se înscrie între aceleași coordonate, fiind rezultatul unui demers

îndrăzneț și ambițios de valorificare a întregului material lingvistic existent cu privire la dialectul istroromân (lucrări lexicografice sau cu caracter lexicografic, atlase lingvistice, articole și studii, culegeri de texte), în vederea evidențierii cu o cât mai mare acuratețe a configurației etimologice a acestui idiom românesc sud-dunărean.

Ca o consecință directă a amplitudinii demersului, lucrarea este structurată în două volume (părți): primul este consacrat celor mai vechi două straturi etimologice, cel autohton și cel latin moștenit, urmând ca volumul al doilea (aflat în curs de apariție) să cuprindă împrumuturile de origine slavă – slavă veche, croată, slovenă –, italiană și germană. Prin bogăția faptelor de limbă supuse analizei, dar și prin modalitatea de studiere a acestora – pe straturi etimologice, studiul lingviștilor timișoreni se vrea și chiar este „singular în sfera preocupărilor referitoare la lexicul dialectului istroromân” (p. 5), putând constitui un preambul al unui mult așteptat dicționar etimologic al dialectului istroromân.

Pe lângă prezentarea structurii etimologice a lexicului istroromân, intenția autorilor – realizată deja în primul volum al lucrării în discuție, a fost de a oferi și o clasificare pe câmpuri semantice a fiecărui strat identificat, pentru a avea și „o imagine a realităților extralingvistice pe care le desemnează termenii istroromâni în arealul cercetat” (p. 6).

Volumul al doilea va respecta, *mutatis mutandis*, structura primului, însă propune și o analiză inedită a unui eșantion reprezentativ de texte înregistrate de autori în Istria, în toamna anului 2007, cu scopul de a completa „viziunea lingvistică asupra faptelor de limbă extrase din texte [...] cu aspecte de natură psiho- și sociolingvistică” (p. 6).

Dialectul istroromân. Straturi etimologice, Partea I conține o prezentare amplă și bine documentată a istroromânilor și a idiomului vorbit de aceștia (Vasile Frățilă, *Dialectul istroromân. Privire generală*, p. 9-72), o inventariere a fondului latin moștenit (Gabriel Bărdășan, *Stratul latin din lexicul dialectului istroromân*, p. 73-346), precum și o analiză a elementelor de substrat (Vasile Frățilă, *Observații asupra elementului autohton din lexicul dialectului istroromân*, p. 347-415).

Specificul celor două straturi etimologice în discuție a determinat o abordare diferită din partea celor doi autori, astfel că, dacă în ceea ce privește fondul de origine latină „abordarea este dominant lexicografică, urmărindu-se inventarierea cuvintelor istroromâne ce continuă un etimon latin pentru a evidenția stabilitatea și zona vulnerabilă a acestui strat lexical, în cazul celui alt strat etimologic (datorită numărului extrem de mic de elemente pe care îl deține) nu se are în vedere exclusiv o inventariere a cuvintelor, ci se pornește de la verificarea formelor lingvistice prin care se desemnează în istroromână diversele noțiuni pentru denumirea cărora în dacoromână (cel mai frecvent), în aromână și în meglenoromână sunt utilizate cuvinte din substrat. Această analiză poate duce la confirmarea sau la infirmarea existenței unui cuvânt autohton (din punct de vedere etimologic în vocabularul istroromânei)” (p. 7).

Capitolul I, *Dialectul istroromân. Privire generală*, pregătește, în mod firesc, prin prezentarea bogată, dar riguroasă a numeroase aspecte lingvistice și extralingvistice care țin de „istroromânități”, terenul pentru cel mai întins capitol al lucrării, consacrat stratului latin. Astfel, cele peste 60 de pagini semnate de cunoscutul lingvist Vasile Frățilă cuprind informații detaliate despre numele pe care și le dau sau care le sunt date acestor români sud-dunăreni de către populațiile în mijlocul cărora trăiesc, despre originea lor (cu expunerea celor mai importante teorii) și drumul parcurs de aceștia până în locurile în care îi găsim astăzi, despre ocupațiile și starea lor culturală etc.

Foarte utilă pentru cei interesați de studiul științific al istroromânei este prezentarea lucrărilor românești și străine consacrate acestui dialect (p. 15-18), de la primele probe de grai istroromân (sfârșitul secolului al XVII-lea), datorate istoricului venețian Ireneo della Croce, până la cele mai recente contribuții în domeniu.

Un spațiu însemnat este alocat descrierii dialectului istroromân pe compartimente lingvistice: fonetică (vocalism și consonantism), morfosintaxă și lexic, autorul folosind în manieră riguroasă lucrările de referință din literatura de specialitate, editate și inedite (lucrări de

doctorat), dar și materialul adunat în anchetele efectuate personal în localitățile în care mai trăiesc vorbitori de istroromână.

Capitolul cel mai întins al lucrării, *Stratul latin din lexicul dialectului istroromân*, p. 73-346), este semnat de tânărul lingvist timișorean Gabriel Bărdășan, autor a numeroase articole privind idiomul vorbit de istroromâni, precum și a unei valoroase lucrări de doctorat, care tratează tocmai fondul de origine latină din lexicul istroromânei.

Dezvoltarea istroromânei după desprinderea de trunchiul românei comune într-un mediu aloglot, precum și factori de ordin politic, economic, cultural și sociolingvistic (statutul de idiom vorbit într-un cadru restrâns, numărul extrem de redus al vorbitorilor etc.) au dus la constituirea acestui idiom într-un „ansamblu de graiuri nestandardizate” (Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană)*, București, EȘ, 1975, p. 222). Astfel, orice încercare de sistematizare a unui lexic extraordinar de eterogen a unui idiom lipsit de o variantă literară reprezintă o provocare serioasă, cu atât mai mare cu cât este vorba de stratul de origine latină.

Prin urmare, demersul realizat de Gabriel Bărdășan este valoros atât prin prisma faptului că este vorba de o lucrare de etimologie (care, după cum afirma Iorgu Iordan, *Scrieri alese*, București, EA, 1968, p. 183, este „o adevărată piatră de încercare pentru un lingvist”), cât și prin truda de a încadra un material dialectal deosebit de vast și de divers între coordonatele riguroase ale unei abordări lexicografice. Într-adevăr, cuvintele tratate constituie adevărate articole de dicționar, în care sunt precizate categoriile morfologice, sensurile, adesea însoțite de contexte ilustrative, atestările (deși nu se precizează, sunt date cronologic atestările din lucrări cu sau fără caracter lexicografic, iar, la urmă, tot în ordine cronologică, sunt notate și atlasele lingvistice) și, bineînțeles, etimologia. Impresionează știința autorului de a stăpâni un material, așa cum am afirmat, extraordinar de vast și de eterogen, precum și secțiunea consacrată etimologiei, în care sunt indicate toate lucrările (dicționare, glosare, studii etc.) care propun etimonul cuvântului avut în vedere. Pentru ca analiza să fie completă, după indicarea etimonului, autorul notează, acolo unde este posibil, și formațiile interne.

În ceea ce privește redarea termenilor istroromâni, autorul a folosit sistemul de transcriere fonetică al ALR doar pentru cuvântul-titlu, variantele acestuia rămânând (cu mici excepții) în transcrierea fonetică a autorului/autorilor care le-au înregistrat. Acest fapt îngreunează într-o oarecare măsură lectura, mai ales că unele dintre sistemele de transcriere (de ex., cel al lui Ugo Pellis) sunt destul de complexe și puțin folosite la noi.

Poate ar fi trebuit să existe câteva mențiuni cu privire la criteriile de stabilire a cuvântului-titlu (în funcție de numărul atestărilor, de apropierea de etimon etc.), pentru că, așa cum am menționat, în absența unei tradiții literare în istroromână nu se poate spune că anumite forme s-au impus față de altele ca literare, astfel că una dintre dificultățile care se ridică în fața cercetătorului interesat de lexicul istroromân o reprezintă tocmai această încercare de „ierarhizare” a numeroaselor variante sub care circulă unul și același cuvânt.

Acestea sunt însă doar sugestii care țin de formă, și nu de fond, astfel că ele nu diminuează cu nimic valoarea lucrării.

În urma demersului de inventariere și analiză a elementelor de origine latină, autorul identifică „aproximativ 650 de termeni de bază (fără a lua în calcul formanții interni dezvoltați de la baze lexicale de origine latină).” (p. 337). Acest număr, indicat de autor cu prudența impusă de situația particulară a istroromânei, raportat la „media celor 2000 de cuvinte latinești moștenite din latină de fiecare dintre limbile romanice” demonstrează faptul că „tendința de sărăcire a vocabularului, manifestată încă în lexicul latinei populare, [...] este mult mai intens[ă] în lexicul dialectului istroromân” (*ibidem*), aceasta fiind o consecință firească a condițiilor în care s-a dezvoltat și în care (încă!) se vorbește acest idiom românesc sud-dunărean, aflat sub o presiune constantă din partea limbii croate și, pentru o perioadă relativ întinsă de timp, și sub cea a limbii italiene, cu precădere a dialectului venețian.

Chiar dacă, așa cum reiese din lucrarea lingvistului timișorean, termenii de origine latină sunt puțin numeroși și se caracterizează „printr-o anumită sterilitate”, „stratul etimologic latinesc

din vocabularul dialectului istroromân își păstrează importanța pentru fizionomia romanică a acestui idiom” (p. 338), importanță subliniată și de A. Kovačec (la care Gabriel Bărdășan face trimitere) în încheierea lucrării sale consacrate dialectului istroromân: „Partea de bază a vocabularului istroromân, ca și cea mai mare parte a materialului gramatical este de origine romanică, iar elementele slave, indiferent de numărul mare al lor, au, în multe cazuri, un caracter periferic.” (*Descrierea istroromânei actuale*, București, EA, 1971, p. 201).

Capitolul *Observații asupra elementului autohton din lexicul dialectului istroromân* (p. 347-415), semnat de reputatul lingvist Vasile Frățilă, este un studiu valoros privind una dintre cele mai dificile și controversate probleme ale istoriei limbii române, cea a substratului traco-dac.

Cercetarea profesorului Vasile Frățilă este cu atât mai importantă cu cât completează un gol existent în literatura de specialitate, căci, „Dacă cuvintelor de substrat din dacoromână și echivalentelor acestora în două din dialectele sud-dunărene li s-a acordat o atenție mai mare (în special celor din aromână [...]), nu același lucru se poate spune despre elementele autohtone din istroromână, în sensul că acestea au fost doar semnalate, fără alte comentarii privind vechimea atestărilor, răspândirea dialectală, eventualele schimbări semantice sau fără a se specifica, acolo unde termenul autohton a dispărut, care este «înlocuitorul» sau care sunt «înlocuitorii lui»” (p. 351).

Din cei 90 de termeni dacoromâni considerați de Grigore Brâncuș ca fiind păstrați cu certitudine din substrat, autorul se oprește în acest studiu asupra a 58, prezentați în ordine alfabetică, analiza urmărind în principal situația acestora (menținerea sau dispariția) în istroromână, dar și în aromână și meglenoromână. În cazul în care cuvântul de origine autohtonă s-a păstrat în istroromână (este vorba de 25 dintre cei 58 de termeni avuți în vedere) sunt indicate toate atestările acestuia, indiferent de tipul lucrării în care a fost consemnat (glosar, atlas lingvistic etc.), precum și răspândirea în cele două variante ale acestui idiom: de nord și de sud. Dacă termenul din substrat nu este însă consemnat pentru istroromână, autorul evidențiază termenul/termenii folosiți pentru noțiunea respectivă (vezi, de exemplu, *balaure*) cu indicarea etimologiei/etimologiilor și a atestărilor. Bogăția informațiilor transformă fiecare dintre cele 58 de cuvinte avute în vedere într-o micromonografie, în care se rostuesc firesc și informații care au doar ca punct de plecare elementul de substrat. De exemplu, faptul că pentru dr. *abur* în istroromână se folosește, alături de cuvântul de origine croată *păra*, și *săpa*, tot de origine croată, constituie un prilej pentru autor de a explica dispariția rom. com. **sapă*: „Probabil că existența în ir. de nord a termenului *săpa* ‘abur’ a dus la înlocuirea rom. com. **sapă* (< lat. *sappa*) cu *sapun* (< cr. *sapun* ‘velika motika, masklin, trnokop, ludak’ < ven. *sapun* ‘zappone’, *sapón* ‘zappa’ – Rosamani 933) și de *motika* ‘sapă’ [...]. În Valdarsa, Goran Filipi a notat peste tot *sapun*. În Jaiăn și verbul *a săpa* (< lat. *sappare*) a fost înlocuit cu cr. *kopati*, pe când în Valdarsa termenul de origine latină s-a păstrat [...]” (352-353).

Clasificarea termenilor de origine autohtonă realizată în partea de *Considerații finale* – A. *Termeni autohtoni păstrați în istroromână*; B. *Termeni istroromâni presupuși a fi existat în istroromână*; C. *Termeni autohtoni dispăruți din istroromână*, este deosebit de utilă, deoarece reia – la scară redusă – și sistematizează bogatul material analizat de autor în prima parte a cercetării.

În nota impresionantă a întregului volum este și bibliografia extraordinar de bogată care însoțește fiecare dintre cele trei capitole ale lucrării.

Dialectul istroromân. Straturi etimologice, Partea I, realizată de Vasile Frățilă și Gabriel Bărdășan este o lucrare îndelung așteptată în lingvistica românească, extrem de valoroasă prin imensul material pe care autorii îl sistematizează și analizează cu acribia specifică filologilor autentici, material care, sperăm, va constitui fundamentul unui dicționar etimologic al dialectului istroromân, comparabil cu prestigiosul *Dicționar al dialectului aromân* al lui Tache Papahagi.

Valoarea lucrării semnate de cei doi lingviști timișoreni a fost subliniată și de academicianul A. Kovačec, autor a unor importante lucrări consacrate dialectului istroromân (*Descrierea istroromânei actuale*; *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik (s gramatikom i tekstovima)*),

Pula, 1998 etc.): „sunt sincer încântat de prezentarea sistematică, cuprinzătoare, obiectivă și echilibrată a unui material eterogen. Când o să fie gata cele două volume, ele o să reprezinte cununa de aur asupra celor trei volume clasice ale lui Pușcariu. [...] În privința istororomânei, Universitatea din Timișoara face acum ceea ce instituțiile din Cluj au făcut în trecut”.

Ana-Maria POP

Florina-Maria Băcilă, *Cultivarea limbii române, I. Probleme de morfologie, II. Probleme de sintaxă și de vocabular*, Timișoara, Editura Excelsior Art, 2012, 374 p. + 168 p.

Astăzi, într-un război al uzurilor limbii, problema *respectării limbii literare* în comunicare ar constitui mărul discordiei între cei pentru care vorbirea unui individ nu poate fi considerată „greșită” câtă vreme ea reușește să transmită mesajul dorit către un interlocutor, indiferent de forma și consistența lingvistică a acesteia; și cei pentru care *regula* (gramaticală, ortografică, ortoepică, de punctuație ori lexico-semantică) constituie în sine un loc sacru iar încălcarea ei, fără deosebire de compartiment lingvistic, un păcat... de moarte, oricând, în orice context și co-text. Între cele două extreme, ale căror forțe beligerante ar fi mereu împropățate de minți solipsiste, s-ar afla comunitatea celor care, pe temeuri obiective, pot emite judecăți de valoare în legătură cu un anumit uz al limbii, analizându-l, urmărindu-i istoria, observând distribuția unui fenomen în limba contemporană față de epocile trecute, punându-l în relație cu alte fenomene etc.

Pentru acest grup mai degrabă iscoditor decât autoritar, norma literară, prohibitivă și restrictivă, cuprinsă în dicționare și gramatici reprezintă aspectul care trebuie cunoscut și stăpânit de vorbitorul unui limbi naționale pentru ca acesta să-și poată asuma, eventual, ulterior libertatea de a se îndepărta de el într-un grad oarecare, în anumite condiții și cu un scop.

Apărarea normelor exprimării și sancționarea abaterilor de la corectitudinea scrierii și vorbirii reprezintă doar un aspect al cultivării limbii. Cel de al doilea, la fel de important, este preocuparea pentru îmbogățirea mijloacelor de exprimare și educarea vorbitorilor în spiritul alegerii lingvistice inteligente, al opțiunii pentru cele mai potrivite elemente și forme din limba națională într-o situație de comunicare. Constrângând și, totodată, arătând încotro se deschid regalele porți ale sensibilității expresiei, cultivarea limbii *re-prezintă*, în substanța ei, idealul vechilor retorici privitor la comunicarea prin limbă: *corectitudinea, proprietatea, precizia, concizia, claritatea*.

Cartea Florinei-Maria Băcilă, *Cultivarea limbii române, I. Probleme de morfologie, II. Probleme de sintaxă și de vocabular*, se dezvoltă pe cele două coordonate ale cultivării limbii, prescriptivă și formativă, și are ca obiectiv central „[conștientizarea, o dată în plus, a ideii] că forma corectă și aleasă a felului de a vorbi ori de a scrie, reprezintă, îndubitabil, cartea de vizită a oricărui om care se respectă, a veritabilului său nivel de cultură generală, că educarea și perfecționarea modului cum ne exprimăm oral sau în scris rămân deziderate de prim rang” (I, p. 14; v. și p. 19). Impresia de incultură și de ignoranță pe care o lasă un vorbitor ce comite greșeli de limbă a fost invocată și de acad. Alexandru Graur drept una din rațiunile care transformă activitatea de cultivare a limbii în necesitate permanentă, în *Introducere* la cartea sa din 1982, *Dicționar al greșelilor de limbă*, [București], Editura Academiei. Savantul bucureștean scotea atunci în evidență nu atât „rana” pe care ar suferi-o limba însăși (astăzi se vorbește despre o „stâlcire” și „urâtire” a limbii, la noi și aiurea – Nicolae Manolescu, în *Cultura limbii*, „România literară”, nr. 49/2011, p. 3; despre „martirajul limbii române” – Andrei Pleșu, în *Despre frumusețea uitată a vieții*, București, Humanitas, 2011, p. 245), ci degradarea la care se condamnă o ființă umană, în ochii semenilor, prin neglijența și lipsa de rigoare în comunicare. Argumentul se întemeiază însă pe o realitate labilă. Când, în 1956, Iorgu Iordan atrăgea atenția asupra necesității de a face din cultivarea limbii o preocupare sistematică, acesta înțelegea că există în societate un spirit general care recunoaște obiectivitatea legilor limbii, precum și faptul

că membrii ei trebuie să se conformeze acestor reguli, „cu riscul, în caz contrar, de a fi sancționați, nu pe cale «legală», e adevărat, ci pe cale «socială», care, dacă nu duce la pedepse propriu-zise, este totuși, în ce privește rezultatul, tot așa de eficace ca și cea «legală»” (vezi art. *Cultivarea limbii*, în „Limba română”, V, 1956, nr. 5, p. 5-12)... Dar oare societatea în care trăim astăzi mai este interesată cu adevărat de acest aspect al existenței ei și își îndeplinește, cu eleganță și echilibru, rolul de cenzor al exprimării cuiva?

Tonul retoric al acestor întrebări permite revenirea la o observație cu caracter general: starea de fapt invocată de Iorgu Iordan, Al. Graur și de alți lingviști și oameni de cultură ca argument în favoarea ideii de însușire temeinică a normei literare se (re)creează și se menține prin predarea „științei regulilor limbii” (G. Ivănescu, *Cultivarea limbii*, în „Cronica”, X, 1975, nr. 26, p. 7) tuturor membrilor societății, în primul rând în școală și, ulterior, prin intermediul unor diverse mijloace de comunicare. Numai astfel Academia va avea un sprijin serios din partea societății în efortul de a împuțina derapajele în exprimare ale unor vorbitori și de a preveni fenomenul descris de Gabriel Liiceanu, sumbru, ca „rinocerizarea lingvistică a României” (în *Întâlnire cu un necunoscut*, București, Humanitas, 2010, p. 346).

În direcția aceasta s-a înscris, în ultima vreme, apariția unor lucrări normative și corective precum *Ești COOL și dacă vorbești corect*, de Blanca Croitor et al., București, 2008, ed. a II-a, Univers Enciclopedic Gold, 2010; *101 greșeli de lexic și de semantică. Cuvinte și sensuri în mișcare*, de Adina Dragomirescu și Alexandru Nicolae, București, Humanitas, 2011; *101 greșeli gramaticale*, de Isabela Nedelcu, București, Humanitas, 2012. Acestea li se adaugă lucrarea lingvistei de la Timișoara, adresată, în primul rând, „elevilor din clasele gimnaziale (pentru pregătirea diverselor evaluări sau a testării naționale), liceenilor [...], studenților din învățământul universitar filologic, dorindu-se a fi un ghid practic de muncă independentă, atât în perspectiva examenelor curente, cât și a licenței” (I, p. 13).

Urmărind conținutul cărții *Cultivarea limbii române*, câteva observații se impun recenzentului.

Lucrarea impresionează prin luciditatea și minuțiozitatea cu care sunt anticipate și reținute spre discuție problemele ce se pot ivi în utilizarea părților de vorbire (volumul I), în organizarea sintactică a discursului scris ori vorbit și în folosirea vocabularului (volumul al II-lea). Pretextul lămurii acestora este reprezentat de exercițiile variate ce ocupă prima jumătate a fiecărui volum.

Materialul lingvistic utilizat pentru redarea situațiilor problematice este foarte bogat și semnificativ, fiind selectat de autoarea cărții atât sub înrăurirea câtorva lucrări fundamentale de normare și cultivare a limbii apărute în anii anteriori la Timișoara și în țară (dicționare, îndreptare, manuale, culegeri de teste și exerciții), cât și în urma discuțiilor purtate de cu studenții, în cadrul orelor de gramatică, văzând nemijlocit care sunt lacunele acestora în privința regulilor exprimării în limba română.

Includerea în carte a rezolvării integrale a exercițiilor nu constituie o noutate, majoritatea lucrărilor de acest tip, mai vechi ori mai noi, cuprinzând și o asemenea secțiune. Neobișnuită este însă inserarea aici a unor explicații, precizări, comentarii și elemente de teorie, astfel încât partea finală a volumelor apare sub forma unei succesiuni de tandemuri *răspuns – justificare* ce corespund majorității aplicațiilor propuse. Scopul acestui demers, declarat de Florina-Maria Băcilă în *Argument*, este acela de a-i înlesni cititorului învățarea „conștientă, logică, argumentată” (I, p. 11) a normei vizate. Secvențele explicative din text înlocuiesc, atât cât este posibil, dialogul real dintre profesor și student ori elev, fiind esențiale în procesul de învățare desfășurat în afara cadrului academic sau școlar (cartea este destinată, deopotrivă, traducătorilor, jurnaliștilor, precum și altor profesioniști ai scrisului și, în general, tuturor oamenilor preocupați să dobândească o manieră de exprimare corectă și îngrijită în limba română).

Observațiile și notațiile suplimentare – în mod firesc, succinte – sunt urmate, nu de puține ori, de trimiteri explicite către principalele lucrări descriptive și/sau normative ale limbii actuale (*Gramatica limbii române*, I. *Cuvântul*, II. *Enunțul*, București, 2005 și *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ed. a II-a, București, 2005, ambele elaborate la Institutul

de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” al Academiei Române), precum și spre alte lucrări fundamentale consacrate limbii literare contemporane. Acest artificiu bibliografic introduce în discursul pedagogic un imperativ (pentru studenții filologi) sau o invitație (pentru ceilalți cititori) spre aprofundarea problemelor expuse și, implicit, spre înțelegerea mecanismului de funcționare a sistemului limbii.

Modul în care este concepută cartea *Cultivarea limbii române*, I. *Probleme de morfologie*, II. *Probleme de sintaxă și de vocabular*, numărul mare de elemente lingvistice puse în discuție la fiecare aplicație (pentru a asigura o bună fixare a cunoștințelor) și ținuta grafică ireproșabilă dezvăluie vocația de profesor a autoarei și sârguința cu care Florina-Maria Băcilă își slujește această vocație.

Adina CHIRILĂ

Sorina Dora Simion, *La retórica del discurso en la obra de Enrique Vila-Matas*, București, Editura Universității din București, Colecția Romanica 12, 2012, 365 p.

În colecția Romanica a Editurii Universității din București (colecție coordonată de Mianda Cioba, Anca Crivăț, Francisco Chico Rico și María Antonia Martínez Linares) apar în ultima vreme studii extrem de interesante din și pentru lumea romanică. Un astfel de studiu este și cartea Sorinei Dora Simion, *La retórica del discurso en la obra de Enrique Vila-Matas*, apărută anul acesta și avându-i ca referenți științifici pe Francisco Chico Rico și Coman Lupu.

Vila-Matas este un mare și complex scriitor contemporan a cărui operă oferă cercetătorului incitante trasee de interpretare și în același timp subtile bucurii de lectură. Opera scriitorului spaniol încă nu și-a revelat multiplele valențe estetice și nici încărcătura de semnificații ce izvorăsc, bogate și deseori încifrate, amintind de teoria fractalilor, din sublimarea unei experiențe existențiale de un intens dramatism. Căci literatura înseamnă pentru acest creator un mod de a rezista într-o lume tulburată de marile seisme ale istoriei și culturii secolelor al XX-lea și al XXI-lea.

Scriitor cu o voce profundă și originală, Vila-Matas oferă un model original de scriitură care are în centru relația *lume – limbă – cultură*. Pornind de la această legătură indisolubilă dintre lume și limbaj, doamna Sorina Dora Simion pune în evidență în studiul său faptul că lumea nu poate fi gândită decât în limita coordonatelor lingvistico-retorice și că se stabilește în acest sens o relație de circularitate, căci schemele formale generale, care fac posibilă construcția lumii, sunt scheme retorice și sunt elementele prin care lumea și limbajul intră în contact. În această relație de reciprocitate se construiesc limbajul și lumea, întrucât categoriile de exprimare și analiza lor înseamnă să vorbești chiar despre felul în care omul își organizează lumea.

A te apropia de inima vie a creației tulburătoare a lui Vila-Matas este o provocare pentru orice analist. Provocarea devine cu atât mai mare, cu cât acesta aspiră la o mai adâncă cuprindere a acestui univers polivalent prin selectarea unui unghi de abordare care să permită luminarea liniilor adânci ale construcției sensului în lumi textuale ficționale diferite.

Cartea este structurată pe șapte capitole: 1. Bases teóricas, 2. La intellectio, 3. La inventio, 4. La dispositio, 5. La elocutio, 6. Analisis retórico-general de dos de sus novelas, 7. Conclusiones. Extrem de interesante și binevenite ni se par și *Anexele*, care includ două interviuri (p. 355-360) pe care Sorina Simion i le-a luat scriitorului catalan în aprilie și septembrie 2011.

Sorina Dora Simion s-a ghidat în studiul de față (rezultat al cercetării sale doctorale) după modelul semiotic de analiză propus de Petöfi și Albaladejo, modelul de lume I – adevărată; modelul de lume II – ficțională verosimilă; modelul de lume III – ficțională neverosimilă (subcapitolul I.2.3, p. 35). Ceea ce și-a propus Sorina Simion în studiul de față se situează în câmpul literarității și al construcției imaginare care, în ultimă instanță, revelează liniile fundamentale ale imaginarului poetic (discursul lui Enrique Vila-Matas aparținând poeticii transmodernității) și temele obsesive ale operei vila-matiene: alegoria epocii și a societății

contemporane, reflecția permanentă asupra componentelor faptului literar, identitatea, alteritatea, schizofrenia societății contemporane, alienarea, originile și felul în care se situează în spațiu, în timp, în societate, etapele vieții și evoluția (copilărie, tinerețe, maturitate, bătrânețe), tentația morții și a abisului, teama de moarte și de trecerea timpului, cititorul activ.

Discursul lui Vila-Matas este un discurs original, prin intermediul căruia poeticitatea expresivă depășește poeticitatea mimetică și, după cum afirmă doctoranda, poeticitatea imaginară include atât poeticitatea expresivă cât și poeticitatea mimetică, cu atât mai mult cu cât scriitorul însuși teoretizează și promovează superioritatea stilului asupra intrigii, a tramei. Este un fapt pe care doamna Sorina Simion îl urmărește în capitolele cărții sale ca pe un fir călăuzitor aplicând metodele retoricii, știința a textului și a comunicării acestuia. De altfel, scriitorul însuși afirma că trasează trame și construiește romane pentru a putea ajunge la acel moment în care poezia poate intra în povestire: „Trazo tramas y construyo novelas para poder llegar a ese momento en el que la poesía puede entrar en el relato. Entonces es cuando lo paso mejor. Pero necesito de la construcción lógica de una novela para esos momentos -breves- de libertad.” (Anexa II, p. 358).

Textul lui Vila-Matas este pentru perspectiva avută în vedere de Sorina Dora Simion un *continuum* retórico-stilistic în care interpretarea are ca scop descoperirea și „decriptarea” nivelului simbolic al textului. Opera scriitorului catalan izvorăște dintr-o permanentă tensiune care se rezolvă printr-o reconciliere de tip baroc, manierist sau transmodern și elementele ei se pot concentra în perechi sugestive: artă și viață, ficțiune și realitate, identitate și alteritate, viață și moarte, vid și plenitudine, înțelepciune și nebunie, comunicare și izolare.

Analiza propusă de doctorandă reprezintă o contribuție în care apar noi dimensiuni în interpretarea operei proteice a scriitorului spaniol, cu atât mai mult cu cât există puține studii dedicate analizei operei lui Enrique Vila-Matas, operă care merită o deosebită atenție, fiind reprezentativă pentru literatura spaniolă și universală contemporană, o operă care este alegoria epocii și a societății noastre. Abordarea autoarei este una interdisciplinară, ea operând cu instrumente oferite de retorica generală, care cuprinde atât corpusul retoricii clasice cât și ceea ce lingvistica textuală, semiotica, semantica, pragmatica, poetica imaginarului, teoria literaturii, stilistica au adus nou. Găsim, totodată, referiri la diverse domenii contemporane, precum matematica, fizica cuantică, teoria fractalilor (Anexa IV).

Doamna Sorina Simion se confruntă, de asemenea, și cu probleme legate de încadrarea lui Enrique Vila-Matas într-o direcție literară. O trăsătură specifică a operei sale este hibridarea, amestecul de elemente ale genurilor și speciilor. De exemplu, preferința pentru poezie sau pentru spectacol se manifestă constant și se concretizează prin inserarea unor elemente sau a unor texte ce aparțin acestor genuri. Coexistă, de asemenea, elementele speciilor: acelea ale povestirii, jurnalului, romanului, eseului, discursului sau conferinței, hibridarea fiind, de altfel, o trăsătură permanentă și specifică a transmodernității.

Revenind la structura cărții, reținem fundamentarea teoretică a studiului, cuprinsă în secțiunea dedicată prezentării modelului teoretic, și anume capitolul I, *Baze teoretice*, care are cinci subcapitole extrem de interesante în care se delimitează ipotezele care stau la baza investigației, obiectivele urmărite, tipul de analiză, fundamentarea modelului teoretic, conceptele cu care se operează (I.1. *La actualidad y la necesidad de la Retórica. La Retórica general y la Retórica general literaria o Poética general*; I.2. *Mundo - lengua - cultura*; I.3. *El sistema retórico: las partes artis u oratoris officia (operaciones retóricas)*; I.4. *El discurso literario y su especificidad artística: literariedad y poeticidad, de la expresividad poética a la construcción imaginaria*; I.5. *El análisis retórico-general y sus ventajas*). Analiza propriu-zisă este concentrată în partea a doua a studiului (capitolul VI, *Análisis retórico-general de dos de sus novelas*), în care autoarea își focalizează atenția asupra romanelor *Hijos sin hijos* (1993) și *Dublínescas* (2010). Fiecare analiză este grupată pe șase secțiuni: *Análisis intelectual, Análisis inventivo, Análisis dispositivo, Análisis elocutivo, Conclusiones*. Este partea cea mai consistentă și cu adevărat excepțională, în care doamna Sorina Simion evidențiază aspecte importante referitoare la situația contextuală în care se situează scriitorul, la procesul creator, poetica,

formula estetică selectată, preferința pentru anumite teme, structuri, figuri, concepția sa despre artă, roman, ideologia estetică, lumea estetică, viziunea estetică.

Definirea retoricii ca figură tutelară o realizează autoarea și prin apelul la lucrări fundamentale, iar descoperirea și interpretarea acestei figuri se îmbogățește prin toate aceste lecturi venind din zone diferite: retorică, poetică, semiotică, estetică, lingvistică, pragmatică, semantică, fenomenologia imaginarului, teoria literaturii. Această bogată infrastructură documentară se regăsește în notele numeroase și variate.

Simbolul are o valoare informațională inepuizabilă, o densitate sporită și o anumită ambiguitate, specifică poeticității moderne. Corelat cu un cod simbolic extratextual și funcționând în intertextualitate, el se încarcă cu sensuri neașteptate. Autoarea a reușit să inițieze asemenea trasee subtile în analiza sa.

Organizarea simbolurilor în clase paradigmatică realizate în funcție de marile axe semantice ale operei, deci simbolurile dominante, este ceea ce autoarea și-a propus și a reușit să desprindă în demersul său, care convinge prin finețe și coerență hermeneutică.

Partea a doua a studiului, cea a analizei celor două romane, reprezintă, după cum aminteam mai sus, o lărgire a subiectului spre dimensiunea propriu-zis retorică a operei lui Vila-Matas, cu observații însă venind și din prima secțiune. Ea poate constitui obiectul unei alte lucrări, având o anumită independență. Funcțiile discursive ale metaforei ocupă un loc important în creația lui Vila-Matas, alături de alte figuri semantice, morfologice sau sintactice. Fiecare roman al său are la bază o metaforă fundamentală, care se referă de cele mai multe ori la procesul creației, la scriitor sau la naratorul oral. Subscriem la următoarea afirmație a autoarei pe care o găsim la pagina 178, în subcapitolul V.2.3. *Figuras semánticas*: „Estas son las metáforas radiantes en la obra de Enrique Vila-Matas, las que generan redes de otras metáforas y otros símbolos. Estas metáforas del ser se extienden hasta el nivel del discurso narrativo de cada novela y de toda su obra también, convirtiéndose en alegorías extensas y siempre disputando su primacía o supremacía con la antítesis.” (Acestea sunt metaforele radiante din opera lui Enrique Vila-Matas care generează alte rețele ale altor metafore și ale altor simboluri. Aceste metafore ale ființei se extind până la nivelul discursului narativ al fiecărui roman și al întregii sale opere, transformându-se în alegorii extinse și disputându-și mereu primatul sau supremația cu antiteza.).

Prin studiul întreprins de Sorina Dora Simion ni se demonstrează pasiune pentru literatură și reale însușiri hermeneutice, dublate de o reală erudiție. Foarte bine scrisă în limba spaniolă și foarte bine argumentată, cartea se impune ca o contribuție notabilă la cunoașterea sensurilor de dincolo de suprafață ale creației lui Enrique Vila-Matas.

Luminița VLEJA

María Isabel López Martínez, *Neruda y los escritores de la edad de oro*, Sevilla, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Escuela de Estudios Hispano-Americanos, Universidad de Sevilla, 2009, 271 p.

El libro de María Isabel López Martínez es un proceso de reflexión, de inmersión en el espacio insondable de la obra de Pablo Neruda mediante un minucioso análisis de los significados, de los temas recurrentes y de la realización de una imagen sintética de la complejidad de la obra. Ella nos propone un interesante recorrido por las intrincadas vías de las *influencias* directas que operaron como fuente para la creación del poeta chileno. El estudio tiene como punto de partida la estancia de Neruda en España entre 1934 y 1939, y la relación de éste con los poetas de la Generación del 27 que fomentaron su gusto por los poetas y prosistas del Siglo de Oro. Pablo Neruda fue un gran bibliófilo y adquirió en las librerías de Madrid valiosos ejemplares de la obra de Góngora, Quevedo o Villamediana. A los últimos dos reedita y sigue, de esta forma, el ejemplo de los personajes pretéritos que a su vez publicaron las obras de los

anteriores. El planteamiento del tema de este tomo son los niveles de influencia (métricos y semánticos) de los autores áureos, tanto españoles como europeos, en la obra del poeta chileno.

El diseño del estudio se alza sobre dos aspectos que corresponden a los dos apartados del libro. María Isabel López Martínez toma como puntos de partida unos fundamentos teóricos a través de los cuales crea una *liaison* entre las dos partes. Primero se revisa “el diálogo de Neruda con los escritores de la Edad de Oro a través de los testimonios que deja acerca del conocimiento, valoración...” (López Martínez, 2009: 19) y la comunicación se da de forma explícita a través de juicios, valoraciones y experiencias que el poeta tiene relativo al Siglo de Oro. Segundo se concretiza el trabajo al análisis del libro *Cien sonetos de amor*, que, según la autora es “confeccionado a partir de las plantillas heredadas de los antiguos creadores, pero portador de una neta impronta personal” (López Martínez, 2009: 20). Por ende, el diálogo se manifiesta de manera implícita a través de los textos de los poetas de la Edad de Oro que funcionan como fuentes intertextuales para los poemas de Neruda. En cuanto al método utilizado la autora hace uso de los instrumentos de la Historia Literaria, Crítica Literaria y de la Teoría de la Literatura.

María Isabel López Martínez presenta a los autores más apreciados por el poeta chileno y la manera en la cual trabaja las resmas o las formas métricas más recurrentes, el quiebro que éstas sufren en la poesía del siglo XX y concretamente en la *Cien sonetos de amor*. En el andamiaje de los autores que tuvieron gran impacto sobre el devenir poético del chileno saca a la palestra nombres como Quevedo, Lope de Vega, Bartolomé de las Casas, Shakespeare, Camoens, Ronsard y, cómo no, Petrarca.

En el apartado hermenéutico del estudio la autora indaga:

“las maneras de incorporar el programa poético esencial en los Siglos de Oro y la proyección que cobra al ser mirado con una perspectiva que dista más de quinientos años de los incipientes asomos de formación de códigos. (...) Neruda no se conforma con «descodificar» y recibir el texto, sino que crea a partir de él, aportando nuevos ramales al acercamiento comunicativo primero.” (López Martínez, 2009: 159).

Asimismo, se evidencia la génesis del poemario de Neruda, la *dispositio* del libro (Mañana, Mediodía, Tarde y Noche), que es seña de fuerte biografismo. También se centra en la concepción de la poesía como “poética de lo personal” y en los temas tratados. Se realiza el cotejo con los formantes clásicos en la elaboración nerudiana, como por ejemplo *el nombre de la amada* que aparece en el primer soneto del libro, *peregrinatio amoris* para el cual se analizan los sonetos LXVII o XLIII, *la amada se peina* es muy bien ilustrado en el soneto XIV, *tópicos espaciales* que aparecen en sonetos como el XXVII o LXV, *el amor como alimento* para el cual la autora analiza el soneto X, *polvo eres* que se encuentra en el soneto XVI, *flamma amoris* en el soneto III, *el erotismo* para el cual analiza el soneto IV y, por último, *odio et amo* en el soneto LXVI.

María Isabel López Martínez se inscribe de esta forma en la concepción de Poulet sobre los críticos literarios porque confiere a la práctica de la interpretación, basada en fundamentos teóricos extremadamente sólidos, legitimidad permanente e íntima al texto. El eje que sustenta este estudio es la indagación de la autora en el concepto de originalidad y creatividad y desde esta perspectiva la estudiosa ha revisado los textos nerudianos que son ejemplo de la confluencia de múltiples influencias, hecho que confiere a la obra de Pablo Neruda riqueza y densidad.

El libro es un valioso estudio destinado a los especialistas, pero también abre caminos para los novatos. Se podría decir que es una iniciación eficaz y fascinante en la obra de Pablo Neruda.

Raluca CIORTEA

Încă de la apariția primului volum în anul 1997, Colecția Traductologie a editurii Artois Presses Université, și-a propus să reunească articole care să prezinte toate aspectele importante ale activității de traducere.

Menționăm faptul că din comitetul științific al colecției fac parte și două cadre didactice din România, este vorba de Muguraș Constantinescu, profesor universitar doctor la Universitatea Ștefan cel Mare din Suceava și Georgiana Lungu-Badea, profesor universitar doctor la Universitatea de Vest din Timișoara.

Așa cum indică directorul colecției, profesorul Michel Ballard în Cuvântul introductiv, articolele conținute în acest volum pot fi împărțite în trei categorii: cele care se ocupă de analiza definiției conceptului de cenzură și cele care vizează în mod concret cazuri de traduceri supuse cenzurii; o categorie aparte o reprezintă articolele care tratează subiectul dintr-o nouă perspectivă.

Volumul cuprinde douăzeci și opt de lucrări împărțite în cinci secțiuni. Din fiecare secțiune am selectat pentru această recenzie articolele care ni s-au părut mai reprezentative.

Din prima secțiune, *Modalități și probleme de definire*, ne-au atras atenția două articole.

Înș Oseki-Dépré, de la Universitatea din Provența, Franța, prezintă în articolul său *Traducerea literară și autocenzura* modul în care regulile de traducere cristalizate de Academia Franceză în timpul lui Richelieu, se manifestă și în zilele noastre ca o formă de cenzură pentru traducători. Autoarea își exemplifică teza prin două texte din epoci diferite: traducerea lui Vauglas din secolul al XVIII-lea după istoricul roman Quintus Curtius Rufus și un fragment dintr-un text contemporan, romanul *Nuits de Sertão* al brazilianului Guimarães Rosa, tradus de J.-J. Villard. Ambele texte modificate de cenzura impusă de normele stricte ale limbii franceze standard, pe care trebuie să le respecte traducătorii.

Claude Bocquet, de la Universitatea din Geneva, Elveția, în articolul său *Decodarea motivelor autocenzurii unui traducător, studii ale unor exemple de la cenzură la autocenzura poetică*, își propune ca pe baza unor exemple istorice foarte cunoscute să identifice și să clasifice motivele care au determinat autocenzura traducătorilor francezi din diferite epoci. Se pleacă de la cazul extrem al lui Etienne Dolet, pe care lipsa autocenzurii îl va duce la moarte în anul 1546. Al doilea caz, o autocenzură de conveniență, este cel al lui Anne d'Acier, traducătoare din secolul al XVII-lea, care traduce *Iliada* lui Homer, în conformitate cu normele bunului gust al epocii „Frumoaselor Infidele”. Ultimul caz, localizat în secolul al XIX-lea, este cel al profesorilor Aubry și Rau care au tradus în limba franceză o lucrare germană, *Manual după Codul Civil Francez* (1839-1846), și care nu îl indică pe Napoleon drept autor al Codului Civil, așa cum era creditat în restul Europei. Din a doua secțiune, *Diacronice*, am selectat două articole:

Benoit Léger, de la Universitatea Concordia din Canada, în articolul *Guelfii și Ghibelinii celui de-al Doilea Imperiu: traducerea Divinei Comedii sub Napoleon al III-lea*, pune în discuție problema cenzurii în cazul retraducerii partizane, care distorsionează opera originală. Pentru exemplificare Léger utilizează două variante de traducere ale Divinei Comedii în limba franceză: una, polemică, realizată de Eugène Aroux, care îl considera pe Dante un revoluționar eretic și socialist, iar opera sa – un text codat îndreptat împotriva papei; cealaltă, traducerea lui Mongis, din care transpare o poziție fățișă în favoarea puterii.

Solange Hibbs-Lissorgues în articolul *Traducerea ca adaptare a textului: biserica catolică spaniolă și mizele ideologice ale traducerii în secolul al XIX-lea*, descrie împletirea curentelor progresist și conservator în bogata activitate de traducere din Spania secolului al XIX-lea. Numărul foarte mare de traduceri, în special din franceză (80%), considerat o amenințare și o dependență culturală de Franța, determină Biserica catolică să instituie o serie de măsuri de control și cenzură (imprimerii, librării proprii, presă, celebrul Index al cărților interzise etc.) care vor afecta în special difuzarea noului gen literar al epocii, romanul.

Din secțiunea a treia, *Peninsula iberică*, remarcăm articolul lui Fernando Navarro Domingues de la Universitatea din Alicante, Spania, *Ideologie și traducere în Spania franchistă*:

exemple de receptare mutilată a operelor franceze. Autorul exemplifică cu un corpus de cinci traduceri din limba franceză prezentând evoluția criteriilor de aplicare a cenzurii în timpul regimului franchist, cu focalizare pe deceniul al șaselea, perioadă în care au fost cenzurate câteva celebre opere literare franceze. Autorul ajunge la concluzia că, la fel ca în urmă cu un secol, cea mai dură cenzură era aplicată romanului.

Din secțiunea a patra, *Țările din est*, am ales două articole.

Nicolay Garbovskiy de la Universitatea din Moscova în articolul său *Interdicțiile în traducere sub regimul sovietic* schițează un tablou al activității de traducere sub regimul sovietic, în care cenzura viza mai ales editurile. Sunt prezentate ingenioasele modalități prin care era păcălită atenția cenzorilor, fapt ce a permis accesul cititorilor ruși la marile opere ale literaturii universale. Făceau obiectul cenzurii și traduceri care se realizau din limba rusă în alte limbi. În acest caz, regulile cenzurii erau la fel de stricte în actul de traducere din cauza îndocrinării traducătorilor cu ideologia comunistă.

Natalia Teplova de la Universitatea Concordia din Canada în articolul *Introducere la un studiu istoriografic al cenzurii și traducerii în Rusia* subliniază lipsa unor studii exhaustive privitoare la traduceri rusești anterioare secolului al XIX-lea. Autoarea propune drept soluție metoda progresivă, mergând de la cauze la efecte până la începuturile scrierii slave, la traducătorii-misionari Chiril și Metodie. Ordonarea cronologică a acestor documente ar permite o periodizare clară a cenzurii în Rusia, însă dificultatea majoră a unui astfel de studiu constă în incommensurabilitatea materialului (decrete, legi, reglementări legate de cenzurarea traducerilor operelor literare).

Din ultima secțiune a volumului, *Epilog*, am remarcat articolul lui Danielle Risterucci-Roudnicky de la Universitatea Orleans din Franța: *Traducere și cenzură - elemente ale unei poetici a oblicului*. Pentru a-și ilustra ipoteza poeticii oblicului, referitoare la transformările pe care le suferă o traducere supusă cenzurii, autoarea a ales două traduceri germane ale romanului utopic al lui Aldous Huxley - *Brave New World*. Este vorba despre versiuni apărute în perioade istorice cu o intensă activitate de cenzură: cea nazistă și cea comunistă. Analizând peritextul (prefețe și titluri) celor două traduceri, autoarea concluzionează că ambele texte reprezintă forme de rezistență la cenzură.

Articolele analizate din volumul *Censure et traduction* exemplifică câteva din nenumăratele fațete ale fenomenului cenzurii în activitatea de traducere: instituțiile care au impus-o de-a lungul secolelor, motivele, instrumentele și modul de manifestare al acestora în diferite spații, precum și atitudinea traducătorilor în fața cenzurii.

Raluca-Corina RAD

ȘTEFAN MUNTEANU
(1920 – 2012)

„Trăim ca să ne realizăm. Abia prin această realizare
moartea devine nesemnificativă – omul și-a schimbat averea
pe aur, care-și păstrează cursul pretutindeni și dincolo de toate granițele”.

Ernst Jünger (*Jurnale pariziene*)

7 martie 2012 a fost data „capătului de cale” a Profesorului nostru, Ștefan Munteanu. O cale de 92 de ani, de-a lungul căreia omul, profesorul și savantul „și-a schimbat în aur avuția spirituală”, atingându-și, în chip exemplar, idealul științific și cultural, profund umanist, al vieții Domniei Sale.

Cel care credea nestrămutat în avantajele unei discipline morale, cum este lingvistica, avantaje conferite de fundamentul etic și de funcția umanistă a obiectului de studiu al acesteia – limba – și-a dedicat întreaga existență cercetării filologice, însoțindu-și nobila consacrare cu o însuflețitoare dăruire didactică.

Ștefan Munteanu a moștenit direct, de la profesorii săi – nume prestigioase ca Theofil Simenschy, George Călinescu, Iorgu Iordan – harul spiritului clasicist de ideal elevat umanist, formându-se în climatul cultural și academic al cetății universitare ieșene, unde a studiat filologia clasică.

Marcat profund de modelele dascălilor săi, Ștefan Munteanu a devenit, la rândul său, un model complex de rigoare, profunzime, echilibru, distincție, sobrietate și demnitate, valori pe care avea să le cultive mai târziu în spațiul învățământului filologic de la Universitatea de Vest din Timișoara. Toate aceste virtuți i-au conferit Magistrului o noblețe, de factură și expresie, a gândirii, simțirii și manifestării față de semeni și față de propria creație, noblețe ce l-a determinat pe academicianul Marius Sala să-l considere „un domn al lingvisticii românești”¹.

Ștefan Munteanu ne-a lăsat o prestigioasă moștenire științifică, pe care a așezat-o, cu statornică migală și exigență, la temelia edificiului cercetării lingvistice românești contemporane, într-o epocă dificilă a istoriei noastre. Domeniile predilecte de cercetare au fost acelea ale limbii literare și ale stilisticii (generale, literare și funcționale), cărora le-a consacrat lucrări fundamentale, de certă originalitate și deschidere novatoare. Prin cartea *Stil și expresivitate poetică* (București, Ed. Științifică, 1972), distinsă cu Premiul „B. P. Hasdeu” al Academiei Române, autorul a făcut un pas decisiv în lingvistica românească, plasând studiul teoretic al stilisticii pe terenul fertil al interdisciplinarității lingvistice² și a realizat prima și cea mai cuprinzătoare sinteză a problematicii stilistice din cercetarea lingvistică.

Continuator al lui Tudor Vianu, pe linia noii fundamentări teoretice a stilisticii românești, și adept al ideilor novatoare promovate de Eugen Coșeriu, privind necesitatea de clarificare a conceptelor ce stau la baza diferitelor orientări stilistice contemporane, Ștefan Munteanu a întreprins o amplă dezbateră critică, promovând unificarea celor două stilistici lingvistice integratoare în beneficiul unei lingvistici a expresivității.

Acestei valoroase contribuții i s-au adăugat lucrările: *Istoria limbii române literare* (în colaborare cu Vasile D. Țâra, 1978; ed. a II-a, 1983) și *Crestomație românească. Texte de limbă literară* (în colaborare cu Ileana Oancea, Doina David și V. D. Țâra, 1978), în care sunt abordate, pentru prima dată, problemele evoluției limbii române culte de la origini până în prezent; *Limba*

¹ M. Sala, *Un domn al lingvisticii românești*, în „Philologica Banatica”, 2010, nr. 1, p. 9.

² Ileana Oancea, *Istoria stilisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 296.

română artistică (1981); *Introducere în stilistica operei literare* (1995); *Studii de lingvistică și stilistică* (1998); *Cuvânt și cultură* (2000); *Scrieri alese* (2003); *Lingvistică și stilistică* (2005) ș.a.

Dincolo de prestigioasele contribuții din domeniul cercetării limbajului artistic, se află un câmp vast de lucrări privitoare la istoria limbii, la cultivarea acesteia, la gramatică, vocabular, semantică etc., însumând sute de articole și studii, publicate în reviste de specialitate și de cultură.

Pe urmele lui Gheorghe Ivănescu¹ și Eugen Coșeriu, Ștefan Munteanu a optat pentru tipul de cercetare lingvistică integratoare, unind fructuos, în dezbaterile teoretice și în analizele sale, multiple perspective de abordare.

Opera teoretică a lui Ștefan Munteanu a îmbrățișat o arie extrem de întinsă a reflecției lingvistice asupra limbii noastre, cu precădere asupra celei artistice, iar analizele realizate din perspectiva stilisticii expresivității, cu uneltele criticii stilistice aplicate, au revelat multiple posibilități de investigare mai profundă a textului poetic. Reproducem o concluzie semnificativă pentru ideea valorosului aport, formulată de Mircea Borcilă: „Lucrările sale furnizează unul din pilonii de sprijin cei mai trainici și mai importanți pentru construcția noii stilistici românești”².

Împătimit cercetător al științei limbii, dar și al meșteșugului artistic verbal, Profesorul nostru își dezvăluia, cu două decenii în urmă, și certa sa vocație scriitoricească. Pasul firesc, făcut de pe tărâmul actului de cercetare la acela al actului literar, a fost o chemare mai veche, devenită, treptat, un pariu cu sine al comentatorului rafinat al limbajului artistic, ce aspira să devină el însuși făuritor de literatură. Teoreticianul a răspuns impulsului creator câștigând, în chip strălucit, pariul acestei rare îngemănări. A ales albia literaturii autobiografice, în care și-a așezat cu talent, erudiție, sensibilitate și înaltă răspundere morală³ cele două cărți: *Scrisori vieneze* (1992), cu varianta *Scrisori din Vindobona* (2002), dar și pe aceea a *Paginilor de memorial* (2006).

Tărâmul cercetării s-a întrepătruns rodnic cu cel didactic, îmbogățindu-se reciproc printr-un circuit alimentat de pasiunea Profesorului pentru virtuțile expresive și artistice ale limbii. Dascălul i-a făcut părtași pe elevii și studenții Domniei Sale la ceea ce Tudor Vianu numea „bucuria cuvintelor” (*Probleme de stil și artă literară*), provocată de expresivitatea acestora. La Profesorul Ștefan Munteanu, bucuria a fost o adevărată „iubire de cuvânt”, cum o subliniază Ileana Oancea: „Crezul de o viață al profesorului s-a manifestat ca iubire de cuvânt”⁴.

A inițiat, în acest spirit, generații de elevi și studenți în deslușirea tainelor artei cuvântului, dar și în cea a artei lecturii. Cu cât patos și-a convins învățăceii de valabilitatea triplei sale aspirații, condensate în cugetarea lui F. Bacon: „Cititul îl face pe om deplin, vorbirea îl face prompt, iar scrisul îl face exact”! Beneficiari ai acestor privilegii au fost deopotrivă elevii Liceului „Hurmuzachi” din Rădăuți, unde Ștefan Munteanu și-a început cariera didactică (1945), aceia ai Liceului „Mihai Viteazul” din Alba Iulia (1946-1960) și, mai ales, studenții filologi ai Universității timișorene, unde, cale de un sfert de veac, Ștefan Munteanu și-a îndeplinit și împlinit exemplar menirea de dascăl, aducând o contribuție esențială la ctitorirea și dezvoltarea filologiei timișorene.

¹ Sub îndrumarea profesorului Gheorghe Ivănescu, membru corespondent al Academiei, Ștefan Munteanu și-a elaborat teza de doctorat: *Probleme ale cercetării stilului, cu privire specială la expresivitatea poetică*, obținând titlul de doctor în filologie în anul 1968.

² Mircea Borcilă, *Stil și expresivitate poetică. Despre temeiurile contribuției teoretice a lui Ștefan Munteanu*, „Analele Universității din Timișoara”, seria Științe filologice, XXXIII (1995), articol republicat în *Ștefan Munteanu – 85. Referințe critice*, Timișoara, Editura Amphora, 2005, p. 41. Volumul omagial este rodul inițiativei și trudei celor trei colaboratori apropiați ai Profesorului, Vasile D. Țăra, Ileana Oancea și Doina David, care au reunit cuvântul specialiștilor (recenzii, articole și alte materiale bibliografice) spre ilustrarea modului în care au fost receptate și interpretate lucrările fundamentale ale Profesorului.

³ Această răspundere ia, la Ștefan Munteanu, numele suferinței, al ortofiliei, „iar acela care suferă de ea face parte din acea categorie de oameni școliți pentru care cuvântul scris și trimis în lume are ceva sacru în el, întrucât e încărcat cu povara gândului împărtășit cu sentimentul răspunderii morale” (*Pagini de memorial*, p. 113).

⁴ Ileana Oancea, *Iubirea de cuvânt*, în *Ștefan Munteanu – 85. Referințe critice*, Timișoara, Ed. Amphora, 2005, p. 167.

Izvoare de adevăruri limpezi, rod al muncii neobosite de cercetare, cursurile scrise și predate de Ștefan Munteanu (*Principii de stilistică* – 1996); *Introducere în filologie* – 1967; *Istoria limbii române literare* – 1971 și 1974; *Lingvistică generală* – 1972; *Probleme ale limbii române literare* – 1981) au probat, cu fiecare apariție, vasta formație filologică și solida cultură umanistă ale autorului.

Profesorul și-a deprins studenții să reflecteze și să dezbată, având grijă ca ideile să pătrundă în judecata lor, dar, mai ales, ca ei să și le însușească nu doar cu inteligența, ci și cu inima. Iată, în acest sens, mărturisirea unuia dintre foștii studenți ai Magistrului, desprinsă din volumul aniversar *Omagiu Profesorului Ștefan Munteanu la 90 de ani*, conform căreia, în memoria atâtor promoții studențești, profesorul a fost și a rămas „un model de caldă aristocrație a spiritului”¹.

De toate aceste privilegii spirituale au avut parte și studenții Universității din Viena, înscriși la cursurile de limba română pe care profesorul Ștefan Munteanu le-a ținut, în perioada 1974-1978, în calitate de „misionar” al limbii și culturii române, pe urmele savanților români Iosif Popovici și Sextil Pușcariu.

Ultima categorie de învățăcei, dintr-o perspectivă ierarhică a ciclurilor, o reprezintă doctoranzii domnului Profesor, a căror îndrumare științifică întru formarea lor ca cercetători s-a înscris în ceea ce Ileana Oancea numea „opera de construcție spirituală” și de „dezvoltare a unui climat stilistic la Timișoara”². Profesorul și-a început activitatea de îndrumare doctorală în anul 1972 și a continuat-o, ca profesor consultant, timp de două decenii, și după pensionarea sa în anul 1985. Contribuția Magistrului la constituirea unei „Școli” timișorene de stilistică a fost substanțială prin multiplele inițiative incitante și activități stimulatoare (propria cercetare științifică, îndrumarea doctoranzilor, conducerea Cercului de lingvistică, redactarea *Analelor Universității din Timișoara* etc.), activități desfășurate alături de prestigioși dascăli ai facultății: G. Ivănescu, G. I. Tohăneanu, E. Todoran, I. Evseev etc. Ștefan Munteanu a fost o călăuză fermă și generoasă, animată de un crez statornic privitor la rolul capital pe care îl au, în cercetarea științifică, munca metodică și strădania de disciplinare riguroasă a voinței. Inamic al mărginirii și saturației, Profesorul și-a sprijinit această intransigență pe convingerea că știința se creează mereu, nefiind niciodată definitiv încheiată. În dialogurile sale cu doctoranzii și în dezbaterile teoretice din lucrările sale, respingea vehement judecățile definitive. Mi-a fost dat adesea, ca doctorand al Domniei Sale, să-i ascult acest crez, rostit uneori ritos, într-o formulă sentențioasă³, pe care o reproduc din memorie: „În știință nu există probleme epuizate, ci numai oameni pe care acestea îi epuizează”.

Vocația investigației științifice își găsea deopotrivă expresia și în fascinația Profesorului pentru tărâmurile mai puțin sau deloc explorate. Conducătorul de teză reprezenta, în acest sens, o sursă inepuizabilă de sugestii și orientări. Doctoranzii și colaboratorii Domniei Sale erau, la rândul-le, fascinați și de capacitatea Magistrului de a converti în izvoare de cercetare teme și idei aparent minore, cu statut de subiect marginal sau de detaliu, „mici parcele” de reflecție generos oferite spre „defrișare”. De altfel, însuși Profesorul întreprindea astfel de demersuri în cursul cărora „un grăunte” desprins dintr-un fapt de limbă rodea pe solul unei reflecții revelatoare. Nimic mai convingător, în acest sens, decât ultimul articol, publicat cu puțină vreme înainte de marea trecere⁴. Articolul este semnificativ pentru deschiderea și receptivitatea Profesorului la abordările înnoitoare din cercetarea lingvistică și impresionant pentru stăruința de întregire a operei sale până în ultimele clipe ale vieții. Pornind de la textul minimal, de maximă condensare,

¹ Simion Dănilă, *Patosul distanței*, in „Philologica Banatica”, 2010, nr. 1, p. 16.

² Ileana Oancea, *La aniversare*, in „Philologica Banatica”, 2010, nr.1, p. 26.

³ Savantul de formație clasică a fost un împătimit al aforismelor, pe care le-a cultivat cu statut de moto-uri ale capitolelor multora din lucrările sale, dar și cu statut de formulă persuasivă, mobilizatoare, în îndrumarea discipolilor.

⁴ Ștefan Munteanu, *Pragmatica și un reprezentant ignorat al ei*, in „Limba română”, LX (2011), nr. 4, p. 547-550.

al unor reflecții extrase din *Cugetările* lui N. Iorga, Ștefan Munteanu identifică germeii unor preocupări de pragmatică ale savantului.

Prin substanțialele contribuții la construcția spirituală a învățământului filologic timișorean și la dezvoltarea științei limbii, Profesorul Ștefan Munteanu și-a câștigat o autentică reputație și autoritate academică, o înaltă și unanimă prețuire. Fecunda sa operă a sporit semnificativ depozitul de carte științifică al *tezaurului* cercetării lingvistice românești, pe frontispiciul căruia am putea așeza cugetarea marelui savant român: „Partea prin care ești nemuritor este amestecul tău în conștiințele oamenilor” (N. Iorga).

Aurelia TURCU